

**DOĞU KAZAKİSTAN’IN DEMİR ÇAĞI BAĞLAMINDA
BEREL KURGANLARI**

LEİLA KUTLU

**T.C. YEDİTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSTANBUL, 2023**

**DOĞU KAZAKİSTAN'IN DEMİR ÇAĞI BAĞLAMINDA
BEREL KURGANLARI**

LEİLA KUTLU

**DANIŞMAN
PROF. DR. AHMET TAŞAĞIL**

**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ'NE SUNULAN BU TEZ
TARİH
DOKTORA
DERECESİ İÇİN KISMI
YETERLİLİKLERİ KARŞILAMAKTADIR**

**YEDİTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSTANBUL, 2023**

İNTİHAL SAYFASI

Doktora tezi olarak sunduğum, bu çalışmayı, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yol ve yardıma başvurmaksızın yazdığımı, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserleri her kullarışımda alıntı yaparak yararlandığımı belirtir; bunu onurumla doğrularım.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağılı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara katlanacağımı bildiririm.

Tarih: 06.06.2023

Ad/Soyad: Leila Kutlu

ÖZET

Bu tez çalışmasında, İslam Öncesi Türk Tarihi bakımından önemli bir coğrafya olan Doğu Kazakistan'ın Demir Çağı kurganları ele alınmıştır. Bölgenin Demir Çağı kurganları, Mayemer ve Pazırık aşamaları bağlamında değerlendirilmiştir. Atlı ölü gömme geleneğinin ortaya çıktığı Mayemer dönemine, yani MÖ IX-VII yüzyıllara tarihlenen mezarlıklara dair veriler ele alınıp değerlendirildikten sonra araştırmanın ana odağı olan ve MÖ IV. yüzyılın sonu - III. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen Berel Kurganlarıyla ilgili arkeolojik veriler irdelenmiştir. Araştırma kapsamında, Berel Kurganları'nın mimari özellikleri incelenmiş olup saptanan buluntular işlevlerine göre sınıflandırılarak değerlendirilmiştir. Buluntuların büyük çoğunluğu, Berel'deki 10. ve 11. Kurganlar'da saptanan permafrost katmanları sayesinde günümüze ulaşan ve organik malzemelerden imal edilen at koşum takımları süslemelerden oluşmaktadır. At koşum takımları ve giysilere ait zoomorfik motifli süslemelerin tanımı yapılmış olup figürlerin imgesel ve üslupsal özellikleri sistematik bir yaklaşımla incelenmiştir. Ayrıca, eski Berellilerin başlıca geçim kaynakları ile el sanatları belirlenmiştir. Berel Kurganları'nı ardında bırakan göçebe topluluklarının etno-kültürel aidiyeti açığa kavuşturulmuş olup Mayemer dönemi topluluklarıyla benzerlik veya farklılıkları ortaya koyulmuştur. Çalışma kapsamında, Pazırık ve Hun dönemlerine tarihlenen 31 kurgana ait veriler istatistiksel analize tabi tutulmuş olup dönemin mimarisine, toplumsal ve sosyal yapısına dair önemli bulgulara ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Mayemer Kültürü, Berel Kurganları, Pazırık Kültürü, Doğu Kazakistan, Demir Çağı, Hayvan üslubu.

ABSTRACT

The given thesis deals with the Early Iron Age kurgans of East Kazakhstan province, which is an important region in terms of Pre-Islamic Turkic History. The Early Iron Age kurgans of the region were studied within the scope of Mayemer and Pazyryk Cultures. Firstly, the data of the burial grounds which dates back to the Mayemer period, that is, to the 9th -7th centuries BCE, when a saddle horse's burial practices emerged, were evaluated. Following that, the archaeological data of the Berel burial ground that is the main focus of the research and dates back to the late 4th-early 3rd century BCE were examined. Within the scope of the research, the architectural features of the Berel kurgans were examined, and the finds were classified according to their functions. The majority of the finds consist of ornaments for horse trappings made of organic materials, which have survived thanks to the permafrost layers found in the 10th and 11th kurgans of Berel. The main zoomorphic ornaments of horse harnesses and clothes were defined, and the imaginative and stylistic features of the figures were examined with a systematic approach. In addition, handicrafts and the main economic activities of the former Berel inhabitants were determined. Then the ethnocultural identity of the nomadic communities that left the Berel kurgans behind has been discussed and their similarities or differences with the Mayemer period communities have been revealed. Within the scope of the study, the data of 31 kurgans dated to the Pazyryk and Xiongnu periods were statistically analyzed and important findings regarding the architecture, social order and structure of the period were obtained.

Key words: Mayemer Culture, Berel kurgans, Pazyryk Culture, East Kazakhstan, Iron Age, Animal style.

TEŞEKKÜR

Bu tez çalışmasının başarıyla sonuçlanması değerli insanların destek ve katkılarıyla gerçekleşmiştir. Öncelikle tam burslu olarak doktora eğitimi almamı sağlayan İSTEK Vakfı ve Yeditepe Üniversitesi Kurucu ve Onursal Başkanı saygıdeğer büyüğüm Bedrettin Dalan'a teşekkürü borç bilir ve sonsuz şükranlarımı sunarım.

Eğitim süreci boyunca deneyim ve engin bilgilerinden yararlandığım, araştırmalarımın yürütülmesinde, saha incelemeleri ile kazı araştırmalarına dahi katılarak ilgi ve desteğini esirgemeyen, bilgilendirme ve yönlendirmeleriyle çalışmamı bilimsel temellere dayandırarak şekillendiren kıymetli danışmanım Prof. Dr. Ahmet Taşağıl hocama en içten saygı ve teşekkürlerimi sunarım.

Türklerin altın beşiği olan Altaylar'ın Demir Çağı tarihiyle ilgili olan araştırmamın sağlıklı bir şekilde yürütülmesi ancak Doğu Kazakistan Arkeolojik Ekspedisyonu'nun 2019 ve 2021 yılı kazı çalışmalarına sağladığım katılım, süreç gözlemleri ve müze koleksiyonlarındaki maddi kültür unsurlarının incelenmesi sayesinde gerçekleşmiştir. Kazılara katılabilmem, müze incelemeleri yapabilmem, kaynaklara ulaşabilmem 1998 yılından beri, 25 yıl boyunca Berel Kurganları kazı başkanlığını üstlenen Kazakistan İlimler Akademisi'nin Ordinaryüs Profesörü Zainolla Samashev hocamın vermiş olduğu destekleri sayesinde olmuştur. Zainolla hocama ayırmış olduğu zaman, gösterdiği ilgi ve paylaştığı bilgiler için çok minnettarım. Sahaya inerek büyük bir özveri ve kişisel sorumlulukla yaşamlarını Türklerin erken devir tarihinin aydınlanmasına adan ve kendi başlarına alanlarında birer ekol yaratan değerli Ahmet Taşağıl ile Zainolla Samashev hocalarımın öğrencisi olma ayrıcalığı ve gururunu taşıyorum.

Gerek ders aşamasında gerekse tez sürecinde destek ve katkılarını gördüğüm Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü'nden değerli hocalarım Dr. Öğr. Üyesi Ayşen Müderrisoğlu, Doç. Dr. Furkan Kaya, Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Büyükkaksoy ve Prof. Dr. Aydın Usta'ya ayrıca saygı ve teşekkürlerimi sunarım.

Bununla birlikte, Doğu Kazakistan Arkeolojik Ekspedisyonu'nun tüm çalışanlarına, Berel Müzesi ve Öskemen Müzesi yönetici ve çalışanlarına göstermiş oldukları anlayış ve destekten dolayı müteşekkirim. Çalışmada yararlanılan Kazakça ve Rusça bilimsel kaynaklara ulaşmama yardımcı olan Dr. Bulbul Sirazheva'ya, Dr.

Samat Samashev'e, A. H. Margulan Arkeoloji Enstitüsü'nün kıymetli bilim insanları Albina Yerzhanova, Aydos Çotbayev, Galiya Bazarbayeva, Talgat Mamirov hocalarıma ve Elena Agadilova hanıma sonsuz şükranlarımı sunarım.

Bu süreç boyunca tüm zorlukları benimle göğüsleyen sevgili eşim Doç. Dr. Mehmet Kutlu'ya ve saygıdeğer ailelerime teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLE

ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLE	vii
GÖRSEL LİSTESİ.....	xi
TABLO LİSTESİ.....	xvi
GİRİŞ	1
1.1. Berel Kurganları ve Önemi	1
1.2. Çalışmanın başlıca amaçları.....	4
1.3. Araştırma yöntemi.....	4
BİRİNCİ BÖLÜM	7
DOĞU KAZAKİSTANIN ERKEN DEVRİ	7
1.1. Eski Taş (Paleolitik) Çağı.....	7
1.2. Yeni Taş (Neolitik) Çağı	9
1.3. Bakır Taş (Kalkolitik) Çağı.....	10
1.4. Tunç Çağı	11
1.5. Demir Çağı	14
1.5.1. Mayemer Mezarlığı	15
1.5.2. Solneçnyy Belok Mezarlığı	19
1.5.3. Kurtu Mezarlığı	20
1.5.4. İzmailovka Mezarlığı.....	22
1.5.5. Zevakino Mezarlığı.....	24
1.5.6. Tarasu Mezarlığı.....	32
1.5.6. Kondratyevka XXI Mezarlığı	35
1.5.7. Kuruk II Mezarlığı.....	37
1.6. Pazırık Kültürü	40

1.6.1. Kurtu V Mezarlığı	41
1.6.2. Kurtu VI Mezarlığı	43
1.6.3. Katon Mezarlığı.....	43
1.6.4. Kopay Mezarlığı.....	53
1.6.5. Kulajorga Kültürü.....	55
1.6.6. Berel Mezarlığı.....	56
İKİNCİ BÖLÜM.....	59
BEREL KURGANLARI’NIN MİMARİ ÖZELLİKLERİ.....	59
2.1. Berel Kurganları’nın Mimari Özellikleri	59
2.1.1. I. Grup Kurganlar	59
2.1.2. II. Grup Kurganlar.....	101
2.1.3. III. Grup Kurganlar.....	111
2.1.4. IV. Grup Kurganlar.....	118
2.1.5. Hun Dönemi Kurganları	128
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	129
ARKEOLOJİK BULUNTULAR, SÜSLEMELER VE EL SANATLARI.....	129
3.1. Berel Kurganları Buluntuları.....	129
3.1.1. Dini törenlerle ilgili nesneler.....	130
3.1.2. Törensel giyim-kuşam ve silahlar.....	133
3.1.3. Günlük hayatta kullanılan araç gereçler	139
3.1.4. At koşum takımları	142
3.2. Berel buluntularının süsleme özellikleri	150
3.2.1. Başlıca İmgeler	151
3.2.2. Başlıca sahneler	153
3.3. Ağaç oymacılığı	155
3.4. Tekstil Sanatı.....	157
3.5. Boynuz işleme	167

3.6. Çömlekçilik	168
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	173
EKONOMİK FAALİYETLER VE TOPLUMSAL YAPI.....	173
4.1. Berellilerin Başlıca Geçim Kaynakları	173
4.2. At yetiştiriciliği	174
4.3. Hayvancılığın diğer türleri	177
4.4. Tarım	178
4.5. Madencilik, metalurji ve metal işleme	179
4.6. Avcılık.....	183
4.7. Toplumun Sosyal yapısı	184
4.7.1. Toplumsal tabakalaşma	185
4.7.2. Siyasi yapı.....	191
4.7.3. Demografik yapı	193
4.7.4. Askeriye ve silahlanma.....	197
BEŞİNCİ BÖLÜM.....	204
TARİHLENDİRME VE ETNO-KÜLTÜREL AİDİYET MESELELERİ.....	204
5.1. Berel Kurganları'nın tarihlenmesi.....	204
5.2. Berellilerinin etno- kültürel aidiyeti sorunu	211
5.2.1. Grifonlar Ülkesi Hipotezi	212
5.2.2. Ön Asya'dan sürülen Kimmerler hipotezi.....	213
5.2.3. Yueçiler hipotezi.....	213
5.2.4. Hunlar hipotezi	214
5.2.5. Ting-lingler hipotezi	217
5.3. Arkeolojik verilere göre Berelliler	219
SONUÇ	227
KAYNAKÇA.....	232
KATALOG	250

EK	287

GÖRSEL LİSTESİ

Görsel 1.	Mayemer II Mezarlığı'nın planı.....	18
Görsel 2.	2. Mayemer Kurganı'nın tepesinde saptanan geyik taşı.....	18
Görsel 3.	1. Mayemer Kurganı'nın mezar odası ve dehlizi.....	18
Görsel 4.	Mayemer II, 2. Kurgan, at ve koyun defni.....,	19
Görsel 5.	2. Mayemer Kurganı, gem ve yanaklıklar.....	19
Görsel 6.	Solneçnyy belok Mezarlığı, 2. Kurgan'da saptanan at iskeleti....	20
	Solneçnyy belok Mezarlığı, 3. Kurgan'da saptanan insan	
Görsel 7.	iskeletleri.....	20
Görsel 8.	Kurtu Mezarlıklar grubu.....	21
Görsel 9.	Kurtu II Mezarlığı, 3. Kurgan.....	22
Görsel 10.	Kurtu II Mezarlığı, 3. Kurgan, üç delikli kemik yanaklıklar.....	22
Görsel 11.	İzmailovka Mezarlığı planı.....	23
Görsel 12.	Çömlek formlu seramik kap.....	28
Görsel 13.	Tunç bıçaklar.....	29
Görsel 14.	Tunç bıçaklar.....	30
Görsel 15.	Zevakino Mezarlığı buluntuları.....	31
Görsel 16.	Tarasu Mezarlığı, kazıları yapılan mezar çitleri.....	33
Görsel 17.	Tarasu Mezarlığı, 23. Mezar Çiti buluntuları.....	34
Görsel 18	Kondratyevka XXI Kurganı'ndaki 1. ve 2. Mezarlar'da ele	
ve 19.	geçen buluntular.....	36
Görsel 20.	Kuruk Mezarlığı'nın planı.....	37
Görsel 21		
ve 22.	Kuruk II Mezarlığı, 6. Mezar'ın planı ve at defni.....	38
Görsel 23.	Doğu Kazakistan'ın Erken Demir Çağı mezarlıkları.....	39
Görsel 24.	5. Kurgan'ın mezar odası ile demir bıçağın kopmuş namlusu....	42
Görsel 25.	Kurtu V, 7. Kurgan'ın çizimleri ve buluntuları.....	42
Görsel 26.	Katon Mezarlığı'nın planı.....	44
Görsel 27.	1. Katon Kurganı'nın üst örtü planı, kesiti ve insan defni.....	45
Görsel 28.	2. Katon Kurganı.....	46
Görsel 29.	3. Katon Kurganı	46
Görsel 30.	4. Katon Kurganı.....	47

Görsel 31.	5. Katon Kurganı.....	47
Görsel 32.	(1-4) - 2. Kurgan, (5-11) - 3. Kurgan buluntuları.....	48
Görsel 33.	10. Katon Kurganı.....	49
Görsel 34.	12. Katon Kurganı.....	49
Görsel 35.	10. Katon Kurganı buluntuları.....	50
Görsel 36.	19. ve 17. Katon Kurganları buluntuları.....	50
Görsel 37.	14. Katon Kurganı.....	51
Görsel 38.	19., 5. ve 17. Kurganlar'da saptatan figürlü yaprak altın parçalar.....	52
Görsel 39.	17. Katon Kurganı.....	53
Görsel 40.	19. Katon Kurganı.....	53
Görsel 41.	Katon ve Kopay Mezarlıkları'nda bulunan aletler.....	54
Görsel 42.	Berel Kurganlar Obasının planı.....	56
Görsel 43.	Berel'deki kurgan grupları.....	57
Görsel 44.	I. Grup kurganların planı.....	60
Görsel 45.	36. Kurgan'ın üst örtüsü.....	61
Görsel 46.	36. Kurgan'ın mezar odası kalıntıları..... Defin odasının kuzeydoğu köşesinde saptanan insan kemik kalıntıları.....	61 62
Görsel 47.	Mezar odasının kuzey duvarı arkasındaki at iskeleti, in situ.....	63
Görsel 48.	Geyik boynuzundan yapılmış koşum takımı süslemeleri.....	64
Görsel 49.	36. Kurgan'ın restitüsyonu.....	64
Görsel 50.	11. Kurgan'ın restitüsyon planı.....	65
Görsel 51.	Koruma altına alınarak müzeye dönüştürülen 11. Kurgan.....	66
Görsel 52.	11. Kurgan'ın mezar odası restitüsyonu.....	68
Görsel 53.	Yığma ahşap mezar odası. 11. Berel kurganı.....	69
Görsel 54.	Mezar odasına konulan lahit. 11. Berel kurganı.....	70
Görsel 55.	Atların rekonstrüksiyonu. 11. Berel kurganı.....	71
Görsel 56.	4. Kurgan'ın üst örtüsü.....	72
Görsel 57.	4. Kurgan'ın yığma mezar odası ve lahit.....	73
Görsel 58.	10. Kurgan'ın taş örtüsü.....	74
Görsel 59.	10. Kurgan. Huş ağacı kabuğuyla kaplı mezar odası.....	75
Görsel 60.	Kalas üzerinde açılan geçme yuvası.....	76

Görsel 62.	10. Kurgan'ın defin odasının duvarları.....	76
	Taş döşemeli yığma mezar odasına konulmuş	
Görsel 63.	lahit.....	76
Görsel 64.	10. Kurgan'da bulunan kalkan.....	77
Görsel 65.	Ayrık kayış uçlarına bağlanan grifon protomları betimli gem	
	yanaklığı.....	78
Görsel 66.	9. Kurgan'ın örtüsünün temel duvarını oluşturan taş plakalar....	79
Görsel 67.	Mezar çukurunu örten tomruklar.....	80
Görsel 68.	9. Kurgan'ın mezar odası ve at definleri.....	81
Görsel 69.	9. Kurgan'daki insan iskeleti kalıntıları.....	82
Görsel 70.	8. Kurgan'ın üst örtüsü.....	83
Görsel 71.	8. Kurgan'ın mezar odası kalıntıları ile at definleri.....	84
Görsel 72.	8. Kurgan'ın mezar çukurunun planı.....	85
Görsel 73.	Ağaçtan oyulan kase kalıntısı, 8. Kurgan.....	86
Görsel 74.	5. Kurgan'ın üst örtüsü.....	87
	Mezar soyguncularının açtıkları ve zamanla taşlarla dolan	
Görsel 75.	geçitler. 5. Kurgan.....	88
Görsel 76.	Huş kabuklarıyla kaplı mezar odası ve at definleri. 5. Kurgan...	89
	Kırılmış seramik testi ile koyun kuyruk omurları üzerine	
Görsel 77.	konulan demir bıçak.....	90
Görsel 78.	5. Kurgan'ın defin alanının planı.....	90
Görsel 79.	71. Kurgan'ın kazı aşamasında kaydedilen üst örtüsü.....	91
Görsel 80.	71. Kurgan'a defnedilen bir insan ile iki atın iskelet	
	kalıntıları.....	92
Görsel 81.	72. Kurgan'da saptanan insan iskeleti ile at defni.....	93
Görsel 82.	72. Kurgan'da saptanan tunç ağızlık (gem).....	94
	Yaprak altın kaplı tunç okluk kancası ile kemik ok uçları. 72.	
Görsel 83.	Kurgan.....	95
Görsel 84.	Üst katmanları kaldırılan 73. Kurgan'ın üst örtüsü.....	95
Görsel 85.	73. Kurgan'da tespit edilen dağınık vaziyetteki taş tabut.....	96
Görsel 86.	Çalışma sırasında kaydedilen üst örtü, 74. Kurgan.....	97

Görsel 87.	74. Kurgan'ın mezar odası kalıntıları ile at iskeleti.....	97
Görsel 88.	75. Kurgan'ın temel duvarı plakaları yan devrilmiş üst örtüsü.....	98
Görsel 89.	75. Kurgan'ın mezar odası kalıntıları ve at iskeletleri.....	99
Görsel 90.	19. Kurgan'ın üst örtüsü.....	102
Görsel 91.	19. Kurgan'ın mezar odası kalıntıları ile at definleri.....	103
Görsel 92.	Mezar odasının kuzeydoğu köşesinde saptanan kırık testi ile koyun omur kemikleri.....	104
Görsel 93.	18. Kurgan'ın merkezindeki kubbemsi taş örtü.....	105
Görsel 94.	Mezar çukurun zeminindeki dağılmış at kemikleri, 18. Kurgan	106
Görsel 95.	16. Kurgan'ın taş örtüsü.....	107
Görsel 96.	16. Kurgan'ın etrafında bulunan sunaklar.....	108
Görsel 97.	Definecilerin hasarıyla dağılmış insan ve at kemikleri, 16. Kurgan.....	109
Görsel 98.	23. Kurgan. Taş plakalardan oluşturulan tabut ve dağılmış at kemikleri.....	110
Görsel 99.	Taş tabutta saptanan dağınık insan ve at kemikleriyle testi.....	111
Görsel 100.	Berel Mezarlığı'nın planı.....	112
Görsel 101.	1965 ve 1959 yıllarında yapılan kazılara göre 1. Berel kurganı. Restitüsyon.....	113
Görsel 102.	2.Berel Kurganı'nın üst örtüsü.. ..	114
Görsel 103.	Koruma altına alınarak müzeye dönüştürülen 2. Kurgan.....	115
Görsel 104.	Berel'deki 2. Kurgan'ın kesiti ve mezar odasının planı.....	116
Görsel 105.	2. Kurgan'ın rekonstrüksiyonu.....	117
Görsel 106.	2. Kurgan'da saptanan mutfak eşyaları ile kemik kalıntıları.....	118
Görsel 107.	Soyulmuş mezar odasıyla yan yatırılmış at iskeletleri, 30. Kurgan.....	119
Görsel 108.	31. Kurgan'a defnedilen insan ile iki at iskeletleri.....	120
Görsel 109.	31. Kurgan'a defedilen bir insanın kafatası ile başlık kalıntıları.....	120
Görsel 110.	32. Kurgan'ın mezar odası kalıntıları ve at iskeleti.....	121
Görsel 111.	Mezar çukurunun zemininde saptanan iki insan ve at iskeletleri.	122
Görsel 112.	41. Kurgan'ın mezar çukuru planı.....	124

Görsel 113.	41. Kurgan'ın mezar çukuru planı.....	125
Görsel 115.	42. Kurgan'ın mezar çukuru planı.....	126
Görsel 116.	Dağ tekesi boynuzunu taklit eden ahşap boynuzlar.....	131
Görsel 117.	Maske giydirilmiş at maketi.....	132
Görsel 118.	Tunç buhardan.....	132
Görsel 119.	Tunç ayna. 2. Kurgan.....	135
Görsel 120.	Üsluplaşmış horoz kulplu tunç ayna. 8. Kurgan.....	136
Görsel 121.	2. Kurgan'ın üst örtü kapmanlarında saptanan hançer.....	13
Görsel 122.	Eyere sağ taraftan asılan kalkan.....	139
Görsel 123.	Taştan yapılmış bir öğütme kabı. 2. Kurgan.....	141
Görsel 124.	36. Kurgan'daki aygırın koşum takımı. Rekonstrüksiyon.....	143
	5. Kurgan'a defnedilen kadının törensel kostümü	
Görsel 125.	rekonstrüksiyonu.....	168
Görsel 126.	Deri aplikli giysi parçası, 11. Kurgan.....	169
Görsel 127.	Lamassu betimli eyer örtüsü. 10. Kurgan.....	170
	1) 10B atının eyer çaprağı, 2) 10A atının eyer çaprağının	
Görsel 128.	çizimi.....	171
Görsel 129.	10G atının eyer çaprağı.....	172
Görsel 130.	Stilize edilmiş bir balık formlu eyer sarkıtı, keçe.....	173
Görsel 131.	11G, Hükümdarın öz atının eyer çaprağı.....	174
Görsel 132.	Nakış tekniğinde işlenmiş kanatlı at betimi.....	175
Görsel 133.	Atın yular ve göğüs takımı süslemelerinden. 36. Kurgan.....	178
Görsel 134.	Berel Kurganları'nda tespit edilen seramik testiler.....	183
Görsel 135.	Altay'ın Mayemer dönemi gem ve yanaklıkları.....	221
Görsel 136.	Mayemer Kültürü'nün karakteristik objeleri.....	222

TABLO LİSTESİ

Tablo 1. Mayemer II Mezarlığı kurganlarının boyutları.....	17
Tablo 2. Berel’de saptanan atların osteometrik verileri.....	157
Tablo 3. Berel Kurganları’nın yer üstü mimari özellikleri.....	15
Tablo 4. Berel Kurganları’nın yer altı mimari özellikleri.....	185
Tablo 5. Demografik veriler.....	194
Tablo 6. Silah grubu.....	197
Tablo 7. Mezar odalarıyla ilgili diğer özellikler ve konulan eşyalar.....	199
Tablo 8. At definleri.....	201
Tablo 9. Radyokarbon test sonuçları.....	205
Tablo 10. Dendrokronolojik teste tabi tutulan numuneler.....	207
Tablo 11. Meyemer dönemi kurganlarının kronolojisi.....	224

GİRİŞ

1.1. Berel Kurganları ve Önemi

Türk Tarihi ve Sanatının erken devirleri açısından oldukça önemli bir coğrafya olan Altay Dağları'nın güneybatısını kapsayan Doğu Kazakistan bölgesinin Demir Çağı, bilimsel literatürde henüz yeteri kadar incelenip aydınlatılamayan konuların başında gelmektedir. Bu durumun başlıca nedenlerinden biri bölgenin tarihi açısından Hun İmparatorluğu öncesine ilişkin yazılı kaynakların bulunmamasıdır. Diğer önemli etken ise Demir Çağı'nda, besiciliğe dayalı yerleşik Geç Tunç Çağı ekonomisinden mevsimsel hayvancılığa ve göçebe yaşam tarzına geçiş nedeniyle Demir Çağı'na ait yerleşim yerlerinin saptanmasında yaşanan zorluklardır. Kışlaklardan yaylalara yapılan mevsimsel göçlere dayalı hayvancılık temelli ekonomiye geçişin daha çok atın binek aracı olarak eğitilmesi ve kullanılmaya başlamasıyla ilgili olduğu fikri bilim camiasında genel kabul görmektedir. Söz konusu göçebeliğe geçiş süreci arkeolojik anıtlara ve maddi kültür unsurlarına da yansımıştır. Bu sürecin en net yansımalarından biri, atlı ölü gömme geleneğinin ortaya çıkması ve Geç Tunç Çağı yerleşim merkezlerinde Demir Çağı katmanlarının saptanmamasıdır.

Doğu Kazakistan'da Demir Çağı'na tarihlenen üretim atölyeleri ve kalıcı yerleşim merkezleri henüz büyük ölçüde tespit edilemediği gibi bu sorunun çözümüne dair kazı araştırmaları daha çok yakın dönemlerde yürütülmeye başlamıştır. Bu dönemin tarihi, “kurgan” olarak tanımlanan mezar anıtlarından elde edilen veriler bağlamında ele alınmaktadır. Kurganların mimari özelliklerine bakıldığında, buluntuların tipolojik karşılaştırmaları ve sanat eserlerinin üslupsal değerlendirmeleri yapıldığında; kurganların kronolojik olarak farklı dönemlere tarihlendiği kolaylıkla görülebilmektedir. Kurgan mezarlıkları her ne kadar kısıtlı bir kaynak olarak görülse de kurganlarda saptanan nesneler ve elde edilen veriler göçebe toplulukların yaşamlarının çeşitli yönleri hakkında önemli bilgiye ulaşmamızı mümkün kılmaktadır. Bu bağlamda, Pazırık Kültürü kapsamında değerlendirilen ve bazıları permafrost tabakalarıyla kaplı olan Berel Kurganları bilimsel açıdan özgün değere sahiptir. Kazakistan coğrafyasında bulunan arkeolojik sit alanları arasında Berel, Orta Asya bozkır kuşağının MÖ IV.-III. yüzyıllarında, “atlı-göçebe uygarlığının” yüksek düzeydeki gelişim seviyesini gösteren en ilgi çekici arkeolojik komplekstir.

Berel kurgan mezarlığı buraya defnedilen göçebe soylularının kurganlarıyla göçebe topluluklarının sanatına özgü olan özel tarzda, İskit “hayvan üslubunda”, yapılan nesneler sayesinde dünyaca meşhur olmuştur.

Altay Dağları'nın güneybatı yamaçlarında yer alan Berel Mezarlığı irili ufaklı kurgan gruplarından oluşmaktadır. Son verilere göre, Berel'de kronolojik olarak çeşitli tarihsel dönemlere ait 100'den fazla kurgan tespit edilmiştir. Berel Mezarlığı kurganlarının çoğu üçgen formlu terasın iki bölümünde, orta kısmında ve batı kısmında yer almaktadır.

Kalıcı don tabakalarıyla kaplı kurganlar ilk olarak 1865 yılında Wilhelm Radloff tarafından keşfedilmiştir. Bilim literatürüne 1. Berel kurganı olarak geçen mezarda ahşap mezar odasına konulan lahit ile 17 atın defni saptanmıştır. 1. Berel kurganı 1966 yılında Sergey Sorokin tarafından tekrar incelenmiş olup en kapsamlı arkeolojik kazılar daha yakın dönemde başlatılmıştır. Berel Kurganları'nın güncel kazıları Doğu Kazakistan Arkeolojik Ekspedisyonu olarak tanımlanan araştırma ekibini yöneten Prof. Dr. Zainolla Samashev başkanlığında, 1998 yılından itibaren sürdürülmektedir. Bu zaman zarfı içerisinde, Berel'deki 10. ve 11. Kurganlar'da permafrost katmanları tespit edilmiştir.

Berel'in kalıcı don tabakasıyla kaplı kurganlarında organik malzemelerden imal edilen çok sayıda buluntu ele geçmiştir. Berel'de sıradan veya permafrost özelliği bulunmayan kurganlarda kolaylıkla korunamayan giyisi parçaları, at koşum ekipmanları, tekstil ve ahşap objeler, mutfak aletleri, deri, keçe ve boynuzdan yapılan eşyalar gibi bölgenin kültür tarihi bakımından özgün değere sahip buluntular ele geçmiştir. Berel Kurganları'nda insanlara, ebedi yaşamlarında eşlik etmeleri için onlarla defnedilen ve koşum takımları son derece sanatsal tasarlanan levhalar ve figürlü süslenmelerle bezenen yaklaşık olarak 100 atın iskeleti saptanmıştır.

Berel'in prestijli objeler bakımından en önemli sayılan kurganları MÖ IV. yüzyılın sonu-III. yüzyılın başlarına yani, Pazırık Kültürü dönemine tarihlenmektedir. Ancak 1998 yılından bu yana sürdürülen 100'den fazla kurganın kazısı sayesinde Hun, Hsien-pi, Erken Türk ve Göktürk dönemlerine ait bir takım maddi kültür unsurları ele geçmiştir.

Berel Kurganları, bölgede yaşamış olan göçebe topluluklarının maddi kültürü, özellikle ölü gömme geleneği, ekonomik faaliyetleri, el sanatları, hayvancılığı, madenciliği, sosyal yapısı, mimari geleneği ve sanatı gibi yaşamlarının çeşitli yönleri

hakkındaki bilgi eksikliğini doldurmaya yarayan çok zengin malzeme sağlamasından dolayı bu tezin konusu olarak seçilmiştir.

Bu tez çalışması kapsamında incelenen konu, malzeme türlerine bağlı olarak bölüm ve alt bölümlere ayrılarak ele alınmıştır. Çalışma, beş ana bölümden oluşmaktadır. Tezin birinci bölümünde Doğu Kazakistan'ın tarihi ve kültürel gelişim aşamaları Eski Taş (Paleolitik), Yeni Taş (Neolitik), Bakır Taş (Kalkolitik), Tunç ve Demir Çağları olmak üzere kronolojik sıraya göre değerlendirilmiştir. Daha önce bahsettiğimiz üzere, bölgenin erken devriyle ilgili herhangi bir yazılı kaynağın bulunmamasından dolayı tarih öncesi süreçlerin anlaşılmasında arkeolojik veriler esas alınmıştır. Tezimizin odak noktası olan Demir Çağı arkeolojik sit alanları, mevcut veriler ışığında, tek tek ele alınarak incelenmiştir. Mayemer Kültürü ve Pazırık Kültürü dönemlerine tarihlenen mezarlıklardaki kurganların mimari özellikleri ve buluntuları ele alınmıştır.

Tez çalışmasının ikinci bölümünde Berel Mezarlığı'nın Pazırık ve Hun dönemine yani, Demir Çağı'na tarihlenen toplam 31 kurgan detaylı olarak tanımlanmıştır. Kurganların üst örtüsü, sunaklar, çit duvar ve balballar gibi yer üstü öğeleriyle, çardaklar, defin odaları, lahit veya tabutlar gibi yer altı mimari özellikleri değerlendirilmiştir.

Araştırmanın üçüncü bölümünün ilk kısmında kurganlarda saptanan eşyalar ile yayınlarda at definleri hakkında mevcut olan tüm bilgiler irdelenmiştir. Buluntular işlevleri bakımından gruplara ayrılarak sınıflandırılmıştır. Buluntular dini törenlerle ilgili nesneler, törensel giyim-kuşam, günlük yaşamda kullanılan araç-gereçler, silahlar ve at koşum takımları olmak üzere beş alt başlıkta değerlendirilmiştir. Bölümün ikinci kısmında, Berel Kurganları'nın en iyi korunan ve sayıca en çok öğe barındıran kategorisi olan at koşum takımı süslemeleri ile giyim-kuşam bezemeleri sanat tarihi metoduna göre değerlendirilmektedir. Süslemeler figürlü, sembolik, geometrik ve bitkisel motifli olarak dört grup halinde ele alınırken, figürlü süslemelerde görülen başlıca imgeler doğada örneği olan ve doğaüstü mitolojik varlıklar olarak sınıflandırılmıştır. Bölümün izleyen kısımlarında Berel Kurganları'nı ardında bırakan göçebe boylarının tekstil sanatı, ağaç oymacılığı, boynuz işleme ve çanak-çömlekçilik olmak üzere başlıca el sanatları değerlendirilmiştir.

Çalışmanın dördüncü bölümünde Berel'in eski sakinlerinin yaşam faaliyetleri ve sosyal yapısı meselesi irdelenmiştir. Kurgan buluntuları bağlamında, eski Berellilerin at yetiştiriciliği, hayvancılığı, tarımı, madencilik ve metalurjisi ve avcılığı

gibi geçim ve üretim faaliyetleri analiz edilmiştir. Bölümün son kısmında Berellilerin mensubu oldukları Pazırık Kültürü'nn siyasi ve askeri yapısı gibi konular aıklıĝa kavuşturulmaya çalışılmıştır. Berellilerin demografik yapısı, cinsiyet daĝılımı ve toplumsal hiyerarşı gibi mevzuların anlaşılması için toplamda 31 kurgana dair veriler tablolar haline getirilerek karşılaştırılarak analiz edilmiş ve yorumlanmıştır.

Çalışmanın beşinci bölümünde Berel Kurganları'nın tarihlenmesi meselesi ile etno-kültürel aidiyeti hakkında bilimsel yayınlarda belirtilen görüşler ve hipotezler ele alınmış ve her bir hipotezin dayanakları, güçlü ve zayıf yönleri tartışılarak analiz edilmiştir. Bununla birlikte farklı yaklaşım ve yöntemlerle belirlenmeye çalışılan Berel Kurganları'nın tarihlendirilmesiyle ilgili mevcut olan tüm bilgiler irdelenerek yorumlanmıştır.

Araştırmanın sonuç bölümünde elde edilen bulgular ile yapılan inceleme, analiz ve deĝerlendirmelerle ulaşılan sonuçlar özetlenmiştir.

1.2. Çalışmanın başlıca amaçları

- Berel'in Demir aĝı'na tarihlenen kurganlarına ilişkin tüm bilgileri ve verileri toplamak ve deĝerlendirmek,
- Kurganların mimari özelliklerini belirlemek ve buluntuları işlevlerine göre sınıflandırmak;
- At koşum takımı ve giysilere ait motifli ve fiĝuratif süslemeleri sistematik bir şekilde bir arada ele alarak imgeleri tanımlamak ve ikonografik özelliklerini irdelemek,
- Berellilerin başlıca geçim kaynaklarını ve el sanatları tanımlamak;
- Berel Kurganları'nı ardında bırakan gbe topluluklarının etno-kültürel aidiyetini aıĝa kavuşturmak ve Erken Demir aĝı topluluklarıyla benzerlik veya farklılıklarını ortaya koymak,
- Berel toplumunun sosyal yapısını analiz etmek.

1.3. Araştırma yöntemi

Bu tez çalışmasında Tarih araştırmalarında uygulanan temel metot ve yaklaşımlar esas alınarak arkeolojik verilerin yanı sıra farklı disiplinlerin

yöntemleriyle elde edilen bilgilerden yararlanmayı kapsayan multidisipliner yöntem uygulanmıştır. Bu yaklaşım yazılı kaynakların yetersiz veya sınırlı olduğu dönem ve konular için daha doğru ve tutarlı sonuçlara ulaşılması amacıyla tercih edilmiştir. Böylece kurganlar, ele geçen maddi kültür unsurları üzerine yapılan arkeometrik incelemeler, özellikle zoolojik, jeokriolojik, dendrokronolojik, radyokarbon, trasolojik, spektral ve diğer analizlerden elde edilen veriler bağlamında değerlendirilmiştir.

Berel Kurganları'nın mimari özelliklerinin, buluntuların işlevsel özelliklerinin belirlenmesinde arkeoloji bilim alanında kullanılan tanımlama ve tipolojik karşılaştırma yöntemleri uygulanmıştır. Buluntuların süsleme özelliklerinin değerlendirilmesinde sanat tarihi bilim alanında benimsenen yöntemlerden, örneğin stilistik özellikleri belirleme ve tanımlama, betimleme ve yapım tekniklerini inceleme metotlarından yararlanılmıştır. Ayrıca, süsleme niteliği taşıyan buluntular katalog haline getirilerek tanımlanmış ve çözümlenmiştir.

Tanımlama yönteminin tercih edilmesinin nedeni ise bu metodun her unsuru ayrıntılı incelemeye, süslemelerin üslup özelliklerini belirlenmeye, buluntuların teknik ve teknolojik özelliklerini ortaya çıkarılmaya olanak tanınmasıdır.

Berel Kurganları'nı ardında bırakan atlı göçebe topluluklarının etno-kültürel aidiyeti sorununun çözümü için, bilimsel yayınlarda mevcut olan tüm görüşler irdelenmiş ve hipotezlerin dayandırıldığı temellerin tarih metoduna uygunluğu tenkid ve tahlil edilmiştir.

Berel'in eski sakinlerinin toplumsal yapısının anlaşılması için istatistiksel yöntem kullanılmıştır. Kurganlara dair veriler kurganların yer üstü ve yar altı mimari özellikleri, demografik yapı, cinsiyet dağılımı, askeriye ve silahlanma gibi belirli temalı tablolar halinde ele alınmıştır.

Bununla birlikte 2019 yılı yaz aylarında Prof. Dr. Ahmet Taşağıl ve Tarih bölümü Doktora Programı öğrencisi Leila Kutlu'nun Doğu Kazakistan Arkeolojik Ekspedisyonu kapsamında yürütülen kurgan kazılarına katılımlarıyla kazı süreçleri gözlemlenmiş ve kurganlarda yerinde incelemeler yapılmıştır. Ayrıca arkeolojik buluntularının sergilendiği Berel Müzesi koleksiyonlarının incelenmesi gerçekleştirilmiştir. 2021 yılı Doğu Kazakistan Arkeolojik Ekspedisyonunun Geç-Tunç-Erken Demir Çağı yerleşimi olan Ak-Baur'ın kazı araştırmalarına katılım sağlanmıştır. Bunun yanı sıra Öskemen'deki Doğu Kazakistan Vilayeti Tarihi Müzesinde bölgenin erken devrine ait koleksiyonların incelenmesi

gerçekleştirilmiştir. Özellikle kazı süreçlerinin gözlemlenmesi ve buluntuların yerinde incelenmesi bölgenin ve dönemin maddi kültür unsurlarının algılanmasında büyük katkı sağlamış olup ağırlıklı olarak Rusça ve Kazakça yayınlarda karşılaşılan teknik terimlerin Türkçe bilim literatüründeki karşılıkları doğru tanımlanarak bilim alanına katkıda bulunulmuştur.

Coğrafi kapsam. Araştırmanın coğrafi kapsamı Kazakistan Cumhuriyetinin Doğu Kazakistan vilayeti ile sınırlıdır. İncelenen bölgenin büyük kısmı Altay Dağları'nın batı ve güneybatı yamaçlarıyla kaplıdır. Altay Dağları, Kazakistan, Rusya Federasyonu, Moğolistan ve Çin olmak üzere dört ülkenin sınır bölgelerinde dağılım gösterdiği için Kazakistan sınırları içindeki kısmına Kazak Altay'ı denilmektedir.

Çalışmanın kronolojik sınırlılıkları. İncelediğimiz bölgenin Demir Çağı MÖ X. yüzyıl ile MS IV. yüzyıllar arasına tarihlenir. Fakat çalışmanın ana odağı olan Berel Kurganları MÖ IV. yy. sonu ile III. yy. ilk yarısı arasına tarihlenir. Doğu Kazakistan'ın Hun dönemi ile bu evreyi izleyen Hsiyen-Pi dönemi arkeolojik veriler bağlamında henüz kesin olarak tanımlanan dönemler olmadığı için kapsam dışı bırakılmıştır. Çalışma kapsamında Demir Çağı'na tarihlendiği netleşen Meyemer kültürü ve Pazırık Kültürü kurganlarının verileri değerlendirilmektedir.

Başlıca kaynaklar. Tez çalışmasının ana kaynağı, araştırmaları Prof. Dr. Zainolla Samashev başkanlığında 1998 yılında başlatılan ve arkeolojik kazıları tamamlanıp materyalleri yayınlara dönüştürülen 30 Pazırık dönemi kurganı ile Hun dönemine tarihlenen 1 kurganın verileridir. Berel Kurganları Pazırık Kültürü mensuplarının Doğu Kazakistan'daki bir kolunu temsil ettiklerinden dolayı Pazırık Kültürü kapsamında değerlendirilmektedir.

Çalışma kapsamında Doğu Kazakistan Tarihi ve Arkeolojisi'yle ilgili Kazakça, Rusça, Türkçe ve İngilizce bilimsel literatür detaylı olarak incelenmiştir. Araştırma konusu olan toplulukların hangi Türk boyları olabileceği konusunun tespitinde arkeolojik verilerin yanı sıra Eski Yunan ve Çin yazılı kaynaklarından da yararlanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DOĞU KAZAKİSTANIN ERKEN DEVRİ

1.1. Eski Taş (Paleolitik) Çağı

Erken Devir Kazakistan tarihiyle ilgili araştırmalarda Eski (Paleolitik) Taş Çağı alt, orta ve üst Paleolitik devir olmak üzere üç çağa ayrılır. Söz konusu çağlar birkaç alt devire ayrılarak ele alınır:

- 1) Alt (Erken) Paleolitik devir: Oldowan (Oldowayen) ve Aşölyen (Acheuléen) kültürleri,
- 2) Orta Paleolitik devir: Geç Aşölyen (Acheuléen) ve Musteriyen (Moustérien) kültürleri,
- 3) Üst (Geç) Paleolitik devir: Orinyasiyen (Aurignacien), Solütreen (Solutréen) ve Magdaleniyen (Magdalénien) kültür evrelerine ayrıldığı genel kabul görür.

Bununla birlikte, Orta Asya'nın kuzeybatısını kapsayan günümüz Kazakistan coğrafyasının prehistoryası başlıca dört Eski Taş devri kapsamında değerlendirilir:

- 1) Oldowan kültürü (tahminen MÖ 2,5 mln-800 bin yıl),
- 2) Aşölyen kültürü (tahminen MÖ 800 bin-140 bin yıl),
- 3) Müsteriyen kültürü (tahminen MÖ 140 bin – 40 bin yıl),
- 4) Üst (Geç) Paleolitik devir (tahminen MÖ 40 bin-10 bin yıl).

Yontuk çakıl aletlerin kullanıldığı, en arkaik Paleolitik kültür sayılan Oldawan kültürü Afrika'da varlık gösteren ve bahsedilen taş endüstrilerinin yapımcıları Afrika kıtası dışında görülmeyen Homo habilis hominid türleriyle ilişkilendirilmektedir. Olduwan kültürünün yerini, kıtayı aşarak Orta Doğu, Anadolu, Avrupa ve Kazakistan dahil olmak üzere Asya'ya yayılan Aşölyen kültürü almıştır (Baypakov & Taymagambetov, 2006, s. 45; L. Kutlu, 2022, s. 3).

Kazakistan topraklarında tespit edilen en eski tarihli arkeolojik kültür Aşölyen kültürüdür. Paleo-iklim koşullarının yaşam için uygun olduğu kaydedilen Kazakistan coğrafyasında Paleolitik insanlara dair fosil kalıntılar henüz saptanmamıştır. Güney Kazakistan'ın Karatau Dağları dolaylarındaki Konırdek yerleşiminin yakınlarında Erken Aşölyen döneminin dikdörtgen şekilli çakmaktaşıdan yongalar gibi ilkel taş aletlerine benzeyen taş aletler bulunmuştur. Ayrıca, Karatau'nın kuzeydoğu eteklerinde yaklaşık 10 km² genişlikteki alana yayılan Şabaktı, Börıkazgan, Kızıltau,

Kazangap, Tanirkazgan, Akköl 1 gibi birçok paleolitik sit alanı tespit edilmiş ve bu sit alanlarında 5000'e yakın taş alet ele geçirilmiştir (Baypakov & Taymagambetov, 2006, s. 48).

Orta Asya'da Aşölyen kültürden sonra *Müstyer kültürünün* ortaya çıktığı belirtilmektedir. Geç Neandertaller (*Homo neanderthalensis*) ile ilişkilendirilen bu kültürün yaklaşık olarak MÖ 30.000'lerde meydana geldiği değerlendirilen küresel soğumayla birlikte yok olduğu düşünülmektedir. Bu döneme ait taş aletlerin Güney Kazakistan'da Maybulak, Aşısay, Karatas, Şöltogay, Algabas, Şabaktı, Üşbulak, Şalsay ve Bürküt köyleri; Orta Kazakistan'da Muzbel, Obalısay, Kızıljär ve Kosmola köyleri ve Doğu Kazakistan'da Kanay Köyü dolaylarında bulunduğu tespit edilmiştir (Baypakov & Taymagambetov, 2006, s. 49, L. Kutlu, 2022, s. 4).

Üst Paleolitik (MÖ 40.000 – 10.000) *Neandertallerin* yok olarak *Homo sapiens* türünün ortaya çıktığı düşünülen dönem olarak adlandırılmaktadır. “Levallois” olarak tanımlanan yongalama tekniğinin uzun süre kullanıldığı ancak Mezolitik döneme doğru gelindiğinde prizmatik yongalama tekniğine geçişin yaşandığı anlaşılmaktadır. Bu döneme ait sit alanları Orta Kazakistan'da Karabas 3, Batpak 7, Semizbugu ve Anrensor 2; Doğu Kazakistan bölgesinde Şülba ile Buktırma, Yedisu bölgesinde Maybulak ve Güney Kazakistan bölgesinde ise Aşısay'dır. Doğu Kazakistan'daki Şülba sit alanında ele geç taş alet sayısı 5000'i aşarken Orta Kazakistan'daki Batpak 7 yerleşiminde ise ele geçen taş aletlerin sayısı 300'e yakındır. Doğu Kazakistan'daki Buktırma Mağarasında Üst Paleolitik döneme ait dağ koyunu, mağara sırtlanı, maral geyiği, kurt, deve, at, boz ayı, karaca, mamut ve bizon gibi bazı hayvanların kemikleri bulunmuştur (Baypakov & Taymagambetov, 2006, s. 58; L. Kutlu, 2022, s. 4).

Yaklaşık MÖ 12.000-10.000'lerde Üst Paleolitik dönemin sona ermesiyle sırasıyla *Mezolitik* ve *Neolitik* dönemlere geçişin yaşandığı belirtilmektedir. Kazakistan topraklarında Üşbulak ve Bürküt sit alanları dışında Mezolitik dönem üzerine yeterli araştırma yapılmamıştır (Baypakov & Taymagambetov, 2006, s. 58-64).

1.2. Yeni Taş (Neolitik) Çağı

Orta Asya'da Neolitik dönem yaklaşık olarak MÖ12.000-5.000 arasına tarihlenmektedir. Bu dönemde büyük iklim değişikliklerinin yaşandığı ve buzulların erimesiyle büyük göller oluştuğu düşünülmektedir. Kazakistan'da Neolitik döneme ait ve sayıları 800'ü bulan birçok sit alanı ve mağara tespit edilmiştir. Bu dönemde madencilik ve dokumacılığın büyük gelişme kat ettiği, seramik ve mikrolit taş aletlerin üretimini görülmeye başladığı değerlendirilmektedir. Sitler genellikle, nehir ve göllerin kıyılarında konumlanmıştır. Çok sayıda ok ucu, mızrak ucu, bıçak, balta, keski ve kazıyıcı olarak tanımlanan taş aletler bulunmuştur. Güney Kazakistan'da Karatau Dağları eteklerinde konumlanan Karaüngür Mağarasından önemli Neolitik dönem buluntuları ele geçmiştir. Bununla birlikte Kuzey ve Orta Kazakistan'da Atbasar, Güneybatı Kazakistan ile Aral Gölü çevresinde Kelteminar, Urallar güneyinde Muhalcar ve Doğu Kazakistan'da Üst Narım Kültürleri ortaya çıkmıştır (Baypakov & Taymagambetov, 2006, s. 67; L. Kutlu, 2022, s. 6).

Kazakistan'ın doğusunda İrtiş Nehri'nin yukarı havzasındaki Küçük Kızılyar ve Üst-Narım sit alanlarında Neolitik döneme yönelik kazılar yürütülmektedir. Küçük Kızılyar'daki buluntularının özellikle arkaik formlara sahip olması nedeniyle Üst-Narım'dakilerden daha erken tarihli olduğu belirtilmektedir (Baypakov & Taymagambetov, 2006, s. 73).

Üst-Narım'da yaklaşık olarak 800 m² genişliğindeki bir alanda yapılan kazılarda konut ve ocak izleri ile taş aletler saptanmıştır. Avcılık ve balıkçılık yapan insan topluluklarının, ırmak kenarlarında ahşap konutlar veya çadır tipi barınaklar inşa ettiği düşünülmektedir. Sit alanlarında geyik, boğa karaca, kunduz, koç ve tilki gibi bazı hayvanlara ait kemikler bulunmuştur. Çok sayıdaki keçi ve koyun kemiklerinin varlığı nedeniyle bu iki türün evcilleştirildiği kabul edilmektedir (Baypakov & Taymagambetov, 2006, s. 71; L. Kutlu, 2022, s. 6).

Neolitik Çağ'da Doğu Kazakistan'ın Batı ve Güney Kazakistan'dan en karakteristik farkı çakmak taşından yapılmış yamuk veya yarım daire formu aletlerin görülmemesidir. Bölge görülen Üst Narım kültüründe taş aletlerin Sibiryա-Altay kültürleriyle benzerliği söz konusudur. Diğer taraftan Üst-Narım seramiğinde özellikle yüzey dekorasyonlarında Güneybatı Kazakistan ve Kelteminar kültürü seramikleriyle bazı benzerlikler gözlenmektedir. Üst-Narım seramikleri MÖ III. binyılda, bu kültürde tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin temellerinin atıldığını ve

gelişme yaşandığını göstermektedir. Ayrıca altın, bakır ve kurşun gibi madenlerin eritilerek işlenmeye başlandığı anlaşılmaktadır (Baypakov & Taymagambetov, 2006, s. 72).

Aral Gölü çevresinden geniş alanlara yayılan Kelteminar Kültürü MÖ VI.-III. binyıllara tarihlenmektedir (Tolstov, 1962, s. 27-30). Altaylar ve Batı Sibirya'da ele geçen bazı buluntularda özellikle çakmak taşından yapılan aletlerinin formlarında ve seramiklerin süslemelerinde Kelteminar kültürünün etkileri olduğu düşünülmektedir. Ancak Doğu Kazakistan'da daha çok Altay ve Baykal gölü kültürleriyle benzerliği daha belirgin olduğu kaydedilen kültürler görülmektedir (Baypakov & Taymagambetov, 2006, s. 71-72).

1.3. Bakır Taş (Kalkolitik) Çağı

Kazakistan topraklarının genişliği dikkate alındığında ülkede bölgeler arasında gerek iklim koşullarında gerekse doğal kaynaklar açısından büyük farklılıklar gözlenmektedir. Bu nedenle bölgeler arasında gelişim farklılıkları veya kültürel açıdan benzerlik ve farklılık olgusu tarih en erken dönemlerine kadar izlenebilmektedir. Örneğin Kalkolitik dönem Orta Kazakistan'da Botay Kültürüyle, Aral Gölü çevresi Kelteminar Kültürüyle, Doğu Kazakistan ise Afanasyevo Kültürüyle ilişkin görülmektedir. Bu dönemde Kazakistan'ın doğu kısmında görülen arkeolojik kültürlerin daha çok Altay kültürleriyle benzer veya etkileşim halinde olduğu anlaşılmaktadır (Kiryuşin, 2002, s. 14).

Doğu Kazakistan Vilayetinin Katonkaragay ilçesindeki Çernovaya 2 Mezarlığı Afanasyevo Kültürü'ne veya Bakır Taş Çağı'na tarihlendirilmektedir. Üç kurgan tespit edilen bu mezarlıktaki kurganlardan 1. ve 2. olarak tanımlananlarda kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir. 1. Kurgan'ın yağmalanmış olması nedeniyle önemli veriler ulaşılamamış ancak 2. Kurgan'da başı doğuya dönük ve hocker pozisyonunda defnedilen bir erkek iskeleti ortaya çıkarılmıştır. Bu kurganlarda tespit edilen seramik buluntular ve ölü gömme geleneğine dair bilgilerden hareketle tarihlendirme Kalkolitik döneme ve Afanasyevo kültürüne ait olarak değerlendirilmiştir (Orazbayev & Omarov, 1998, s. 27-29).

Ayrıca iki maden ocağında Afanasyevo Kültürü tarihlenen faaliyet izleri saptanmıştır. Bu iki ocak, Ulan ilçesi sınırlarında Targın köyü yakınlarındaki

Karagoyın maden ocağı ve Kürçüm ilçesi sınırları içinde konumlanan Karçıga maden ocağıdır. Bu iki ocakta özellikle Afanasyevo tipi seramiklere ait parçalar, bileme taşı ve seramik ağırşak ele geçmiştir (Merts, 2014, s. 369–372).

1.4. Tunç Çağı

Günümüz arkeoloji literatürüne göre Erken Tunç Çağı'nda Güney Sibirya ve Kazakistan'da Andronovo Kültürü'nün yaşandığı kabul edilmektedir. Bu kültür ilk kez 1914 yılında Yukarı Yenisey havzasında Açinsk şehri yakınlarındaki Andronovo köyündeki bir kurganda tespit edilmiştir. Minusinsk havzasında tarih öncesi döneme yönelik kazı çalışmaları yürüten Sergey Teplouhov, 1927 yılında Andronovo Kültürü'nü tanımlamış ve kronolojik olarak Afanasyevo Kültürü sonrasına döneme tarihlendirmiştir (Teplouhov, 1929, s. 43).

Altaylar'dan Urallara ve Kazakistan'ın güney bölgelerine kadar yayıldığı varsayılan Andronova kültürünün ana merkezinin Orta Kazakistan olduğu düşünülmektedir. Yayılma sahasının genişliği nedeniyle maddi kültür unsurlarında saptanan bazı farklılıklar nedeniyle bu kültür, “Andronovo tarihi-kültürel topluluklar birliği” olarak adlandırılmaktadır.

Kazakistan'ın Tunç Çağı büyük ölçüde K. Salnikov'un kronolojisine göre ele alınmaktadır. Salnikov'a göre Uralların güneydoğu bölgesinde yaşanan Tunç Çağı, Fyodorovo dönemi (MÖ XVIII. - XVI. yy.), Alaköl dönemi (MÖ XVI. - XII. yy.) ve Zamarayev Dönemi (MÖ XII. - VIII. yy.) olarak üç aşamada varlık göstermiştir (Salnikov, 1951, s. 94-151). M. Gryaznov ise Orta Asya'nın Tunç Çağı'nı erken, orta ve geç dönemler olmak üzere üç aşamaya ayırmaktadır. Ayrıca Andronovo kültürü yerine Orta Kazakistan'da görülen ve Karasuk kültürünün etkilerini taşıyan Dandıbay kültürünün Geç Tunç Çağı'na karşılık geldiğini değerlendirmektedir (Gryaznov, 1956, s. 27-42). Bununla birlikte Doğu Kazakistan ile Minusinsk havzasının madeni alet ve silahlarda görülen tipolojik benzerlikleri dikkate alarak Tunç Çağı'nı da Erken, Orta ve Geç dönemlere ayırmaktadır. Erken Tunç Çağı'nda Doğu Kazakistan ile Minusinsk havzasının madeni silah ve alet buluntularının neredeyse tamamen aynı olduğunu tespit etmiştir. Ancak, Orta ve Geç Tunç Çağı'na tarihlenen buluntularda ise belirgin farklılıkların bulunduğunu ortaya koymuştur (Gryaznov, 1930, s. 149-162).

Sergey Çernikov 1950’li yıllarda Doğu Kazakistan’da birçok kazı çalışmasını yürütmüştür. Bunların başında Küçük Koytas; Kara-Üzek; Karacal, Janajurt; Üst-Büken, Çagan-Oba, Truşnikovo, Kanay, Üst-Narım, Küçük-Kızılyar, Semey Kum Tepeleri, Meşit, Mınçunkur ve Sarıköl 1 ve 2 mezarlıklarındaki kazı çalışmaları gelmektedir (Çernikov, 1960a, s. 13-62).

Kanay köyü yakınında konumlanan ve Erken Tunç Çağı’na tarihlendirilen bazı kurganların etrafında dikey konulan kayrak taşlarla oluşturulan kare planlı mezar çitlerini ortaya çıkarmıştır. Çernikov’a göre, Doğu Kazakistan’da Tunç Çağı boyunca üç tip silahın var olduğu belirtilmiştir. Bunlar Andronovo tipi, Karasuk tipi etkileri taşıyan Doğu Kazakistan’a özgü tip ve Karasuk tipidir (Çernikov, 1960a, s. 75-87).

Çernikov’a göre Doğu Kazakistan’ın Tunç Çağı, Üst-Büken dönemi (MÖ XVIII. - XVI. yy.), Kanay dönemi (MÖ XVI. - XII. yy.), Küçük Kızılyar (Malo-Krasnoyarsk) (MÖ XII. - IX. yy.) ve Truşnikovo dönemi (MÖ IX. - VIII. yy.) başlıkları altında incelenmiştir (Çernikov, 1960a, s. 92-104).

Çernikov Doğu Kazakistan’daki Tunç Çağı kültürlerini genellikle Andronovo kültürü kapsamında ele almış, Truşnikova dönemini seramiklerdeki ciddi farklılıklar olmasına rağmen yine de Geç Andronovo olarak tanımlamayı tercih etmiştir (Çernikov, 1960a, s. 92-104).

Kanay, Nurmambet, Koytas, Zevakino köyleri yakınında saptanan sitlerde ve bazı kurganlarda Orta Tunç Çağı’na ait buluntular ele geçmiştir. Kanay köyü yakınlarında dikdörtgen planlı ve yaklaşık olarak 50m² genişliğe sahip evlere ait kalıntılara bulunmuştur. Söz konusu konutların duvarlarının belirli düzeye kadar zemin seviyesinin altında olması nedeniyle “yarı çukur barınak” tipinde olduğu değerlendirilmektedir. Evlerin bitişiğindeki bazı yapı kalıntılarında bakır madeni işlendiğine dair bakır cevheri ve cürufu, döküm kalıbı, odun kömürü ve maden eritme fırınlarına ait izler tespit edilmiştir. Bakır cevherlerin Kanay köyüne yakın konumdaki Narım Dağı’ndaki maden yataklardan getirildiği düşünülmektedir.

Bununla birlikte, Doğu Kazakistan’ın Tunç Çağı’nın geç evresinin Güney Sibirya’da Karasuk ve Orta Kazakistan bölgesinde Begazı-Dandıbay adlı kültürlerle eş zamanlı olduğu kaydedilmektedir (Baypakov & Taimagambetov, 2006, s. 84-85).

Küçük Kızılyar, Truşnikovo ve Zevakino köyleri yakınlarındaki sit alanlarında ve bazı kurganlarda Geç Tunç Çağı’na tarihlenen buluntular tespit edilmiştir. Truşnikovo sit alanında yapılan kazılarda kare planlı, ahşap direkli hatta duvarları ahşap kaplı olduğu kabul edilen konutlara ait kalıntılara ulaşılmıştır. Ayrıca kazılarda,

yuvarlatılmış boyunlu ve düz veya hafif kıvrık ağızlı seramikler, şişkin gövdeli ve düz veya hafif kıvrık ağızlı seramikler ve yuvarlak tabanlı seramikler bulunmuştur. Geç Tunç Çağı'na tarihlendirilen Zevakino yakınlarındaki bazı kurganlarda hocker pozisyonunda defnedilen insanlara ait kemiklerin yanı sıra tunçtan yapılmış hançer ve bıçaklar, seramik kaplar, odun kömürü, aşı boyası ve bazı aletler ele geçmiştir (Çernikov, 1960a, s. 92-104).

Doğu Kazakistan'da Tunç Çağı'nın geç evresinden Demir Çağı'nın erken evresine geçiş dönemine ait olduğu değerlendirilen kurganlar Firaya Arslanova tarafından incelenmiştir. İrtiş Nehri'nin sağ yakasında yer alan Zevakino'da, Karasuk kültürüne ait ölü gömme geleneğiyle birçok ortak yöne sahip ve MÖ VIII. - VII. yüzyıllara tarihlenen bazı kurganlarda araştırmalar yapılmıştır. Coğunlukla Karasuk ve Tagar dönemine ait tunç bıçaklar bulunurken, tek örnek dışında, seramik buluntulara veya parçalarına rastlanmamıştır (Arslanova, 1974, s. 46-60). Bu sonuçlar Geç Tunç Çağı'nda Altaylar'dan Doğu Kazakistan'a Karasuk Kültürü topluluklarının göçüyle açıklanmıştır.

Diğer önemli bir araştırmacı ise İzmailovka köyü yakınlarındaki 14 kurganda kazı çalışmaları yürüten A. Ermolayeva'dır. Kurganların on üçünde tek insan defni gerçekleştirildiği tespit edilmiş ancak bir kurganda insan defnine veya iskeletine dair herhangi bir bulguya ulaşılamamıştır. Mimari açıdan iki grup kurgan olduğu görülmüştür. Birinci gruptaki kurganlar dikdörtgen planlı ve iri granit taş bloklarla inşa edilmiştir. Toplam 10 kurgandan oluşan bu grubun sekizinde çit olduğu belirlenmiş ancak iki kurganda ise üst örtüye dair herhangi bir bilgi elde edilememiştir. Mimari açıdan özellikle üst örtüsü karmaşık özellikler gösteren ve zengin buluntulara sahip olanlar İkinci grup kurganlardır. İzmailovka'daki 14 kurganın içinde insan defni yapılan 13 kurganda insan bedenlerinin başı doğuya dönük defnedilmeleri karakteristik bir özellik olarak değerlendirilmektedir. İzmailovka kurganlarının üst örtülerinin Orta Kazakistan'daki Begazı-Dandıbay kültürünün Aidarlı, Sangıru I, Enbek-Süyğüş ve Bılkıldak I kurganlarıyla benzer olduğu belirtilmektedir. Ayrıca İzmailovka'da ele geçen seramiklerin hem Begazı-Dandıbay hem de Karasuk seramikleriyle benzerliği gözlemlenmiştir. Genel itibarıyla arkeolojik buluntuların Tunç Çağı'nın geç evresiyle Demir Çağı'nın erken evresine geçiş süreçlerini yansıtan mahiyette olduğu sonuç olarak söylenebilir (Ermolayeva, 1987, s. 64-94).

Orta Asya arkeolojisinde, MÖ I. binyılda Tunç Çağı olarak tanımlanan tarihsel dönemin sonlandığı ve yerini MÖ IX. yüzyıldan MS IV. yüzyıllara kadar süren Demir Çağ'a bıraktığı fikri genel kabul görmektedir. Demir Çağı'nın başlangıç tarihleri genellikle "rölatif kronoloji" esaslarına dayanmaktadır. Kazakistan coğrafyasında endüstri olarak tunçtan demire geçişin tam olarak hangi tarihlerde ve nasıl sağlandığı sorunu günümüzde bile tam anlamıyla açıklığa kavuşturulmamıştır.

1.5. Demir Çağı

İnsanların Demir Çağı'nın başlangıcından çok önceki devirlerde demir ile tanıştığı bilinmektedir. Bu olayın gerçekleştiği bölgeler arasına Güney Sibirya coğrafyasının Afanasyevo Kültürü de dahil edilebilir. Mihail Gryaznov (1999) daha MÖ III. - II. binyılda Afanasyevo Kültürü'nde meteorit demirinin kullanılmış olabileceğini belirtmiştir. Günümüzde Afanasyevo Kültürü'ne ait 21 demir nesne bilinmektedir. Afanasyevo Kültürü'nün meteorik demir ürünlerinin tamamı süslemelerdir. Ancak bölgenin "Afanasyevo" göktaşı demiri üretme geleneği kesintiye uğramıştır (Koryakova, Kuzminih, & Beltikova, 2011, s. 11).

Orta Kazakistan'ın Geç Tunç Çağı Begazı-Dandıbay Kültürü yerleşimlerinde demir cevherleri, demir cürufları ile demir buluntularının saptandığı hakkında birçok yayın bulunmaktadır. Örneğin, Alkey Margulan Kulman, Suik-Bulak yerleşimlerinde ve Sayak bakır cevheri kuşağındaki bir maden ocağın yer altı geçidinde demir cürufları bulunduğunu, Şortandı-Bulak yerleşimindeyse demir bir ok ucunun tespit edildiğini kaydetmiştir. Böylece Orta Kazakistan'ın Geç Tunç Çağı demir ustalarının başta demir olmak üzere yeni metaller geliştirmeye çalıştıkları görülmektedir (Margulan, 1979; Margulan, Akishev, Kadyrbayev, & Orazbayev, 1966). Bununla birlikte, Karagandı İlinin Karkara ilçesinde, Karaganda şehrinin 250 km güneydoğusunda bulunan Kent yerleşiminin üretim merkezleri sayılan Alat, Alat I ve Alat II olmak üzere üç yerleşim grubunda çok sayıda demir üretim atıkları olan demir cüruf, demir cevher parçaları ile demirin eritildiği bir ocak tespit edilmiştir (Varfolomeyev, Ankuşev, & Blinov, 2016, s. 6). Farklı ülkelerde yapılan radyokarbon testleri, Alat ham demirinin MÖ XIII. yüzyıla, diğer araştırmacılara göre en geç MÖ XII. yüzyıla tarihlendiğini göstermiştir (Varfolomeyev, Ankuşev, Blinov, & Zhauymbay, 2020, s. 841; Varfolomeyev, 2011, s. 85-97).

Doğu Kazakistan il sınırları içerisinde demirin ilk kullanılmaya ve üretilmeye başladığı atölye ve yerleşimlere henüz rastlanmamıştır. Bu sebeple söz konusu bölgede Demir Çağı'nın başlangıç tarihi kesin olarak bilinmemektedir. İzleyen bölümlerden görebileceğimiz üzere arkeolojik kazılar daha çok kurgan mezarlıkları ağırlıklıdır.

Bölgenin Erken Demir Çağı'nda, geçim kaynağı olarak Tunç devrinin besiciliğe dayalı ekonomisinden mevsimsel hayvancılığa geçişin yaşandığı görüş genel kabul görmektedir. Nikolay Bokovenko'ya (1994) göre, bu geçişin daha çok atın binek aracı olarak eğitilmesi ve kullanılmaya başlamasıyla ilgilidir. Söz konusu göçebelğe geçiş süreci arkeolojik anıtlara da yansımıştır. Bu sürecin en net yansımalarından biri, atlı ölü gömme geleneğinin ortaya çıkması olmuştur (Bokovenko, 2011, s.16).

Böylece kışlaklardan yaylalara yapılan mevsimsel göçlere dayalı hayvancılık temelli ekonomi bu devir topluluklarının yaşam tarzını büyük ölçüde şekillendirmiştir. Söz konusu topluluklara, ölü gömme geleneklerine yansıyan yaşam tarzlarından ötürü M. Gryaznov'un tanımıyla *Erken Göçebelere*¹ denilmiştir. Bu terim bahsedilen boyların kültürünü oldukça iyi tanımladığından birçok araştırmacı tarafından benimsenmiştir (Çernikov, 1960b, s. 17-21).

Altay ve Sayan'larda Erken Göçebelere ait az sayıda kalıcı yerleşim tespit edilmiştir. Onlara ait veriler daha çok kurgan mezarlıklarından elde edilmektedir. Dönemi aydınlatmak için kurganların mimari özellikleri, mezara konulan objeler ve at ekipmanları ile ölü gömme gelenekleri bakımından çeşitlilik gösteren hususlardan yararlanılmaktadır. Kurganlar ile buluntuların mimari, tipolojik ve stilistik karşılaştırmaları, bunların, kronolojik olarak farklı dönemlere ait olduklarının ortaya koymaktadır.

Doğu Kazakistan'ın Erken Demir Çağı Mayemer, Kurtu, İzmailovka, Zevakino, Tarasu, Kondratyevka kurgan mezarlıklarıyla ve son yıllarda tespit edilen Akbaur yerleşimi ile temsil edilmektedir.

1.5.1. Mayemer Mezarlığı

Mayemer I Mezarlığı. Doğu Kazakistan'ın Erken Demir Çağı kurganlarının ilk kazıları 1911 yılında, A. Adrianov tarafından yapılmıştır. Araştırmacı İrtiş'in

¹ Rusça: Ranniye köçevniki

batısında bulunan Karaş köyü civarında, Narım Nehriyle güneyinden birleşen Mayemer ve Çurçut-Su, çaylarının kıyılarında bulunan, Solneçny köyünün yakınlarında ve Buktırma Nehri boyunca dağılım gösteren mezarlıklarda toplam 14 kurganın kazısını gerçekleştirmiştir (Adrianov, 1916, s. 4-55). Araştırmacı sekizi 7-9 kaya taşından oluşturulan “çember-mezar”, üçü taş örtülü mezar ve iri dere taşlarla örtülü birkaç kurganın kazısını gerçekleştirmiştir.

A. Adrianov (1916) Mayemer Mezarlığı'ndaki kuzey güney ekseninde sıralanan 5 kurgandan Erken Demir Çağı'na tarihlenen iki kurganın kazısını gerçekleştirmiştir. Kazısı yapılan her iki kurgan daha önce tamamen yağmalanmıştır.

1. *Mayemer kurganı* kurganlar grubunun kuzeyden ikincisidir. Üst örtünün merkezinde, dağınık vaziyette, 2,13x3,10x1,06 m boyutlarındaki mezar çukurunun duvar kaplaması ile zemin döşemesine ait olan taş plakalar rastlanmıştır. Mezar çukurunun zemininde biri yaklaşık 50 yaşlarında, diğeri genç olan iki erkek iskeletine ait kemik parçalar, tunç ayna ve son aş olarak konulan koyun kemikleri bulunmuştur (Adrianov, 1916, s. 14-15).

2. *Mayemer kurganı* birinci kurganın 17 m kuzeyinde bulunmaktadır. Tamamen yağmalanmış olan kurganın üst örtüsünün 300- 400 m doğusunda 7 taşın çember şeklinde dizilmesiyle oluşturulan “sunağa” ait bir taşın altında daha sonraki yayınlarda Mayemer “hazinesi” olarak adlandırılacak bir grup nesne bulunmuştur. Bunlar ahşap levhaları kaplayan bir kısmı yumulmuş kaplan formlu toplam on altın parça, iki tunç levha ile altın şeritlerdir. Ayrıca rastgele buluntu kategorisine giren geyik figürleriyle süslü tunç ayna bulunmuştur (Adrianov, 1916, s. 14-15; Gryaznov, 1947, s. 11).

Mayemer II grubu. Mayemer kurgan gruplarının incelemeleri yakın dönemlerde yeniden yapılmıştır. Z. Samashev 1997 yılında yapılan yüzey incelemeleri sırasında 2. Mayemer Kurganı'nın üst örtüsünün tepesinde bir geyik taşı tespit etmiştir. Dikilitaşın üzerinde çakan asılı kemer, sadağa konulmuş yay ile halka formlu küpeler tasvir edilmiştir. Mayemer kurganlarının üst örtülerinin boyutları ölçülmüş ve mezarlığın planı çıkartılmıştır (Marsadolov ve Samashev, 2000, s. 25-26).

2009 yılında başlatılan kazılarda, 1. ve 2. Kurgan incelenmiştir. 1. Mayemer Kurganı'nın üst örtüsü, tepesi kesik piramide yakın formlu, dış boyutlarına göre 7x5,5 m, iç boyutlarına göre 4x3 m olan taş ve ahşap malzemeden oluşturulan yapıyı kaplamaktadır. Yapının doğusunda 2,5 m uzunluğa, 1,30 m genişliğe ve 0,80 m

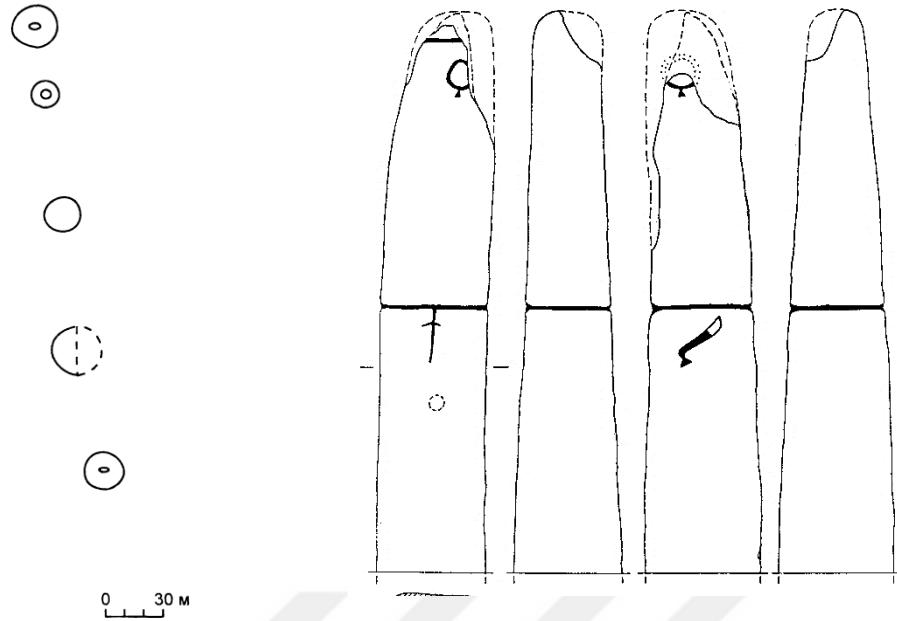
derinliğe sahip bir dehliz veya dromos saptanmıştır. Piramidal yapının açılmasıyla temel seviyesinde 5,8x5,3 m boyutlu dikdörtgen planlı birim tespit edilmiştir (Dzhumabekova & Bazarbayeva, 2011, s. 67-75).

Odanın zemininde çapları 25 cm'lik tomruk parçaları saptanmıştır. Ahşabın yığma mezar odasına ait olduğu anlaşılmıştır. Yığma mezar odasının en alt sırasının tomrukları bir üstündekine göre 0,5-0,60 m dışa taşmaktadır. Böylece duvarın yükseldikçe daralarak tepesi kesik bir piramit formunu oluşturduğu düşünülmektedir. Ayrıca odanın tavan kaplamasına ait olduğu düşünülen 15cm'lik kiriş ve çıta kalıntıları açığa çıkartılmıştır. Odanın sekiz sıra tomruktan, yaklaşık 1,80-2 m yükseklikte, oluşturulduğu anlaşılmıştır. Odanın güneybatısında batı-doğu yönlü 2,65x1,5-2 m boyutlu taş sanduka saptanmıştır (Dzhumabekova & Bazarbayeva, 2011, s. 67-75).

Tablo 1

Mayemer II Mezarlığı kurganlarının boyutları. Marsadolov ve Samashev, 2000

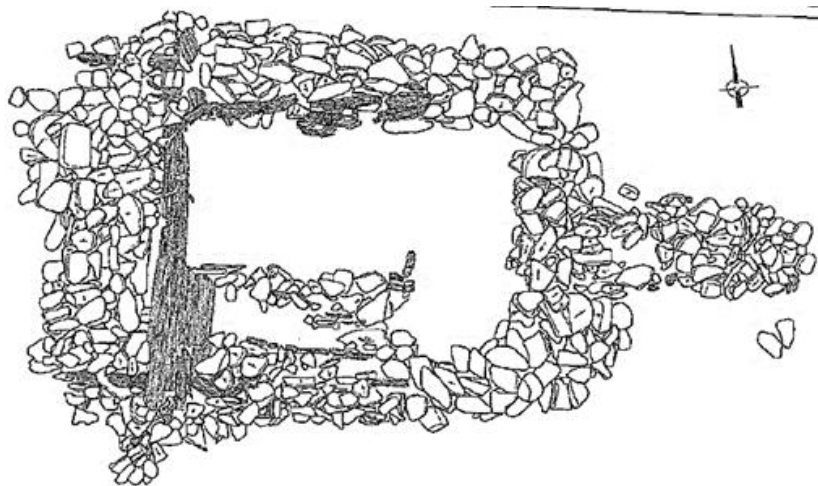
Kurganlarla ilgili veriler	Kurgan No.				
	1	2	3	4	5
Çapı, m	21	24,5	18	15	21x23
Yüksekliği, m	1,7	2,25	0,45	0,8	1,7
Açılan kuyu boyutu, m	1,5x3,5x1,5	Üst örtünün yarısı 1968'de dozerle temizlenmiştir	-	5x1,5	2x5x2
Bir önceki kurgandan uzaklığı, m	-	67	75	66,5	37,5

Görsel 1. Mayemer II Mezarlığı'nın planı. Marsadolov ve Samashev, 2000

Görsel 2. 2. Mayemer Kurganı'nın tepesinde saptanan geyik taşı. Marsadolov ve Samashev, 2000

Üst örtünün etrafında, batı kısmında daha belirgin gözlemlenebilen taş avlu duvarı bulunmaktadır. Birkaç taş katmanından oluşan avlu duvarının kalınlığı 0,77, 0,91 ve 1,7 m kalınlığında değişmektedir.

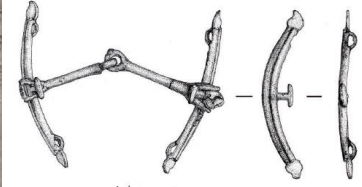
Görsel 3. 1. Mayemer Kurganı'nın mezar odası ve dehlizi. Dzhumabekova ve Bazarbayeva, 2011

Üst örtünün güneydoğusuna, avlu sınırları içerisine yüksekliği 1,85 m, genişliği 1,1 m ve kalınlığı 0,6 m boyutlarında bir balbal dikilmiştir. Taş sanduka tamamen yağmalanmış olup sadece insan kemik parçalarıyla hayvan kemik parçalarına rastlanmıştır. Kurganda sarı renkli bir metalden bir küpe, çok sayıda akik ve turkuaz boncuk ve demiz kabukları bulunmuştur (Dzhumabekova & Bazarbayeva, 2011, s. 67-75).

2. Mayemer Kurganı'nın 1968 yılında Çarikov ve Samashev'le başlatılan ve dozerin bozulmasıyla kazı çalışmaları durdurulmuştur. Mezar çukurunun boyutu 3,5 x 2,5 m iken derinliği 2,5 metredir. Mezar çukurunun kuzeyinde birkaç tabaka halinde taş plakalarla örtülü insan defni saptanmıştır. Çukurun güneyinde birkaç hayvanın iskeleti, bir atın, küçükbaş hayvanın ve köpeğin iskeletleri bulunmuştur. Atın başı hizasında İç içe geçmiş halka bağlantılı tunç ağızlık ile uçları stilize grifon başı biçimli yanaklıklar bulunmuştur. Bununla birlikte yular tokası, kayış taşıyıcıları ve diğer elemanlar bulunmuştur. Taşlarla örtülü "tabut" altında ağaç gövdesinden oyulmuş lahit bulunmuştur. Lahitte defnecilerin hasarından dolayı dağılan insan kemikleri saptanmıştır (Dzhumabekova & Bazarbayeva, 2011, s. 67-75).

Görsel 4. Mayemer II, 2. Kurgan, at ve koyun defni. Samashev, 2022.

Görsel 5. 2. Mayemer Kurganı, gem ve yanaklıklar, Samashev, 2022

1.5.2. Solneçny Belok Mezarlığı

Aynı adı taşıyan köyün yakınında, 1911 yılında A. Adrianov tarafından 2. Kurgan'ın kazısı yapılmıştır. 2. Kurgan'ın doğu-batı yönlü 3,32 × 1,77 m

boyutlarında mezar çukurunun 2,84 m derinliğinde güneybatı yönlü el değmemiş at iskeleti saptanmıştır. At başının hemen batısında bir koyuna ait kalça kemikleri, ayak kemikleri, ona yakın omur dört beş kaburga kafatası ve kürek kemikleri bulunmuştur. Atın üzerinde tunç ağızlık ile 40 yakın tunç kayış süslemesi bulunmuştur (Adrianov, 1916, s. 26).

Görsel 6. Solneçnyy belok Mezarlığı, 2. Kurgan'da saptanan at iskeleti. Adrianov, 1916

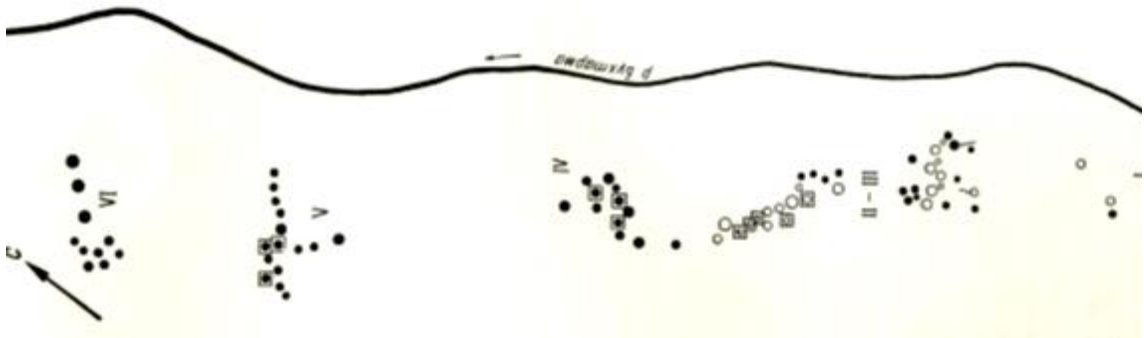
Görsel 7. Solneçnyy belok Mezarlığı, 3. Kurgan'da saptanan insan iskeletleri. Adrianov, 1916

3. Kurgan'ın üst örtüsünün altında birkaç mezar çukuru gözlemlenmiştir. Araştırmacı örtünün altında düzensiz dağılım gösteren insan iskeletlerinin saptandığını belirtmiştir. Başı batı yönlü sırt üstü yatırılan bir iskeletin yanında Mayemer kurganındakine benzer fakat ondan daha büyük 14, 3 cm çaplı tunç ayna bulunmuştur. İskeletin boyun hizasında macun ve taşlardan boncuklar saptanmıştır (Adrianov, 1916, s. 26).

1.5.3. Kurtu Mezarlığı

Buktırma Nehri'nin sol yakasında yaklaşık olarak 10 km'lik alana yayılmakta olup Sergey Sorokin tarafından Kurtu I, II, III, IV, V ve Kurtu VI Mezarlığı olarak altı gruba ayrılmıştır. Mezarlık Sergey sorokin tarafından 1960-1964 yılları arasında araştırılmıştır. Bu incelemeler kapsamında araştırmacının tabiriyle Meyemer dönemine tarihlenen 4 taş çember-mezarın ve MÖ I. binyılın ikinci yarısına tarihlenen yedi taş örtülü kurganın kazısı gerçekleştirilmiştir (Sorokin, 1966, s. 39-60).

Kurtu I Mezarlığı'nda olan en az 15-20 taş örtülü kurgan tespit edilmiştir. Araştırmacıya göre tamamı daha önce yağmalanarak tahrip olmuştur.

Görsel 8. Kurtu Mezarlıklar grubu, Sorokin, 1966

Kurtu II ve III mezarlıkları birbiriyle neredeyse bitişiktir. Bu gruplarda neredeyse 40'a yakın çeşitli boyutlu kurgan bulunmaktadır. Kurganların bir kısmı 3-4 m çaplı taş çemberler iken diğer kısmı yaklaşık 12-13 m çapında taş çemberlerdir. Bunların merkezlerinde 6-10 m çapında bitki tabakasıyla kaplı taş çemberler ile bitki tabakasının gözlemlenmediği taş çemberler bulunmaktadır.

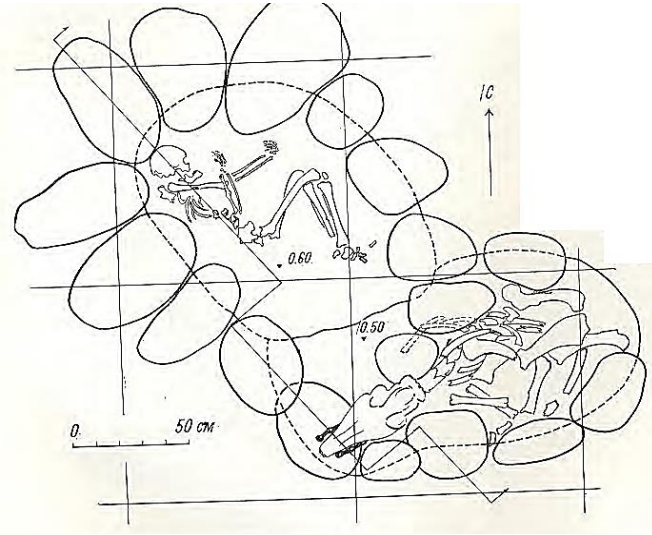
Kurtu IV Mezarlığı III. grubun kuzeybatısında yer almakta olup çapları 4-9 m arasında değişen kurganlardan oluşur.

Kurtu V Mezarlığı Tau-Teke çayının Burkturmayla birleştiği yerde bulunmakta olup bitki tabakasıyla kaplı 15 kurgandan oluşurken Kurtu VI Mezarlığı 11 taş çemberlerden oluşur. Bu grup kurganlar kuzeydoğu-güneybatı yönünde kurgan zincirleri oluştururcasına sıralanır (Görsel 8).

Sergey Sorokin'in (1966) Kurtu II ve III mezarlıklarında 70 cm civarındaki iri dere taşlarının dairesel veya oval planlı olarak dizilmesiyle oluşturulan kurganların kazısını gerçekleştirmiştir. Bunlardan, 3 m çaplı 1. taş çemberin merkezinde, 0,6 m derinliğine sahip mezar çukurunu 2 x 1,4 m boyutlu ve kuzeybatı güneydoğu yönlü oval taş dizisi çevrelemektedir. Çukurda sol yanına bükülmüş pozda yatırılmış insan iskeleti saptanmıştır.

Kurtu II Mezarlığı'nın en önemli buluntularından sayılan objeler 3. Kurgan'dan gelmektedir. Çapı 4 metre olan taş çemberin merkezinde kuzeybatı güneydoğu yönlü 0,6 m derinliğine sahip mezar çukurunu çevreleyen oval taş dizisi bulunmaktadır. Bu kurganda orta yaşlı olarak tanımlanan başı batıya, yüzü doğuya bakan, sol yanına

dizleri bükük yatırılmış bir erkek iskeleti saptanmıştır. İnsanın yatırıldığı mezar çukurunun güney doğusunda, taşlarla çevrelenen 0,5 m derinliğine sahip olan ve içine ayakları karın altına bükük güneybatı yönlü bir at yatırılan ek çukür bulunmuştur. Atın başı bir taş üzerine konulmuştur (Görsel 9). Atın her iki çenesinin yanında, işlek vaziyette kemikten yapılmış iki yanaklık bulunmuştur (Görsel 10). Kurganda metal gem ağızlığın bulunmamasından dolayı ağızlığın kayıştan yapılmış olduğunu düşünülmektedir. Yanaklıkların tipolojik karşılaştırmasını gerçekleştiren araştırmacı, “çemberlerde” yapılan definleri MÖ IX.-VIII. yüzyıllara tarihlemiştir (Sorokin, 1966, s. 43-47). Bu tarihlendirme literatürde kabul görmüş ve itiraz edilmemiştir.

Görsel 9. Kurtu II Mezarlığı, 3. Kurgan. Sorokin, 1966

Görsel 10. Kurtu II Mezarlığı, 3. Kurgan, üç delikli kemik yanaklıklar. Sorokin, 1966

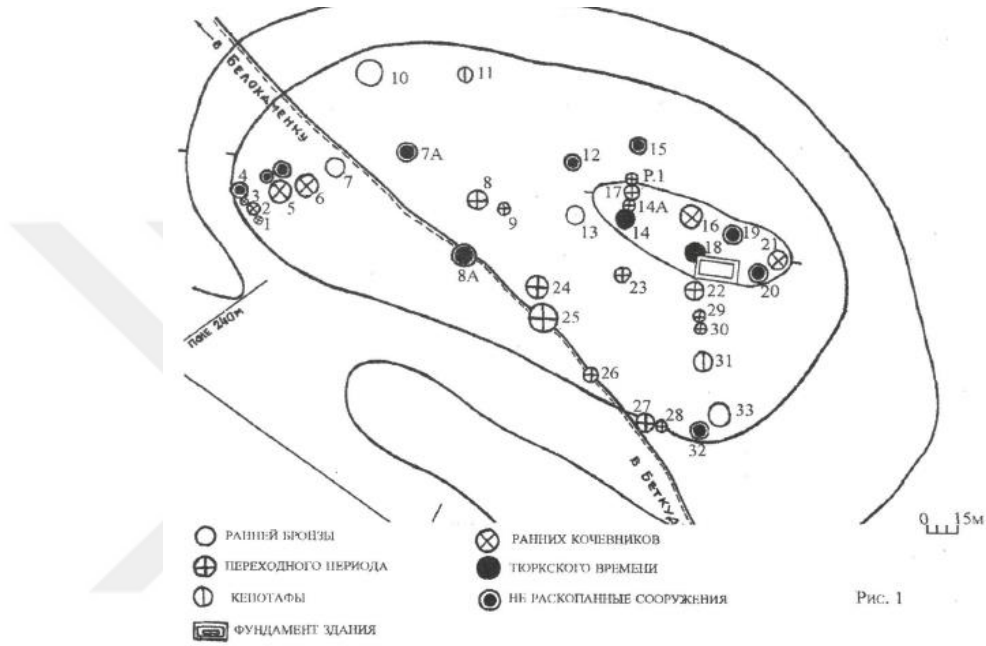
1.5.4. İzmailovka Mezarlığı

Mezarlık 1977 yılında A. Maksimova ve A. Ermolayeva tarafından keşfedilmiş olup günümüzde Şulba barajı altında kalmıştır. Mezarlıkta Tunç Çağı'ndan Türk Kağanlığı dönemine kadarki geniş zaman dilimine tarihlenen 32 kurgan, dört taş çit ve iki simgesel mezar tespit edilmiştir (Ermolayeva, 2008, s. 83).

5. Kurgan. Üst örtüsünün çapı 12,9x11 m'dir. 1,5 -1,6 m derinliğindeki mezar çukurunda üzeri taş plakalarla kaplanan 3,2x2,5 m boyutlu dikdörtgen formu sanduka bulunmuştur. Zeminine nehir kumu döşenen sandukada dağınık vaziyette bir insana

ait kol, kaval, kaburga kemikleri ile kafatası, dişler ve parmak kemikleri bulunmuştur. Ayak kemiklerinin yanında demir bir objenin, bıçağın kırığı bulunmuştur.

6. *Kurgan*. Taş malzemeden oluşan üst örtünün merkezinde 2,5x1,1 m'lik mezar çukuru gözlemlenmiştir. Çukurun 1,1-1,42 m derinliğinde kuzeybatı yönlü sırt üstü yatırılmış bir kadın iskeleti bulunmuştur. Boyun hizasında beşi akik taşı olmak üzere 50 macun boncuk açığa çıkartılmıştır.

Görsel 11. İzmailovka Mezarlığı planı. Ermolayeva, 2008

16. *Kurgan*. Çapı 8,5 m olarak ölçülen üst örtü bitki tabakasıyla kaplanmıştır. Üst örtünün merkezine doğru kuzeybatı-güneydoğu yönlü dikdörtgen planlı taş plakalardan sandukaya rastlanılmıştır. Sandukanın içine ağaç gövdesinden oyulan 2,1x0,48 m boyutlu bir lahidin yerleştirildiği anlaşılmıştır. Sandukada bir insana ait kalça ve kaval kemiği görülmüştür. Kurganda 42 turkuaz ve macun boncuk, huş ağacından bir kap, kemik düğmeler bulunmuştur. İnsan kuzeybatı yönünde sırt üstü yatırılmıştır.

21. *Kurgan*. Üst örtüsü büyük tahribata uğramış olan kurganın merkezinde 2,3x1,4 m boyutlu ve doğu yarısında üç olmak üzere toplam ayrı taş sanduka bulunmuştur. Merkezi sandukada dağınık vaziyette küçük boyutlu insan kemikleri ve seramik bir kap bulunmuştur. Merkezi sandukanın 4 m güneydoğusundaki 2.

sandukada korunma düzeyi çok düşük olan kuzey yönlü yatırılan bir insan iskeleti saptanmıştır. Bir kadın olduğu düşünülen iskeletin kalça kemiği üzerinde yan kulpu tunç bir ayna saptanmıştır. Aynanın üzerinde hayvan üslubunun karakteristik imgesi olan yumulmuş kaplan betimlenmiştir. Merkezi sandukanın 4 m doğusunda 3. sandukada dağınık halde insan kemikleri bulunmuştur. 1. sandukanın 3,5 m kuzeybatısında 2,15x0,70-0,75 boyutlu 4. Sandukanın 1,6 m derinliğinde sol kalça kemiği, kaval kemiği ve omurlara, alt çenesi eksik olan insan kafatası vd. kemiklere rastlanılmıştır. 5. ve 6. İzmailovka Kurganları MÖ IX. yy. sonu -VIII. yy. ilk yarısına, 16. Kurgan VIII yüzyıla, 21. Kurgan VII. yüzyıla tarihlenmektedir (Ermolayeva, 2008, s. 83-100).

1.5.5. Zevakino Mezarlığı

Zevakino Mezarlığı, Doğu Kazakistan Vilayeti, Şemonaiha ilçesi, Zevakino köyünün 1–3 km güneybatısında, Öskemen şehrinin kuzeybatısında, 60 km uzaklıktadır. Zevakino Mezarlığı'nda Tunç Çağı'ndan Göktürk dönemine kadarki zamana tarihlenen kurganlar bulunmaktadır. Erken Demir Çağı'na tarihlenen ve mezarlığın kuzeyinde toplu halde dağılım gösteren yetmiş taş çit saptanmıştır. Bitki tabakasıyla örtülü birbirine bitişik olan taş çitler kazıdan önce yüzeyden fark edilememiştir. Çitlerin bir kısmı Zevakino köyünden Ubaredmet köyüne geçen yolla tahrip edilmiştir. Altı kazı mevsimi boyunca 692,6 m²'lik bir alanın kazıları yapılmıştır. Önemli tabakalaşma nedeniyle mezarların hatları yüzeyden 20-30 cm'ye inildikçe görülmeye başlamıştır (Arslanova, 1974, s. 46). Yayında, mezarlık planı ile kurganların üst örtülerinin çizim ve görselleri verilmemiştir.

Taş Çit 26a. Oval planlı (3,2x2,9 m), uzun bir eksenile kuzeybatı-güneydoğu yönlüdür. 0,7 m derinlikte kuzey-güney yönlü iki oval mezar (çukuru) tespit edilmiştir.

1. *Mezar Çukuru.* Çit alanının batısında (1,8x1,2 m, derinlik 0,9 m) yer alır. İnsan iskeleti çömelmiş bir pozisyonda, başı güney yönlü sağ yanına yatırılmıştır. Başı hizasında orağa yakın biçimli tunç bir bıçakla bir koyun kaburgaları bulunmuştur (Görsel 13, 4).

2. *Mezar Çukuru.* Çit alanının doğusunda (1,9x1,2 m, derinlik 0,8 m) bulunur. İnsan iskeleti çömelmiş bir pozisyonda, başı güney yönlü sol yanına yatırılmıştır. Başı

hizasında bir koyun kaburgaları bulunmuştur. Mezar dolgusunda odun kömürü parçaları görülmüştür.

Taş Çit 27. Oval planlı (4,8x2,8 m), uzun bir eksenile kuzeydoğu-güneybatı yönlüdür. Güneybatıdan çit 26a ile bitişiktir. Mezar çukuru oval planlıdır (1,25 x 0,7 m, derinlik 0,7 m). İnsan iskeleti çömelmiş bir pozisyonda sağ yanına yatırılmış iken başı 15° batıya sapmayla güney yönlüdür. Sağ elin yüzük parmağında dörtgen kesitli bronz telden yapılmış bir yüzük bulunmuştur (Görsel 15,11).

Taş Çit 28. Dikdörtgene yakın planlı (3,5x3,75 m), pusula yönlüdür. 27. Çitin kuzeybatı duvarıyla bitişiktir. 0.4 m derinlikte kuzeydoğu-güneybatı yönlü, oval planlı paralel konumlanan iki mezar çukuru saptanmıştır.

1. *Mezar Çukuru.* Çit alanının batısında bulunur (0,9x0,5 m, derinlik 0,6 m). Çocuk iskeleti çömelmiş bir pozisyonda, başı güney yönlü sağ yanına yatırılmıştır.

2. *Mezar Çukuru.* Çit alanının doğusunda yer almaktadır (1,5x0,9 m, derinlik 0,9 m). Mezar dolgusunda odun kömürü parçaları görülmüştür. Bir yetişkinin iskeleti çömelmiş bir pozisyonda, sağ yanına, başı güneybatıya bakacak şekilde yatırılmıştır. Kafatası bir kenara atılan bireyin sol ön kolun yanında bir koyuna ait kaburga kemikleri ortaya çıkarılmıştır. Herhangi bir nesne bulunmamıştır (Arslanova, 1974, s. 47).

29. *Taş Çit.* Dikdörtgene yakın planlı (4,5x 5 m), 30. çitin 2 m batısında bulunur. İki granit taşın altında oval planlı (1,25x1 m, derinlik 0,8 m) kuzeydoğu-güneybatı yönlü mezar çukuru bulunmuştur. Mezar dolgusunun farklı seviyelerinde dağınık insan, kaburga, omurlar, kol kemikleri ve kalça kemikleri izlenmiştir. Herhangi bir nesne bulunmamıştır. Çitin kuzeybatı köşesinde, bir taş kümesinin altında, kuzey-güney doğrultusunda uzanan oval biçimli ikinci bir mezar (1,6 x 1,6 m; derinlik 0.7 m) açılmıştır. Eşyasız bir yetişkinin iskeleti çömelmiş bir pozisyonda, başı güneye dönük sağ yanına yatırılmıştır.

10. *Taş Çit.* Yarı oval planlı (2.5x1.5 m) olup çit 28'in batı tarafına bitişiktir. Çitin merkezinde kuzeydoğu – güneybatı yönlü oval bir mezar (1,1x0,6 m, derinlik 0,5 m) çukuru konumlanmıştır. Burada, bir gencin iskeleti, başı güneybatıya dönük olarak sağ yanına çömelmiş pozisyonda yatırılmıştır. Yanında herhangi bir obje bulunmamıştır.

31. *Taş Çit.* 29. çitin kuzeybatı kenarına bitişik olup formunu oluşturan taşları tahrip olduğundan şekli ve boyutu belirlenememiştir. Taşların altında kuzey-güney

yönlü bir mezar (1,9x1,6x0,9 m) çukurunun hatları belirlemiştir. Çukur dolgusunda odun kömürü parçaları rastlanmıştır.

Çitler zincirinin güney kısmında 11x10 metrelik bir açma açılmıştır, 20 cm derinlikte, bir yol geçirilerek tahrip edilen dört çitin kalıntısı saptanmıştır (Arslanova, 1974, s. 48).

32. *Mezar Çukuru*. Köşeleri yuvarlatılmış dikdörtgene yakın planlı (1,6 x 1,45 m, derinlik 1 m) çukur kuzeydoğu – güneybatı yönlüdür. Üç insan iskeleti, sağ yanlarına, başları güneybatıya bakacak şekilde çömelmiş bir pozisyonda yatırılmıştır. Doğudan üçüncü iskeletin sol ön kolunun yanında çan yakın biçimli tunç bir takı bulunmuştur. Kaburgalar arasında 12 boncuk ile iskeletin sağında, kemer hizasında disk şeklinde bir ayna bulunmuştur (Görsel 15, 5).

33. *Mezar Çukuru*. Dikdörtgene yakın planlı (1,5 x 1,3 m, derinlik 1 m) çukur kuzeydoğu- güneybatı yönlüdür. İki insan iskeleti, başları güneybatıya dönük olarak sağ yanlarına çömelmiş olarak yatırılmıştır. Üzerlerinden herhangi bir nesne çıkmamıştır.

34. *Mezar Çukuru*. Oval planlı çukur (2,15x1,85 m, derinlik 1 m), uzun bir eksen boyunca kuzeybatı-güneydoğu yönlüdür. Çömelmiş pozisyonda, sağ yanlarına, üçü başları güneye ve doğudan dördüncüsü batıya dönük olarak toplam dört insanın iskeleti tespit edilmiştir. Üçüncü iskeletin başı hizasında küçükbaş hayvanın kaburgaları, dördüncü iskeletin sol dirseği hizasında seramik bir kabın parçaları bulunmuştur (Görsel 15, 8).

35. *Mezar Çukuru* ru. Kuzey-güney yönlü oval planlı bir çukurun (1,5 x 1,3 m, derinlik 1 m) zemininde başları güney yönlü üç insan iskeleti saptanmıştır. Doğudan ilk iskelet dokunulmadan korunmuştur. Baş hizasında küçükbaş hayvanın kaburgaları ile kabza “topuzu kemerli” bir tunç bıçak ortaya çıkarılmıştır (Görsel 13,1). Üçüncü iskeletin baş hizasında kabza topuzu halka biçimli tunç bir bıçak bulunmuştur (Görsel 13, 5) (Arslanova, 1974, s. 48).

İncelenen mezarlar üst yapıları bakımından kırılmış gabroid ve kuvars taşlarının yatay döşenmesiyle oluşturulan oval (33) ve dikdörtgene (27) yakın planlı taş çitler ile küçük boyutlu taşlardan dairesel planlı (5) kurganlar olarak sınıflandırılmıştır. Üst örtülerin boyutları 2 ile 8 m arasında değişir. Genel olarak, çapları 6-8 m olan ana çitlere çapları 2-3 m olan sayıları 2’den 12’ye ulaşabilen düzensiz formlu mezar çitler bitişir.

Bitişik olan erkek, kadın ve çocuk mezarlarının ana mezarlarla birleştirilmesi, bölgenin Tunç Çağı ile Güney Sibiry'a'nın Karasuk ve Tagar Kùltürleri'nin karakteristik özelliğidir.

98 örnekte tekli gömü, üç mezarda çiftte gömü ve bir örnekte üç insan iskeletinin defnedildiği kaydedilmiştir. On mezar çiti örneğinde ölülerin, çoğunlukla çocukların, mezar çukuru kazılmaksızın toprak seviyesinde defnedildiği tespit edilmiştir.

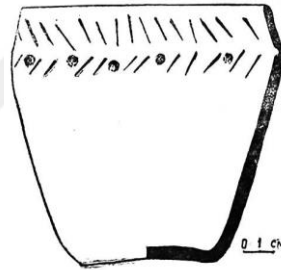
Arslanova'ya göre (1974), mezar çukurları biçimleri açısından ana hatlarıyla dikdörtgen (15) ve oval (55) planlıdır. Bazıları küçük kırma taşlarla (18), tomruklarla (2) veya taş plakalarla (3) kaplanmıştır. Mezarların boyutları aynı olmayıp, büyüklükleri defnedilenlerin yaşı ve sayısına bağlı olmuştur. Çoğu durumda çukurlar 0,6 ila 1,20 m boyutlarına sahip olup sığ ve dardır. Kazısı gerçekleştirilen mezarlarda toplam 127 erkek, kadın ve çocuk iskeleti bulunmuştur. Ölüer genellikle sağ yanlarına, 74 iskelet, nadiren sol yanına, 4 iskelet, bazen sırt üstü, 3 iskelet ve karın üstü 2 iskelet, 9 vakada defin bulunmayıp diğer örneklerde ölülerin yatırılış pozları tespit edilememiştir. Ölülerin çoğu başları güneybatıya dönük, 52 iskelet ve birçoğu da güneye dönük, 32 insan yatırılmıştır. Bir durumda, ölü'nün doğuya ve iki örnekte güneydoğuya yönlendirilerek yatırıldığı gözlemlenmiştir. Üç mezarda iskeletler başları batıya dönük olarak defnedilmiştir.

Mezarlarda ortaya çıkarılan buluntuları değerlendiren Arslanova (1974) yağmalanmamış çoğu mezarda herhangi bir nesnenin bulunmadığını, sadece 31 mezarda tunç bıçakların, seramik parçalarının, kemikten birkaç objeye rastlanıldığını belirtmiştir. İncelenen 70 mezara, iki örnek dışında, herhangi bir seramik kabın konulmaması Zevakino Mezarlığı'nın önemli ayırt edici özelliğidir. İki mezarda sadece iki kap parçası bulunmuştur.

Birinci kap (Görsel 15, 8) çömleğe yakın formu, ağza doğru daralan dışbükey gövdelidir. Ağız kenarı hafif dışa kıvrılmıştır. Dip kısmı korunmamıştır. Kap iri taneli kuvars kumu karışımı ile gevşek hamurdan yapılmış olup kırıkta siyah renklidir. Çömlek gövdesinin üst kısmı itibariyle N. Çlenova tarafından yayınlanan Ust-Erba'daki Tagar dönemi çömleğiyle oldukça yakın bir benzerlik gösterir (Arslanova, 197, s. 52).

Çömleğe yakın formlu² ikinci kap 5-6 yaşlarındaki bir çocuğun iskeletinin baş hizasında bulunmuştur. Kuvars kumu katkılı hamurdan yapılmıştır. Pişirim açık ateşte yapılmıştır. Dış yüzeyi siyah benekli açık kahverengi olup bitkiyle perdahlama izleri taşır. Ağız kenarı basit ve düzdür. Omuzu boyunca eğik çizgilerle bir süsleme işlenmiştir. Üst şerit negatif aşılı eğik çizgiler formlu iken hemen altındaki şerit pozitif açılı eğik çizgilerden oluşup aralarına içten baskılarla yatay bir "inci" dizisi gelir. Eğik çizgiler bir çeşit balıksırtı desenini oluşturur (Görsel 12). Balıksırtı deseniyle “inci” şeritlerinin kombinasyonu, Tagar Kültürü’nün seramik kaplarına özgüdür. Kabin, ağız çapının kabin yüksekliğe eşit olduğu, ancak taban çapının kap yüksekliğin yarısından fazla olduğu oranları, Tagar Kültürü çömlekleri için de tipiktir. Benzer formlu bir kap Karasuk Mezarlığı’nda bulunmuş olup MÖ IX. yüzyıla tarihlenmektedir (Arslanova, 1974, s. 51).

Kazılarda açığa çıkartılan nesnelerin büyük çoğunluğu 17 adet tunç bıçaktan oluşur. Bıçaklar kabza topuzlarının şekline ve bıçak namlularının ana hatlarına göre birkaç türe ayrılmıştır.

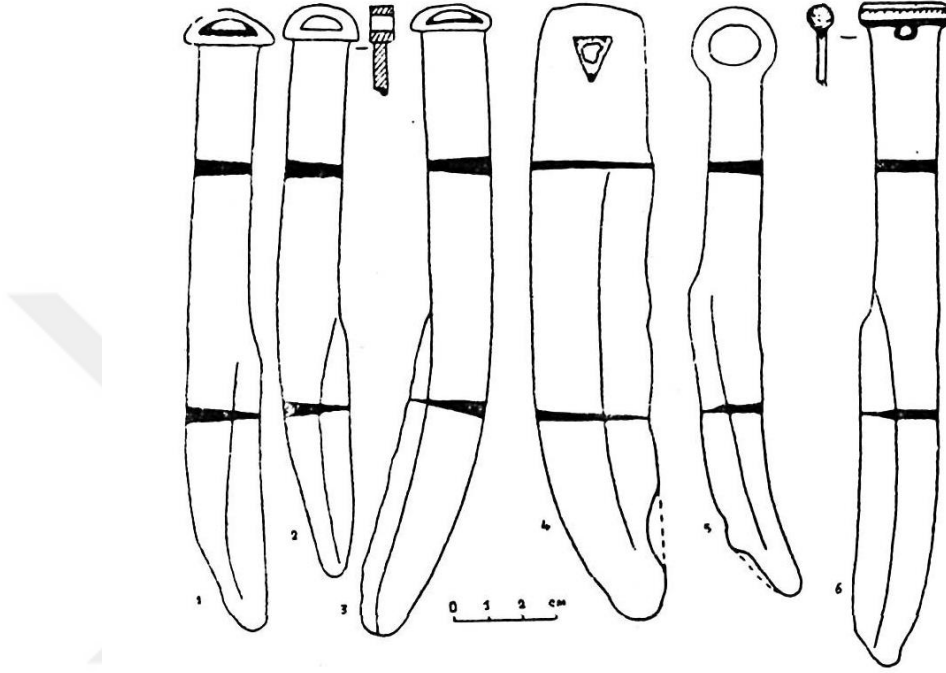

Görsel 12. Çömlek formlu seramik kap. Arslanova, 1974

Birinci tip bıçaklar 9 adettir. Bıçakların 1,6-2 cm genişliğinde ve 8-9,6 cm uzunluğunda belirgin ve kesitte dikdörtgene yakın biçimli kabzaları vardır. Bu tipteki bıçakların kabza tepelikleri halka veya yarım halka, “topuzu kemerli”, biçimlidir. Üçgen kesitli geniş namlusu kabzadan bir balçakla ayrılır ve “kuyruklu” bıçaklarda olduğu gibi hafif kavislidir. Bıçakların uzunluğu 16'dan 18,5 cm'ye kadar değişir. Bıçaklar aynı tiptedirler, ancak aralarında oranlarında, sırtlarının eğrilik derecesinde ve boyutlarında farklılıklar vardır. Bu grupta altı adet düz sırtlı, iki adet içbükey ve bir

² Rusça literatürde *sosud banočnıy formı*, yani *kavanoz formu* tabiri kullanılır. Düz çeviri olan *kavanoz formu* tabiri Türkçeye uymamaktadır. Aslında bu terim dışa eğik duruşlu veya dışbükey gövdeli, ağza doğru hafif daralan düz tabanlı kaplar için kullanılır. Çalışmamız kapsamında bu tür kaplara, özel adlarının bulunmamasından ötürü *çömlek formu kaplar* denilmiştir. Form bakımından benzeyen fakat boyut açısından daha küçük olanlara *saksı* denilmiştir.

adet kavisli sırtlı bıçak bulunmaktadır. Araştırmacılar bu bıçak kategorisini geç Karasuk veya Karasuk-Tagar dönemine tarihlendirir. Kabza topuzu formu ile oranlarına göre Zevakino bıçakları Güney Sibiry, Transbaykal ve Moğolistan bıçaklarına yakındır (Arslanova, 1974, s. 53).

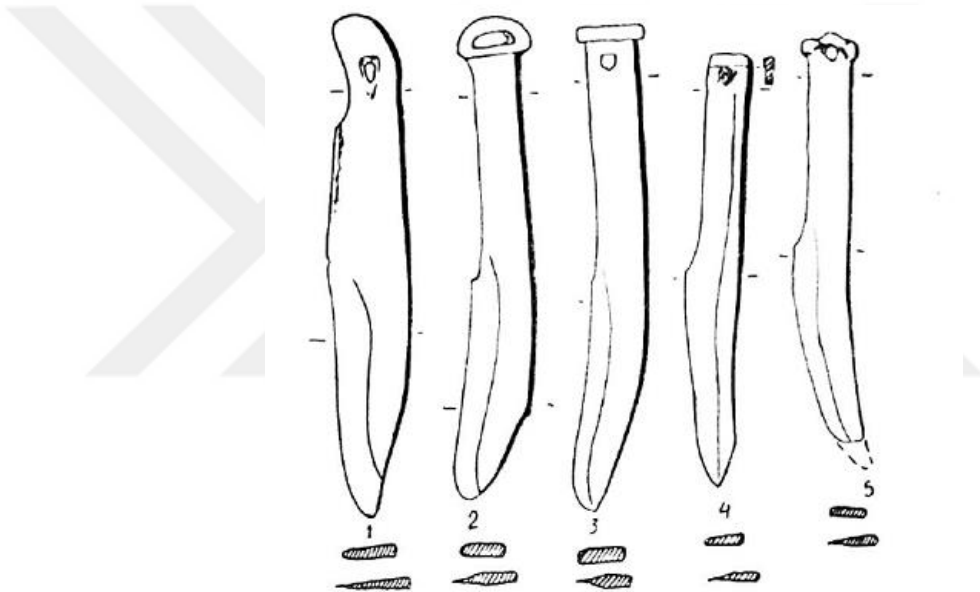
Görsel 13. Tunç bıçaklar. 1) 35. çit, 2) 17. çit, 3) çit 223/2, 4) çit 26a, 5) çit 35, 6) çit 223/4. Arslanova, 1974

47. Mezar Çiti'nde saptanan ve sapından namluya geçiş hizasındaki bir çıkıntıyla sırtında ikinci çıkıntı bulunan bıçak benzer örneklerinin bilinmemesine rağmen boyutu ve kabza topuzu formundan dolayı birinci tip bıçaklar grubunda değerlendirilmiştir.

Çoklu definin yapıldığı 35. Mezar Çiti'nde, kabza topuzu yarım daire veya “kemer” formlu bıçağın yanı sıra kabza topuzu halka formu (Görsel 13,5) bir bıçak açığa çıkarılmıştır. Bu tür bıçakların özgün formları Karasuk bıçaklarıdır. Birinci tip bıçakları benzer örneklerle kıyaslayan araştırmacı, analogiler temelinde Zevakino bıçaklarının Karasuka-Tagar formu olduğu sonucuna ulaşmıştır. Böylece, Karasuk bıçak geleneği yarım daire veya “kemer” biçimli topuz, belirginleştirilmiş kabza ve kavisli veya hafif içbükey biçimli namlu ile ayırt edilirken Tagar bıçak geleneği

kabzadan namluya geçişte hafif bir çıkıntı, düz namlu ve boyutta küçülme eğilimi gösteren bıçaklarla temsil edilmektedir (Arslanova, 1974, s. 53).

İkinci tip aletler kesitte dairesel formlu düz kabza topuzlu, hemen altında delik bulunan ve namludan bir girintiyle ayrılmış dikdörtgen kesitli uzun saplı iki bıçakla temsil edilir. Birinin namlusu düz (Görsel 13,6) iken diğerinin hafif dışbükeydir (Görsel 14, 3). Söz konusu bıçakların kabza ve namlu oranları aletleri birinci tipe yakınlaştırır, fakat kabza topuzlarının düz olması erken Tagar bıçakları için karakteristiktir. Karasu-Tagar özelliklerinin kombinasyonu olarak nitelendirilen bıçaklar bulundukları mezarları MÖ VIII.-VII. yüzyıllara tarihlemeye temel teşkil etmiştir (Arslanova, 1974, s. 54).

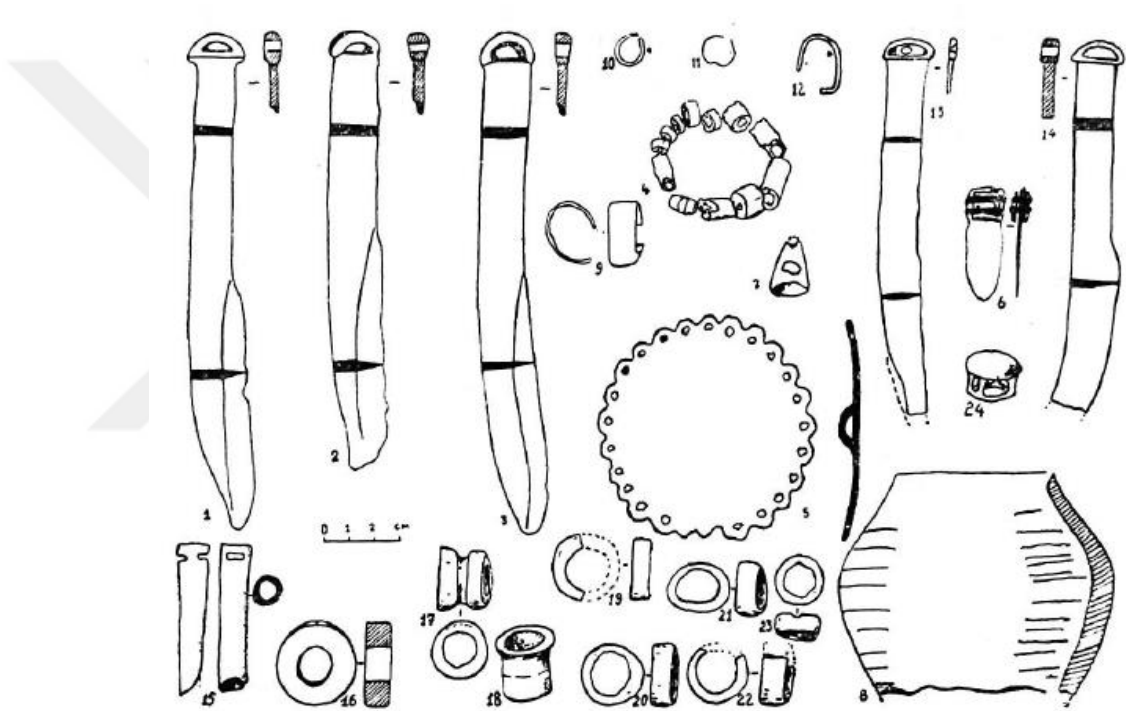

Görsel 14. Tunç bıçaklar. 1) 48. mezar, 2, 3, 5) çit 47 47; 4) çit 49. Arslanova, 1974

Üçüncü tip bıçaklar küçük boyutlu, 14 cm ve 14,5 cm, iki bıçaktan oluşur. İlk bıçak (Görsel 14, 5) içbükey namlu sırtlı, kesici ağzı kabzadan bir çıkıntıyla ayrılmıştır. Topuzu üç dilimli olup merkezdekinin hemen altında delik bulunmaktadır. Üç dilimli halka formu kabza topuzları Karasuk bıçaklarında görülüp biçim ve oranı bakımından erken formlara daha yakındır. İkinci alet belirginleştirilmiş kabzalı, namlusu düz sırtlı, sivri burunludur (Görsel 14, 4). Düz topuzlu olup kabzasında sonuna kadar açılmayan delikten kalma oyuk bulunur. Benzer namlu ve

kabızlı bıçaklara Tagar ve Bolşereçinsk³ Kurganları'nda rastlanılır (Arslanova, 1974, s. 59).

Zevakino Mezarlığı'nda saptanan buluntular arasında tunç yüzükler, tunç ayna, tunç bir "taç", altın küpe, çeşitli taşlardan boncuklar ve arjilit toka gibi birçok süs eşyası vardır. Tunç taç ile altın küpeye benzer örnekler Karasuk Kültürü mezarlarında görülmüştür. Genel olarak Firaya Arslanova (1974), Zevakino Mezarlığı'nı Karasuka-Tagar topluluğunun yerel kolu olarak nitelendirmiştir. Ölü gömmede Tunç Çağı geleneğinin korunduğunu belirten araştırmacı Zevakino'yu doğudan göç edip gelen insan topluluklarının yerel kültürlerle karışımı olarak değerlendirmiştir.

Görsel 15. Zevakino Mezarlığı' buluntuları: 1 - çit 224/8; 2 - çit 224/2; 3 çit 223/5; 4, 5, 7 - çit 32; 6 - çit 6; 8 - çit 34; 9, 10 çit 38; 11 çit 27; 12 çit 46; 13 Narım ilçesinde ele geçen rastgele buluntu; 14 -çit 42; 15 çit 6; 16 - çit 20; 17- çit 223/5; 18 çit 38; 19 -çit 39; 20 - çit 19; 21 - çit 224; 22 - çit 223; 23-çit 43/1; 24 - çit 218/5. (Malzeme: 1-3, 5-7, 9, 11-14, 24 - tunç; 4 - akik; 8 - seramik; 10 - altın; 15-23 kemik). Arslanova, 1974

³ Bolşereçinsk kültürü, Yukarı Obi'nin sağ yakasının Erken Demir Çağı'na ait bir arkeolojik kültürdür. 1956'da M. P. Gryaznov tarafından tanımlanmıştır.

1.5.6. Tarasu Mezarlığı

Tarasu I Mezarlığı Z. Samashev başkanlığında Doğu Kazakistan Arkeolojik Ekspedisyonunca 1998 yılında araştırılmıştır. Mezarlık, Doğu Kazakistan Vilayeti'nin Katonkaragay ilçesinde, Buktarma Nehri'nin yukarı kesimlerinde, Altay Sıradağları arasındaki bir vadide yer almaktadır. Mezarlar konumları ve mimari özellikleri bakımından dört tipe ayrılmıştır:

1) Birkaç sıra halinde dizilmiş, 3-5 m çapında, dairesel veya uzunlamasına oval planlı taşlardan yapılmış mezar çitleri, esas olarak mezarlığın kuzey ve orta kısımlarında yoğunlaşır;

2) Üst örtüsü toprak malzemeyle kaplanan ve alt kısmında örtünün planını tekrarlayan taş “çemberli” kurganlar. Alanın güney yarısında dağılım gösterirler. Üst örtü çapları ortalama 8-10 m olup 15 m'ye kadar ulaşır. Bunların tamamının merkezinde taş kaplı çitler bulunur;

3) Tümseksiz, dairesel veya dikdörtgene yakın biçimli taş kaplı mezarlar. Mezarlığın en kuzey kenarında bulunur.

4) Taş kaplı, yoğun çim örtülü kurganlar. Mezarlığın güneybatı tarafında da benzer üst örtü biçimli kurganlar bulunur. Türk dönemine ait oldukları düşünülür. Ayrıca, mezarlığın güney yarısında, toprak örtülü kurganlar arasında 5-7 taştan oluşan çember-sunaklara rastlanılır (Samashev, Ermolayeva & Dzhumabekova, 2017, s. 133).

Araştırma kapsamında dört mezar çiti ile toprak dolgulu bir kurganın kazıları yapılmıştır.

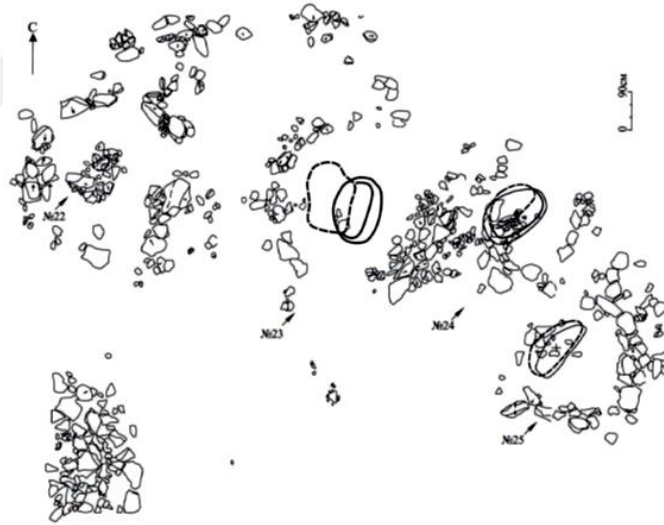
23. *Mezar Çiti*⁴. Çit sadece kısmen korunmuştur. Çitin merkezinde taşla kaplı alan⁵ görülmüştür. Mezar çukuru ana hatları itibariyle güneybatı- kuzeydoğu doğrultusundadır. 1,6 m derinlikteki taşların yoğunluğuna göre çukurun boyutları 0,80 x 1,30 m civarındadır. Çukurun batı duvarı boyunca, bir nişin duvarına ait olması gereken 30x80 cm boyutlarında iki ince dikdörtgen levha saptanmıştır. Çukur duvarları boyunca yerleştirilen dört taş plakanın altında çukurun neredeyse tamamını kaplayan iri kaya bulunmuştur. Bu kaya mezarın soyulmasını engellemiştir. Taşın altında, mezar çukurunun batı duvarında açılan nişi örten kalın olmayan 5 ağaç

⁴ Rusça literatürde *ograda* terimi kullanılır. Genellikle mezar çukurunun etrafını dolayan, tek sıra veya birkaç katman halinde dizilen veya döşenen taştan oluşan çitler anlamına gelir.

⁵ Rusça literatürde *vıkladka* terimi kullanılır. Bu tabir taşla kaplı bir mezar alanı anlamında kullanılmıştır, döşeme anlamına da gelir.

gövdesine ve aralarında görülen iki okluk kancasına ulaşılmıştır. Nişte, 2,2-2,3 m derinlikte başı kuzeydoğuya, yüzü sağa batıya dönük ve dizleri hafif bükük yatırılmış bir insan iskeleti tespit edilmiştir. İskeletin kalça hizasında, sol tarafta bir keçe kılıfa konulan tunç bir ayna, aynanın altında sivri ucu aşağıya, keskin ağzı yukarıya bakan tunç bir bıçak, kaburgaları ile sağ elinin dirseği arasında bir yırtıcı hayvanı tasvir eden altın bir levha bulunmuştur (Samashev ve ark., 2017, s. 133-135).

Levhanın yanında macundan üç boncuk, kafatasın solunda altın bir küpe, boyun hizasında iki altın düğme benzeri kulplu takı ucu ile turkuaz boncuk kaydedilmiştir. Göğüs kafesi hizasında macun boncuklar, kafatası kaldırılınca ikinci küpeye ulaşılmıştır. Boyun bölgesinde toplam 18 adet hamurlu boncuk ve altın düğme-takı ucunun kakması olduğu anlaşılan 12 adet turkuaz boncuk bulunmuştur. İskeletin altında, muhtemelen ahşap bir döşekten kalma ve üzerinde en çok huş kabuğu kalıntılara benzeyen beyaz renkli çok ince tabakanın gözlemlendiği kahverengi bit tabaka kaydedilmiştir (Samashev ve ark., 2017, s. 133-135).

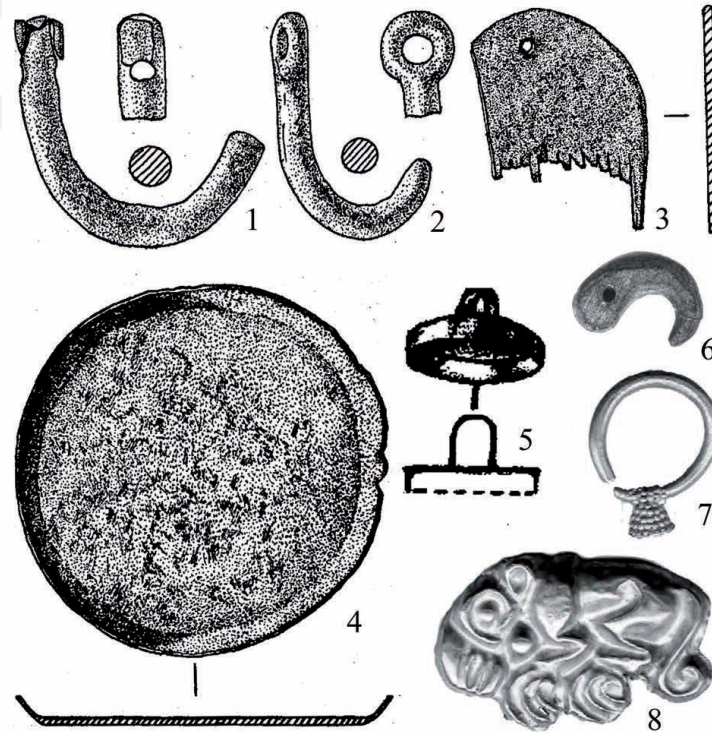
Görsel 16. Tarasu Mezarlığı, kazıları yapılan mezar çitleri. Samashev ve ark., 2017

24. Mezar Çiti. 25. çitin hemen hemen yakınında, kuzeybatı tarafında yer almaktadır. Kuzey-güney doğrultulu oval planlı çit 1.8x2 m çapında olup orta büyüklükte kırma granit taşlardan oluşturulmuştur. Çitin merkezinde, hafif batıya sapan taşla kaplı mezar alanı gözlemlenmiştir. Taşla kaplı alanın altında içi taşlarla dolu bir nişli çukura rastlanmıştır. Çukur nişinde bir çocuğun iskeletine ait dağınık

kemikler ortaya çıkarılmıştır. Mezarın tamamen soyulmuş olması nedeniyle herhangi bir obje bulunamamıştır.

25. *Mezar Çiti*. Çit, 2,5 m çapında dairesel planlı olup farklı boyut ve şekillerdeki taşlardan örülmüştür. Mezar çukurunun 1.60 m derinliğinde bir yan çukur gözlemlenmiştir. Defin mezar soyguncularının tahribatına uğramıştır. Defin yan çukura yapılmıştır. İskelet bacaklarının in situ duruşuna göre, defnedilen kadın sağ yanına dizleri hafif bükük yatırılmıştır. Çukurun dibinde, koyu kahverengi renkte ince bir keçe (?) çürüme tabakası izlenmiştir. Kemiklerin duruşuna göre, başlangıçta iskelet başı kuzeydoğuya bakacak şekilde yatırılmıştır. Mezarda bir gerdanlığa ait yırtıcı kuş gagası şeklindeki delik açılmış bir takı ucu bulunmuştur (Samashev ve ark., 2017, s. 136).

Üst örtüsü toprak malzemeye kaplanan kurgan mezarlığın güney kesiminde benzer yapıların arasında yer alır. Üst örtünün taban kısmında, granit taşlarının kurganın çevresi boyunca kılıcına dik konulmasıyla oluşturulan bir taş “çit-duvar” tespit edilmiştir.

Görsel 17. Tarasu Mezarlığı, 23. Mezar çiti buluntuları: 1,2- okluk kancaları, 3-tarak, 4-ayna, 5-düğme, 6-stilize kuş gagası biçimli takı ucu, 7- küpe, 8-yırtıcı bir kedigil yırtıcı betimli levha. 1,2,4,6-tunç, 3-kemik, 5,7, 8-altın. Samashev ve ark., 2017

Kurganın merkezinde, taşla kaplı mezar alanına ulaşılmıştır. Defneciler tarafından yağmalanmış olduğu anlaşılan kurganın mezar çukurunun 0,80 m derinliğinde kuzeybatı tarafta bir niş çukuruna rastlanmıştır. Nişin hemen girişinde ve içinde dağınık vaziyette iki insan iskeletine ait kemikler saptanmıştır. Niş çukurunun uzunluğu 1,55 m; genişliği- 0,90 m; yüksekliği- 0,70 m'dir. Kuzey duvarının yanında alt kısmında delik bulunan kemik bir tarak bulunmuştur (Samashev ve ark., 2017, s. 137-139).

Genel olarak Tarasu Mezarlığı' Erken Pazırık dönemine tarihlenmiştir. Rusya Bilimler Akademisi Malzeme Kültürü Enstitüsü laboratuvarında elde edilen radyokarbon tarihler mezarlığın MÖ 788-528 yılları arasına tarihlendiğini göstermiştir (Samashev ve ark., 2017, s. 143).

1.5.6. Kondratyevka XXI Mezarlığı

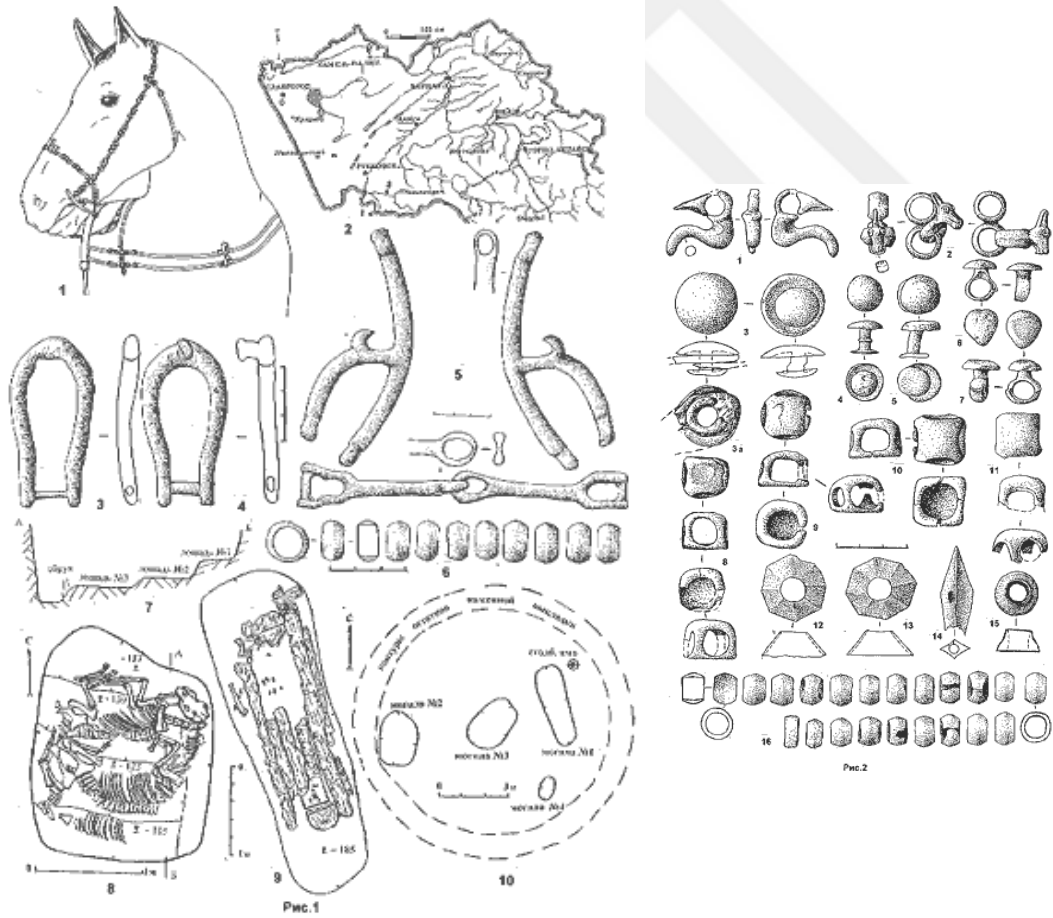
Günümüz Semey şehrinin kuzeydoğusunda, Kondratyevka köyünün yakınlarında bulunmaktadır. Kondratyevka XXI olarak tanımlanan ve üst örtüsü tamamen ortadan kaldırılan kurganın sınırları içinde dört mezar çukurunun tespit edildiği 12 m çapında, yaklaşık 2 m genişliğinde dairesel planlı taş çit duvarının kalıntılarına rastlanılmıştır. Taş "çemberin" merkezinde yer alan 3. Mezar Kimek dönemine, bunun batısı ve doğusundaki 1. ve 2. Mezar buluntuların özellikleri bağlamında Erken Demir Çağı'na tarihlenmiştir (Alehin & Shulga, 2003, s. 62-63).

4. Mezar. 1. Mezarın 1,5 m güneyinde saptanan mezarın boyutları yaklaşık 1x0,45 m, toprak seviyesinden derinliği 0,25 m'dir. Çukur zemininde yaklaşık 1,5- 2 yaşında, yanında herhangi bir nesne bulunmayan, başı kuzeydoğuya dönük bir çocuğa ait iskelet kalıntıları saptanmıştır.

1. Mezar. Kurganın doğu kesiminde, çit duvardan 1-1,5 m içeride yer almaktadır. 3,6 x 1,1 m boyutlarında, yüzey seviyesinden 2,35 m derinlikte olup dikdörtgene yakın planlı olup uzun eksenini boyunca güneydoğu- kuzeybatı yönlüdür. Mezar çukuru dolgusunda, altında 2,46x0,6 m boyutlarında tek ağaç gövdesinden oyulmuş bir lahit bulunan 2,8x0,9 m boyutlarında boyuna dizilen tomruklardan oluşturulan tavan kalıntılarına ulaşılmıştır. Mezar çukuru dolgusunun çeşitli seviyelerde ve lahit zemininde orta yaşlı bir erkeğin iskeletine ait dağınık kemik tespit edilmiştir.

İskeletin alt çenesi kemiği dışında kafatasına ulaşılmamıştır. Dokunulmadan korunan bacak kemiklerinin durumundan defnedilenin kuzeybatı yönlü yatırıldığı anlaşılmıştır. Bazı kemiklerin üzerinde bronz oksit izleri görülmüştür. Lahitte kemer takımına ait koni biçimli kemer plakaları ve kesitte eşkenar dörtgen formlu, gizli kovanlı ve iki kanat ucu aşırı derecede aşınmış tunç ok ucu bulunmuştur (Alehin & Shulga, 2003, s. 66).

2. Mezar. Çitin batı duvarının hemen yanında konumlanmakta olup dikdörtgene yakın planlı 2,32x1,66x1,57 m boyutlu mezar çukurludur. Kil üzerine çakıl döşeli çukur zemininde meridyen doğrultusunda yatırılmış üç at ile bir koç iskeleti saptanmıştır. Bunlara ek olarak, çukurun güney kısmında, definecilerin açtığı tünelde muhtemelen ikinci bir koça ait olan bazı kemikler gözlemlenmiştir. Tüm atlar yükseltiler üzerine konulmuştur. Atların orta ve güneydeki atlar definecilerin tahribatına uğramış kafataslarıyla bazı kemikleri çıkartılıp atılmıştır. Kuzeydeki at ile koç dokunulmamıştır.

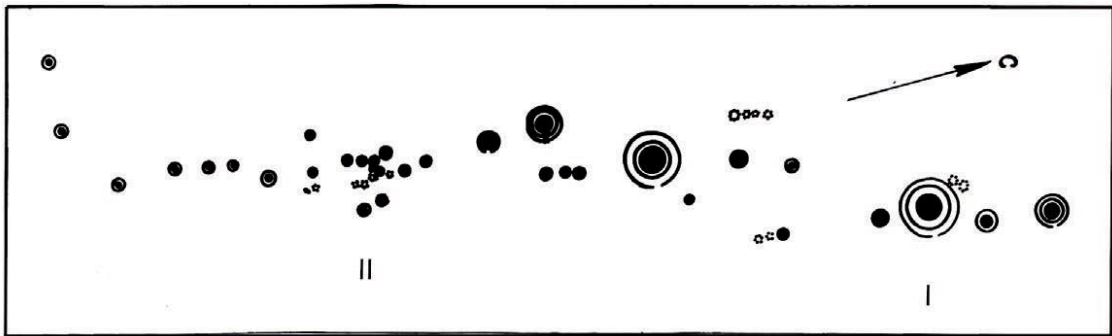
Görsel 18 ve 19. Kondratyevka XXI Kurganı'ndaki 1. ve 2. Mezarlar'da ele geçen buluntular. Alehin ve Shulga, 2003

Koçun göz yuvalarında birer adet sekiz köseli koni biçimli tunç obje saptanmıştır. Kuzeydeki at dizginlenmemiş olup dizgin takımı, atın konulduğu yükseltinin eğimli kenarı boyunca atın kafatasının ve ön bacaklarının altına yerleştirildiği anlaşılmıştır (Alehin & Shulga, 2003, s. 69).

Kayışların tam olarak korunmaması ve bazı yer değiştirmeler nedeniyle, dizgin setinin tam olarak rekonstrüksiyonu yapılamamıştır. Buna rağmen Dağlık Altay'daki Maşenka 1 ve Gilevo 10 mezarlıklarında açığa çıkartılan eş zamanlı benzer örnekler sayesinde tüm tunç süsleme ve kayışların konumları belirlenmiştir. Sonuç olarak, Kondratyevka XXI Kurganı'ndaki Erken İskit dönemi 1. ve 2. Mezarları, Dağlık Altay'daki kurganlarda saptanan benzer malzemeler bağlamında MÖ VII. yüzyılın sonu – MÖ VI. yüzyılın başlarına tarihlenmiştir (Alehin & Shulga, 2003, s. 69).

1.5.7. Kuruk II Mezarlığı

Kurganların bulunduğu mezarlık Doğu Kazakistan vilayetinin Ulan ilçesinin Novo-Azovo köyü yakınlarında bulunmaktadır. 1998 yılında A. Ermolayeva başkanlığındaki ekip tarafından incelenmiştir (Samashev ve ark., 2017, s. 120). Mezarlık I. ve II. olmak üzere iki grupta değerlendirilmiştir. Üst örtüleri çok hasarlı olduğu tespit edilen mezarlıkta çalışma kapsamında 1 kurgan ile 2 mezarın kazısı yapılmış olup 6. Mezar olarak tanımlanan gömütte dönemin karakteristik özelliği olan atlı ölü gömme geleneğinin uygulandığı anlaşılmıştır (Samashev, 2022, s. 11).

Görsel 20. Kuruk II Mezarlığı'nın planı. Samashev, 2022

6. Mezar. Ağır hasar sebebiyle üst örtüsü neredeyse tamamen yok olmuştur. Kazı öncesinde yüzeyden mezarı örten taşlarla çukura çökmüş büyük taş plaka

gözlemlenmiştir. Bu taşın doğusunda, çim tabakasıyla kaplı olan ve altında başı kuzeye dönük bir bebek iskeletinin bulunduğu bir taş yığını ortaya çıkarılmıştır (Samashev ve ark., 2017, s. 120-123).

Güneybatı-kuzeydoğu yönlü mezar çukurunun toprak seviyesinden 1,3 m derinliğinde üzeri büyük granit plakalarla kaplı bir taş kutuya rastlanmıştır. Çukurun güneydoğu köşesinde başı kopartılmış ve sağ yanına güneybatı yönlü olarak yatırılmış at iskeleti saptanmıştır.

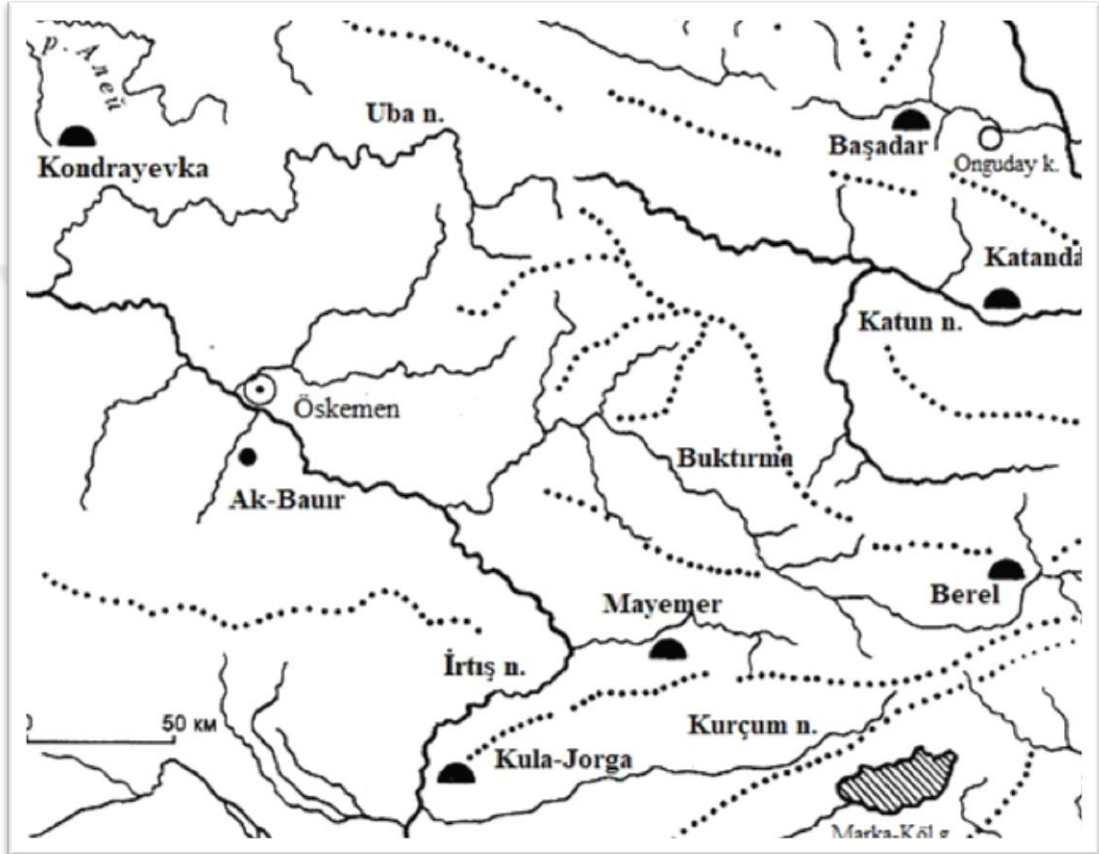

Görsel 21 ve 22. Kuruk II Mezarlığı, 6. Mezar'ın planı ve at defni. Samashev, 2022

Taş kutu çukur zemininden 40 cm derinliğe oturtulmuştur. Defnedilen insan iskeletine ait kemikler kutunun kuzey yarısında üst üste dizilmiş halde saptanmışken kafatası kayıptır. Kutuda, dağınık insan kemikleri arasında üç kanatlı kemik ok ucu bulunmuştur. Bu tür ok uçları genellikle MÖ VIII.-VII. yüzyıllara tarihlenmektedir (Samashev, 2022, s. 13).

Kazakistan ve Altay Dağları coğrafyasının Demir Çağı atlı göçebe toplulukları Karadeniz'in Kuzeyinin İskit olarak tanımlanan Demir Çağı kültürleriyle maddi

kültür unsurları bakımından ortak özelliklere sahiptir. *İskit Üçlüsü*⁶ olarak tanımlanan ve esasen at koşum takımı elamanlarıyla silah formlarının tipolojik benzerliğinden ve sanatta aynı stilin, *hayvan üslubunun* görülmesinden dolayı tüm bu topluluklara komşu halkların onlara verdiği adlandırmaya göre İskit veya Saka denilmiştir (M. Kutlu ve L. Kutlu, 2022, s. 324).

Görsel 23. Doğu Kazakistan'ın Erken Demir Çağı mezarlıkları. Marsadolov ve Samashev, 2000'den işlenerek

Altay Dağları'nın Erken Demir Çağı Mayemer ve Biyke arkeolojik kültürleri olarak ele alınır. Mayemer Kültürü Altay'ın batı bölgesi için kullanılırken Biyke Kültürü tanımı ise doğu kısmı için önerilmiştir. Mayemer ve Biyke kültürlerinin erken aşamada aynı olup zamanla farklılaştığı dolayısıyla farklı kültürler olarak ele alınması gerektiği savunulur. Mayemer Kültürü en erken tarihli mezarlığı olarak değerlendirilen Kurtu Mezarlığı'nın Biyke Kültürü'nün de ilk aşaması olarak ele alınır.

⁶ Rusça: Skifskaya triada

Biyke Kültürü:

1) *Kurtu* (MÖ IX. yüzyılın sonu-VIII. yüzyıl);

2) *Semisart* (MÖ VIII. yüzyılın ikinci yarısı- VII. yüzyılın ilk yarısı)

3) *Boytıgem* (MÖ VII. yüzyılın ikinci yarısı- VI. yüzyılın 2.-3. çeyreği) olmak üzere üç aşamaya ayrılır (Tişkin, 1996; Tişkin, 2007; Tişkin ve Gorbunov, 2005; Surazakov & Tişkin, 2007; Tişkin, 2011). Sonraki aşama işe Pazırık Kültürüyle ilgilidir. Doğu Kazakistan coğrafyasının Erken Demir Çağı Mayemer, Berel (Pazırık) ve Kulajorga kültürleri kapsamında ele alınır (Çernikov, 1975, s. 282-287; Kadyrbayev, 1977, s. 187-264; Samashev ve ark., 2017, s. 101-156).

1.6. Pazırık Kültürü

Pazırık Kültürü Güney Sibirya bölgesinin, özellikle Altay Dağları ve yakın çevresinin, MÖ IV.- III. yüzyıllarına tarihlenen ve maddi kültür unsurları bakımından ortak özellikler gösteren kültür için önerilen arkeolojik bir terimdir. Güncel verilere göre, Pazırık Kültürü'ne ait yaklaşık olarak 135 kurgan mezarlığı ile 600'i aşan kurgan bulunmaktadır. Bahsi geçen kurganların 15'inin hükümdar, boy beyleri veya toplumun en üst tabakasının temsilcilerine ait olduğu varsayılır (Tişkin & Daşkovsky, 2003, s. 144). Pazırık Kurganları'nı ardında bırakan topluluklar, kendileri hakkında herhangi bir yazılı kaynak bırakmamıştır, bu yüzden kültürü tanımlamada arkeolojik veriler esas alınır. Pazırıklılar ölümlerini belirli düzen ve kurallara göre, yani kalıplaşmış ölü gömme geleneğine göre defnederler. Bu kültürü tanımlamada esas alınan kriterler, diğer bir deyişle karakteristik özellikler aşağıdaki gibi toparlanabilir:

- Pazırık Kültürü mezarlıklarındaki kurganlar güneyden kuzeye doğru, dik eksenle sıralanan diziler oluşturur;
- Kurganların üst örtülerinin neredeyse tamamı taştan oluşur;
- Mezar odaları, üst örtünün tam merkezine gelecek şekilde ayarlanan oldukça derin dikdörtgen veya kare planlı mezar çukurlarının zeminine yerleştirilir;
- Mezar odaları ağırlıklı olarak tomruk, kalas ve tahta haline getirilmiş ağaçtan inşa edilir;
- Atlar mezar çukurunun kuzey duvarı boyunca yatırılır;
- Defnedilen bireyler, oda içine konulan organik malzemelerden yapılmış döşek ve ahşap lahitlere yatırılır;

- Ölüler başları doğu yönlü, dizleri hafif bükülerek sağ yanına yatırılır;
- Bireylerin bel hizasında kemerlerine ait tokalar ve uylukları boyunca başlangıçta kemere bağlanan hançer bıçak, çakan ve ayna gibi aletler saptanır (Kubarev & Shulga, 2007, s. 12).

Araştırmacıların önerdiği tanım büyük ölçüde doğru olmakla birlikte hükümdar ve yönetici beylerin kurganları için geçerlidir. Söz konusu toplumun diğer tabakaları olunca mezarlıkların planı, kurganların mimari özellikleri, ölülerin yatırılış pozisyonu ve yönü, buluntular ve diğer kategorilerde bazı farklılıkların var olduğu unutulmamalıdır.

Doğu Kazakistan'da Pazırık Kültürü tanımına uyan birkaç kurgan mezarlığı bulunmaktadır. Bu mezarlıkların başında çalışmamızın konusu olan Berel kurgan obası gelmektedir. Berel Kurganları bölgeyi yöneten soylulara ait olarak nitelendirirken bilimsel literatürde pek dikkate alınmayan, fakat kanaatimizce, toplumun sıradan üyelerine ait olarak değerlendirmesi gereken Kurtu V, Katon ve Kopay mezarlıkları söz konusudur.

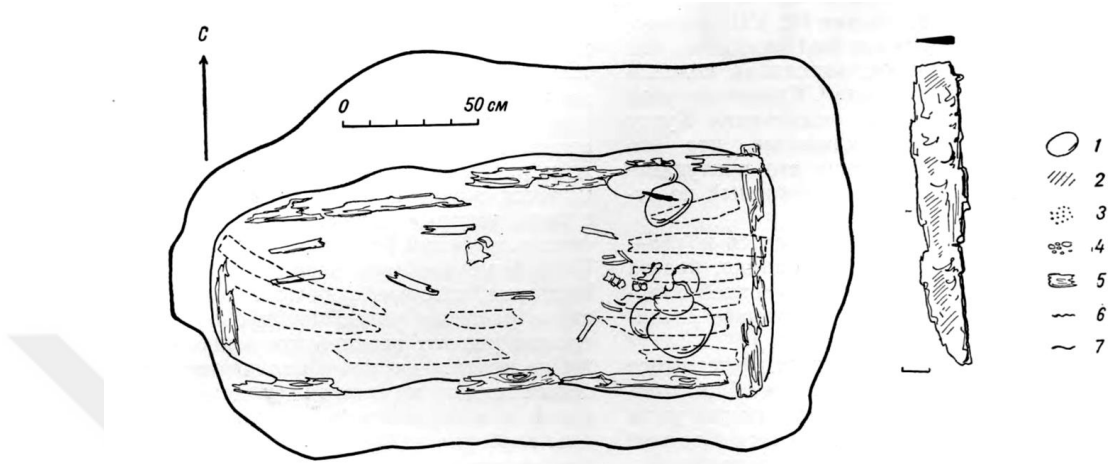
1.6.1. Kurtu V Mezarlığı

Kurtu mezarlıklarında diğer bir kronolojik etap olan MÖ I. binyılın ikinci yarısına tarihlenen taştan kubbemsi üst örtüleri olan kurganlardır. Kurtu V Mezarlığıyla Kurtu VI mezarlıklarında toplam 4 kurganın kazısı gerçekleştirilmiştir (Sorokin, 1966, s. 47-48).

5. *Kurgan*. Kurganın üst örtüsünün çapı 12 m, yüksekliği 0,6 m olup dairesel planlıdır. Örtünün merkezinde açılmış olan kuyu⁷ izleri gözlemlenmiştir. Toprak seviyesinde 2,5x1,4 m olan mezar çukurunun zemindeki boyutları 2,1x0,9 m olup derinliği 1,85 m'dir. Dikdörtgene yakın planlı olup batı doğu doğrultusundadır. Tekli defin üç veya dört sıra tomruktan yapılan yığma ahşap odasına yapılmıştır. Odanın üzeri enine döşenen tomruk sırasıyla kaplanmıştır. Ahşap malzeme çürümeye maruz kalmıştır. Tamamen çürüyen insan iskeletinin doğu yönlü sırt üstü yatırıldığı kaydedilmiştir. Üst örtüdeki kuyuya göre kurgan daha önce yağmalanmıştır. İskeletin altında organik bir döşeğe işaret eden siyah lekeyle huş kabukları izlenmiştir. Kafatasın kuzeyinde bir taş üzerinde demir bir bıçak bulunmuştur.

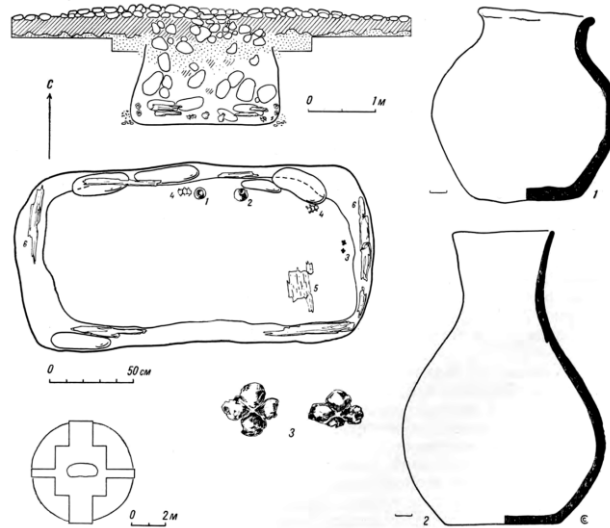
⁷ Kuyu sözcüğü kurganların üst örtüleri üzerinde görülen ve mezar soyguncuların kurgana inmek için açtığı boşluklar için kullanılmıştır.

6. *Kurgan*. 5 metre çapında, 0,3 m yüksekliğinde taş örtülüdür. Taşlar dokunulmamış toprak üzerine yerleştirilmiştir. 2,3 m derinliğine kadar açma açılmasına rağmen herhangi bir toprak bozukluğu izlerine rastlanmamıştır. Taş kaplama arasında küçükbaş hayvanın birkaç kemiği bulunmuştur. Kanaatimizce simgesel bir mezardır.

Görsel 24. 5. Kurgan'ın mezar odası ile demir bıçağın kopmuş namlusu. Sorokin, 1966

7. *Kurgan*. 6 metre çapında, 0,2 m yüksekliğinde taş örtüye sahip olup merkezinde bir sığ bir kuyu görülmüştür.

Görsel 25. Kurtu V, 7. Kurgan'ın çizimleri ve buluntuları. Sorokin, 1966

Üst örtünün merkezinde, toprak seviyesinde 2,1x1,1 m, zemin seviyesinde 1,85x0,85 m boyutlarında, 1,65 m derinliğinde olan batı doğu yönlü mezar çukuruna

rastlanmıştır. Çukurda enine döşenmiş orta kalınlıkta tomruklardan bir kapakla örtülen iki sıra tomruktan yığma bir ahşap oda saptanmıştır. Defnin tekli olduğu düşünülmektedir. Oda ile çukur duvarları arasında yassı yuvarlatılmış taşlar yerleştirilmiştir. Kurganda insan iskeleti saptanmamıştır. Mezar odasının kuzey duvarı yanında iki seramik kap, odanın kuzeydoğu köşesinde koyun kaburgaları, doğu duvarı yanında yaprak altınla kaplı ahşap çiçek biçimli iki süsleme parçası ve huş ağacı kabukları bulunmuştur (Sorokin, 1966, s. 47-48).

1.6.2. Kurtu VI Mezarlığı

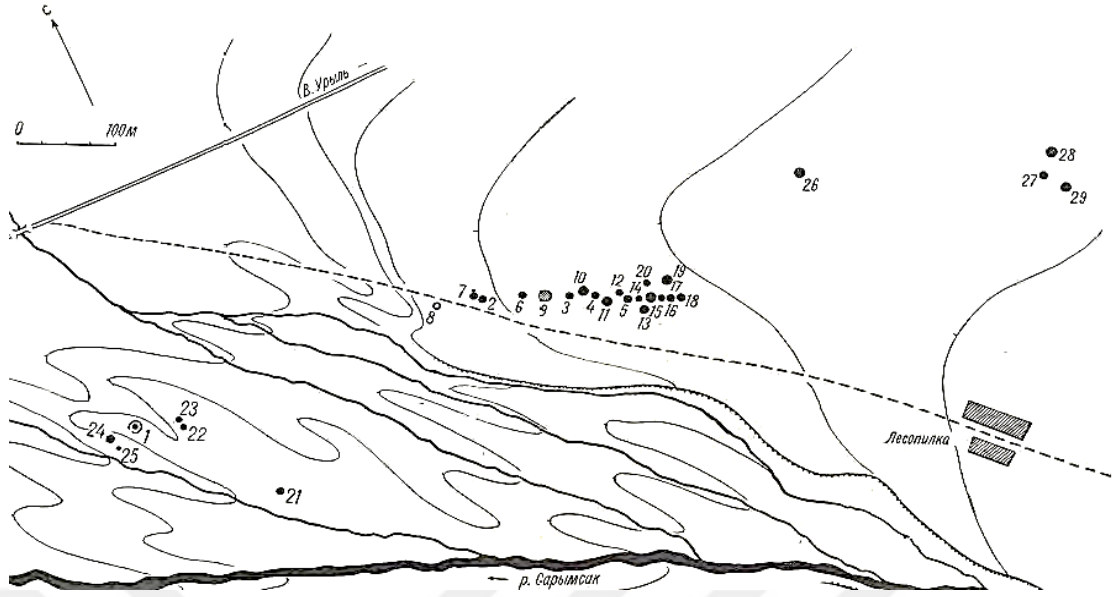
Bu mezarlıkta Sergey Sorokin (1966) Pazırık Kültürü dönemine tarihlenen tek bir kurganın kazısını yapmıştır.

19. *Kurgan*. Çeşitli büyüklükteki taşlardan oluşturulan üst örtünün çapı 6 m, yüksekliği 0,3 m'dir. Taşlar dokunulmamış toprak üzerine yerleştirilmiştir. Kanaatimizce bu kurgan da simgesel bir mezardır.

Sergey Çernikov (1966), Kurtu mezarlıklarında incelediği kurganları, taştan üst örtüleri, ahşap mezar odalarının mevcudiyeti gibi mimari özelliklerinden ve Pazırık kurganlarında görülen seramiklerle biçim benzerliklerinden dolayı MÖ I. binyılın ikinci yarısına tarihlemiştir.

1.6.3. Katon Mezarlığı

Mezarlık Doğu Kazakistan Vilayetine Katonkaragay ilçesinin merkezi olan Katon köyünün doğusunda, Sarımsak çayının kuzey yakasında bulunmaktadır. Bir zamanlar mezarlığın yaklaşık olarak 2 km'lik alana yayılmış olduğu belirten Sergey Sorokin (1966) kazıların gerçekleştirildiği dönemde sadece doğu kesiminin korunduğunu belirtmiştir. Araştırmacı söz konusu mezarları 3 gruba ayırmıştır. Birinci grubun 6 kurganı mezarlığın güneybatısında, Sarımsak çayının bir kolu olan derenin kuzeyindedir. İkinci gruptaki 20 kurgan, mezarlığın orta kesiminde, kuzeybatı yönünde alçalan bir yamaçta sıralanırken üçüncü grubun dört kurganı mezarlığın doğu kesiminde yer alır (Görsel 26). Araştırmacı ve ekibi toplam 17 kurganın kazısını gerçekleştirmiştir. Kurganların üst örtüleri taş malzemeden olup genel hatları itibarıyla dairesel planlıdır. Bazı kurganların etraflarında çit duvarların kalıntıları izlenmiştir (Sorokin, 1966, s. 49).

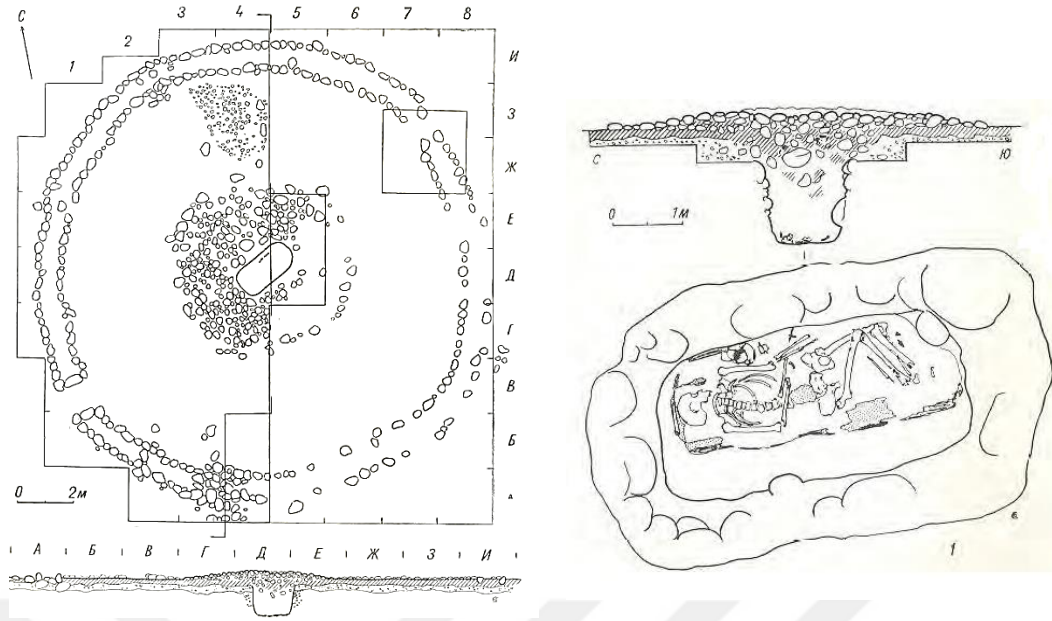

Görsel 26. Katon Mezarlığı'nın planı. Sorokin, 1966

1. *Kurgan*. Üst örtüsünün çapı 6 m olarak ölçülen kurganın etrafını iki sıra taşlardan oluşturulan güneybatı ucu açık taş çember, diğer bir deyişle temsili avlu duvarı çevrelemektedir. Örtünün merkezinde güneybatı-kuzeydoğu yönlü olup yuvarlatılmış köşeli dikdörtgen planlıdır. Mezar çukurunun boyutları 2x1x1,7 m'dir. Kurgan tamamen yağmalanmıştır. Burada bir insan iskeletine ait kol kemikleri bulunmuştur. Kemiklerin duruşuna göre defnedilen birey başı kuzeydoğu yönlü sırt üstü yatırılmıştır (Sorokin, 1966, s. 49).

2. *Kurgan*. Üst örtüsünün çapı 5,5 m, yüksekliği 0,25 m, merkezinde defneci kuyusu açılmıştır. Toprak seviyesinde 2,7x1,6 m, zeminde 1,8x0,8 m olan çukurun derinliği 1,7 m'dir. Batı-doğu yönlü çukura, yığma ahşap mezar odası⁸ içine iri cüsseli genç bir erkeğin defnedildiği anlaşılmıştır. İnsan başı batı yönüne dönük sol yanına dizleri hafif bükük bir pozda yatırılmıştır. Kemiklerin korunma düzeyi düşük olup karın ve kalça kemikleri hizasında koyu renkli lekeler gözlemlenmiştir.

⁸ Mezar çukurunun ve boyutları belirtilmese de küçük olduğu anlaşılan ahşap yapının işlevi dikkate alınarak mezar odası tanımı yapılmıştır. Rusça kaynaklarda kullanılan *srub* terimi yığma ahşap ev anlamına gelir.

Görsel 27. 1. Katon Kurganı'nın üst örtü planı, kesiti ve insan defni. Sorokin, 1966

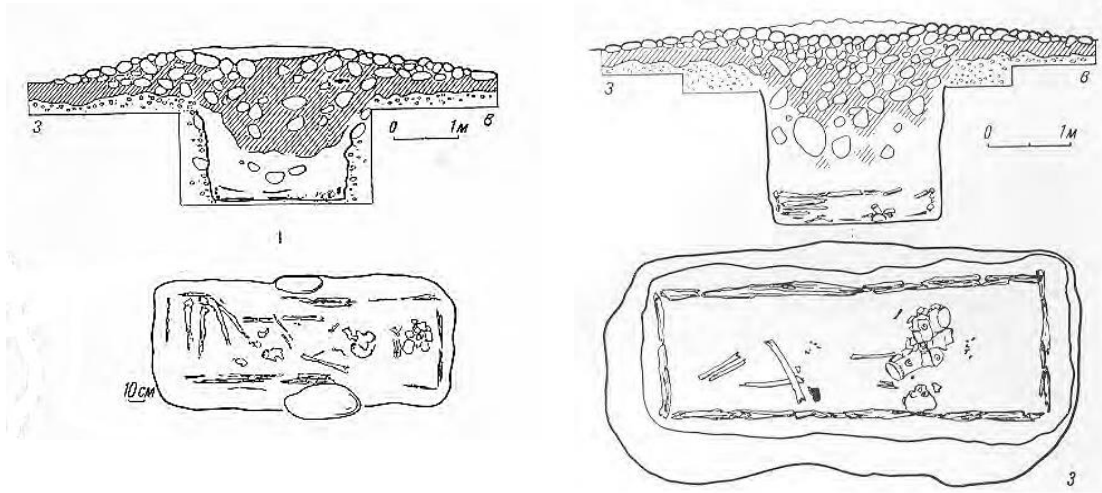
İskeletin omuz hizasında, kuzeyde yüksekliği 19 cm'lik asmak için iki deliği bulunan saksı formu seramik kap bulunmuştur. Testi dışbükey gövdeli, düz tabanlı ağza doğru daralarak hafif dışa kıvrılır. İskeletin solunda, dirsek kemiği hizasında karaçam saplı tunç çakan⁹, taban hizasında üç kanatlı iki kemik ok ucu ve demir bir çubuk bulunmuştur (Sorokin, 1966, s. 51).

3. Kurgan. Üst örtüsünün çapı 6 m, yüksekliği 0,3 m, merkezinde defneci kuyusu açılmıştır. Mezar çukurunun boyutları 1,9x1,5x1,4 m'dir. Çukurun zeminine 1,5x0,8x0,5 boyutlarında 4 taş plakanın duvarlarını, 2 plakanın ise kapağını oluşturduğu taş bir kutu yerleştirilmiştir. İskelet kemikleri neredeyse tamamen çürümüştür. Kutunun kuzey duvarı yanında orta yaşlı bir bireye ait birkaç diş ile uzun kemiklerin¹⁰ kalıntıları bulunmuştur (Sorokin, 1966, s. 51).

Kurganda saptanan objeler 34 cm'lik saksı ile omuz seviyesinde batırılmış çizgiler deseni bulunan testi formu seramik kaplar, bir seramik kabın kırıkları, sapı halkayla sonlanan demir bir bıçak, üç demir bıçak ve demir çubuklardan oluşur.

⁹ Rusça literatürde klevets veya çekan olarak tanımlanan ince gövdeli çekiç benzeri vurucu silah türüdür. Türkçe kökenli çekan terimi İskit tipi uzun saplı sivri uçlu çekiç benzeri silahlar için yaygın olarak kullanılır. Çalışmamız kapsamında, bu tür silahları hem işlevleri hem formları bakımından çekiçten farklı olmaları sebebiyle çakan olarak adlandırmayı uygun bulduk.

¹⁰ Rusça: *trubçatye kosti*, insan iskeletinin uyluk, kaval, önkol, dirsek gibi kemikleri için kullanılan genel bir kavramdır.

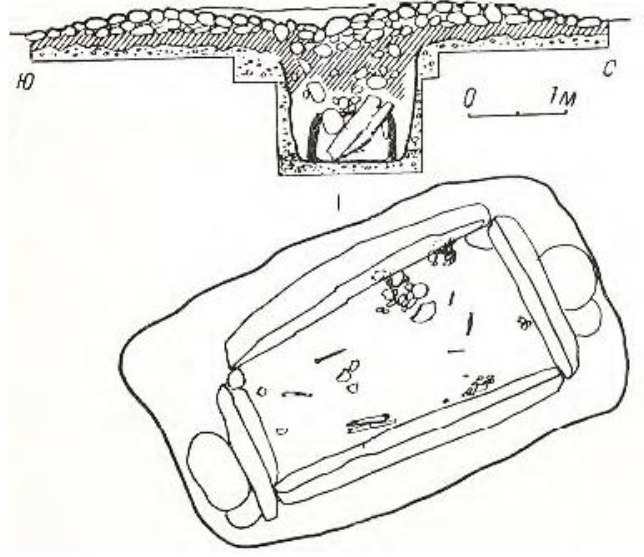
Görsel 28. 2. Katon Kurganı. Sorokin, 1966 Görsel 29. 3. Katon kurganı. Sorokin, 1966

4. *Kurgan*. Üst örtüsünün çapı 7 m, yüksekliği 0,3 m olup merkezide kuyu bulunur. Batı-doğu yönlü mezar çukurunun toprak seviyesindeki boyutu 2,8x1,8 m, zeminde 2,5x1,6 m, derinliği 1,8 m'dir. Çukur dolgusunda seramik bir kabın kopmuş tabanı saptanmıştır. Çukurda yığma ahşap mezar odasıyla daha kuzeyinde beş yaşındaki bir atın iskeletine rastlanmıştır. Mezar odası 2,4x0,9 m boyutlarında olup tomrukların korunmuşluk düzeyi çok düşüktür. İnsan iskeletine ait kemikler bulunmamıştır. Bazı kemikleri eksik olan at doğu yönlü olarak yatırılmıştır (Sorokin, 1966, s. 51).

Kurganda açığa çıkartılan nesneler seramik kabın kırık tabanı, halka topuzlu demir bıçak, demir bir bıçağın kırıkları, demir çakan, iç-içe geçmiş halka bağlantılı demir ağızlık¹¹ ve küçük demir parçalarından ibarettir (Sorokin, 1966, s. 53).

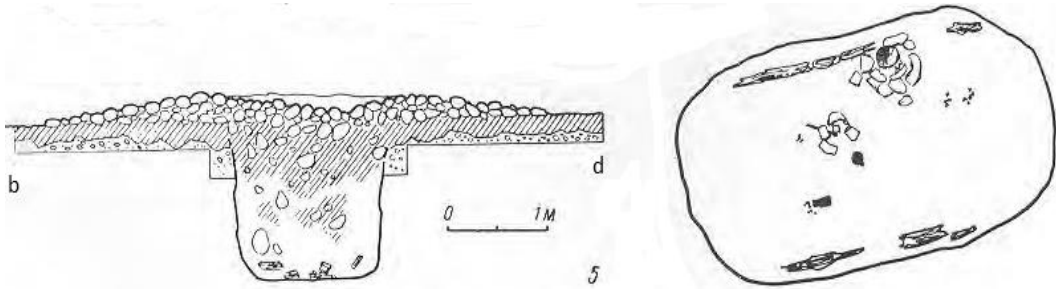
5. *Kurgan*. Taş yığınlarından oluşturulan ve merkezinde defneci kuyusu bulunan üst örtünün çapı yaklaşık 5 m ve yüksekliği ise 0,20 m olarak ölçülmüştür. Batı-doğu yönlü mezar çukuru 1,5x0,9-0,8x1,5 m boyutludur. Zeminde yığma mezar odasının çürümüş tomruk kalıntıları gözlemlenmiştir. Çukur ve odanın boyutlarından ötürü defnin tekli olduğu düşünülür. Kurganda insan kalıntıları saptanmamıştır. Buluntular bağlamında kurganın bir kadına ait olduğu varsayılır (Sorokin, 1966, s. 53).

¹¹ Binek hayvanların ağzına geçirilen gem parçasıdır. Günümüzde kullanılan gemler ağızlık ve suluk veya yanaklıktan, profesyonel binicilikte ise ağızlık, yanaklık ve suluk zinciri kombinasyonundan oluşur. Ele alınan bölgenin Demir Çağı gemleri ağızlık ve uçlarına geçirilen veya sıkıca bağlanan suluk veya yanaklıklardan oluşmaktadır. Fakat hem ağızlıklar hem de suluklar ayrı parçalar olarak dökülür. Terim karışıklığı yaratmamak için gem veya kantarma tanımı kullanılmamıştır.

Görsel 30. 4. Katon Kurganı. Sorokin, 1966

Kurgandan halka topuzlu demir bıçak, yassı yan kulplu tunç bir ayna, beyaz renkli bir alaşımdan dökülen ve bir kuşun tasvir edildiği diğer bir aynanın kulpu, yaprak altın parçaları, ağız kenarının altıyla omuz seviyesinde yatay “inci” şeritleri bulunan, boyun ve gövdesi spiral motiflerle süslenen düz boyunlu seramik bir kap ile altı boncuk tespit edilmiştir.

Görsel 31. 5. Katon Kurganı. Sorokin, 1966

7. Kurgan. Üst örtüsünün çapı 7,2 m, yüksekliği 0,5 m olup merkezide soyguncu kuyusu bulunur. Güneybatı-kuzeydoğu yönlü mezar çukuru 2,1x1,2 m boyutlarındadır. Çukurda duvarları oldukça çürümüş enine döşenen tomruk kapaklı üç-dört sıra tomruktan 1,7x0,6 m boyutlarında yığma mezar odası ve içine dizleri hafif bükük sırt üstü yatırılmış olgun bir erkek iskeleti saptanmıştır. Kemiklerin

korunmuşluk düzeyi oldukça düşüktür. Mezar odasının doğu duvarı yanında geniş ağızlı, çentikli kalınlaştırılmış ağız kenarlıklı düz tabanlı seramik kap, diğer bir seramik kabın kırık parçaları, iskeletin omuz hizasında saplı bir bıçak ile diz hizasında demir parçaları bulunmuştur (Sorokin, 1966, s. 53).

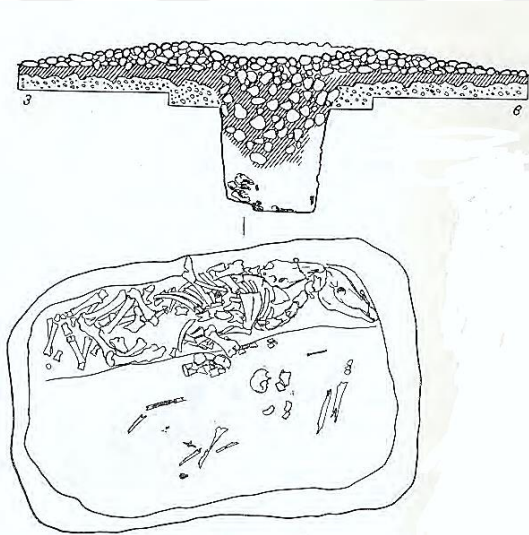
Görsel 32. 1-4 - 2. Kurgan, 5-11-3. Kurgan buluntuları. Sorokin, 1966

10. Kurgan. Taş yığınlarıyla oluşturulan ve merkezinde derin bir defneci kuyusu bulunan kurganın üst örtüsünün çapı yaklaşık 10 m ve yüksekliği ise 0,50 m ölçülmüştür. Güneybatı-kuzeydoğu yönlü mezar çukurunun boyutları 2,80 x 1,80 m olup kuzey kısmındaki derinliği 2,50 m, güneydeki ise yaklaşık 3 m'dir. Yığma ahşap mezar odasına çifte gömüye odanın kuzeyinde bulunan yükseltiye iki at iskeleti eşlik etmiştir. Mezar odasının ahşap malzemesi tamamen çürümüş olup sadece toz haline gelmiş kalıntıları izlenmiştir.

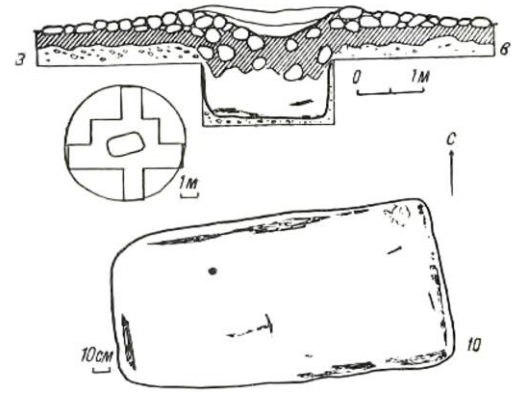
Bir kafatası ile ikinci kafatasın kırıklarıyla uyluk kemikleri gibi iki insana ait kemik parçaları soyguncuların tahribatından dolayı dağınık vaziyette bırakılmıştır. Atlar başları doğuya dönük yatırılmıştır. Kurganda halka topuzlu iki demir bıçak, demir çakan, yan kulplu tunç bir ayna, yaprak altın parçaları, iki seramik testi, ince

demir çubuk, hançer parçaları, huş kabuklarıyla kaplı ahşap bıçak kınının tozu ve bir perçin parçası bulunmuştur. Atların üzerinde iki ağızlık ile kemik kolan tokası bulunmuştur (Sorokin, 1966, s. 53).

12. *Kurgan*. Malzemesi taş üst örtünün çapı 6 m, yüksekliği 0,25 m'dir. Örtünün ortasında kuyu bulunur. Çakıllı zeminde açılan güneybatı-kuzeydoğu yönlü mezar çukuru 1,6x0,9x1,75 m boyutlarındadır. Çukurun tabanına boyutları 1,3x0,7 m olarak kaydedilen ve duvar malzemesi tamamen çürüyen üç sıra tomruktan yığma ahşap mezar odası konumlandırılmıştır. Yağmalanmış olan kurganda herhangi bir insan kemiğine rastlanmamıştır. Kurganda açığa çıkartılan nesneler kırmızı fon üzerine siyah boyayla şerit ve zigzag desenli seramik bir testi ile dar ağızlı ikinci seramik testi, mezar odasının merkezinde saptanan demir bir bıçak ile kulpsuz küçük bir tunç ayna ile çürümüş kılıftan oluşur (Sorokin, 1966, s. 55).

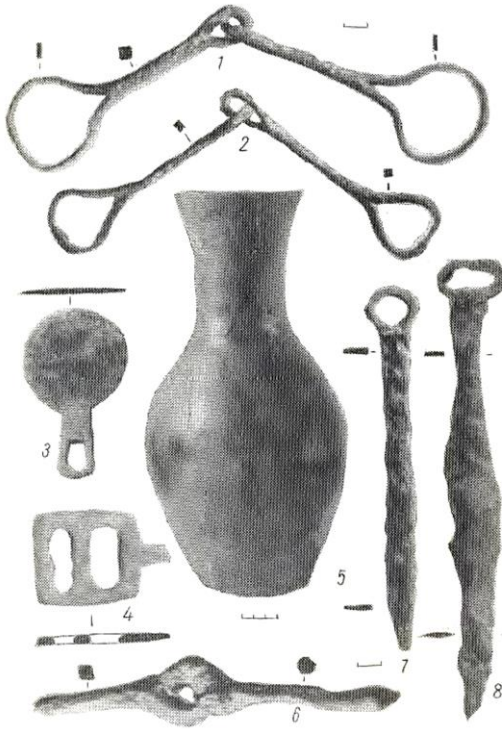

Görsel 33.10. Katon Kurganı.
Sorokin, 1966

Görsel 34. 12. Katon Kurganı.
Sorokin, 1966

13. *Kurgan*. Çapı 7 m, yüksekliği 0,4 m olan taş örtünün merkezinde yağmacılarla açılmış kuyu vardır. Güneybatı-kuzeydoğu yönlü 2x1,2x1,6 m boyutlarındaki mezar çukurunda yığma ahşap mezar odasının kalıntıları gözlemlenmiştir. İnsan defni tespit edilememiştir. Buluntular siyah renkli geniş gövdeli seramik testi, bunun yanına konulan halka topuzlu bıçak, odanın kuzey duvarı yanında saplı demir bir bıçak, odanın güney duvarının orta kısmında ahşap saplı demir bir çakan, dışbükey yarım daire biçimli demir bir levha ile yaprak elektrik parçasından oluşur (Sorokin, 1966, s. 56).

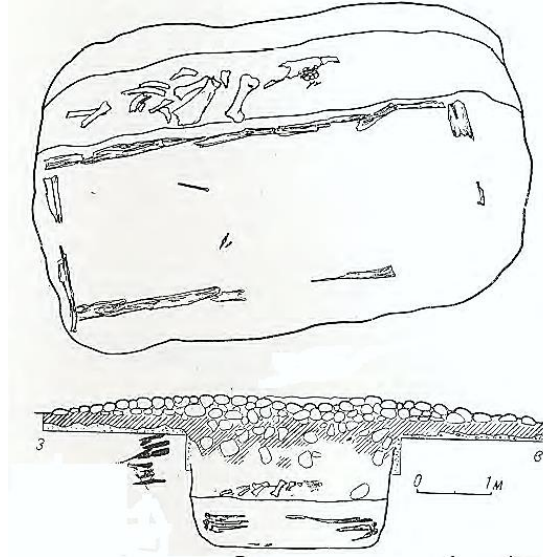
Görsel 35. 10. Katon Kurganı buluntuları. Sorokin, 1966

Görsel 36. 1,2,3-19. Kurgan, 4,5,6,7,8,9-17. Kurgan. Sorokin, 1966

14. *Kurgan*. Çapı 6 m, yüksekliği 0,25 m olan taş örtüye sahiptir. Batı-doğu yönlü mezar çukurunda bulunan dört sıra tomruktan yığma mezar odasına başı doğuya bakan bir kadın iskeleti yerleştirilmiştir. Kurganda seramik bir testi, tunç bir levha, demir bıçak, demir bir aletin parçaları ile yaprak eluktrum ve altın parçaları bulunmuştur (Sorokin, 1966, s. 56).

16. *Kurgan*. Malzemesi taş olan üst örtünün çapı 10 m, yüksekliği 0,4 m'dir. Örtünün ortasında kuyu bulunur. Güneybatı-kuzeydoğu yönlü, 2,1,1x1,65 m boyutlarında olan ve çakıllı zeminde açılan mezar çukurunda yığma ahşap mezar odasının kalıntıları izlenmiştir. İnsan iskeletinden geriye sadece çürümüş kafatasıyla omuz kemikleri parçaları kalmıştır. Saplı bir demir bıçak dışında herhangi bir obje tespit edilememiştir (Sorokin, 1966, s. 56).

Görsel 37. 14. Katon kurganı. Sorokin, 1966

17.Kurgan. Üst örtüsünün çapı 6 m, yüksekliği 0,2 m olarak ölçülen kurganın merkezinde kuyu, yaklaşık yarım metre ötesinde, 0,7-0,8 m genişliğinde olup tek sıra olarak dizilen taşlardan oluşturulan kurganın çevreleyen taş çember, veya çit bulunmaktadır. Çakıllı zeminde kazılan 3x2,5x2,4-3 m boyutlarındaki mezar çukuruna 2,7x1,1 m boyutlarında üç-dört sıra tomruktan yığma mezar odası yerleştirilmiştir. Odanın güney duvarı boyunca oldukça çürümüş başı doğu yönlü, olgun yaşta bir insanın iskeleti kalıntıları tespit edilmiştir(Sorokin, 1966, s. 56).

Mezar odasının kuzey duvarının arkasında toprak bir platform üzerinde korunma düzeyi çok düşük olarak nitelendirilen başları doğuya bakan iki atın iskeletleri yerleştirilmiştir.

Kurganda, üst örtünün güney kısmına konulmuş geniş gövdeli ve geniş ağızlı seramik küp, iskeletin beli hizasında oval halka topuzlu demir hançer, bunun yanında kılıf kalıntılı tunç bir ayna, yaprak altın ve elektrik parçaları ile her iki atın ağzında saptanan iç içe geçmiş halka bağlantılı demir ağızlıklar gibi objeler açığa çıkartılmıştır.

19.Kurgan. Üst örtüsünün çapı 9 m, yüksekliği 0,5 m olan taş örtünün merkezinde soyguncu kuyusu yer alır. 2,4x1,9x2-1,6 m boyutlu mezar çukurunda üzeri enine döşenen tomruk kapaklı, 2x,08 m boyutlarında dört sıra tomruktan yığma defin odası tespit edilmiştir. Odaya dağınık vaziyette olgun bir erkeğe ait kemikler

bulunmuştur. Odanın kuzeyinde başları doğuya dönük üst üste konulmuş iki at iskeleti saptanmıştır.

Odanın batı tarafında geniş demir bir bıçak, üstteki atın başının altında halka topuzlu ve yaprak altın kaplama kalıntılı demir bir bıçak, iskeletin kafatası hizasında yaprak altın ve yaprak beyaz altın parçaları ile demir ağızlıklar açığa çıkartılmıştır.

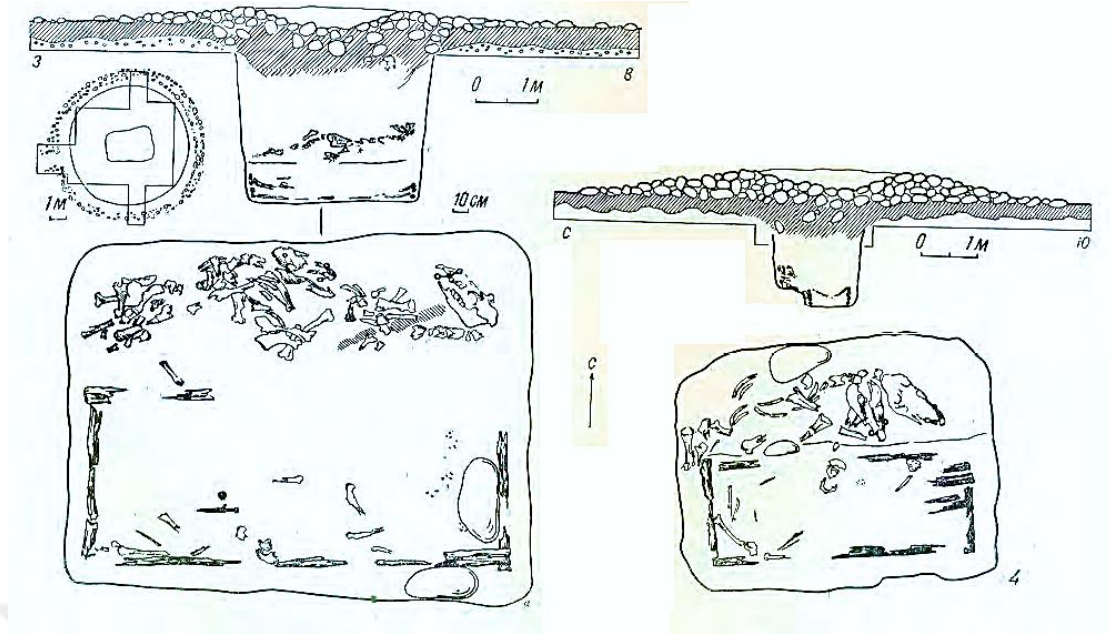
Görsel 38. 1,6,8- 19. Kurgan, 2a,2b,4,5,9,- 5. Kurgan, 3- 17. Kurgan, altın (elektum). Sorokin, 1966

20. Kurgan. Çapı 4 m, yüksekliği 0,2 m'dir. Üst örtüde kuyu bulunur. Çakıllı toprakta açılan 1,5x0,65x1 m boyutlarında mezar çukurunda enine döşenmiş tomruk kapak kalıntıları gözlemlenen ahşap odaya yanında herhangi bir eşyanın bulunmadığı başı kuzeydoğuya bakan sırt üstü yatırılmış genç bir çocuğun iskeleti saptanmıştır.

26.Kurgan. Çapı 6 m, yüksekliği 0,3 m'dir. Üst örtüsü kaldırılan kurganın toprağı dokunulmamış olarak kaydedilmiştir. Muhtemelen bir kenotaftır.

27.Kurgan. Çapı 5 m, yüksekliği 0,2 m'dir. Üst örtüde definecilerin bıraktığı kuyu bulunur. Kuzeybatı- güneydoğu yönlü oval planlı mezar çukuru 1,7x0,6x1 m boyutlarına sahiptir. Burada yanında herhangi bir objenin saptanmadığı başı güneydoğuya bakan sırt üstü yatırılmış yetişkin bir birey defnedilmiştir.

29.Kurgan. Üst örtüsünün çapı 5,5 m, yüksekliği 0,25 m olan kurganın merkezinde 1,5x1 m boyutlarında taşla kaplı mezar alanı izlenmiştir. Taşlar kaldırıldığında toprağın dokunulmamış olduğu anlaşılmıştır. Büyük olasılıkla 29. Kurgan 26. Kurgan gibi uzakta vefat edenlerin adına düzenlenen simgesel bir mezardır.

Görsel 39. 17. Katon Kurganı. Sorokin, 1966

Görsel 40. 19. Katon Kurganı. Sorokin, 1966

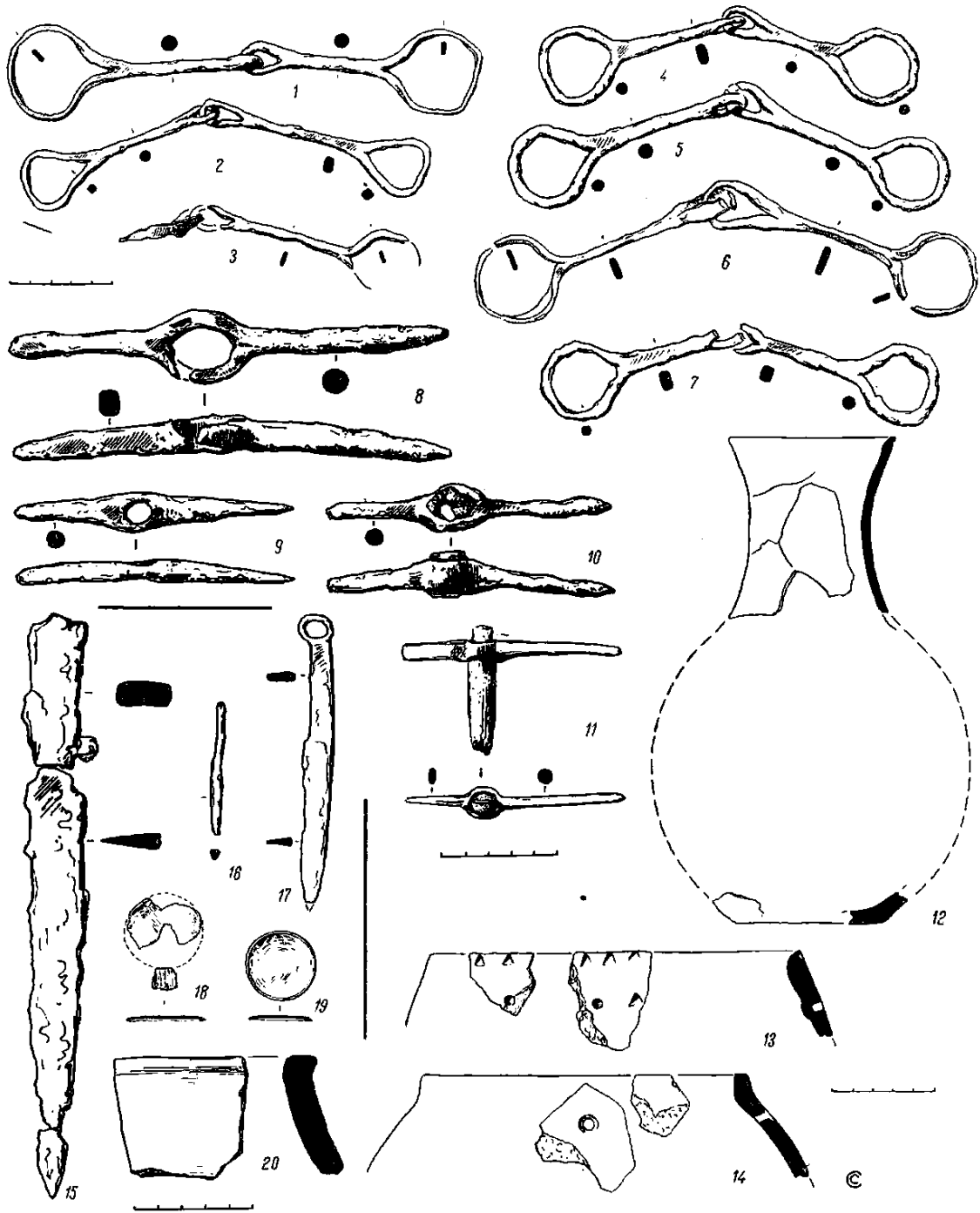
1.6.4. Kopay Mezarlığı

Mezarlık Katon köyünün güneyinde, Sarımsak çayının sol yakasında bulunur. Mezarlıkta kuzeyden güneye sıralanan iki kurganlar kümesi izlenir. İlk grup altı, ikincisi ise sekiz kurgandan meydana gelir. Dairesel planlı üst örtüleri toprak ve taştan olup çapları 5-10 m arasında değişir. Sergey Sorokin (1966) ikinci gruba ait 4. ve 8. Kurgan'ın kazısını gerçekleştirmiştir.

4. Kurgan. Üst örtüsünün çapı 5 m, yüksekliği 0,3 m'dir. Taşla kaplanan kurganın üst örtüsü temizlendiğinde toprak zemininin dokunulmamış olduğu saptanmıştır. Bir simgesel mezar olmalıdır.

8. Kurgan. Çapı 10 m, yüksekliği 0,6 m olan kubbemsi görünümlü taş örtünün merkezinde yağmacılarla açılmış kuyu vardır. Güneybatı-kuzeydoğu yönlü dikdörtgene yakın planlı mezar çukurunun boyutları 1x2 m, derinliği 1,9 m'dir. Çukurda başı güneybatıya bakan, korunmuşluk derecesi çok düşük olan yetişkin bir erkeğin iskeleti bulunmuştur. Çukur dolgusunda bir seramik kabın kırık parçası, çukurun orta kesiminde halka topuzlu demir bıçak, iskeletin beli hizasında demir

hançer, yanında küçük bir tunç ayna, kafatası hizasında diğer bir tunç ayna ile demir çubuk saptanmıştır.

Görsel 41. Katon Mezarlığı (1-14) :1, 2, 10 - 10. Kurgan, 3, 9 - 4. Kurgan, 4, 5 - 17. Kurgan, 6, 7 - 19. Kurgan, 8 - 13. Kurgan, 11, 14 - 2. Kurgan, 12 - 3. Kurgan, 13 - 7. Kurgan. Kopay Mezarlığı (15-20): 15, 16, 17, 18, 19, 20 - 8. Kurgan. Sorokin, 1966

1.6.5. Kulajorga Kültürü

Doğu Kazakistan'ın erken devrini araştıran Sergey Çernikov 1950'lerde, İrtiş Nehri'nin doğu yakasında, günümüz Kökpekti ilçe sınırlarında Demir Çağı'na tarihlenen Kulajorga ve Batı Kurgan Mezarlıkları'nın kazılarını gerçekleştirmiştir. Söz konusu mezarlıkları inceleyen araştırmacı kurganları mimari ve buluntu özellikleri bağlamında iki kronolojik döneme: Kulajorga Mezarlığı'nı MÖ IV. - III. yüzyıllara, Batı Mezarlığı'nı MÖ II. - I. yüzyıllara tarihlenmiştir.

Kulajorga Kültürü olarak tanımlanan kurgan mezarlıklarının kazı araştırmaları 1960-80'lerde F. Arslanova ve Z. Samashev başkanlığında, 1990'ların başlarında A. Tkaçov tarafından sürdürülmüştür. Günümüzde Kulajorga dönemine tarihlenen yaklaşık 80 kurganın kazısı gerçekleştirilmiştir (Abzalbekov & Zhumatayev, 2018, s. 90).

Sergey Çernikov, Kulajorga ve Batı mezarlıklarındaki kurganların üst örtüleri bakımından benzediğini, definlerin taş plakalardan oluşturulan tabutlara yapıldığını ve bulunan seramiklerin benzer formlara sahip olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte, antropolojik olarak benzer tipe sahip defnedilenlerin sırt üstü düz yatırıldığını kaydetmiştir. İki mezarlığın başlıca farkları ise Kulajorga'da tunç nesneler bulunmuşken Batı Mezarlığı'nda saptanmamıştır. Kulajorga döneminde ölümler doğu yönlü, Batı döneminde ise kuzeybatı-batı yönlü olarak yatırılmıştır. Kulajorga aşamasının kurganlarında başları doğu yöne bakan at definleri saptanmıştır. Çernikov Kulajorga dönemi kurganlarının maddi kültür unsurlarını Saka kabileleriyle ilişkilendirilmişken Batı dönemini seramikler açısından Kuzey Kırgızistan'ın Wusun kabilelerinin kültürüyle benzer olarak nitelendirilmiştir (Çernikov, 1975, s. 135). Genel olarak, "Kulajorga" Kültürü'nü, MÖ III-I. yüzyıllara tarihlenmiş olup Hun Şanyu'su Çi-Çi'nin batı seferini yaptığı U-Ge boylarıyla ilişkilendirmiştir (Çernikov, 1975, s. 135).

Kulajorga Kültürü, karşımıza, kapsamlı bir şekilde incelenmesi gereken bir konu olarak çıkar. Pazırık Kültürü'nden hem kronolojik hem de maddi kültür bakımından farklı olarak değerlendirilen bu kültürün Pazırıklıların halk tabakası olma olasılığı yüksektir.

1.6.6. Berel Mezarlığı

Doğu Kazakistan'ın en meşhur Pazırık Kültürü Mezarlığı Berel kurganlar obasıdır¹². Kazakistan Cumhuriyeti, Doğu Kazakistan Vilayeti Katonkaragay ilçesi, Berel köyünün 7 km. güneybatısında, Bukturma Nehri'nin üçüncü terası olarak tanımlanan ve nehrin geçtiği vadiden yaklaşık olarak 75 m'ye yükselen üçgen formuna yakın bir düzlükte bulunan Berel kurganlar obası deniz seviyesinden 1120 m yüksekliktedir (Samashev, Bazarbayeva, Dzhumabekova, & Sungatay, 2000, s. 9).

1965 yılında Wilhelm Radloff tarafından keşfedilen Berel Mezarlığı'nda, güncel rakamlara göre, çeşitli tarihsel dönemlere ait sayıca 100'i aşan kurgan saptanmış olup büyük çoğunluğunun kazı araştırmaları gerçekleştirilmiştir (Samashev, Chotbayev, Kariyev, Kiyasbek, S. Samashev, & Ahmadiyev, 2018, s. 40).

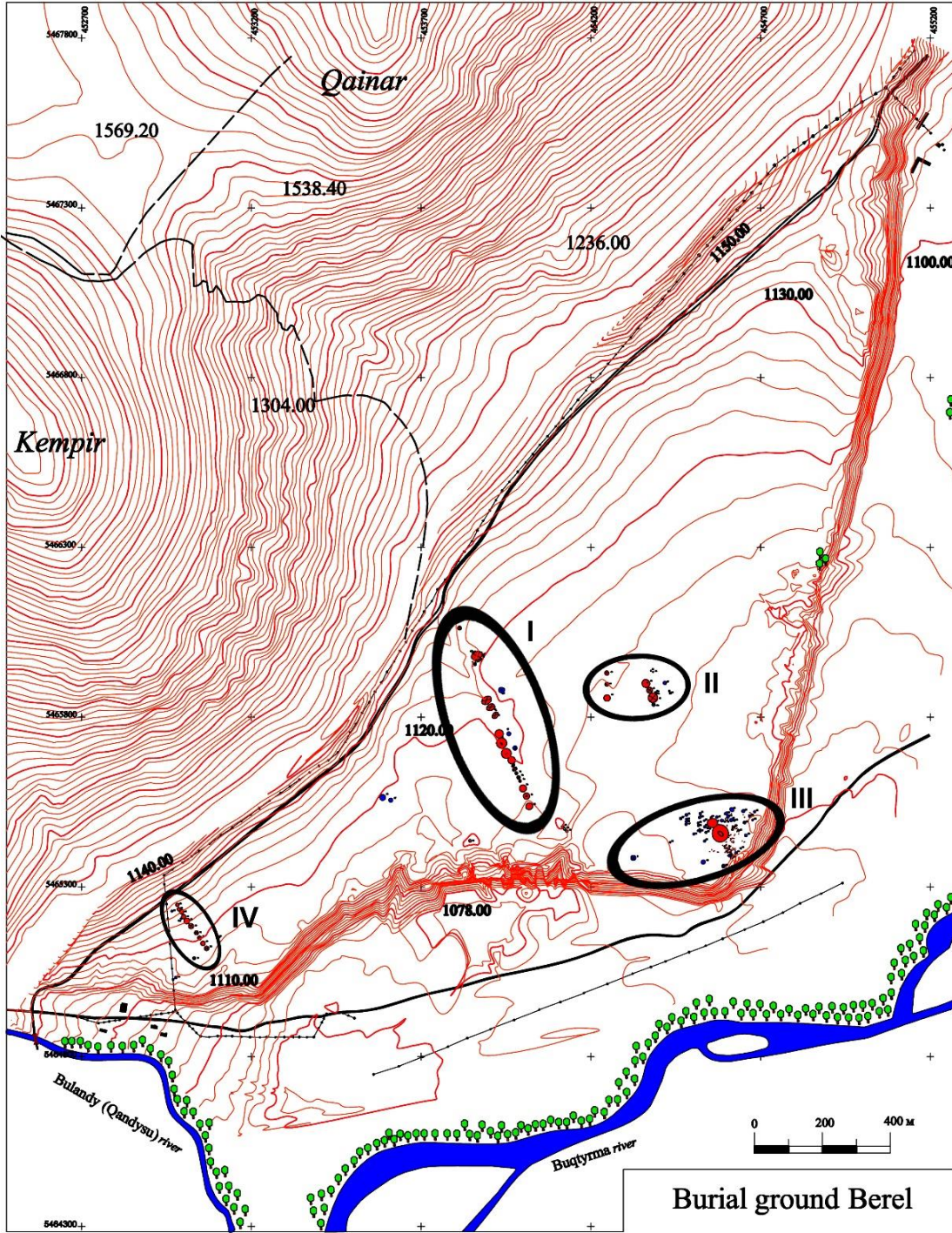
Berel'de *İskit/Saka* veya *Pazırık* dönemine, MÖ IV.- III. yüzyıllara tarihlenen kurganların yanı sıra *Hun* ve *Hsiyen-pi* dönemine, MÖ III.-MS V. yüzyıllar arasına ait olarak değerlendiren kurganlar bulunmaktadır (Samashev, Kariyev, Aleksandrov, Ahmadiyev, Kiyasbek, Tolegenov, Samashev, S. & Erbolatov, 2018, s. 16). *Hun* dönemi kurganları MÖ III.-MS II yüzyıllara; *Hsiyen-pi* dönemi kurganları ise MS II.-V. yüzyıllara tarihlenmektedir (Samashev, Bokovenko, Ahmadiyev, Chotbayev, Kariyev, Tolegenov, Samashev S., Kiyasbek., Zhalmaganbetov, & Yerbolatov, 2016, s. 251; Samashev, Kariyev, & Erbolatov, 2019, s. 385-393).

Görsel 43. Berel'deki kurgan grupları. Samashev, 2011a

¹² Oba sözcüğü Kazak Türkçesinde kurgan karşılığı olarak kullanılır. Türkiye Türkçesinde göçebelerin konak yeri, bölmeli göçebe çadırı anlamlarını taşır. Çalışmamız kapsamında kullandığımız kurganlar obası tanımı kurgan mezarlığının eş anlamlısı olarak ele alınmıştır.

Bununla birlikte, kurgan obasında, Göktürk dönemine, yani MS V.-VIII. yüzyıllara tarihlenen kurganlar yer almaktadır. (Samashev, 2011a, s. 47, Samashev ve ark., 2016, s. 251). Kendi arasında iki evreye ayrılan 1) *Erken Türk* dönemi, MS V.-VI. yüzyıllar, kurganlarını izleyen 2) *Göktürk* dönemi kurganlarının, MS VI.-VIII. yüzyıllar, maddi kültür unsurları açısından dönemin karakteristik özelliklerinin yansıttığı düşünülür. (Samashev ve ark., 2016, s. 251).

Görsel 42. Berel Kurganlar Obası'nın planı. Samashev, 2011a

1998 yılından itibaren, yaz mevsimlerinde sistematik olarak kazıları sürdürülen Berel Kurganları'nın Hun ve Hsiyen-Pi dönemi kurganlarının kazıları günümüzde de devam etmektedir. Daha çok kazı raporları ve makaleler olarak karşımıza çıkan bilgi ve veriler henüz monografik bir çalışma olarak yayımlanmamıştır. Bu sebeple, çalışmamız kapsamında Demir Çağı'na tarihlendiği kesinleşen kurganlar irdelenmektedir.

Berel'in Demir Çağı kurganlarını çeşitli yönleriyle, çeşitli bilimsel yöntemlerle ele alan makaleler, monografiler, raporlar, bildiriler gibi çok zengin bilimsel literatür bulunmaktadır (Gorbunov, Samashev & Seversky, 2000; Samashev, 2013a; Samashev, 2013b; Samashev, 2018b; Kashkinbayev, 2013; Kashkinbayev & Samashev, 2005; Samashev & Borodovsky, 2004; Samashev, Dzhumabekova & Bazarbayeva, 2010; Samashev & Kosintsev, 2004; Samashev & Mylnikov, 2004; Samashev, Faizov & Bazarbayeva, 2001; Slyusarenko, 2000; Samashev, Dzhumabekova & Bazarbayeva, 2002). İzleyen bölümde Berel'in Demir Çağı veya Pazırık dönemine tarihlenen kurganları ile Hun dönemi kurganlarının mimari özellikleri değerlendirilecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

BEREL KURGANLARI'NIN MİMARİ ÖZELLİKLERİ

2.1. Berel Kurganları'nın Mimari Özellikleri

Konumlandıkları terasın çeşitli bölümlerinde dağılım gösteren kurganlar yoğunlaşma düzenlerine göre dört grup halinde ele alınır. *I.*, *II.* ve *III. grup* kurganlar mezarlığın orta kesiminde bulunurken *IV. grup* batı ucunda yer alır (Samashev, 2011a, s. 34; Kutlu ve Kutlu, 2020, s. 175-177).

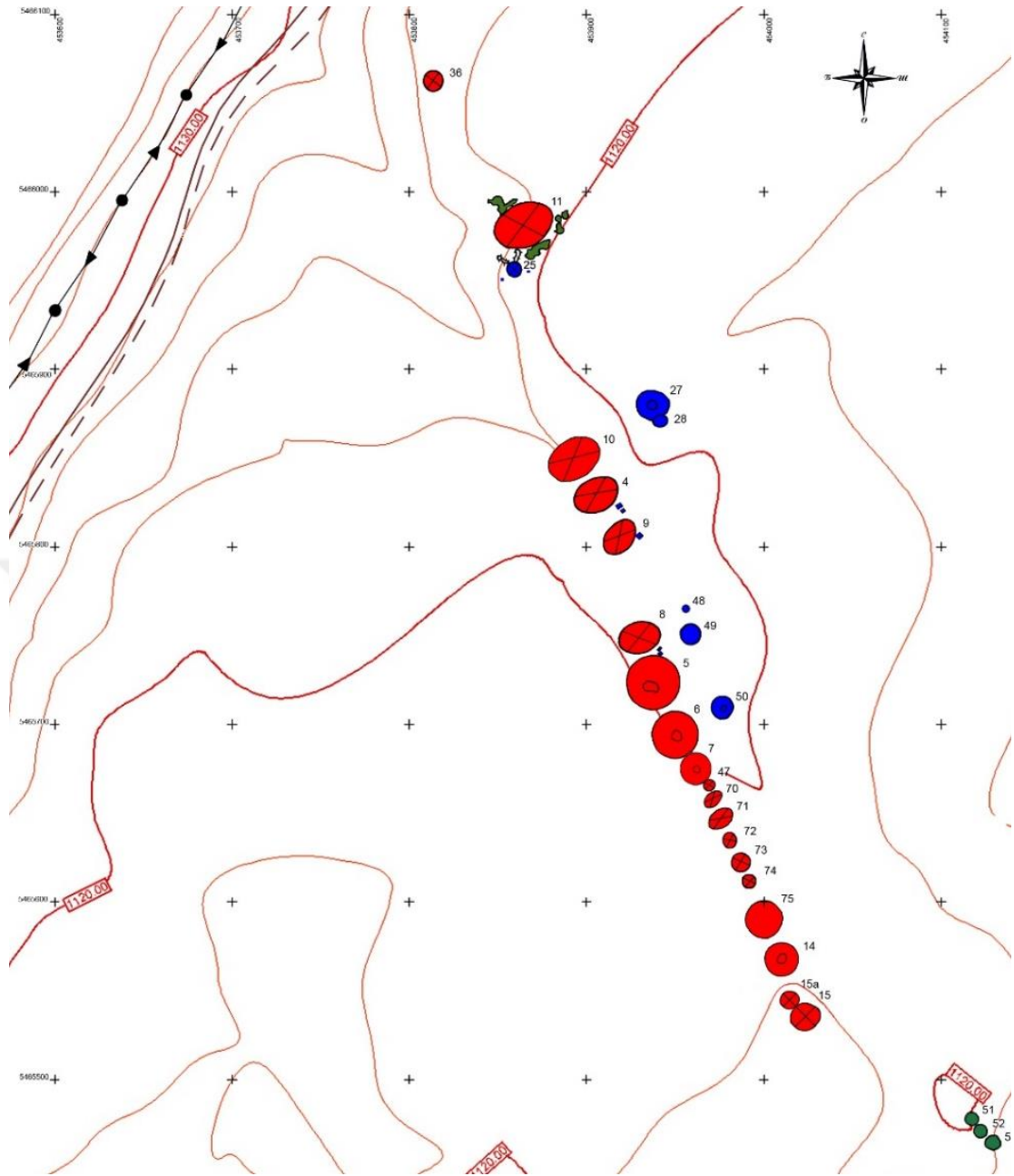
2.1.1. I. Grup Kurganlar

I. Grup kurganlar üçgenvari terasın orta bölümünde konumlanan ve kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanarak bir kurgan dizisi meydana getiren kurganlardır. Bu grupta yer alan kurganların büyük çoğunluğunda, örneğin, 4. Kurgan, 8. Kurgan, 9. Kurgan, 10. Kurgan, 11. Kurgan, 36. Kurganlar eliptik planlı üst örtüye sahip olduğu görülür. Bu nedenle 1. Grup, diğer kurgan gruplarından kesin bir şekilde ayrılmaktadırlar.

1. Grup kurganların en büyüğü, 11. Kurgandır ve diğer kurganların 300 m. kuzeyinde yer almaktadır. Bu kurganın daha kuzeyinde ise 36. Kurgan bulunmaktadır ve doğuya doğru kuzeydoğu-güneydoğu doğrultusundan hafif sapma yaptığı görülmektedir (Samashev, 2011a, s. 33). Bu tez çalışmasında inceleme yöntemi olarak en kuzeydeki 36. Kurgan'dan başlayarak kuzeyden güneye doğru her bir kurgan sırayla ele alınmıştır.

36. Kurgan. Berel'deki I. Grup kurganlar arasında yer alan 36. Kurgan, çapının büyüklüğü ve buluntu zenginliği açısından en önemli kurgan olan 11. Kurgan'ın yaklaşık 81 m kuzeyinde konumlanmaktadır.

Çapı yaklaşık 21,70 x 22,30 m olarak ölçülen 36. Kurgan'ın kazı öncesinde üst örtüsünün yoğun bir bitki tabakasıyla kaplı olduğu ve tarımsal faaliyetlerden dolayı zarar gördüğü anlaşılmaktadır. Örtü katmanları orta büyüklükteki taşlardan oluşturulmuştur, ancak taşların arasında elle yapılmış seramiklere ait parçalar ve bazı hayvan kemikleri olduğu da görülmüştür (Samashev, 2018b, s. 33).

Görsel 44. I. Grup kurganların planı. Samashev, 2018

Üst örtü, dikey ve hafif eğik dizilen iri taş blokların oluşturduğu görülen temel duvarı ve üzerine katman katman yığılan taş tabakalarından meydana getirilmiştir. Üst örtüde harç veya benzeri bağlayıcı malzeme kullanılmazken dolgu için çakıl ve toprak tercih edilmiştir (Samashev, 2018b, s. 33).

Görsel 45. 36. Kurgan'ın üst örtüsü. Samashev, 2018

Kazı sırasında kurgan örtüsü kaldırıldığında mezar çukuru üzerinde konumlanan yaklaşık 0,30-0,50 m arasında değişken yüksekliğe sahip kubbevari toprak yığını ortaya çıkarılmıştır. Toprak yığının ve mezar çukurunun tam ortasında yaklaşık 1,2 m. yüksekliğindeki sahip bir dikilitaş konumlandırılmıştır (Samashev, 2011a, s. 87).

Görsel 46. 36. Kurgan'ın mezar odası kalıntıları. Samashev, 2018

Kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda dikdörtgen planlı mezar çukurunun içine yaklaşık 1,74 m derinliğe kadar orta ve küçük boyuttaki taşların dizildiği anlaşılmıştır. Buradaki taşlar kısmen dikdörtgen biçimliken kısmen şekilsiz ve yassı formludur. 36. Kurgan'ın dış defin odası taş malzemeden yapılmıştır ve özellikle örtü inşasında büyük taş bloklar tercih edilmiştir. Bununla birlikte taş tabut için kare veya dikdörtgen kesitli iri taş bloklardan yararlanılmıştır. Söz konusu iri taşların arasındaki boşluklar ise ince kırma taşlarla doldurulmuştur.

Ayrıca defin odasında yer yer parçalar halinde duvar kaplamasına dair kalıntılara rastlanmıştır. Mezar çukurunun yaklaşık 3,70 m derinliğine inildiğinde bazı ahşap yapı kalıntılarıyla karşılaşmıştır. Kazı çalışmalarında elde edilen verilere göre defin odasının boyu yaklaşık 12 m ve genişliği 9,60 m dir. Kurganın temel duvarı, içten ve dıştan dairesel planlı iki duvardan oluşur. İri taş blokların dikey ve eğimli tabakalar halinde sıralanmalarıyla inşa edilmiştir (Samashev, 2018b, s. 36; L. Kutlu, 2022, s. 35).

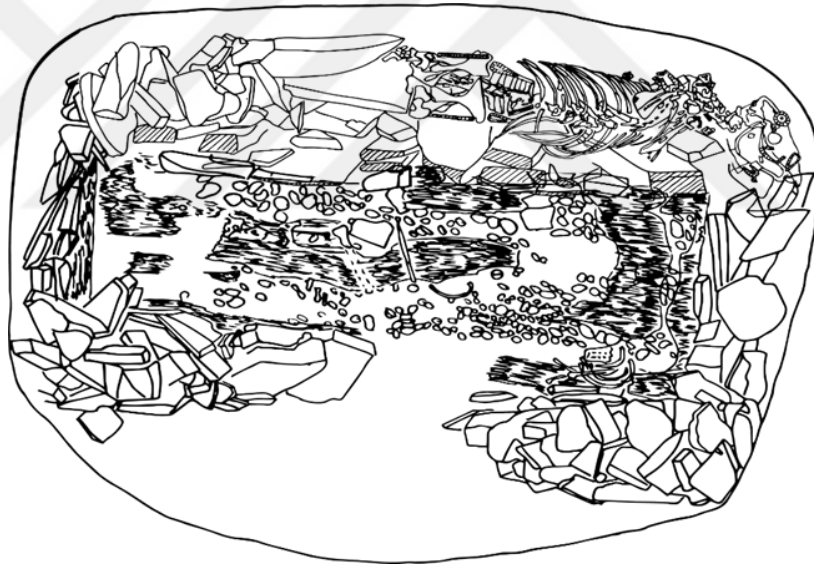
İç Defin odası, genişlikleri yaklaşık 0,25-0,27 m arasında değişen kalasların yığma tekniğiyle biraraya getirilmesiyle oluşan ahşaptan büyük bir kutu şeklindedir. Çakıllarla kaplanmış zeminde döşemeye ait çürümüş bazı ahşap ve keçe kalıntılarına rastlanmıştır. Söz konusu ahşap kalıntılar büyük olasılıkla bir lahde ait olabilir.

Görsel 47. Defin odasının kuzeydoğu köşesinde saptanan insan kemik kalıntıları. Samashev, 2018

Mezar soyguncularının neden olduğu büyük tahribattan dolayı taş defin odasının özgün özelliklerinin anlaşılması mümkün olamamaktadır. Bununla birlikte defin odasının içinde yer alan ve ahşaptan yapılan iç defin odasının kapağı ve taban döşemesi bulunmamaktadır. Ahşap odanın ölçüleri şimdiye kadar yayınlanan yayınlarda belirtilmemektedir. Yaklaşık olarak 0,75-0,81 m. yüksekliğine sahip ve 0,25-0,27 x 3 m ölçülerinde dikdörtgen kesitlidir (Samashev, 2018b, s. 33; L. Kutlu, 2022, s. 36).

Yayınlarda mezar çukurunun derinliği de kesin olarak belirtilmemiştir. Yaklaşık 3,70 m derinlikte konumlandırılan ve 0,80 m yüksekliği bulunan iç defin odası ve zemindeki ahşap döşeme de göz önünde bulundurulursa mezar çukurunun tahminen 4,60 -5 m arasındaki derinliğe sahip olduğu öngörülebilmektedir. Ahşap defin odasında tek parça halinde oyulmuş karaçam ağacından yapılmış bir lahit ve lahdin içinde başı doğuya dönük halde defnedilen bir insan bedeni konumlandırılmıştır.

Görsel 48. Mezar odasının kuzey duvarı arkasındaki at iskeleti, in situ. Samashev, 2018

Defin odasının kuzeydoğu duvarı yakınında dağınık halde bazı kemik kalıntıları da bulunmuştur. Bunların arasında bazı yaprak altın parçaları ile beyaz hamurdan yapılmış silindirik kesitli boncuklar ele geçmiştir. Söz konusu boncuk buluntuların özellikle kadınlara özgü buluntulardan olması nedeniyle 36. Kurgan'ın bir kadın kurganı olabileceği belirtilmektedir (Samashev, 2018b, s. 38).

Görsel 49. Geyik boynuzundan yapılmış at koşum takımı süslemeleri (in situ) . Samashev, 2018

Ayrıca çürümüş halde ele geçen keçe kalıntıları ve parçaları ahşap defin odasında keçeden yapılmış bir duvar halısının asılı olabileceğine işaret etmektedir. Ahşap defin odasının zemininde boynuzdan oyulmuş figürlü bir levha bulunmuştur. 36. Kurgan'ın boyut olarak küçük çapa sahip olmasından dolayı kalıcı don (permafrost) katmanları gözlenmemektedir (L. Kutlu, 2022, s. 43).

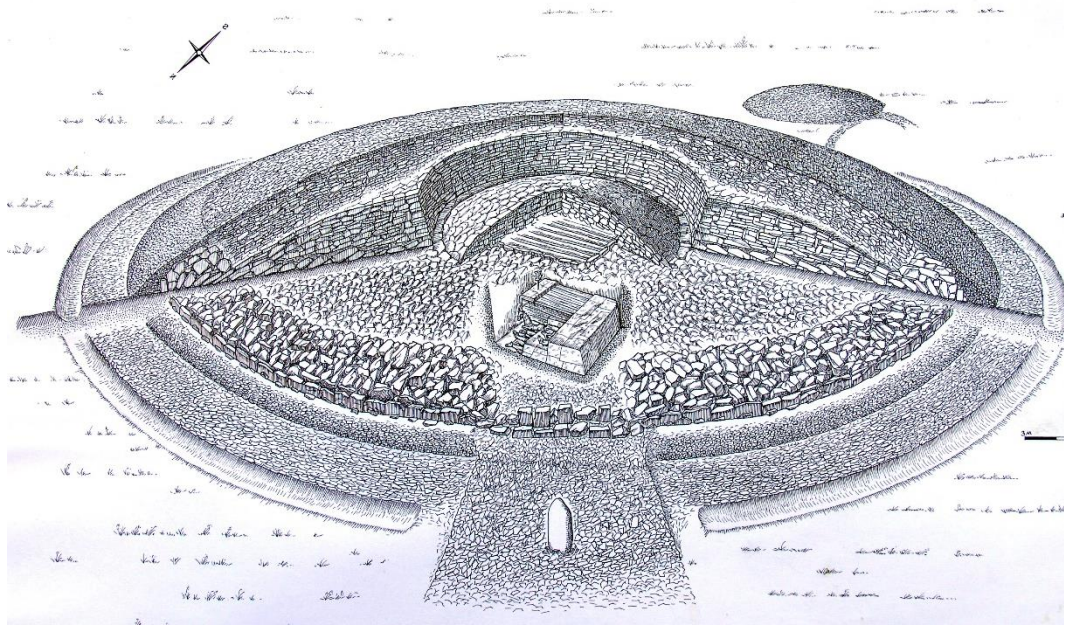

Görsel 50. 36. Kurgan'ın restitüsyonu. Samashev arşivinden.

Ahşap malzemeden yapılmış defin odasının kuzeyinde mezar çukuru ile ahşap oda arasında kalan boşluğa bir at definin yapıldığı anlaşılmıştır. At zemine hazırlanmış taş “döşek” veya platform benzeri bir yükselti üzerine bırakılmıştır. Kurgan mezar hırsızları tarafından tahrip edilmemiş olması nedeniyle özgün halini koruyabilmiştir. Ayakları karnın altında bükülmüş ve başı doğuya dönük haldeki atın boynu altına taş destek konulmuştur. Yapılan incelemelerin sonucuna göre atın, 7-8 yaşlarındaki bir aygır olduğu tespit edilmiştir. Atın yüksekliğinin 1,36 -1,44 m arasında olduğu olası görülmektedir (L. Kutlu, 2022, s. 44).

Zoologlara göre ayakları orta kalınlıkta olan atın, iyi koşullarda beslendiği ve bakıldığı anlaşılmaktadır. Ancak genç yaştaki atın sol alt kaburgalarından birinin kırıldığı özellikle sağrısından aldığı ağır bir darbeyle kalça bölümünde büyük zarar gördüğü tespit edilmiştir (Samashev, 2018b, s. 39).

11.Kurgan. 33,5 x 22,8 m ölçülerinde ve eliptik (oval) şekle sahip bulunan 11. Kurgan’ın üst örtüsü dışarıdan bakıldığında basık bir görünüme sahiptir. Kurgan örtüsünün yaklaşık 2 m ölçülen yüksekliğinin özgün halinde çok daha yüksek olduğu düşünülmektedir (Samashev, Toleubaev & Dzhumabekova, 2004, s. 85).

Görsel 51. 11. Kurgan’ın restitüsyon planı. Samashev, 2011a

Kurganın temel duvarı büyük taş blokların yan yana dizilişinden oluşturulmuş ve bu temel üzerine taşların tepecik şeklinde yığılmasıyla kurganın üst örtüsü inşa

edilmiştir. Ayrıca temel duvarını güçlendirmek için kurganın etrafı boyunca çakıl ve ince kırılmış taşlardan oluşan bir malzemeye dolgu yapılmıştır. Kurgan içi duvar yüzeylerinin yontulmuş iri, ince ve geniş kayrak taşlarla kaplandığı gözlenmiştir. Kurganın etrafında yer alan büyük taşların zamanla içerisinde binen tonlarca yük sonucunda eğilmiş olduğu görülmektedir. Taşlar arasındaki boşluklar mezar çukurundan çıkarılan toprakla moloz taşların karışımı oluşan bir malzemeye doldurulmuştur. Böylece kurgan örtüsünün yayılması veya dağılmasını önleyen ve örtünün yükünü taşıyan temel duvarı oluşturulmuştur. Harç veya benzeri malzeme kullanmadan örülen taş katmanlarının kesiti incelendiğinde yukarıdan aşağıya inildikçe gittikçe taşların boyutlarının büyüdüğü ve böylece taş tabakalarının oluşturulmasının kalıcı don “permafrost” olgusunun ortaya çıkmasını sağlayan özel termostatik dengeyi sağladığı anlaşılmaktadır (Samashev, 2011a, s. 51; M. Kutlu ve L. Kutlu, 2020, s. 180).

Görsel 52. Koruma altına alınarak müzeye dönüştürülen 11. Kurgan. L. Kutlu, 2019

Kurganın batı ve doğu yönlerinde taş döşeme bir yol ve iki hendek olduğu anlaşılmıştır. Uçları açık olan hendeklerin içi küçük taşlarla doldurulmuştur ve hendeklerin arkasında küçük boyutlu bazı taş yığınları olduğu tespit edilmiştir.

İşlevleri ve özgün mimari özellikleri net olarak belirlenemeyen bu taş yığınlarının sunak olma olasılığı üzerinde durulmaktadır. Bununla birlikte beyaz renkli bir granit dikilitaşın 11. kurganın doğusunda hendek yakınında konumlandırıldığı ortaya çıkarılmıştır. Heykel özelliği göstermeyen ve “balbal” olabileceği değerlendirilen bu tür granit dikili taşlar Pazırık Kültürü kurganlarının etrafında sıkça görülen karakteristik bir özelliktir (Samashev, 2011a, s. 53; M. Kutlu ve L. Kutlu, 2020, s. 181; D. Shulga & P. Shulga, 2016, s. 72-76; Kubarev, 1992, s. 12; Kubarev, 1991, s. 22-23). Berel kurgan mezarlığındaki günümüze ulaşabilen tek balbal örneği olması nedeniyle büyük öneme sahiptir.

Kurganın yer altında kalan kısmındaki mimari unsurlar mezar çukuru, ahşap defin odası ve üzerini kaplayan çardaktan meydana gelmektedir. Dört direk üzerine iki kirişli olarak Sibiryâ Karaçamı kalaslarıyla inşa edilen çardak, zaman içinde taş malzemeden inşa edilen üst örtünün ağırlığını taşıyamaz hale gelerek yıkılmıştır. Derinliği yaklaşık 5 m olan mezar çukuru 4,90 x 4,00 m ölçülerinde kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Mezar çukuru yukarıdan aşağıya zemin seviyesine doğru inildikçe biraz daralmaktadır (Samashev, 2011a, s. 51; M. Kutlu ve L. Kutlu, 2020, s. 181).

Kazı sürecinde mezar çukurunda yaklaşık 3,50 m derinlikte güney kısımda ahşap defin odası ile kuzey kısımda ise at iskeletlerine ulaşılmıştır. Atların üzerinin tek sıra tomrukların dizilmesiyle örtüldüğü anlaşılmıştır. Benzer uygulamaya Pazırık Kültürü’ne ait Kuturguntas kurganında da rastlanmıştır. 3,65 x 2,15 x 1,40 m boyutlarındaki mezar odasının duvarları bindirme tekniğinde üç sıra halinde karaçam tahtaları kullanılarak oluşturulmuş, üst kısmında ise altı kalastan çakılan bir kapağa yer verilmiştir (Samashev ve ark., 2000, s. 19).

Mezar odasının zemininde kayrak taş döşendiği görülmektedir. Mezar odasının üzerini örten keçeden yapılmış örtünün yanı sıra odanın içinde de keçeden yapılmış bir halı veya örtüye ait kalıntılar saptanmıştır. Ayrıca mezar odasının üzerine *Dasiphora fruticosa* “pençe çalısı” bitkisinin yaprak ve dalları ile huş ağacı kabukları serilmiştir. Pençe çalısı ve huş ağacı kabuklarının mezar odasının kuzeyindeki at iskeletleri üzerine de koyulduğu anlaşılmıştır (Samashev ve ark., 2002, s. 124).

Mezar odasının kuzey kısmına tek parça karaçam ağacından oyulmuş bir lahit yer alır. 2,73 m uzunluktaki lahit tomruğunun çapı yaklaşık 0,68 - 0,86 m arasında değişmektedir. Üzerinde yaprak altında bazı süslemeler bulunan lahdin kapağının dört köşesine yaprak altın kaplanmış grifon figürlü dört çivi çakılmıştır. Ayrıca lahdin

keçeden yapılmış bir örtü ile üzerinin örtüldüğü tespit edilmiştir. Ayrıca lahdin yakınında bazı mutfak veya ev gereçlerinin olduğu gözlemlenmiştir.

Görsel 53. 11. Kurgan'ın mezar odası restitüsyonu. Samashev, 2011a

Lahde başları doğuya bakan bir erkek ile bir kadın defnedilmiştir. Başında uzunluğu yaklaşık 0,50 m uzunluğunda bir peruk bulunan erkeğin antropolojik incelemelere göre 30-40 yaş aralığında olduğu anlaşılmıştır. Lahdin güney bölümünde

sırt üstü yatırılan erkeğin başı altında ahşaptan yapılmış bir yastık konulduğu görülmüştür. Bıyıklı ve sakalı olduğu anlaşılan erkeğin giyim kuşamlarına ve bir kürke ait olduğu değerlendirilen parçalar tespit edilmiştir (Samashev, 2011a, s. 56; Altınbekov & Dosayeva, 2017, s. 157-161).

Görsel 54. Yığma ahşap mezar odası. 11. Berel Kurganı. L. Kutlu, 2019

11. Kurgan'da ele geçen ahşaptan yapılmış yastığın form olarak Pazırık kurganlarından çıkan oval biçimli ve orta kısma doğru incelen yastıklara (Rudenko, 1953, s. 87) çok benzediği ancak bu tip yastıkların üzerinin bazen deri kaplanmış ve süslenmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Antropolojik verilere göre 50-60 yaşlarında olduğu belirtilen kadının dizleri hafifçe bükülmüş ve yan yatırılarak erkeğin bedenine sırtı dönük olarak defnedildiği

ortaya çıkmıştır. Bazı araştırmacılara göre kadın ve erkeğin lahde definlerinin eş zamanlı değil yani ayrı ayrı zamanlarda yapıldığı düşünülmektedir (Samashev, 2011b, 56).

Görsel 55. Mezar odasına konulan lahit. 11. Berel Kurganı. L.Kutlu, 2019

11. Kurgan'daki ahşap lahde defnedilen kişilere ait kemiklerin neredeyse hiç dokunulmamış şekilde korunabilmiş olması dikkat çekmektedir. Bu durumun permafrost özelliği nedeniyle lahitteki bedenler çürümeden korunmuş halde iken mezar hırsızlarının giyim unsurları ve değerli madenlerden oluşan eşyaları soymaları nedeniyle gerçekleşmiş olması olası görülmektedir (Samashev, 2011, 57).

Mezar odasının kuzey duvarının arkasına 13 adet at iki sıra (altta 7 ve üstte 6 at) halinde üst-üste dizilerek defnedilmiştir. Eyer ve koşum takımlarıyla donatılan atların aralarına “pençe çalısı” bitkisi ve huş ağacı kabukları konulmuştur. Bu uygulama, Pazırık Kültürü kurganlarında çok yaygın görülmektedir (Kosintsev ve Samashev, 2014, 24-27).

Görsel 56. Atların rekonstrüksiyonu. 11. Berel Kurganı. L.Kutlu, 2019

Eyer ve koşum takımlarını bezeyen keçe, boynuz, kemik ve ahşap malzemeden yapılmış ve kalay ve altın varakla kaplanmış çok sayıda süsleme unsuru olduğu görülmüştür. Herhangi bir eskime ve ya yıpranma izi taşımayan bu unsurların cenaze törenine özel olarak üretildikleri veya hazırlandığı ortaya çıkmaktadır (Samashev, 2013, s. 62).

4. Kurgan 4. Kurgan, yayınlardaki sınıflandırmaya göre 1. Grup kurganlar arasında yer alır. Bu kurgan grubunun en büyükleri ve hanedan üyelerine ait oldukları düşünülen 11. Kurgan ve 10. Kurgan'ın yakınında; kurgan zincirine göre 9. Kurgan ile 10. Kurgan'ın arasında konumlandırılmıştır. Yaklaşık 2 m yüksekliğe sahip olduğu tespit edilen oval veya eliptik planlı kurgan üst örtüsü yaklaşık 28 x 23 m ölçülerindedir. İri ve yassı kayrak taş blokların kurganın merkezine doğru yönünde eğimli döşenmesiyle temel duvarı oluşturulmuştur. (Samashev, 2011a, s. 65; M. Kutlu, 2020, s. 62).

Görsel 57. 4. Kurgan'ın üst örtüsü. Samashev, 2011a

Kurganın tam merkezinde yer alan mezar çukurunun üzerinde yaklaşık 3,00 m çapında kubbeyi andıran taş yığını şeklinde bir örtü özelliği olduğu belirtilmektedir. 3,20 x 4,40 m. ölçülerindeki mezar çukuru dikdörtgen planlıdır. Büyük kayrak taşlarla yoğun bir şekilde doldurulan mezar çukuru yaklaşık 3,70 m derinliğe sahiptir. Mezar çukuru içine konumlandırılan dikdörtgen planlı bir ahşap mezar odası bulunmaktadır. 3,00 x 1,65 m ölçülerindeki mezar odasının yüksekliği yaklaşık 0.90 m ölçülmüştür (Samashev, 2011a, s. 65,). Mezar odasında tek parça Sibiryâ karaçam ağacından oyulmuş bir lahit bulunmuştur. 11. Kurgan'da olduğu gibi 4. Kurgan'daki ahşap lahdin kapağının dört köşesine çakılan grifon figürlü dört adet tunç çivi ele geçmiştir.

Kazı sırasında Berel'deki 11. Kurgan'da ele geçen ahşap küreğin bir benzerine ait parçalara rastlanmıştır. Benzer bir ahşap kürek Berel'deki 11. Kurgan'da da ele geçmiştir. 2,45 m uzunluğa sahip lahit 0,70 m yüksekliğe sahiptir. Kurganda az sayıda buluntu çıkması mezar soyguncularınca amansızca yağmalandığına işaret etmektedir. Buluntuların ezilmiş bir kaba ait parçalar, demirden yapılmış bir eşyaya ait parçalar, yaprak altın ve bir kalkanın kırılmış parçalarından ibaret olduğu açıktır (M. Kutlu, 2020, s. 63).

Benzer kalkan parçalarının başta Berel'deki 10. ve 11. Kurganlar'ın yanı sıra Pazırık'taki 2. Kurgan, 3. Kurgan ve 4. Kurgan ile Tuyakta'daki 1. Kurgan'da bütün olarak ele geçirilmiş örnekleri bilinmektedir (Rudenko, 1960, Tablo LXI; Rudenko, 1953, s. 362-376). Ahşap çubuk ve deri malzemedan yapılan kalkanların savaşta

kullanılma işlevi taşımadığı ancak törensel (ritüelistik) işlevde olabileceği değerlendirilmektedir.

Görsel 58. 4. Kurgan'ın yığma mezar odası ve lahit. Samashev, 2011a

Mezar çukurunun kuzeybatısında dört at iskeleti bulunmuştur. Atların ve ahşap mezar odasının üzerine huş ağacı kabukları konulmuştur. Kazılarda atlara ait çeşitli süsleme unsurları ele geçmiştir. Genellikle stilize hayvan ve bitki motiflerinden oluşan ve at eğeri ve koşum ekipmanlarını süsleyen figürler ahşap malzemeden oyularak şekillendirilmiş üzerileri yaprak altınla kaplanmıştır. Ayrıca at eyer örtüsünü süsleyen balık şeklinde keçeden imal edilmiş ve salpınşak” adı verilen süsleme unsurları kısmen korunmuş halde bulunmuştur. Bu süsleme unsurlarının benzerleri Berel'deki 11. Kurgan ve 10. Kurgan'daki buluntular arasında da yer almaktadır. 4. Kurgan'ın en dikkat çekici arkeolojik buluntuların diğeri törensel at maskelerinin bölümlerinden olan dağ tekesi boynuzu formundaki ahşap boynuzlardır (M. Kutlu, 2020, s. 6).

Kurganın sahibi olan kişiye dair herhangi bir bilgi veya bulguya Ancak kurgandaki at iskeletlerine dair araştırmaların ilgi çeken sonuçları bulunmaktadır. Öncelikle at iskeletleri 4A, 4B, 4C ve 4D olarak tanımlanarak diğ, kafatası ve alt

çeneye ait kemikler incelemeye tabi tutulmuştur. Bazı patolojik bozulmalar ve aşınmalara dair veriler elde edilmiştir (Kosintsev & Samashev, 2014, s. 61-62).

10. Kurgan. 10. Kurgan, Berel'deki 1. Grup kurganlar arasında yer alır ve kalıcı don tabakasının (permafrost) saptandığı önemli kurgandan biridir. 11. Kurgan'ın yaklaşık 110 m güney batısında ve 4. Kurgan'ın hemen kuzeyinde bulunmaktadır.

Üst örtüsü plan olarak elipse yakın olup ölçüleri yaklaşık 32 x 25 m, yüksekliği ise 2 m'dir. Üst örtü kubbeye benzer formudur.

Görsel 59. 10. Kurgan'ın taş örtüsü. Samashev, 2011a

Kazı raporlarına dayanan yayınlarda mezar çukurunun boyutlarından, defin odasının boyutlarıyla diğer mimari özelliklerinden ayrıntılı olarak bahsedilmemektedir. Bilimsel literatürde yayınlanan görsel malzemelerin incelemesi sonucunda (Samashev, 2011a, foto. 103-106, 136,-138) defin odasının eninin yaklaşık olarak 3,5-3,6 m, boyunun yaklaşık olarak 2 m, yüksekliğinin 1,4-1,5 m olduğu görülür. Bu veriler ışığında söz konusu defin odasının 3,65 x 2,15 m ölçüsünde dikdörtgen planlı ve 1,40 m yüksekliğe sahiptir. Böylece 11. Kurgan'ın defin odasına benzer boyutta olduğu sonucuna ulaşılmaktadır (Samashev ve ark., 2010, s. 264).

10. Kurgan'daki defin odası kalın biçilmiş oldukça uzun ve geniş kalaslardan inşa edilmiştir. Ayrıca defin odasının duvarları düz en bindirmelidir. Köşelerinin birleştirilmesi ise en duvarların köşelerine dikey olarak açılan düz kanal birleştirme

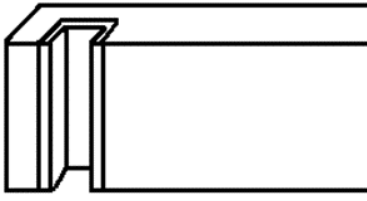
teknikğine göre, diğer bir deyişle en duvarının içten olan yüzünde açık uçlu “dişi zıvana” açılmasıyla boy duvarını oluşturan kalasların bu zıvanalara (Çizim 1, 2) geçirilmesiyle oluşturulmuştur. Bazı yayınlarda bu tür geçmeye “*tek yönlü çalma boğaz geçme tekniği*” denmektedir (Orhan, 2008, s. 432).

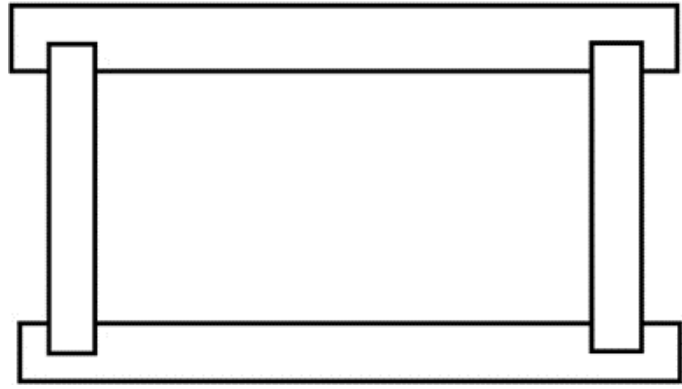
Görsel 60. 10. Kurgan. Huş ağacı kabuğuyla kaplı atlar ile mezar odası. Samashev, 2011a

Defin odasının duvarlarını oluşturmak için kullanılan tahtalar üç sıra halinde bindirilmiştir. Defin odasının zemininde ise ahşap döşemenin var olup olmadığı yayınlarda belirtilmemektedir. Yayınlardaki bazı görseller incelendiğinde odanın zeminine kayrak taşların döşendiği görülmektedir. Bununla birlikte, tek parça karaçamdan oyulan lahidin odanın taş tabanından biraz yükseltilmiş düz bir taş platform üzerine konulduğu görülmektedir. Odanın “tavanı” ise demir çivilerle sabitlenen tahtalarla oluşturulmuştur. “ölü evi”nin olarak değerlendirilen defin odasının kuzey duvarının ortasında ve kısmen tavanında mezar soyguncularının tahribatından kaynaklanan oyuk biçimindeki izler gözlenmektedir.

Bununla birlikte yayınlarda ahşap lahdin ölçüleri ve diğer özellikleriyle ilgili bilgi verilmemiştir. Lahdin üzeri büyük olasılıkla 11. Kurgan’da olduğu gibi ahşap kapakla örtülmüştür.

Görsel 61. Kalas üzerinde açılan açık uçlu geçme yuvası

Görsel 62. 10. Kurgan'ın defin odasının duvarları. L. Kutlu

Görsellerde lahdin dört köşesinde gövdeden dışa doğru taşan ortası delik dairemsi kulpların olduğu görülmektedir. Bu kulplar lahdin defin odasına indirilmesine yönelik tasarlanmış olmalıdır.

Görsel 63. Taş döşemeli yığma mezar odasına konulmuş lahit. Samashev, 2011a

Defin odasındaki atlar ise arka arkaya dizilen üç sıra halinde, ayakları karın altına bükük, başları kuzeydoğu yöne bakar şekilde defnedilmiştir. Atların alınlarında, bilimsel yayınlarda çekan (yani çakan) tabir olunan gövdesi ince uzun, ucu sivri olan çekiç darbesinden kaynaklanan delikler saptanmıştır.

Defin odasındaki atlar ise arka arkaya dizilen üç sıra halinde, ayakları karın altına bükük, başları kuzeydoğu yöne bakar şekilde defnedilmiştir. Atların alınlarında,

bilimsel yayınlarda çekan (yani akan) tabir olunan gövdesi ince uzun, ucu sivri olan eki darbesinden kaynaklanan delikler saptanmıştır. İlk sırayı oluşturan atların boyunlarının altına, başları ge bakar biçimde konulması için dikey taş bloklar konulmuştur. Arka sıradaki atların başları ise ndeki atların sağrılarına dayanmıştır.

Görsel 64. 10. Kurgan’da bulunan kalkan. Samashev, 2011a

Kazılarda ele geçen kalıntıların gösterdiği üzere atların tamamı koşum takımlarıyla ve eyerle donatılmıştır. Başı defin odasının kuzeydoğu köşesine dönük olan birinci ata, ahşaptan oyulan ve dağ tekesi boynuzları taklidiyle taçlandırılan deri bir maske giydirilmiştir. Atların eyer örtüleri çeşitli apliklerle süslenmiştir. Özellikle arka sırada yer alan bir atın eyer örtüsünde betimlenen sekiz adet insan yüzlü, dağ tekesi boynuzlu ve kedigil yırtıcı gövdeli sfenks biçimli mitolojik varlık en iyi korunan süsleme örneklerindendir (Samashev, 2011a, s. 61).

İki atın üzerinde kesitte daire biçimli ahşap çubuklardan yapılan birer kalkan saptanmıştır. At koşum takımlarındaki başlıca motifler, stilize edilmiş kartal-grifonlardan, arkar (dağ koyunu) tasvirlerinden ahşaptan yapılan kaban (yaban domuzu) dişleriyle, balık figürlerinden ve üsluplaştırılmış diğer figürlerden oluşmaktadır (Samashev, 2011a, s. 61). Buluntuların süsleme özellikleri izleyen bölümlerde daha ayrıntılı değerlendirilecektir.

10. Kurgan daha önceki dönemlerde defalarca soyulmuştur. Soyguncular kurganı soyarken farklı yöntemler kullanmıştır. Örneğin tahribatlardan biri kurganın üst örtüsüne dokunmadan yer altı geçidi açılarak yapılmışken, diğerlerinde kurgana üst örtünün tam ortasından adeta bir kuyu açılarak gerçekleştirilmiştir.

Soyguncuların açtığı meyilli yer altı geçidinde ok saplarını oluşturan çubuklarla kemik ok uçların konulduğu okluk, ok kılıfına veya giyim kuşama ait yumulmuş arkar betimli dışbükey düğmeler ile gövdesi ters çevrilerek arka toynakları başının üzerinde tasvir edilen geyik motifli yaprak altın kaplı dikdörtgen levha saptanmıştır. Yaprak altın kaplı keçeden yapılmış geyik betimlemeli nesneye çok benzer örnekler, Altaylar'daki Ulandırık IV Kurgan Mezarlığı'ndaki 3. Kurgan'a defnedilen bir bireyin kafatasının altında bulunmuştur. Bu sebeple kurganda bulunan bu parçanın başlığa ait olduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte, kurganda, defnedilen bireyin törensel giysisiyle at koşum takımına ait olan, omuzuyla kalçasında arkar başının betimlendiği toynaklı bir hayvanın üç boyutlu kompozisyonu, yatar pozda betimlenen bir toynaklının ikiboyutlu kompozisyonu, ahşap arkar başları ile diğer süslemeler bulunmuştur (Samashev, 2011a, s. 61, Samashev ve ark., 2010, s. 266).

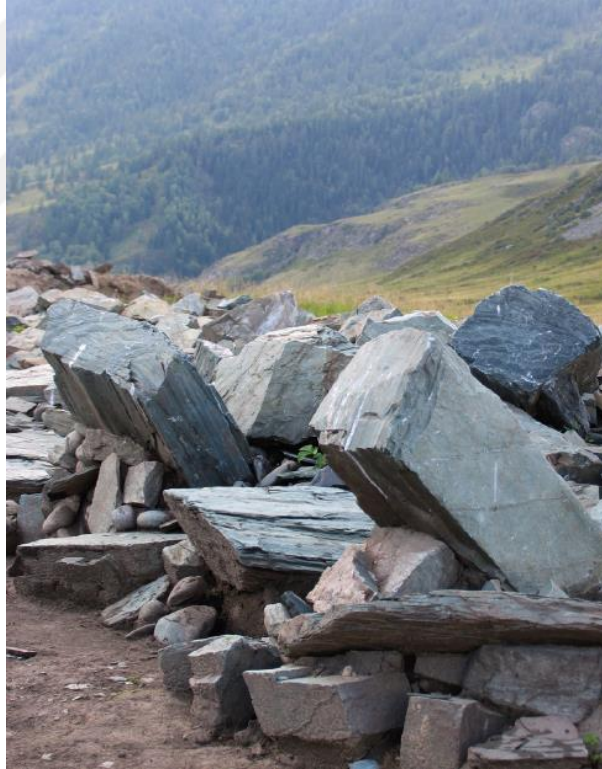

Görsel 65. Ayrık kayış uçlarına bağlanan grifon protomları betimli gem yanaklığı. Samashev, 2011a

Kurganda ahşap, keçe ve kil gibi malzemelerden imal edilen giyim kuşam, at koşum takımı süslemelerinin yanı sıra askeri teçhizat öğelerinin korunmuş olması dolaylı olarak, defin odasında uzun süre düşük bir sıcaklıkta korunduğunu ve ölü

gömme geleneğinde çok önemli yeri olan unsurların yüzyıllarca korunmasına katkıda bulunduğunu gösterir. Bu bağlamda 1999 yılında 10. Kurgan'da gerçekleştirilen jeokriolojik incelemelerde, aygıtlar $-0,1^{\circ}\text{C}$ 'ye eşit bir sıcaklık göstermiştir (Gorbunov, Samashev, Seversky, 2005, s. 89).

9. Kurgan. 10. Kurgan'ın güneyi, 4. Kurgan'ın kuzeyinde bulunmaktadır; kurgan zincirinde iki kurganın arasında konumlanmaktadır. Yayınlarda kurganın üst örtüsünün ölçüleri belirtilmemiştir. Planlara baktığımızda 9. Kurgan, üst örtüsü yaklaşık 2 m yükseklikte ve 32 x 25 m ölçülerindeki 10. Kurgan'dan biraz daha küçüktür. Ancak boyutu 26 x 23 m, yüksekliği 2,1 m olan 4. Kurgan'dan biraz daha büyük olduğu gözlenmektedir. Dolayısıyla boyutlarının yaklaşık olarak 30 x 23 m, yüksekliğinin 2 m civarında olduğu söylenebilir. Üst örtü oval planlı olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, görsellere göre, kurganın taş örtüsünün güney doğu kısmında iki adet dikdörtgen planlı küçük taş çit- sunak saptanmıştır (Samashev, 2011a, s. 61).

Görsel 66. 9. Kurgan'ın örtüsünün temel duvarını oluşturan taş plakalar. Samashev, 2011a

Yayınlarda defin odasının mimari özelliklerinden boyutlarından, yapım tekniğinden, taş döşeme veya çivi gibi kullanılan malzemelerden bahsedilmemektedir. Fotoğraflarda, oldukça hasar görmüş olan defin odasının ahşap kalaslardan inşa

edildiği, zeminine ise yassı kayrak taşların sıkıca döşenmesiyle oluşturulan düz bir platform-tabana oturtulduğu görülmektedir. Mezar odasına iki insan defnedilmiştir. Biri tek parça ağaç gövdesinden oyularak yapılan lahide, diğeryse lahidin kuzeyine defnedilmiştir, Lahdin kuzeyindeki zeminde yer alan kahverengi lekelere göre büyük olasılıkla lahit, bir ahşap döşeme üzerine konulmuştur.

Lahdin kuzeyindeki kemik kalıntılarının, başlangıçta, muhtemelen, bedeni Kazak Türkçesinde *sırmak* denilen bir keçe örtüyle ve kumaşla kaplanan bir kadına ait olduğu anlaşılmıştır. Kadın bedeninin üst kısmı mezar soygunlarından dolayı tahrip olmuştur, iskeletin yanında taneleme (granülasyon) tekniğinde yapılmış altın küpeler, kemere bağlanmış kılıflı bir ayna, kemik ok ucuyla taştan yapılmış küçük bir öğütme kabı bulunmuştur.

Yayınlardaki incelenen görsellerden yola çıkarak kurganın üst örtüsünün yapısal olarak 1. Kurgan, 11. Kurgan ve 10. Kurganlar ile benzer özellikte olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kurgan örtüsünün “zırh” tabakası olarak adlandırılan en üst katmanları boyut bakımından küçük kırma ve dere taşlarla kaplanmıştır. Bu tabakasının açılmasından sonra oldukça karmaşık özellikler taşıyan yapısal unsurun saptandığı ifade edilmiştir. Yayında (Samashev, 2011a, s. 63), üst örtüyle ilgili olarak, dıştan çakıl taşlarla desteklenen yüksekliği 1 m yi aşan, 0,75 m yüksekliğinde ve 0,30 m kalınlığındaki iri taş bloklardan örülen ve kurganı çevreleyen çit duvar veya avlu duvarı tanımlaması geçmektedir.

Görsel 67. 9. Kurgan'ın mezar çukurunu örten tomruklar. L. Kutlu

Ancak incelediğimiz plan ve fotoğraflarda herhangi bir çit veya avlu duvarının bulunmadığı anlaşılmaktadır. Yayında “vneşnaya ograda-avlu duvarı” olarak yanlış ifade edilen yapı üst örtünün temel duvarı olup diğer kurganların tanımında kullanılan

“krepida” olarak açıklanmalıdır. Bu durum kurganların kazı raporlarındaki bazı terminoloji karışıklığıyla ilgili olmalıdır.

Görsel 68. İçinde merdiven bırakılan 9. Kurgan’ın huş kabuklarıyla kaplı mezar odası ve at definleri. Samashev, 2011a

Üst örtünün temeli, temel duvardan kurganın merkezine doğru üst üste meyilli olarak döşen iri taş bloklarından oluşmaktadır. Bu tekniğe yakın yöntemde döşenen tuğlalara inşaat mühendisliğinde kılıç zikzak örgüsü denilmektedir. Ancak,

incelemekte olduğumuz kurganların üst örtüsünün temelini oluşturan taş platformlarda harç benzeri bağlayıcı malzeme kullanılmadığından çalışmamız kapsamında bu tanımlamayı şartlı olarak benimsemekteyiz.

Mezar çukuru dikdörtgen planlı olup derinliği 3,5 m'dir, kazı sırasında çukurunun üzerinin bir sıra ahşap malzemeyle örtüldüğünü gösteren bazı tomruk gövdelerinin kalıntıları saptanmıştır (Samashev, 2011a, s. 64).

Görsel 69. 9. Kurgan'daki insan iskeleti kalıntıları. Samashev, 2011a

Mezar çukurunun özellikle at definlerinin bulunduğu kuzeybatı kısmı birkaç sıra taş ve plakalarla kaplanmıştır. Hayvanların ayak hizasında bir dikilitaşın olduğu ortaya çıkmıştır. Kurgana konulan beş atın üzeri huş ağacı kabuklarıyla kaplanmıştır. Atların üzerinde koşum takımına ait dizgin, demir ağızlık, kartal-grifon figürlerinin başları ve kalkan parçaları bulunmuştur. Mezar soyguncularının tahribatından dolayı mezar çukurunun ısı dengesi bozulmuştur. Bu durum, kalıcı don tabakasının yok olması ve organik malzemelerden yapılan at koşum takımı süslemelerinin büyük çoğunluğunun günümüze ulaşmamasıyla sonuçlanmıştır. Mezar odasının kuzeydoğu köşesinde dalları kesilmiş ağaç gövdesi şeklindeki bir merdiven ele geçmiştir. Uzunluğu mezar çukurunun derinliğine eşittir. Lahde konulan erkek iskeleti de tahrip olmuştur, kemik kalıntıları soyguncularca lahdin dışına atılmıştır. Kemik yığını arasında içine sekiz adet yuvarlak dere taşıyla çok sayıda kişniş tohumunun konulan

tunç bir kap- ttslk, tunç ve kemik ok uçları, yaprak altınla kaplanan ahşap sfenks figürinleri, düğme ve giyisi aplikleri parçaları tespit edilmiştir (Samashev, 2011a, s. 65).

8. Kurgan. apı 26,50 m, yüksekliğı 2,10 m. st örtünün orta kısmı taş plaka, iri ve orta boyutlu nehir taşlarından oluşmaktadır. rtnn temel duvarı çevresi boyunca dikey olarak yerleştirilen yassı taş plakalardan oluşur.

Görsel 70. 8. Kurgan'ın st rts. Samashev, 2011a

Berel Kurganları'nın st örtülerinin temellerinin oluşturulmasında iki yöntemin görüldüğü kaydedilmiştir. İlki taşların dikey olarak dizilmesi, ikinci yöntem ise taş plakaların kurganın merkezine doğru eğık şekilde dizilmesidir (Samashev, 2011a, s. 71). Tuğla bağlamında ilk yöntem *dik kılıç dizi* tekniğı olarak da adlandırılır. 8. Kurgan'ın st örtüsünün temelindeyse her iki dizilişin mevcut olduğı belirtilmektedir.

st örtünün kuzeydoğusunda, 0,20 m seviyesinde küçükbaş hayvanın kemiklerine rastlanılmıştır. Köşeleri yuvarlatılmış dikdörtgen planlı mezar çukurunun uzun eksenini güneybatı- kuzeydoğı yönlüdür. Boyutları 4,8 x 3,2 m. Mezar çukurunun güneydoğusunda seramik bir kap parçaları ortaya çıkmıştır. Çukurun 3,06 m seviyesinde ise mezar odasını kaplayan huş ağıacı kabuklarına rastlanılmıştır. Ahşap mezar odasının korunmuşluk düzeyi çok düşüktür, aynı şekilde, odanın gneydoğı duvarı oldukça ryen hizasında ahşap sanduka kalıntıları bulunmuştur. Kurganın

büyük olasılıkla XIX. yüzyılda yağmalandığı tahmin edilmektedir (Samashhev, 2011a, s. 74).

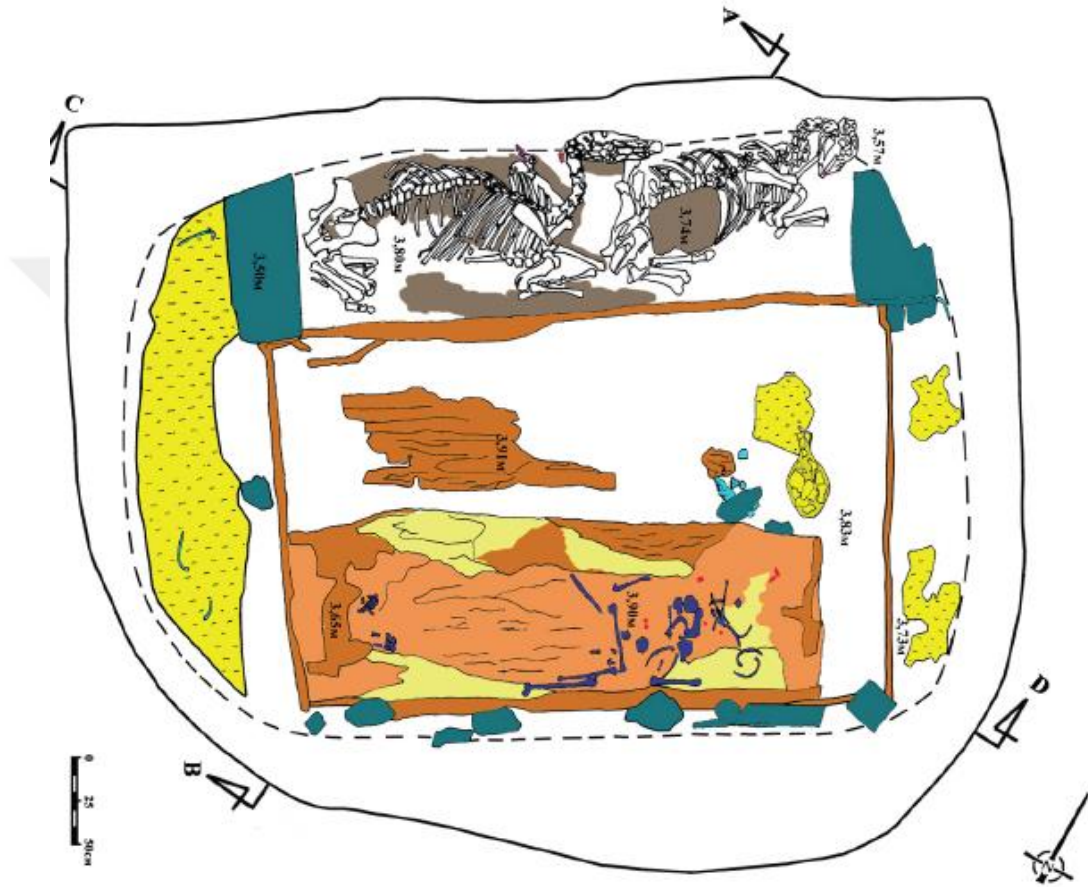
Görsel 71. 8. Kurgan'ın mezar odası kalıntıları ile at definleri. Samashhev, 2011a

İnsan kemik kalıntıları yığın halinde bulunmuştur. Çukurun çeşitli seviyelerinde insana ve hayvana ait bazı kemik parçaları, kemikten yapılmış alet ve ahşap bir kap saptanmıştır. Kemik kalıntılarına göre, bu kurgana orta yaşlı bir kadın defnedilmiştir.

Kadının sağ dizinin yanında horoz figürü biçimindeki kulpa sahip bir tunç ayna ve dört adet yaprak altınla kaplanmış ahşap düğme ele geçmiştir. Defin odasının içine, lahdin kuzeyine düz tabanlı kırmızı renkli seramik bir kap konulmuştur. Ayrıca seramik kabın yanından bir koyuna ait kuyruk omur kemikleri ve bunların da altında sapı yaprak altınla kaplı demir bir bıçak ele geçmiştir. Kurgana, kazı sırasında çok hasar görmüş vaziyette bulunan iki atın bedeni yerleştirilmiştir (Samashhev, 2011a, s. 74).

Yayınlarla bakıldığında 8. Kurgan'ın mezar odasının mimari özellikleri ayrıntılı açıklanmadığı görülür. Örneğin kurganın boyutu, kullanılan malzeme, yapım tekniği gibi özelliklere yer verilmemiştir. Kurgana ait çizim ve fotoğraf incelememizin sonucunda, dikdörtgen planlı mezar odasının ahşap kalaslardan yapıldığı, zeminde ahşap malzemeden bir parçanın bulunduğu, tek parça karaçamdan oyularak yapılan

lahidin mezar odasının güneybatı duvarına hizalandığı, duvarların düz en bindirmeli olduğu ve duvar geçmelerinin ise Berel'deki diğer kurganlarda da olduğu gibi çalma boğaz tekniğinde olduğu anlaşılmıştır. Zeminde görülen ahşap parçasının zemin döşemesinden ziyade odanın tavanına ait olduğu, lahdin altından taşan taşlara göre yer döşemesi olarak yine kayrak taşların kullanıldığı kanaatindeyiz.

Görsel 72. 8. Kurgan'ın mezar çukurunun planı. Samashev, 2011a

Bununla birlikte, görsellere göre (Samashev 2011a, foto. 168, 170, 171) kurganın taş örtüsünün güney doğu kısmında üzeri taşlarla kaplı iki adet dikdörtgen planlı küçük taş çitli sunak saptanmıştır. Sunakların üst örtüsünün altında kayrak taş plakaların dikey olarak konulmasıyla oluşturulan ve üzeri uzunlamasına yatay döşenen taşlardan oluşan bir “kapakla” örtülen dikdörtgen bir lahit görülmektedir. Yayınlarda tam ölçüleri belirtilmediğinden, ölçek bulunan fotoğraflara yansıyan boyutlardan sunakların kapladığı alanın yaklaşık olarak 2,5 m² - 3 m² olduğu görülür.

Görsel 73. Ağaçtan oyulan çanak kalıntısı, 8. Kurgan. Samashev, 2011a

5. Kurgan. I. Grup kurganların orta kısmında, 6. ve 47. Kurganlar'ın arasında konumlanmaktadır. Dairesel planlı üst örtüsünün boyutları kuzey-güney eksenı boyunca 25,5 m, doğu-batı eksenı boyunca- 25,7 m'dir, toprak seviyesinden yüksekliği ise yaklaşık olarak 3,0 m'dir. Üst örtünün üst tabakaları boyutları ortalama 7x10 cm'den 20-35 cm'ye kadar ulaşan yeşilimsi kırma taşlardan ve boyutları 4x5 cm'den 6x8 cm'ye kadar değişen çakıl taşlarından oluşmaktadır (Samashev ve ark.. 2018, s. 151).

Üst örtünün merkezinde nispeten yakın bir dönemde yağmalandığını gösteren ve içinde birkaç huş ağacının büyüdüğü boyutları 6x4 m, derinliği yaklaşık 1,5 m olan oldukça büyük bir çukur bulunmaktadır. Kurganın üst örtüsünün batı tarafında bir küçükbaş hayvana ait olduğu kaydedilen dağılmış kemiklere ve tanımlanmasında güçlükler yaşanan bazı osteolojik kalıntılara rastlanmıştır. Bu kemikler adak hayvanlarına ait olabileceği gibi soyguncular tarafından mezar odasından çıkartılıp burada bırakılmış olabilirler. Üst örtünün güney bölümünde bir seramik kaba ait parçalar bulunmuştur. Kalınlıkları yaklaşık 1-1,2 cm olan ve boyutları 4x5 cm ile 6x7 cm arasında değişen turuncu damarlı beş adet kahverengi parçadan ibarettirler (Samashev ve ark.. 2018, s. 151).

Görsel 74. 5. Kurgan'ın üst örtüsü. Samashev ve ark., 2018

Ayrıca Kurgan örtüsünün temel duvarı kısmen korunabilmiştir, kılıcına dik konulan ve boyut olarak 30x25 cm'den 60x80 cm kadar ulaşan taş plakalardan oluşturulmuştur. Bununla birlikte kurgan örtüsü temel duvarının hemen yanında, sadece batı ve doğu taraflarda kısmen korunabilen ve Z. Samashev ve ark.. (2018) cephe kaplama taşları olarak tanımladığı fakat bizim görüşümüze göre taş çit işlevi gören duvarın kalıntıları bulunmaktadır.

Görsel 75. Mezar soyguncularının açtıkları ve zamanla taşlarla dolan geçitler. 5. Kurgan. Samashev ve ark., 2018

4,5 x 3,2 m boyutlarındaki mezar çukurunun dolgusu sarı renkli kil ile taş karışımından oluşmaktadır. Kurgan soyguncularının açtığı geçitler mezar çukurunun batı ve güney duvarlarıyla birleşmektedir. Mezar çukurunun dolgusunun kaldırılması sürecinde, özgün toprak seviyesinden 3,5 m derinlikte, daha sonra anlaşıldığı üzere, at bölümünü ve içine lahidin yerleştirildiği defin odasını örten huş ağacı kabuklarının kalıntılarından oluşan tabaka saptanmıştır. Atların bulunduğu bölümün herhangi bir zarar görmediği ve mezar soyguncularını definden başkası ilgilendirmediğinden in-situ halinde günümüze ulaştığı anlaşılmıştır.

Kazı ekibine göre mezar odası iki defa yaşanan soygunun bariz izlerine sahip olmuştur. Atlar mezar odasının kuzey duvarının arkasında, çukurun kuzey duvarı yanında arka arkaya başları doğu yönde yatırılmıştır. Her iki hayvan da alnının ortasına yapılan çekiç darbesiyle cansızlaştırılarak karın üstü yatırılmıştır. Batıdaki ikinci atın başı öndekinin sağrısına yaslanmışken doğudaki atın başı kılıcına dik konumlandırılan bir taşın üzerine konulmuştur (Samashev ve ark., 2018, s. 165).

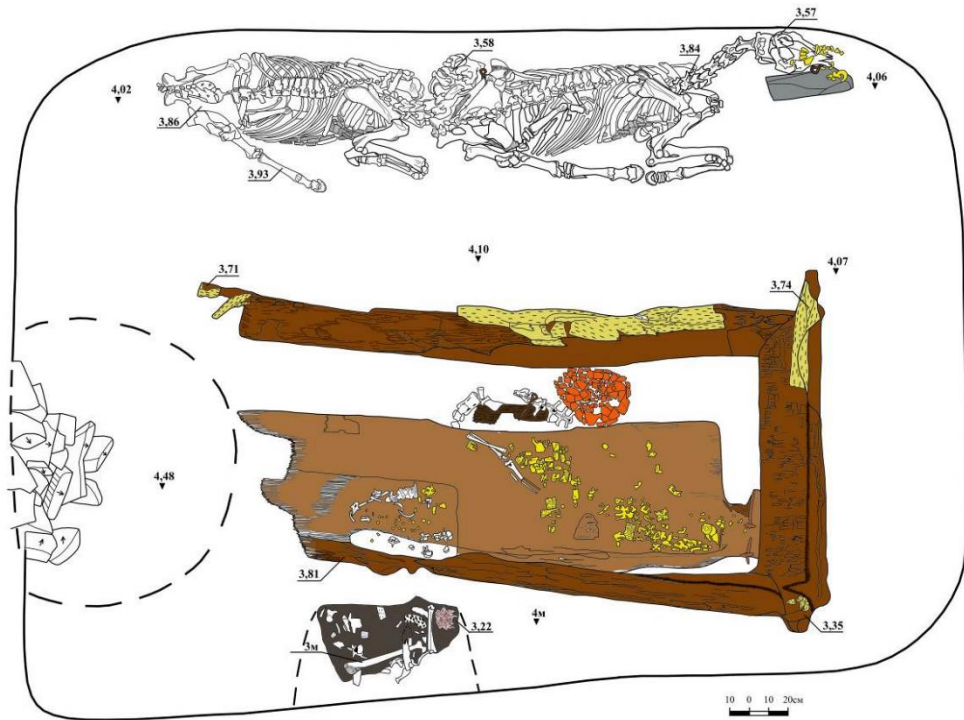
Görsel 76. Huş kabuklarıyla kaplı mezar odası ve at definleri. 5. Kurgan. Samashev ve ark., 2018

Mezar çukurunun kazılması sürecinde 3,5 m derinlikte ciddi şekilde kalıbı bozulmuş bir ahşap odaya erişilmiştir. Mezar odasının batı ucu ile güneybatı köşesi, define avcıları tarafından tamamen tahrip edilmiş olup yapının tavan tahtaları içe doğru çökmüştür. Odanın içindeki ahşap lahidin sınırları içerisinde soygundan kalan başlık ve giyimi süsleyen çok sayıda altın kaplamalar ve dağılmış insan kemikleri bulunmuştur. Mezar odasının kuzeydoğu köşesinde ise kırılmış seramik bir kabın parçalarıyla koyunun omur kemikleri üzerine konulmuş halka tepelikli demir bir bıçak saptanmıştır. Lahidin doğu uçlarında dışbükey başlıklı iki adet çivi bulunmuştur. Araştırmacılar 5. Kurgan'daki buluntuların özelliklerinden hareketle bu kurgana bir kadının defnedildiği sonucuna ulaşmıştır (Samashev ve ark., 2018, s. 174-185).

Mezar çukurunun ve soyguncuların açtığı geçitlerin farklı kısımlarında at kemikleri, kırık bir seramik kabın parçaları, uçları sivriltilen iki ağaç dal parçası ve giyim kuşama ait kürk parçası bulunmuştur. Bununla birlikte, kurgana defnedilen her iki ata vurulmuş demir gemler ile doğudaki atın koşumunu süsleyen perçemlik, alın diskisi, gerdanlık vb. unsurlar ele geçmiştir.

Görsel 77. Kırılmış seramik testi ile koyun kuyruk omurları üzerine konulan demir bıçak. Samashev ve ark., 2018

Görsel 78. 5. Kurgan'ın defin alanının planı. Samashev ve ark., 2018

5. Kurgan, mezar soyguncuları tarafından yoğun bir şekilde yağmalanmış olmasına rağmen döneme özgü giyim kuşama ait süslemelerin saptanması açısından büyük önem taşımaktadır. Kurgana ait plan, çizim ve fotoğrafların incelemesi

sonucunda mezar odasının ahşap malzemeden yapıldığı, odanın köşe bağlantılarının ise buraya kadar incelenen mezar odası örneklerin neredeyse tamamında olduğu gibi çalma boğaz tekniğine göre yapıldığı ortaya çıkmıştır. Defin odasının zemininde herhangi bir yer döşemesinin uygulanmadığı, lahidin doğrudan toprağa oturtulduğu gözlemlenmiştir.

47. Kurgan. 5. Kurgan'ın hemen güneyinde bulunan ve 47. Kurgan olarak numaralandırılan dairesel planlı taş mezar yapısının 10,03 x 9, 15 m boyutlarında olup yüksekliği 0,40 m olarak ölçülmüştür. Kurganın taş örtüsünün altından herhangi bir gömüt veya mezar çukuru saptanmamıştır. Bu nedenle, yapı, büyük olasılıkla küçük kurgan benzeri örtüye sahip olmasına rağmen adak kurbanlarının yapıldığı sunak olarak işlev görmüş olmalıdır (Samashev ve ark., 2013, s. 161).

47. Kurgan'ı ele alan yayında herhangi bir görsel bulunmamasına rağmen, mezarlığın vaziyet planındaki görünümüne göre bu kurganın üst örtüsünün, yakınında bulunan 5. ve 71. Kurganlar'ın örtüsünden daha küçük olduğu şeklindeki değerlendirmenin doğruluğuna katılmaktayız.

71. Kurgan. Kazı öncesinde kurganın üst örtüsü yoğun bitki tabakasıyla kaplanmıştır. Plan olarak oval veya eliptik bir şekle sahip olan kurganın üst örtüsü 16 m x 12,8 m ölçülerindedir; uzun eksenini boyunca kuzeydoğu-güneybatı yönlüdür. Bu kurganın üst örtüsünün en üst "zırh" tabakasında kullanılan taşların büyük çoğunluğu çakıllardan oluşmaktadır. Mezar çukurunun derinliği 3,30 m, boyu 2,10 m, eni 3,30 m olup dikdörtgen planlıdır (Samashev, 2011a, s. 75).

Görsel 79. 71. Kurgan'ın kazı aşamasında kaydedilen üst örtüsü. Samashev, 2011a

Mezar odası ahşap kalaslardan yapılmış olup “tavanını” oluşturan kapak 4 tahtadan oluşmuştur. Kurgan daha önce soyulmuş olduğundan bir insana ait kemik kalıntıları 1,98 m x 0,60 m boyutundaki üzerine keçe benzeri bir malzemenin serildiği ahşap döşek üzerinde dağınık halde bulunmuştur. İskeletin bel hizasında yoğun bir korozyona maruz kalan demir çekiç ile hançer bulunmuştur. Söz konusu silahların gömülü kişinin sağ uyluğuna tutturulduğu varsayılmaktadır. Hançerin kabzasında, üzerine yıldızlı bir tokenin sabitlendiği bir okluğun kalıntıları izlenmiştir. Ayrıca, ahşap döşek boyunca dağılmış kemik ok uçları bulunmuştur (Samashev, 2011a, s. 75).

Mezar odasının kuzey duvarının arkasında iki atın iskeleti saptanmıştır. Atlar arka arkaya konulmuş olup başları doğu yönündür. Atların gemleri halka uçlu ağızlıklardan, ağızlık halkasına geçirilen ahşap yanaklıklardan oluşmaktadır. İlk atın yuları biri grifon betimlemeli birkaç yaban domuzu dişiyle süslenmiştir. Atların altında çürümüş keçe benzeri organik bir kalıntı parçaları saptanmıştır (Samashev, 2011a, s. 75).

Görsel 80. 71. Kurgan’a defnedilen bir insan ile iki atın iskelet kalıntıları. Samashev, 2011a

İncelemiş olduğumuz görsellerde mezar odasının dikdörtgen plan yerine yamuk şeklinde olduğu, odanın batı duvarının doğu duvarından yaklaşık olarak 1,5 kat daha kısa olduğu izlenebilmektedir. Kalasların bağlantısında yine çalma boğaz tekniği

uygulanmıştır. Yayınlarda ve görsellerde mezar odası zemininde herhangi bir yer döşemesinin var olduğuna işaret eden izler görünmemektedir. Lahdin doğrudan toprak zemine konulduğu varsayılabilir.

72. Kurgan. Bu kurganın üst örtüsü de yoğun bir bitki tabakasıyla kaplı olmuştur. Oval planlı üst örtünün yüksekliği 0,85 m ve boyutları 14,40 m x 13,10 m'dir, uzun eksen boyunca kuzeybatı-güneydoğu yönlüdür. Kurganın üst örtüsü tamamen taş malzemeden oluşmaktadır, temel duvarı çevresi boyunca dikey olarak dizilen taşlardan örülmüştür, örtünün zemininin merkezinde araları çakıl, küçük ve orta büyüklükteki taş plakalardan oluşan dolguyla doldurulmuş iki taş halka tespit edilmiştir. Mezar çukurunda üzeri huş ağacı kabuklarıyla örtülen ve defin odası olduğu düşünülen çürümüş ahşap kalıntılara rastlanılmıştır (Samashev, 2011a, s. 76).

Görsel 81. 72. Kurgan'da saptanan insan iskeleti ile at defni. Samashev, 2011a

Kurgana defnedilen insan bedeni odanın güney duvarına hizalanmıştır, yerinden oynatılmayan kaval kemiklerine göre sağ yanına yatırılan bireyin başı doğu yönündedir.

Kurganda ele geçen nesneler, dokuz adet kemik ok uçları, yaprak altınla kaplı silindirik tunç veya bakır parçası, tipik demir çekiç, okluk kancası, bıçak ve seramik kaptan oluşmaktadır. Lahdin kuzeydoğusunda, odanın kuzey duvarının yanında küçükbaş hayvanın kuyruk omur kemikleri bulunmuştur. Defin odasının kuzey duvarı arkasında, ahşap yanaklıkların tunç bir ağızlığa geçirildiği gem vurulmuş başı doğuya bakan bir at gömüsü bulunmuştur. At ayakları karın altına bükük olarak yatırılmıştır. Atın alın hizasında çekiç darbesinin izleri bulunmaktadır. Koşum takımından geriye biri yular ötekisi kolan olmak üzere iki tokayla bir halka ele geçmiştir (Samashev, 2011a, s. 76).

Görsel 82. 72. Kurgan'da saptanan tunç ağızlık (gem). Samashev, 2011a

Kurganın mimari özelliklerini anlamak için gerçekleştirdiğimiz fotoğraf incelemesinden sonra defin odasının duvarlarını oluşturan ahşap malzemenin son derece yıpranmış olduğunu dolayısıyla yapısal özelliklerine dair kesin bir şey söylemenin mümkün olmadığı anlaşılmıştır. Mezar odası plan olarak yamuk benzeri formda olup batı duvarının uzunluğu kuzey duvarından daha kısadır. Eni yaklaşık olarak 2,10 veya 2,20 metre civarındadır. Defin odasının zemininde döşemeye ait olabilecek taş parçaları veya çürümüş ahşap lekeleri gibi herhangi bir kalıntı gözlemlenememiştir. Lahdin doğrudan toprak zemine konulduğu düşünülebilir. Defnedilen bireyin cinsiyeti konusu henüz yayınlara yansımamıştır.

Görsel 83. Yaprak altın kaplı tunç okluk kancası ile kemik ok uçları. 72. Kurgan. Samashev, 2011a

73. Kurgan. Kazı öncesinde kurganın taş örtüsü kalın bir bitki katmanının altında olmuştur. Küçük boyutlu kurganın çapı 8,10 m, yüksekliği 0,67 m'dir. Örtü çevresi boyunca yatay döşenen taşlardan oluşan "temel duvar"dan ve yatay döşenen taş katmanlarından oluşmaktadır. Örtünün merkezine doğru, mezar çukurunun etrafında, güney kısımdaki dikey konulan taş plaka ve blokların dairemsi bir çit benzeri yapı oluşturduğu saptanmıştır.

Görsel 84. Üst katmanları kaldırılan 73. Kurgan'ın üst örtüsü. Samashev, 2011a

Kurganın merkezi kısmında, yüzeyden 0,40 m derinlikte koyu kahverengi yüzey toprağından açık sarı renkli tonuyla fark oluşturan mezar çukuru dolgusuna ulaşılmıştır. Çok hasar gören insan iskeletine 2,21 m derinlikte ulaşılmıştır. İnsan

cesedinin altında organik bir malzemeye işaret eden siyah lekeler görülmüştür. Kemiklerin boyutları kurganın bir çocuğa ait olduğunu göstermiştir.

Görsel 85. 73. Kurgan'da tespit edilen dağınık vaziyetteki taş tabut. Samashev, 2011a

Çocukla birlikte konulan nesneler seramik kaptan, küçükbaş hayvanın kuyruk omur kemiklerinden, sarı renkli bir metalden yapılmış giyisi kaplamasından ve demirden yapılmış bir öğenin parçasından oluşmaktadır (Samashev, 2011a, s. 79).

73. Kurgan'a at defnedilmemiştir. Ne yazık ki yayınlarda 73. Kurgan'a ait mevcut olan tek fotoğraftan defin odasının, lahit veya döşegün var olup olmadığı da anlaşılmamaktadır. Ayrıca diğer mimari özelliklere ve arkeolojik buluntulara yönelik bilgi edinmek de mümkün olmamıştır.

74. Kurgan. Daireye yakın formlu, çapı 9,30 m, yüksekliği 0,73 m olan kurganın üst örtüsü büyük boyutlu taş plaka ve bloklarından, yer yer kaya parçalarından, çakıl ve küçük plakalardan oluşturulmuştur. Üst örtünün temeli mezar çukurunun etrafındaki dairesel planlı taş çitten ve etrafı boyunca dikey yerleştirilen taşlardan oluşmaktadır. Aralarındaki boşluk, tek bir katman halinde döşenen çakıl ve kırmataşlarla doldurulmuştur. Temelin üzeri yukarıya doğru gittikçe küçülen taş tabakalarıyla örtülmüştür (Samashev, 2011a, s. 79).

Görsel 86. Çalışma sırasında kaydedilen üst örtü, 74. Kurgan. Samashev, 2011a

2,80 m x 2,50 m boyutlarındaki mezar çukuru oval planlı olup uzun eksen boyunca kuzeydoğu- güneybatı yönlüdür. Bununla birlikte mezar çukurunun güney köşesini ve güneydoğu duvarını oluşturan taşlara rastlanmıştır. Bu taş plakalarının üzerinde muhtemelen huş ağacı kabuğundan veya keçeden kalma kahverengi organik çürüme izleri gözlemlenmiştir.

Görsel 87. 74. Kurgan'ın mezar odası kalıntıları ile at iskeleti. Samashev, 2011a

Defin, görünüşe göre, sadece çürüme izleri tespit edilebilen defin odasının içine konulan bir ahşap lahde yapılmıştır. Duvarları ahşaptan olan defin odasının üzeri taşlarla örtülmüştür. Defnedilen insan tamamen soyulmuştur. 2,20 m x 1,60 m olan mezar odasının kuzey kısmına tunç ağızlıklı ve ahşap suluklu gem vurulan bir at gömülmüştür. At ayakları bükük şekilde karın üstü yatırılmıştır. Atın eyeri korunamamış olup sadece kemikten yapılmış kolan tokası bulunmuştur. Mezar odasındaki buluntular seramik kap kırıntılarından, üçboyutlu yırtıcı kuş figürünün altın kaplamasından ve küçükbaş hayvanın kuyruk omur kemiklerinden oluşmaktadır (Samashev, 2011a, s. 80).

Görsellerde defin odasının dikdörtgene yakın formda olduğu görülmektedir. Ahşap üzerindeki kaval kemiklerinin kalıntılarına göre defnedilen insanın başı doğu yöne bakmaktadır. Odanın inşasında kullanılan ahşap Pazırık kurganlarında olduğu gibi tomruk değil, şimdiye kadar incelediğimiz tüm Berel defin odaları gibi geniş kalaslardan yapılmıştır. Zeminde herhangi bir döşemeye dair izi saptanamamıştır.

75. Kurgan. Berel'deki 75. Kurgan, 11. Kurgan, 10. Kurgan, 4. Kurgan, 9. Kurgan ve 8. Kurganlar ile aynı kurgan zinciri üzerinde yer almakta ve bu gruba bugüne kadar tespit edilen ait mezar yapıların en sonuncusudur. Kurganı kaplayan bitki örtüsü temizlendikten sonra taş malzemeyle inşa edilen üst örtünün daire formuna yakın planlı ve 22 m çapa sahip olduğu belirlenmiştir.

Görsel 88. 75. Kurgan'ın temel duvarı plakaları devrilmiş üst örtüsü. Samashev, 2011a

Mezar çukuru, köşeleri yuvarlatılmış dikdörtgene yakın formudur; uzun eksenini kuzeydoğu-güneybatı yönlüdür. Eni 5,00 m, boyu 3,50 m, dolgusu toprak taş karışımıdır. Kazı sırasında Çukurun 3,64 m derinliğinde huş kabuklarıyla kaplı defin odasının ahşap kapağına ulaşılmıştır (Samashev, 2011a, s. 81).

Bütün bir tomruktan oyularak yapılan lahit, mezar odasının güney duvarıyla bitişik konulmuştur. Lahdin doğu yarısında, varak altından yapılmış dört yapraklı bir süsleme parçası bulunmuştur. Çiçek motifinin sarmış olduğu kalıp korunamamıştır. Soyguncuların açtığı geçit kısmında dağınık halde kalça, uyluk, omur, kol kemiği, alt çene ve parmak kemik parçaları saptanmıştır. Çene kemiğinin yanında bir demir nesneye ait parçalar ve kavak kemiklerinin yanında ok uçları bulunmuştur. Toplam 15 adet olan ok uçları kemikten, muhtemelen boynuzdan yapılmış olup üç yüzlü ve saplıdır). Boyut olarak birbiriyle aynı olduğu için orta ve küçük olmak üzere 2 gruba ayrılmıştır. Kemikten yapılmış silindirik bir nesne daha bulunmuştur. Genişliği 1 cm, uzunluğu 2 cm, ortada 1 cm genişliğinde yay şeklinde bir oyuk vardır. Pazırık dönemi diğer kurganlardan elde edilen analogilere göre bu obje bir kırbaça ait parçadır (Samashev, 2011a, s. 81).

Görsel 89. 75. Kurgan'ın mezar odası kalıntıları ve at iskeletleri. Samashev, 2011a

Dağınık vaziyetteki insan kemiklerinin yanında küçükbaş hayvanın kuyruk omur kemikleriyle demirden yapılmış bıçak kırığı bulunmuştur. Defnedilen kişinin kaval kemiklerinin altında, söz konusu bıçağın balçağıyla diğer kırığının kalıntısı olduğu tahmin edilen aşınmış bazı demir parçaları ortaya çıkmıştır. Oval kesitli bıçak ağzının orta kısmı diğer kısımlarıyla kıyasla daha geniş olup genişliği 6 cm, kalınlığı 1,5 cm'dir. Odanın kuzey duvarı arkasına arka arkaya iki sıra halinde kuzeydoğuya bakar şekilde 5 at defnedilmiştir. İlk sıraya iki, ikinciye ise üç at, koşum takımlarıyla eyerlenerek konulmuştur. Demirden ağızlık ve sulukların yanı sıra kayışların geçirildiği kemik halkalar, tokalar ve yaprak altın parçaları saptanmıştır (Samashev, 2011a, s. 86).

Yayında yamuk formuna yakın planlı olarak tanımlanan defin odası aslında, görsel ve planlara göre, dikdörtgen planlıdır. Beden duvarlarını oluşturan kalasın korunmuş olan kalınlığı 4 cm olarak ölçülmüştür. Buradaki defin odasının diğerlerinden farklı kılan küçük bir ayrıntı söz konusudur. Buraya kadar incelediğimiz mezar odaların en duvarları köşelerden biraz dışa taşkın tasarlanmıştı, burada ise en ve boy duvarlarının birleşme köşesinde dışa taşma söz konusu değildir. Görsellere yansıyan vaziyet in situ ise burada ya bir düz köşe birleştirme ya da düz bir zıvanalı geçme söz konusudur. Mezar odasında herhangi bir yer döşemesi bulunmamaktadır. Lahit doğrudan toprak zemine oturtulmuştur.

15A Kurgan. 15. Kurgan'ın kuzeybatısında bulunan ve üst örtüsü neredeyse bitişik olan 15A Kurganı'nın planı daireye yakın formudur. Boyutları 7,87x6,45 m, yüksekliği 0,04-0,10 m olarak ölçülen kurganın üst örtüsünün merkezi kısmı, görünüşe göre, mezar soyguncuları tarafından ortadan kaldırılmıştır. 2,82x2,06 boyutlarındaki ve yüzeyden 2,51 m derinletilen mezar çukuru enlem yönlüdür. Kazı çalışmaları sırasında mezar çukurunda taşlarla kaplanan ahşap mezar odasının kalıntıları tespit edilmiştir. Mezar çukurunun dolgu taşları arasında çapı 6 cm olan ve sapı kırılmış olan küçük bit tunç ayna bulunmuştur (Samashev ve ark., 2013, s. 162).

Yayınlanmış çalışmalarda, sadece kurganda bulunan aynayla üst örtünün bir fotoğrafı mevcuttur, defin odasını belgeleyen görselin henüz yayınlanmamış olmasından ötürü kurganın mimari ve diğer özellikleri hakkında yorum yapmak olası değildir.

15. Kurgan. I. Grup kurganların en güneyinde bulunmakta ve kurganlar zincirin son halkasını meydana getirmektedir. Oval planlı kurgan üst örtüsünün boyutları 13,70x8,91 m olup yüksekliği 0,50 m'dir. Bu örtü, boyutları 1 m aşan dikdörtgene

yakın formlu taş bloklardan oluşturulmuştur. Yuvarlatılmış köşeli, dikdörtgen planlı ve 2,90 x 4,05 m boyutlarındaki mezar çukuru güneybatı-kuzeydoğu yönlüdür. Mezar çukurunun derinliği 3,20-3,26m arasında değişmektedir. Çukurun kuzey duvarı boyunca arka arkaya yerleştirilen başları doğuya bakan iki at iskeleti saptanmıştır. Atların kafatasları, boyunları ve sırtlarındaki bazı süslemelere ait kalıntılardan olan çok sayıda yaprak gümüş parçaları bulunmuştur. Her iki atın, eyerlerinin sağ yanına asılan ve kalkanlara ait olan çubuk kalıntıları ele geçmiştir. Doğal malzemelerden yapılan eyerler korunmamışken bazı eyer süslemelerine ait gümüş folyo parçaları bulunmuştur. Bununla birlikte, doğudaki atın kolan tokalarıyla gem ağızlıkları ele geçmiştir. Defnedilen kişinin bedeni, definecilerin verdiği yoğun tahribattan dolayı sadece kalıntıların kaydedildiği mezar odasına yerleştirilen ahşap bir lahde konulmuştur. Mezar odasının zeminine taş kaplama uygulanmıştır. Başı doğu yönde olan insan iskeletinin güney tarafında demir bir çekiç bulunmuştur. Giyim kuşama ait yaprak altından süsleme kalıntıları ve “son aş” olarak sunulan at sağrı parçasıyla koyun omur kemikleri dışında herhangi bir özel eşya saptanamamıştır (Samashev ve ark., 2013, s. 161).

Yayınlanmış çalışmalarda kurganda bulunan çekiç dışında herhangi bir görsel yoktur, bu sebeple bu aşamada, 15. Kurgan’ın mimari özellikleri hakkında görüş bildirmek mümkün değildir.

2.1.2. II. Grup Kurganlar.

Berel Kurgan Mezarlığı’nda üçgenvari terasın ortasına doğru konumlandırılmıştır. Bu grupta yer alan kurganların çizgisel düzlemde sıralanmadıkları dolayısıyla herhangi bir kurgan zinciri oluşturmadıkları gözlenmektedir. Bununla birlikte kurganların kendi aralarında birkaç alt grup oluşturdukları söylenebilir.

II. Grup kurganların en geniş çapa sahip olanları 16. Kurgan, 18. Kurgan ve 19. Kurgandır. Bu kurganların taş malzemeden inşa edilen örtüleri daire planlıdır. Ayrıca bu üç kurganları birbirine bağlayan ve sınırları taşlarla belirginleştiren yollar inşa edilmiştir. Bu özellik bu üç kurgana defnedilen kişilerin arasında kan bağı veya yakınlığın varlığına işaret ediyor olmalıdır. Bununla birlikte mimari özellikler açısından 18. Kurgan’ın diğer iki kurgana göre oldukça dikkat çekici bir özelliği

olduğu kaydedilmektedir. 18. Kurgan'daki mezar odasının üzerinde bir kubbeyi andıran forma sahip ve taş malzemeyle inşa edilmiş bir örtü uygulamasına rastlandığı belirtilmektedir. Ek olarak 18. Kurgan'ın etrafını çevrelediği tespit edilen dairesel planlı bir çit duvarının varlığı ortaya çıkarılmıştır. Bu gruptaki büyük kurganların tasarımında yer üstü mimari unsurların düzenine büyük önem verilmiştir. Özellikle kurganların etrafında çit duvarları, sunaklar ve yürüyüş yolları gibi ek mimari unsurlara yer verilmiştir. Zemin seviyesinden yüksek sayılmayacak kadar az yüksekliğe sahip olan bu gruptaki büyük kurganların kazı öncesinde üzerinin tamamen bitkilerle yoğun derecede kaplandığı anlaşılmaktadır (Samashev, 2011a, s. 96; M. Kutlu ve L. Kutlu, 2021, s. 775).

19. Kurgan. II. Grup kurganların en kuzeyinde bulunmaktadır. Kurganın üst örtüsünün yapısındaki düzensizlikler nedeniyle daha önce defalarca soyulduğu anlaşılmıştır. Kurganın üst örtüsünün kuzeydoğusunda, merkeze doğru kısmında definecilerin açtığı kuyunun yerinde mezar odasına derinlemesine nüfuz etmenin bir işareti olan büyük bir huş ağacı yetişmiştir.

Görsel 90. 19. Kurgan'ın üst örtüsü. Samashev ve ark., 2018

Üst örtünün boyutları kuzey-güney ekseninde 24 m, doğu-batı ekseninde 26 m'dir. Dikdörtgen formuna yakın mezar çukurunun boyuna uzunluğu 6 m, enine

genişliği 3 m'dir. Toprak seviyesinden 3 m derinlikte, mezar çukurunun kuzey duvarının orta kısmında at kemiklerine rastlanılmıştır (Samashev ve ark., 2018, s. 121-134). Mezar çukurunun kuzeybatı köşesinde kılıcına, eğimli ve yatay vaziyette sıralanan kayrak taşlar saptanmıştır. Kılıcına dik konulan bazı taşlardan oluşturulan bir çeşit bölmenin atlarla defin odasını birbirinden ayırdığı görülmektedir. Çukurun kuzeydoğusuna doğru başları doğuya bakar vaziyette biri sol yanına diğeri karın üstü yatırılmış iki at iskeleti saptanmıştır. İskeletler üzerinden koşum takımına ait herhangi bir öğe bulunmamıştır (Samashev ve ark., 2018, s. 135).

Görsel 91. 19. Kurgan'ın mezar odası kalıntıları ile at definleri. Samashev ve ark., 2018

Mezar çukurunun güneyinde, toprak seviyesinden 3,2 m- 3,3 m derinlikte defin odasıyla lahde ait çürümüş ahşap kalıntıları ortaya çıkartılmıştır. Kalıntılara göre dikdörtgen planlı defin odasının boyu 1,7 m iken eni 4,2 m'dir. Defin odasının güneydoğu köşesinde gözlemlenen lahde kalıntıları 60x70 cm boyutlarındadır. Mezar odasının kuzeydoğu köşesinde, toprak seviyesinden 3,1 m derinlikte, kırılmış iki seramik testiye ait parçalar yığını bulunmuştur. Seramik parçalarının güneybatısında ölüye adanan "son aş" olan koyun kuyruk omur kemikleri ile at sağrı kemikleri, at kalçasının bir kısmıyla dört kaburga saptanmıştır. Atın sağrı kemiğinin yanında kabzası yaprak altın kaplamalarla süslenmiş demir bir bıçak bulunmuştur. Mezar

odasının güneydoğusunda ezilmiş bir insan kafatası kemikleri saptanmıştır. Kafatasının sol tarafı parçalanmış ve dağılmış sağ tarafa göre nispeten korunmuşken alt çene ile bazı kemikler eksiktir. Kafatasının korunmuş kısmı, kuzeydoğu çizgisi boyunca bir sapma ile doğuya yönlendirilmiştir. Ayrıca kafatasının arkasında, enseden başlayarak, çeşitli şekil ve boyutlarda çok sayıda yaprak altın parçaları bulunmuştur. Parçalar kafatasından “son aş” yönünde çaprazına kümelenmiştir. Altın parçalar kare, dikdörtgen ve daire formuna yakın kaplamalardan ve sarmal altın şeritler ile burğu tellerden oluşmaktadır. Yaprak altın parçaların biçimleriyle bazı unsurların özelliklerine göre bu süslemeler bir başlığı veya belirli saç modelini, belki 11. Kurgan’da bulunan örnekte olduğu gibi peruğu bezemek için kullanılmıştır. Altın kaplamalar çaprazına 90 cm, genişlik olarak 30 cm civarındaki bir alana yayılmaktadır. Eldeki verilere göre 19. Kurgan’a bir genç insan defnedilmiştir, ancak antropolojik malzemenin azlığı gömülen kişinin cinsiyetinin belirlenmesini, bu aşamada, imkânsız kılmaktadır (Samashev ve ark., 2018, s. 136).

Görsel 92. Mezar odasının kuzeydoğu köşesinde saptanan kırık testi ile koyun omur kemikleri. Samashev ve ark., 2018

Yayınlardaki 19. Kurgan’a ait plan ve diğer görsellerden mezar odasının zeminine ahşap yer döşemesinin uygulandığını göstermektedir. Defin odasının yapımında tomrukların kalın biçilmesiyle elde edilen uzun tahtaların kullanıldığı gözlemlenmiştir. Odanın köşe bağlantısında yine çalma boğaz tekniği uygulanmıştır.

18. Kurgan. Mezarlığın en doğudaki grubunda ve 19. Kurgan’ın güneyinde bulunan 18. Kurgan yaklaşık 18,30 m çapında ve 1,05 m yüksekliktedir. Bu kurgan, taş döşeli bir yol vasıtasıyla 16. Kurgan’a bağlanmıştır. Dairesel planlı kurgan üst

örtüsü aşamalı olarak çeşitli büyüklükteki taş plakalardan oluşturulmuştur. En üst tabakalar sıkı döşenmiş küçük kırmataş ve çakıllardan oluşturulmuş olup örtünün, taş blok ve plakaların dik oturtulmasıyla oluşturulan, temel duvarına dayandırılmıştır. Temel duvar yayılmaması için belirgin şekilde dışbükey bir yüzeye sahip ve 1,5- 1,7 m genişliğinde olan bir taş tümsekle dıştan desteklenmiştir. Sonraki katmanlar orta büyüklükteki ve oldukça iri taşlardan oluşturulmuştur. Mezar çukurunun kenarı boyunca, örtünün ana yapısal unsuru olan, yüksek iç ve eğimli dış duvara sahip geniş bir taş çit saptanmıştır. Çit 8 taş blok yüksekliğinde olup kareye benzer şekildeki büyük taşlardan ve levhalardan oluşturulmuştur (Samashev, 2011a, s. 94).

Görsel 93. 18. Kurgan'ın merkezindeki kubbemsi taş örtü. Samashev,2011a

Çitin ortasında 3,25 m x 3,90 m boyutlarında ve 3,90 m derinliğinde bir mezar çukuru yer almaktadır. Mezar çukurunun ortasında, merkezinde doğru eğimli bir dizi taş plakalardan oluşturulan kubbe biçimli olarak değerlendirilen bir yapı tespit edilmiştir. Mezar çukurunun tam merkezinde saptanan ve kubbe biçimine sahip olan bu mimari unsur hem tasarımı hem de anlamsal önemi açısından çok değerlidir (Samashev, 2011a, s. 94).

Mezar odasının tavanı, örtü sisteminde kullanılan tahtalar, taşların ve toprağın ağırlığıyla çökmüştür. Odanın kuzey duvarı arkasında taş bir platform üzerine 3 at

defnedilmiştir. Odanın güneydoğu duvarı boyunca, ahşap bir yapı – büyük bir ahşap kutunun kalıntıları görülmüştür. Atların bulunduğu kısım ile lahdin yerleştirildiği ahşap defin odası, ikisi arasındaki dikey direk ve kerestelere göre, ahşap bir bölmeyle birbirinden ayrılmıştır. Mezar hırsızlarınca soyulan kurgandan günümüze ulaşan nesneler biçim olarak deri bir kabı taklit eden süslemeli seramik bir testi, altın levha parçaları ve sarmal şeklindeki altın tel, kemikten bir ok ucu ve demir ağızlıktan oluşmaktadır. İnsan iskeletinden ise sadece dağınık haldeki kemik parçalar kalmıştır (Samashev, 2011a, s. 94).

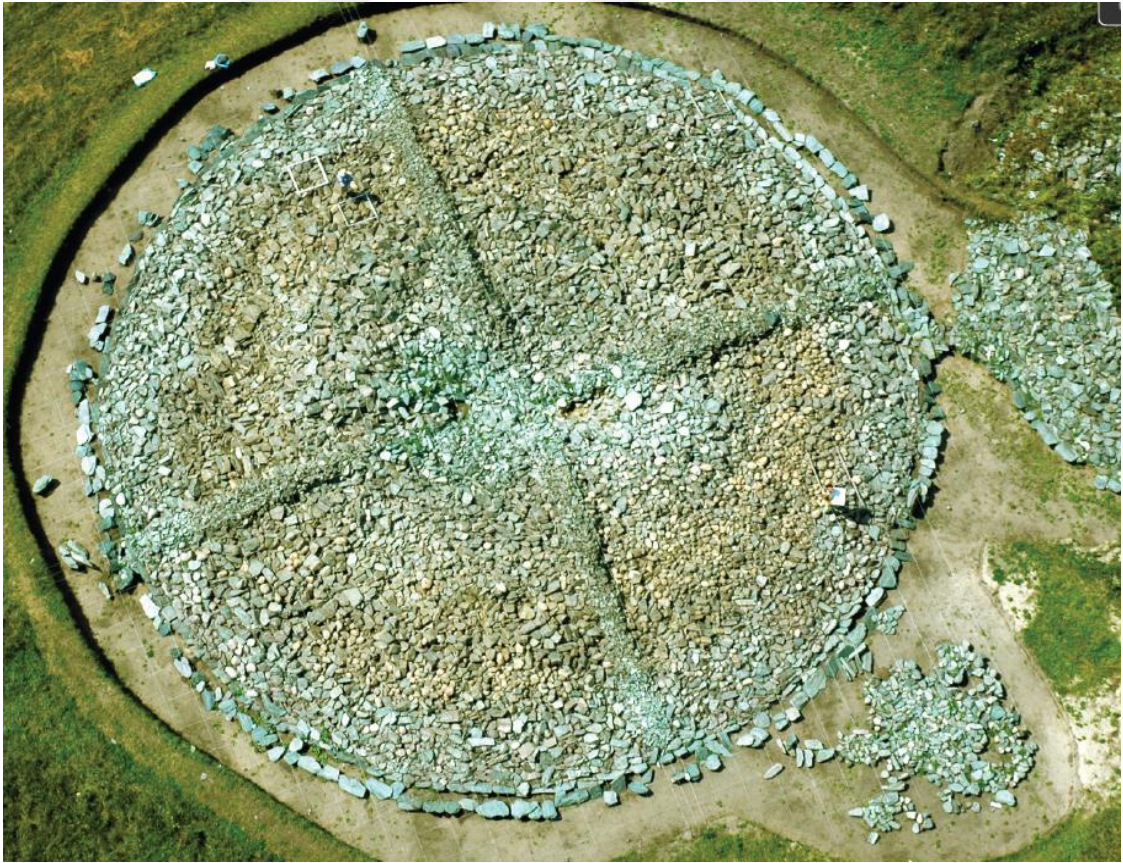
Görsel 94. Mezar çukurun zeminindeki dağılmış at kemikleri, 18. Kurgan. Samashev, 2011a

Yayınlarda ne yazık ki, 18. Kurgan’a ait olan görsellerin sayısı oldukça azdır. Yukarıda bahsedilen “ahşap kutu” ve “ahşap bölme” gibi tanımlamaları doğrulayabildiğimiz kazı sürecine ait görsel malzemeye ulaşamamıştır. Metinlerde defin odasının beraberinde geçen “ahşap kutu” tanımı oldukça karmaşık olup bu unsurun “dış defin odası” mı yoksa raporlardaki terminoloji karışıklığı nedeniyle mi kullanıldığı anlaşılmamaktadır.

Yayınlarda mevcut olan kurganın mezar odasına ait ölçüler verilmediği gibi kesit çizimlerinde “ahşap kutu”ya dair herhangi bir içerik gözlemlenememiştir.

Bununla birlikte 18. Kurgan'a defnedilen insanın da cinsiyeti konusu da yayınlarda henüz aydınlatılamamıştır.

16. Kurgan. Taş malzemelerden oluşturulan kurgan üst örtüsü dairesel planlıdır. Temel duvar, iki sıra halinde, örtünün çevresi boyunca dikey olarak sıralanan iri taş plakalardan oluşmaktadır. Örtünün temeli, iri kaya parçalarının temel duvardan kurganın merkezine doğru eğik dizilen birkaç tabakadan oluşmaktadır. Mezar çukurunun çevresinde, içinden çıkarılan toprak dolgunun üzerine orta büyüklükteki taş plakalardan bir duvar dikilmiştir, duvarın tabanına büyük beyaz kayalar döşenmiştir. Duvar-çitin yüksekliği 1 m'den fazladır. Örtünün orta tabakaları büyük taş plakalardan ve yer yer orta büyüklükteki taş kayalardan oluşturulmuştur. En üst “zırh” tabakası ise birkaç katman halindeki çakıl ve kırmataşlardan oluşturulmuştur (Samashev, 2011a, s. 89).

Görsel 95. 16. Kurgan'ın taş örtüsü. Samashev, 2011a

Kurgana ait plan ve fotoğrafların incelenmesinden sonra, üst örtünün yanı sıra, 16. Kurgan'ın önemli yer üstü mimari unsurları olan sunaklar ile yukarıda ikinci veya

dış temel duvar olarak tarif edilen, fakat kanaatimizce, çit duvarı olarak tanımlanması gerektiğini düşündüğümüz mimari öğelerin mevcut olduğu görülmüştür. Sunaklar kurganın kuzeydoğu yönünde olup taştan yapılmış farklı boyutlardaki birbirine yakın veya bitişik olan küçük daireler biçimindedir. Çit duvar kurganın üst örtüsünün etrafını çevrelemektedir. Yayınlarda üst örtünün çapı belirtilmediği gibi çit duvarın ve sunakların boyutları da açıklanmamıştır. Çit duvar başlangıçta büyük taş plakalarının dairesel plana göre dik konulmasıyla oluşturulmuştur. Yayınlarda kaydedilen görsellerde ise taşların bazılarının eğik olduğu bazılarının ise dağıldığı görülmektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde 16. Kurgan yer üstü mimari unsurların oldukça iyi korunduğu nadir bir örnek olarak karşımızda durmaktadır (Samashev, 2011a, foto. 233-240).

Görsel 96. 16. Kurgan'ın etrafında bulunan sunaklar. Samashev, 2011a

Mezar çukuru kurganın ortasında olup 3,5 m x 5,5 m boyutlarına, 5 m derinliğe sahiptir. Çukurda, muhtemelen bir ahşap mezar odaya, sekiz atın eşlik ettiği bir erkek ile bir kadının defnedildiği çifte gömü tespit edilmiştir. At definleriyle mezar odasının arasına taş bloklardan oluşan bir duvar örülmüştür. İnsan kemiklerinin bir köşeye yığılması bırakılmasına göre kurgan, Çarlık Rusya döneminde, Rusça “bugrovşiki” tabir olunan define avcıları tarafından soyularak yağmalanmıştır. Ölülerle birlikte konulan nesneler arasında taş bir öğütücü ile belki de giyim kuşamı süsleyen yaprak

altın parçaları ve ak boncuklar ortaya çıkmıştır. Atların sekizinin de kafatasları bulunduğu yerden çıkarılarak soyulmuş ve defnecilerin kurgana indiği geçitte bırakılmıştır. Diğer buluntular 20 akik boncuk, yaprak altınla süslenmiş ahşap levha ve sarmal biçimindeki altın tel ve yaprak altından levhalardan oluşmuştur (Samashev, 2011a, s. 94).

Görsel 97. Defnecilerin hasarıyla dağılmış insan ve at kemikleri, 16. Kurgan. Samashev, 2011a

Defin odasına ait çürümüş ahşap izlerinden mezar odasının eninin tahmini yaklaşık olarak 3 – 3,50 m’ye yakın olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, insan kemik kalıntılarının ve öğütme kabının altında da çürümüş ahşap izleri görülmektedir, bu sebeple defin odasının zemininde ahşap bir yer döşemesi olduğunu düşünmekteyiz. Kurganda küçükbaş hayvana, büyük olasılıkla koyuna ait kürek kemikler bulunmuştur.

23. Kurgan. Kurganın taş üst örtüsünün çapı 18,0 m, yüksekliği -1,30 m’dir. Kurgan örtüsünün temeli toprağın üzerine sıkıca döşenmiş taşlardan oluşturulan bir platform biçimindedir. Temel duvar, örtünün çevresi boyunca dikey olarak dizilen ve dıştan küçük kırmataş ve çakıllarla güçlendirilmiş taş plakalardan oluşturulmuştur. Kurganın ortasındaki mezar çukurunun üzerinde küçük taşların kubbe biçiminde dizilmesiyle oluşturulan örtü uygulaması saptanmıştır. Temel duvar ile bu yapının

arası merkeze doğru eğik döşenen taşlarla doldurulmuştur. Üstteki katmanlar ufak kırmataş ve çakılların karışımından meydana gelmiştir (Samashev, 2011a).

Görsel 98. 23. Kurgan. Taş plakalardan oluşturulan tabut ve dağılmış at kemikleri. Samashev, 2011a

Dikdörtgene yakın planlı mezar çukuru taş plaka, yuvarlak taşlarla ve toprakla doldurulmuştur. Mezar çukurunun kuzey duvarı boyunca, alçak bir yükselti üzerinde, başı batıya dönük, hafif bükülerek sağ yanına yatırılmış bir insan iskeleti bulunmuştur. Bu iskelet muhtemelen yanına herhangi bir nesnenin konulmadığı bir “ek”¹³ gömüdür. Sadece ayak hizasında bir bakır (?) düğme bulunmuştur. Defin sonrasında üzeri taşlarla örtülmüştür.

Mezar çukurunun dibinde, toprak seviyesinden 2,40 m derinlikte, mezar çukurunun kuzey duvarı boyunca tek tek ata ait bazı kemiklerle seramik bir kap bulunmuştur. Atın alnında çekiç darbesinden kalma delik bulunmaktadır. Çukurun güney duvarı boyunca, altı büyük taş plakadan oluşan bir taş sanduka saptanmıştır. Kurgan ağır bir şekilde yağmalanmıştır.

¹³ Not: Bazı Pazırık dönemi kurganlarının örtüsü altında saptanan ve sonraki tarihi dönemlere ait olarak nitelendirilen bu tür definlere Rusça literatürde *vpusknoye pogrebeniye*, yani sonradan eklenen defin denilmektedir.

Görsel 99. Taş tabutta saptanan dağınık insan ve at kemikleriyle testi. Samashev, 2011a

Kurgana ait görsellere göre, taş sandukanın üzeri taş plakalarla örtülmüş olup zeminine yine taşlar döşenmiştir. Sandukanın boyutları belirtilmemiştir, fakat fotoğraflardaki ölçeklerden boyunun yaklaşık olarak 0,75 m -0,80 m, eninin ise 1,60 m civarında olduğu görülür. Seramik kabın lahidin kuzey duvarına yaslandığı görülmektedir. Şimdiye kadar kazısı yapılarak incelenen Berel Kurganları arasında definin taştan yapılmış bir sandukaya yapıldığı ilk örnektir. Atın, alnından çekiçle vurularak cansızlaştırılmış olması, bu kurganın şüphesiz Pazırık Kültürü'ne ait olduğunu açıkça göstermektedir.

2.1.3. III. Grup Kurganlar.

Kaynar Dağı'nın eteğindeki üçgenvari teras oluşumunun Buktırma Nehri'ne doğru yaklaşan güney kısmında yer alan kurganlardır. Berel'deki en geniş çapa sahip 1. Kurgan ve 2. Kurgan bu gruptaki kurganlar arasında yer almaktadır.

1. Kurgan. Berel Kurganları'nın keşfi ile bilim camiasına tanıtılması W. Radloff'un 1865 yılında, 12 Temmuz – 9 Ağustos aralığında, nehrin yanındaki veya III. Gruptaki dört kurgan ve I. Gruptaki üç kurgan olmak üzere toplam yedi kurganın kazısını gerçekleştirmesiyle sağlanmıştır (Radlov, 1989, s. 450). Radloff 1. Kurgan'ın yanı sıra incelemiş olduğu diğer kurganların tamamında atların defnedildiğini hatta

kurganların birinde at sayısının beş olduğunu ve insan iskeletlerinin atlardan yaklaşık olarak bir buçuk arşın veya 0,71 m derinliğinde saptandığını belirtmiştir. S. Sorokin 1959 yılının yaz mevsiminde 1. Berel kurganı tekrar kazmış ve incelemiştir(Sorokin, 1969, s. 216). Sergey Sorokin Radloff'un kurgana dair verilerine dayanarak kurganın üst örtüsünün ve mezar odasının restitüsyon çizimlerini yapmıştır. Sorokin'in hazırlamış olduğu mezarlık planı gözleme dayalı çizildiğinden ve 1. Kurgan'ın restitüsyonları Radloff'un anlatımlarına dayandığından günümüzde kabul gören teknik çizim kriterlere uymamaktadır. Örneğin üst üste dört sıra halinde sıralandığı belirtilen atlar ardışık dört sıra olarak çizilmiştir. Mezarlık planında da hem kurgan gruplarının dağılımı hem de sayısı kısmen ve eksik yansımıştır.

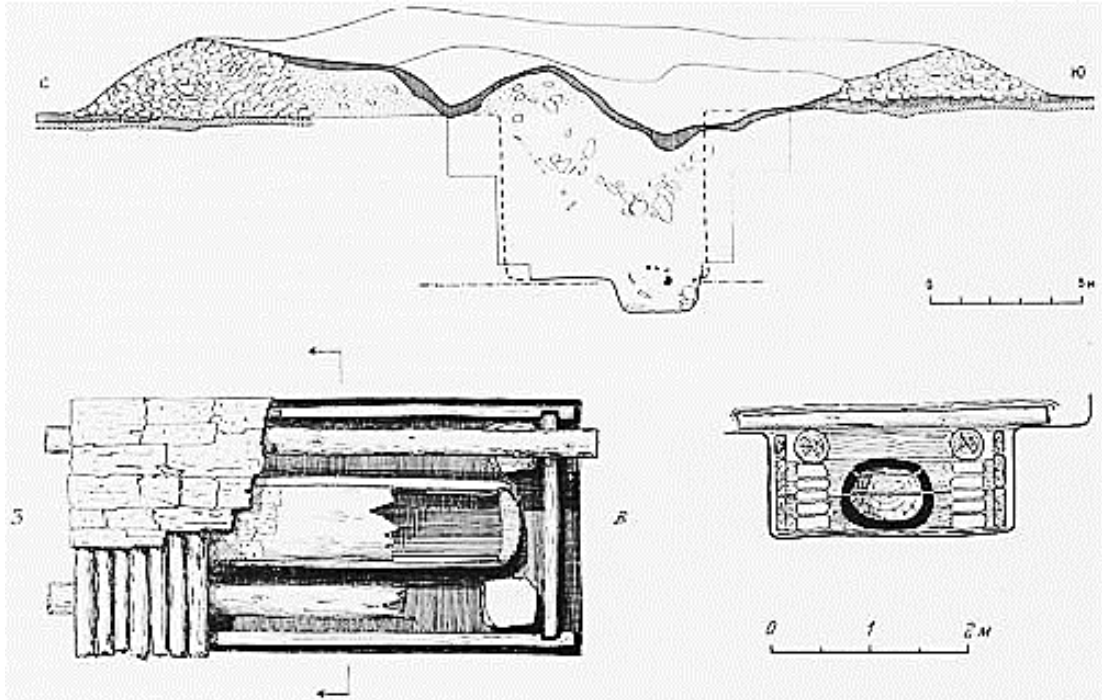
Görsel 100. Berel Mezarlığı'nın planı. Sorokin, 1969

Wilhelm Radloff ve Sergey Sorokin'in tanımlamalarına göre kurganın üst örtüsünün yüksekliği yaklaşık 6,5 m, çapı ise 30 m civarındadır. 6,5 m x 6,4 m boyutlarındaki mezar çukurunun dolgusu kil ve toprak karışımı olup kazı öncesinde tamamen donmuş olarak tarif edilmiştir. Mezar çukurunun güney kısmında, yaklaşık 4,2 m seviyesinde bir sıra tomruğa, çukurun kuzeyinde ise huş ağacı kabukları katmanının altında her birinde dörder at olmak üzere dört sıra başları doğuya bakan at

definleri bulunmuştur. Radloff, en üstteki iki sırada bulunan 8 at ile birlikte demir gemler, ayrıca huş kabuğu ve varak altınla kaplanmış ahşaptan yapılmış çok sayıda süslemelerin ele geçtiğini belirtmiştir (Radlov, 1989, s. 450-451; Sorokin, 1969, s. 229).

Radloff'un tanımlaması (1989) ve Sorokin'in yorumlamasına (1969) göre mezar çukurunda köşeleri çalma boğaz tekniğinde bağlanan biri diğerinin içine oturtulmuş, iç ve dış olmak üzere iki ahşap defin odası tespit edilmiştir. Araştırmacılara göre her bir defin odasının tavanı ve zemini dikey olarak dizilen tomruklardan oluşmuştur. Dış defin odasının üzerine sekiz ahşap direk ile dört kirişle taşınan bir sıra tomrukla örtülen bir çardak yerleştirilmiştir. İç defin odasında karaçam gövdesinden oyulan ve kapaklarının dört köşesine ikisi uçar ikisi konar vaziyette dört tunç grifon biçimli çivi çakılan bir lahit ortaya çıkartılmıştır. Ayrıca defin odasının içinde bir atın iskeleti bulunmuştur.

Kurganın üst örtüsü yukarıda bahsedilen büyük kurganların örtülerine benzer yapısal özelliklere sahiptir. Temel duvarını oluşturan taş plakaların ortalama boyutları: kuzey kısımda - 36x40 cm'den 67x85 cm'ye, batı kısımda - 47x62 cm'den 60x97 cm'ye, güney kısımda - 27x60 cm'den 55x87 cm'ye ve nihayet doğu kısımda - 33x63'ten cm'den 50x107 cm'ye kadar değişiklik göstermektedir (Samashev ve ark., 2018, s. 64)

Görsel 101. 1965 ve 1959 yıllarında yapılan kazılara göre 1. Berel Kurganı, restitüsyon. Sorokin, 1962

2. Kurgan. 1. Kurgan'ın üst örtüsünün hemen 25 – 30 cm kuzeybatısında Berel'deki 2. Kurgan konumlanmaktadır. Kurganın üst örtüsünün etrafında, güneybatı ve kuzeydoğusunda toplam dokuz sunak tespit edilmiştir. Dairesel planlı kurgan üst örtüsünü kaplayan bitki katmanı temizlendikten sonra üst örtü boyutlarının: kuzey- güney eksenı boyunca 27,5 m, doğu-batı eksenı boyunca 28 m, yüksekliğinin 0,60-0,70 m civarında olduğu anlaşılmıştır. Yöre sakinlerine göre, bu kurganın örtüsünü oluşturan taşların bir kısmı 1972 yılında komşu Jambıl köyündeki bir inşaatta kullanılmak üzere toplanmıştır. Bu durum zaman içinde diğer kurganların üst örtüsündeki taşların da benzer şekilde yağmalanmış olabileceğini düşündürmektedir. Temel duvarını oluşturan taş plakaların ortalama boyutları: kuzey kısımda 32×54 ila 60×95 cm, batı kısımda 34×46 ila 50×105 cm, güney kısımda 25×38 ila 35×74 cm, doğu kısımda 32×40 ila 42×72 cm olarak ölçülmüştür. Üst örtünün güneybatısında, temel duvarı oluşturan bir taşın üzerinde demir bir hançer saptanmıştır (Samashev ve ark. 2018, s. 76).

Görsel 102. 2. Berel Kurganı'nın üst örtüsü. Samashev ve ark., 2018

Üst örtünün çevresi boyunca kılıcına dikey olarak dizilen ve örtünün temel duvarını oluşturan dikdörtgen taş plakaların, günümüzde, hafif dışa doğru kayarak eğimli hal aldığı olduğu görülmektedir. Z. Samashev ve ark. (2018) örtünün temel duvarının batı yarısında daha iyi korunan, doğu yarısında yok olan ve üst örtünün

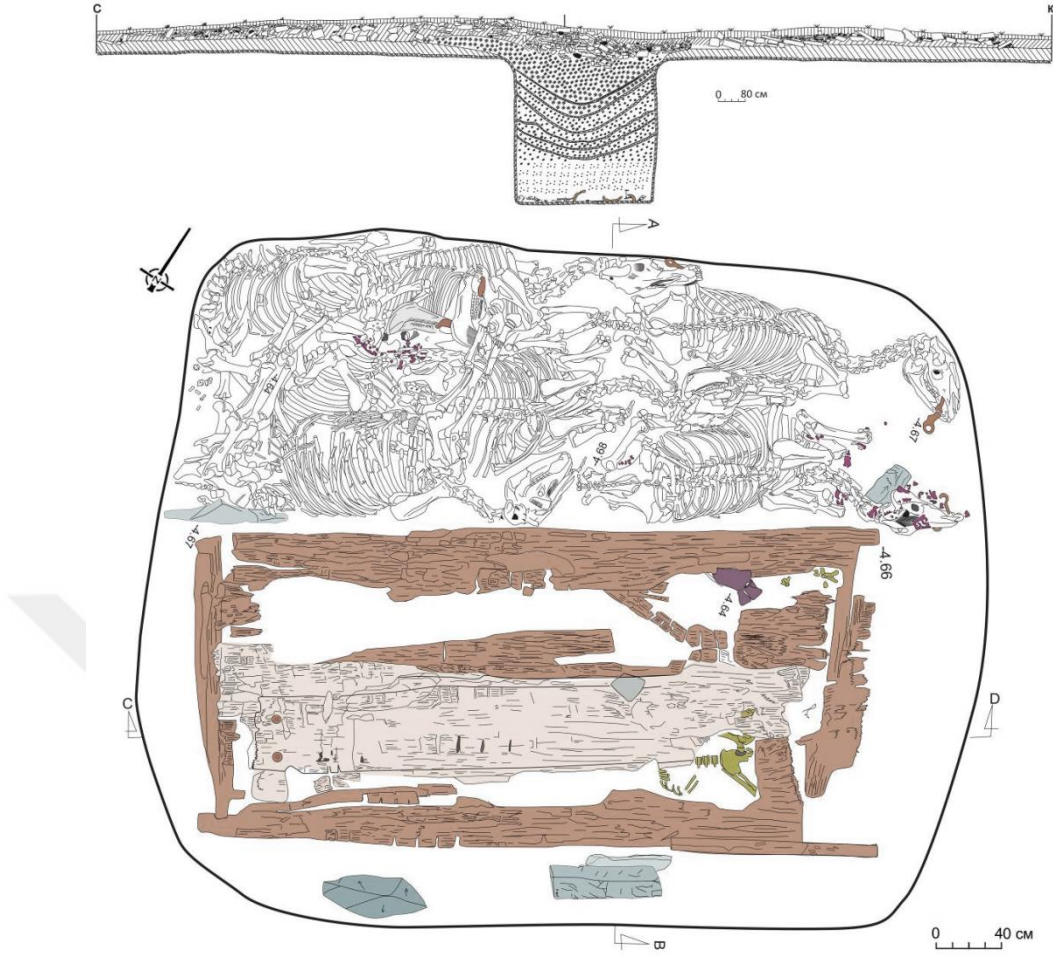
temel duvarından yaklaşık olarak 0,50 m -1,0 m mesafesinde örtünün planını tekrarlayarak kılıcına dik dizilen taşları ikinci “temel duvar” olarak tanımlamıştır. Ancak bizim bu konudaki görüşümüz farklıdır, kurganın üst örtüsünü çevreleyen bu taşlar, 16. Kurgan’da olduğu gibi, çit duvarı görevi görmektedir.

Görsel 103. Koruma altına alınarak müzeye dönüştürülen 2. Kurgan. L. Kutlu, 2019

Mezar çukuru 4,90 m x 4 m boyutlarına ve 4 m derinliğine sahiptir. Toprak seviyesinden 1,70 m derinlikte, çukurun kuzey kısmında bir atın kalça ve çene kemiğinin parçaları bulunmuştur. Yüzeyden 3,2 m’ye kazılarak inildiğindeyse çukurun kuzey kısmında, batı duvarından 1,1 m, kuzey duvarından 0,42 m mesafede parçalanmış ahşap kalıntıları ele geçmiştir. Bundan sonraki katmanda pençe çalısının, Latince *dasiphora* (veya *potentilla*) *fruticosa*, dallarına rastlanılmıştır. Çukurun kuzey kısmında, 3,5 m seviyesinde at kemiklerine ulaşılmıştır. Çukurun güney kısmında, 4,6 m derinlikte ahşap defin odasının oldukça hasarlı tavanı ortaya çıkarılmıştır (Samashev ve ark., 2018, s. 101).

Defin odasının ahşap kalıntılara göre tespit edilen ölçüleri şu şekildedir: güney duvarı 3,77 m, kuzey duvarı 3,78 m, batı 1,65, doğu duvarı ise 1,85 m’dir. Defin odasının güney duvarı hizasında boyu 0,90 m, eni 3,20 m olan karaçamdan oyulmuş kapaklı bir lahit saptanmıştır. Lahdin kapağının doğu kısmı mezar soyguncularının hasarından dolayı bozulmuşken batı kısmında oldukça aşınmış ve başlığı dairesel şekilli iki çivi bulunmuştur. Çivi başlıklarının çapı 5-6 cm’ye yakındır (Samashev ve ark., 2018, s. 104).

Görsel 104. Berel'deki 2. Kurgan'ın kesiti ve mezar odasının planı. Samashev ve ark., 2018

Lahdin doğu ucunda defnedilen insana ait çeşitli kemik kalıntıları: sol ayağının kalça ve uyluk kemikleri, omur ve kaburgalar ve diğer kemikler bulunmuştur. Bununla birlikte kafatasının ezilerek parçalandığı gözlemlenmiştir. Kemiklerin konumuna göre sırt üstü yatırılan insanın başı doğu yönüne bakmaktadır. Antropolojik özellikler ve kadınlara özgü macundan ve akik taşlardan yapılan boncuklar, taş tahıl öğütücü, ve diğer buluntular bu kalıntıların olgun yaştaki bir kadına ait olduğunu göstermektedir (Samashev ve ark., 2018, s. 104).

Ayrıca, lahidin batı ucuna yakın bir yerde, yandan betimlenen bir kedigil yırtıcı figürü şeklinde zoomorfik kulplu bronz bir ayna bulunmuştur. Nesne küçük bir deri çanta içine konulmuştur. Kılıf, kemere, ince deri kayışlar yardımıyla, dışarıdan çaprazlamasına çekilerek asılmıştır. Tunç aynanın yanında, ters çevrilmiş halde açık gri renkli ve ince taneli granitten yapılmış bir öğütücü ve bir bitkiye ait tohumlar,

muhtemelen 9. Kurgan'da olduğu gibi kişniş tohumu taneleri bulunmuştur. Lahdin yanına iki seramik kap yerleştirilmiştir (Samashev ve ark., 2018, s. 105).

Görsel 105. 2. Kurgan'ın mezar odası rekonstrüksiyonu. L. Kutlu, 2019

Defin odasının kuzey duvarı arkasında, muhtemelen at kısmıyla defin odasını birbirinden ayıran taş bölmeye ait bir taş plaka saptanmıştır. Kurgana başları doğuya bakan karın üstü yatırılmış altı at ile bunların üzerine ayakları düz ve sağ yanına yatırılmış bir at olmak üzere toplam yedi at konulmuştur. Atların üzerine, orta kısımda 1-2 cm kalınlıktaki koyu kahverengi lekelerle göre bir keçe örtü veya pençe çalısıyla huş kabukları katmanları örtülmüştür. Bununla birlikte kurganda kadının giyim kuşamına ait olduğu düşünülen çok sayıda yaprak altından geometrik ve figürlü parça ele geçmiştir (Samashev ve ark., 2018, s. 106).

Kurgana ait plan ve fotoğrafların incelemesi neticesinde defin odasının köşe bağlantılarının çalma boğaz tekniğine göre yapıldığı görülmüştür. Ayrıca defin odasının zeminine taş veya kereste gibi döşemenin uygulanmadığı, lahidin doğrudan toprağa oturtulduğu anlaşılmıştır.

Görsel 106. 2.Kurganda saptanan mutfak eşyaları ile kemik kalıntıları. L. Kutlu, 2019

Kurganın yer üstü unsurları olan sunaklarla çit duvarının kısmen de olsa korunmuş olması, kurganın mimari özelliklerini daha iyi anlamamız açısından oldukça önemlidir. 2019 yılındaki seferimizde koruma altına alınarak müzeye dönüştürülen kurganı ziyaret etmiş ve ö dönemdeki vaziyetini belgelemiş olduk.

2.1.4. IV. Grup Kurganlar.

Üçgenvari şekilli ve kuzey güney doğrultusunda hafif eğimli olan terasın en batı ucunda ve diğer kurgan gruplarından oldukça uzak bir mesafede yer almaktadırlar. Kuzeybatı-güneydoğu doğrultusundaki bir çizgisel düzlemde konumlandırılan kurganlardan oluşan bu grup, mimari özellikler bağlamında birbirine büyük ölçüde benzerdir. IV. Grup 30. Kurgan, 31. Kurgan, 32. Kurgan, 33. Kurgan, 34. Kurgan, 40. Kurgan, 41. Kurgan ve 42. Kurgan'dan oluşmaktadır. Bu grupta, ayrıca kurganlara farklı yönlerden bağlanarak Ön-Türk ve Köktürk dönemine ait birkaç kurganın bir araya gelmesiyle kurgan kümelenmeleri de gözlenmektedir.

30. Kurgan. Dördüncü grubu oluşturan kurgan zincirinin orta kısmında yer alan 30. Kurgan, 31. Kurgan'ın kuzeybatısında bulunmaktadır. Yayınlarda 30. Kurgan'a ait çok az veri bulunmaktadır. Yapısal olarak diğer kurganlara benzer olduğu

belirtilmektedir. Ağır bir şekilde yağmalandığı ve dört at gömüsüyle tunç bir aynanın bulunduğu kaydedilmiştir (Samashev, 2011a, s. 103).

Yayınlardan incelediğimiz plan ve fotoğraflardan üst örtünün dairesel planlı olduğu ve çapın yaklaşık olarak 17-18 m olduğu gözlemlenmiştir. Atlar iki sıra halinde başları doğu yönünde sol yanına yatırılmıştır. Fotoğraflara yansıyan siyah lekelerle göre dikdörtgene yakın formlu defin odasının ahşap malzemeden inşa edildiği anlaşılmaktadır. Boyutları nispeten küçük olup kuzey duvarının yaklaşık olarak 2,20 m, batı duvarının ise yaklaşık 1,20-1,30 m olduğu görülmektedir.

Görsel 107. Soyulmuş mezar odası ile yan yatırılmış at iskeletleri, 30. Kurgan. Samashev, 2011a

Bununla birlikte, mezar odasının içinde bir insana ait kalça ve kaval kemikleri görülmektedir. Kemiklerin konumu defnedilen bireyin başının doğu yöne baktığını göstermektedir. Ayrıca aynanın üzerinde organik bir malzemeden yapılmış kılıf kalıntıları görülmektedir. Genelde aynaların kadınlara ait kurganlara konulduğu dikkate alınarak defnedilen bireyin kadın olduğu varsayılabilir.

31. Kurgan. Kurganın üst örtüsü plan bakımından daireye yakın formludur. Üst örtünün hattı boyunca temel duvarı oluşturan taşların içe doğru eğik olduğu anlaşılmıştır. Mezar çukurunun üzerinde taşların üst üste yığılmasıyla oluşturulan bir çit gözlemlenmiştir. Ahşaptan yapılmış mezar odasına, başı doğuya bakan, dizleri hafif bükük, sağ yana yatırılmış soylu bir bireyin defnedildiği düşünülmektedir. Defin odasının kuzey duvarı arkasında başları doğu yöne bakan arka arkaya yatırılmış iki at

iskeleti saptanmıştır. Atların arasına büyük bir taş konulmuştur. Atların ağızlarında halka uçlu demir gemler bulunmuştur (Z. Samashev, 2011a, s. 98).

Görsel 108. 31. Kurgan'a defnedilen insan ile iki at iskeletleri. Samashev, 2011a

Görsel 109. 31. Kurgan'a defnedilen bir insanın kafatası ile başlık kalıntıları. Samashev, 2011a

Defnedilen bireyin başı hizasında seramik bir testi bulunmuştur. İskeletin bel hizasında ahşap saplı çekiç, dört tutturaçlı bir kılıfa konulmuş halka tepelikli kabzaya sahip demir bir hançer saptanmışken kemik yay kaplamaları ile kemik ok uçları da bulunmuştur. Vefat eden birey gösterişli giysileriyle defnedilmiştir. Başlık, yaprak altından yapılmış çok sayıdaki küçük levhalarla süslenmiştir ve kalıntıların dağılımına

göre külâh biçimine sahip olmuştur. Mezar odasına üst kenarı yaprak altınla kaplanmış ve üzerine kuzu omur kemikleri ile demir bir bıçağın konulduğu büyük ahşap tabak da bulunmuştur (Samashhev, 2011a, s. 99).

Yayınlarda 31. Kurgan'ın üst örtüsünün, mezar çukurunun ve defin odasının ölçüleri yer verilmemiştir. Kurgana ait fotoğraf ve planları inceleyerek üst örtünün çapının 15 m'yi geçmediği, dikdörtgen formlu defin odasında defnedilen bireyin ahşap bir lahde konulduğu ve odanın zeminine herhangi bir döşemenin uygulanmadığını söyleyebiliriz. Ayrıca, yay kaplamaları, hançer, ok uçları ve çekiç gibi silahların mevcudiyeti defnedilenin cinsiyetinin erkek olduğunu gösterir.

32. Kurgan. 31. Kurgan'ın hemen güneydoğusunda bulunan 32. Kurgan'ın üst örtüsü dairesel planlı olup örtünün çevresi boyunca kılıcına dik oturtulan taşlardan meydana getirilen temel duvarda ve birkaç taş katmanından oluşmaktadır. Örtünün altında, bir ahşap mezar odasına konumlandırılan bir lahit içinde ağır bir şekilde mezar soyguncularının tahribatına uğrayan insan kalıntıları saptanmıştır. Mezar çukurunun kuzey duvarı boyunca bacakları karın altına bükülmüş ve başı doğu yöne bakacak şekilde yerleştirilmiş atın iskeleti bulunmuştur (Samashhev, 2011a, s. 103).

Görsel 110. 32. Kurgan'ın mezar odası kalıntıları ve at iskeleti. Samashhev, 2011a

Buluntular, törensel giysi üzerinde süsleme kaplaması olan yaprak altın parçalarından, tunç bir hilalden ve halka uçlu demir gem parçalarından ibarettir. Kurganda kuzu omur kemikleri ile ata ait sağrı kemiği parçası da bulunmuştur (Samashev, 2011a, s. 103).

Yayınlarda 32. Kurgan'ın üst örtüsü, mezar çukuru ve defin odasının boyutları hakkında herhangi bir bilgi verilmemektedir. Kurgana ait az sayıdaki görsellerden dikdörtgen formuna yakın defin odasının boyut olarak neredeyse sadece lahidi sığdıracak kadar küçük olduğu ve zeminine herhangi bir yer döşemesinin uygulanmadığı görülebilir.

34. Kurgan. Kazılardan önce yoğun bir bitki tabakasıyla kaplı bir tepecik halindeki 34. Kurgan'ın üst örtüsünün taş katmanları arasından büyük olasılıkla sonraki dönemlere ait ek bir defin yapılmıştır. Yanında herhangi bir nesnenin tespit edilmeyen ve ek defne ait insan iskeleti kalıntıları oldukça hasarlıdır.

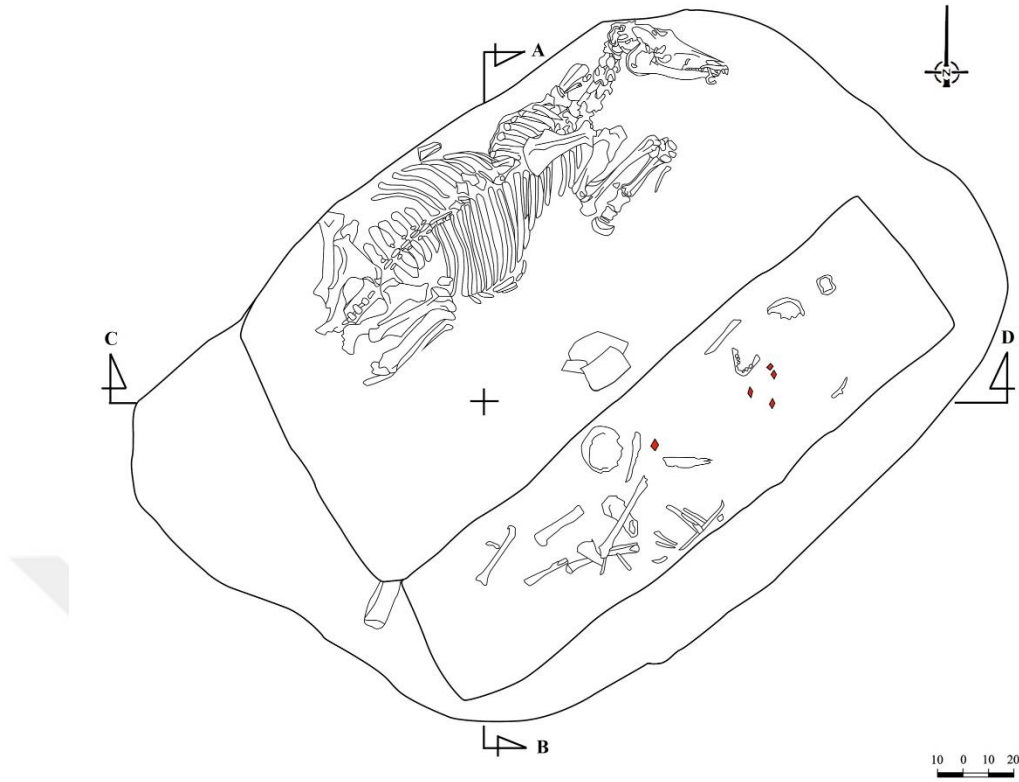
Görsel 111. Mezar çukurunun zemininde saptanan iki insan ve at iskeletleri. Samashev, 2011a

Bu kurgana, kafatasları gövdeden ayrılmış halde ve defin odasının kuzeyindeki atlara yakın bir yere bırakılan çifte gömü yapılmıştır. Başları kuzeydoğu yönüne bakan iki at arka arkaya konulmuştur. Yayınlarda (Samashev, 2011a, s. 104) vefat edenlerin ayaklarının kuzeydoğu yönüne bakar vaziyette, sırt üstü yatırıldığı ve defin odası benzeri bir yapıya ait ahşap kalıntıların saptandığı not edilmiştir. Buluntular demir bir bıçaktan, kemik kolan veya yular tokasından, cam boncuklardan, akik ve altın varak parçalarının yanı sıra üzerlerine basit motiflerin işlendiği iki seramik kaptan oluşmaktadır.

Kurgana ait birkaç fotoğraf ve çizimden, atların mezar çukurunun dibine, defin odasının kuzey duvarının arkasına değil, duvarın üzerine gelecek şekilde, yüzeye daha yakın konulduğu görülmektedir. Kurganda saptanan insanların yatırılma yönüne gelince, iskelete ait parçaların, alışılan aksine, yön değiştirmesinin definecilerin tahribatından kaynaklandığı görüşündeyiz.

40. Kurgan. Mezarlığın konumlandığı üçgen biçimli düzlük kenarından 100 m doğuda, 39. Kurgan'ın kuzeybatısında bulunmaktadır. Dağılmış haldeki kurgan üst örtüsünün çapı 13 m iken yüksekliği 15-20 cm olarak ölçülmüştür. Kazı öncesinde kurganın batı ve kuzey kesimlerinin yoğun bir şekilde otlarla kaplanmış olduğu kaydedilmiştir. Üst örtünün doğu kesiminde orta büyüklükteki taşlar kaydedilmiştir. Örtünün dış hattı boyunca, diğer kurganlarda olduğu gibi, çapı 10 m olan temel bir duvar tespit edilmiştir. Örtünün merkezinde, define avcılarının açtığı 2 x 2,50 m boyutlarında bir geçide rastlanmıştır. 3 x 2,20 m boyutlarında ve köşeleri yuvarlatılmış dikdörtgene yakın formlu mezar çukurunun derinliği 1,90 m'dir. Mezar çukurunun 0,70 m derinliğinde bir atın kafatası, daha derindeyse aynı hayvana ait diğer kemikler saptanmıştır. Atın ayakları karın altına bükülmüş ve başı doğu yöne bakar şekilde defnedilmiştir. Atın ağzında aşırı aşınmış halka uçlu demir bir gem bulunmuştur (Samashev ve ark., 2012, s. 95).

1,94 m derinlikte, mezar odasının zemininde, 2,42 × 0,63 m boyutlarında bir ahşap lahde ait parçalar ile muhtemelen bir keçe halının kalıntıları olan koyu kahverengi lekeler izlenmiştir. Bununla birlikte, kafatasının bir kısmı, alt çene, kaval kemiği, kürek kemikleri ve birkaç kaburgadan oluşan dağılmış insan kemikleri bulunmuştur. Kemiklerle karışık halde aşınmış demir bir çekiç ile yaprak altından yapılmış süsleme parçaları bulunmuştur (Samashev ve ark., 2012, s. 95).

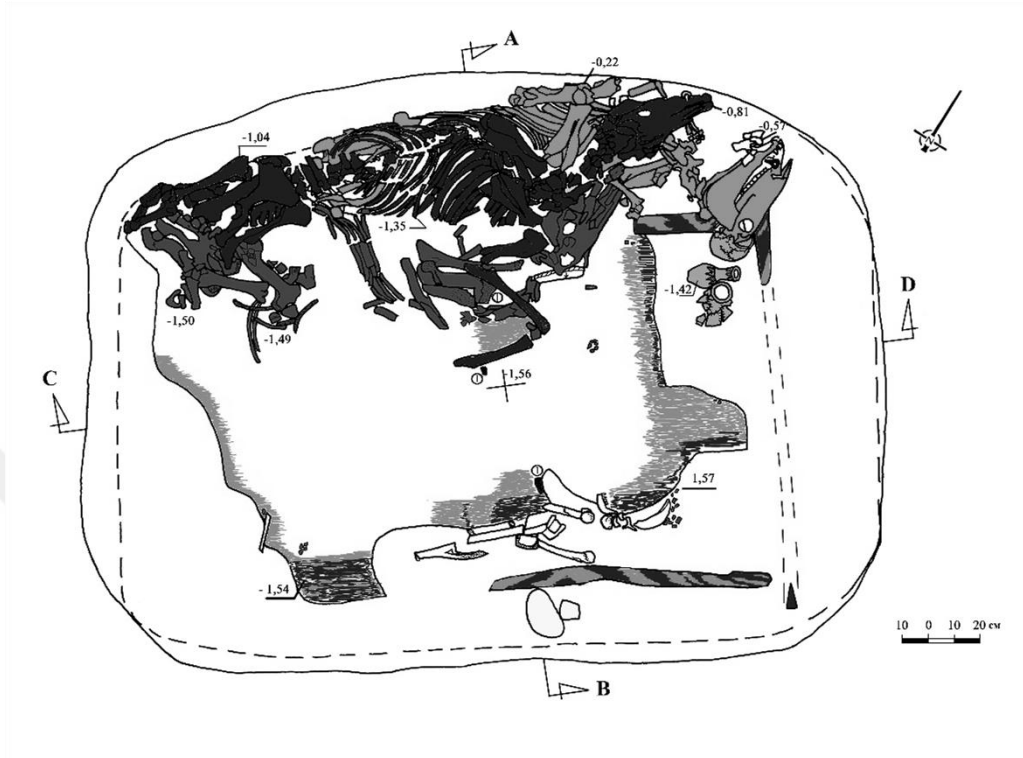
Görsel 112. 41. Kurgan'ın mezar çukuru planı. Samashev ve ark., 2012

Kurganın ağır bir şekilde soyulmasından ve yayınlanmış görsellerin çok kısıtlı olmasından dolayı, 40. Kurgan'ın mimari özellikleri hakkında kapsamlı değerlendirme yapılması olası değildir.

41. Kurgan. 40. Kurgan'ın 7 m kuzeybatısında yer almakta 41. Kurgan'ın üst örtüsü yaklaşık 9×8 m ölçülerinde ve 0,80 m yüksekliğindedir. Kurganın yoğun çimle kaplı üst örtüsü, oval planlı ve birkaç sıra taş katmanlarından oluşmaktadır. Üst örtünün temeli, iri taş plakaların merkeze doğru eğik dizilmesiyle oluşturulan bir platform biçimindedir. Küçük kırma taşlar ile çakıllardan oluşan “zırh” tabakasıyla temel platform katmanı arasında sağlam taş blokların yatay döşenmesinden oluşan ara katmanlar bulunmaktadır. Bu katmanların sabit kalmasını sağlayan temel duvar ise örtünün çevresi boyunca, dört sıra halinde, kılıcına dik dizilen taş plakalardan oluşturulmuştur. Örtünün merkezinde, mezar çukuru üzerinde bir taş çit izlenmiştir. Mezar çukurunun ebadı 3,20×2,20 m iken derinliği 1,57 m olarak kaydedilmiştir.

Mezar çukurunun zemininde büyük ahşap bir “çerçeve” veya ahşap defin odasının kalıntıları gözlenmiştir. İnsan kemikleri oldukça yıpranmıştır. İskelet

bükülmüş halde, sağ yanına, başı doğuya dönük şekilde yatırılmıştır. Gömülü kişinin baş hizasında, muhtemelen başlığı süsleyen küçük yaprak altın parçaları bulunmuştur.

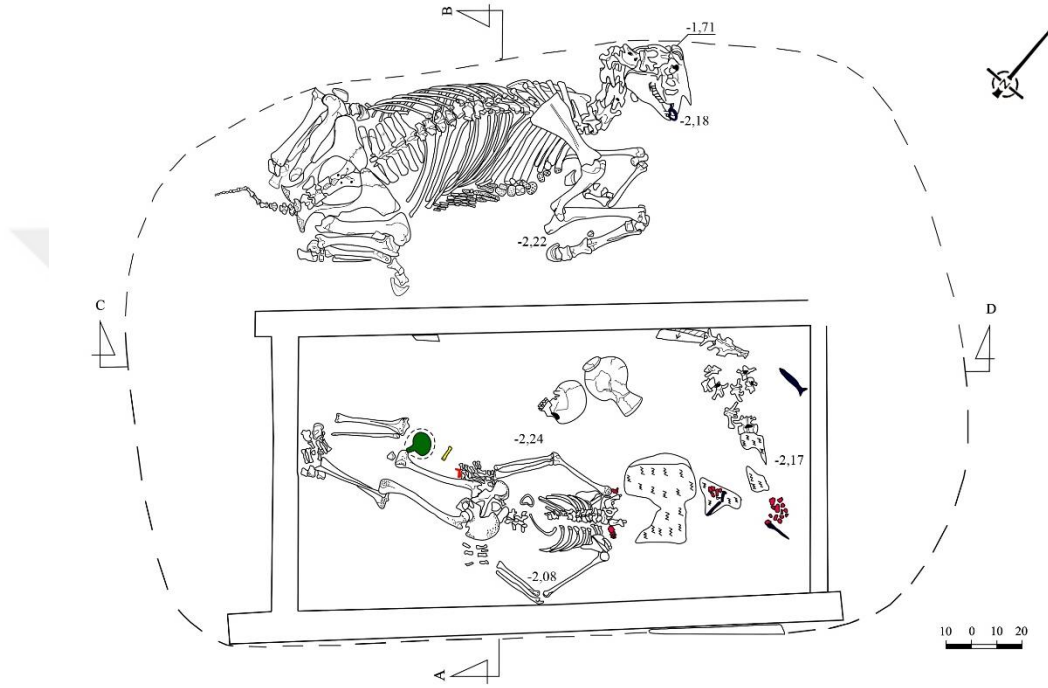
Görsel 113. 41. Kurgan'ın mezar çukuru planı. Samashev ve ark., 2012

Mezar odasının kuzeydoğu köşesinde omuzları boyunca geometrik motiflerle süslenen üç seramik kap ele geçmiştir. Mezar çukurunun kuzeybatı duvarı boyunca 0,45 – 0,60 m genişliğindeki boşlukta üç atın iskeleti ortaya çıkmıştır. Atlar bir sıra halinde, ayakları karın altına bükülerek, sol yanlarına yatırılmıştır. Başları doğu yönündedir. Ağızlarında demir halkalı gemler tespit edilmiştir. At gömüleri, insan definlerinden 0,5-0,8 m daha yükseğe konulmuştur (Samashev ve ark., 2012, 97).

41. Kurgan'a dair yayınlanmış görseller de sayıca çok azdır. Dolayısıyla bu aşamada, kurganın mimari özelliklerini değerlendirmek için yeterli veri bulunmamaktadır. Mezar çukurunun çiziminde defin odasının muhtemelen kapağına ait malzemeden kalan kahverengi lekeler görülmektedir.

42. Kurgan. 4. grubun en kuzeyindeki 44. ve 43. Kurgan'ların güneybatısında bulunan 42. Kurgan'ın üst örtüsünün çapı 9×11 m iken yüksekliği 1 m'dir. Plan olarak dairesel forma yakındır. Kazı öncesinde kalın bitki örtüsüyle kaplanan kurgan yüzeyden fark edilmemektedir. Taş malzemeden oluşturulan üst örtü bu gruptaki

diğer örneklerle benzer yapısal özellikler taşımaktadır: çevresi boyunca dizilen temel duvar, duvardan merkeze doğru uzanan taş platform, ara katmanlar, “zırh” tabakası ve mezar çukurunun etrafı boyunca dikilen taş çitten oluşmaktadır. Mezar çukurunun boyutları 3,20×2,35 m, derinliği ise toprak seviyesinden 1,75 m'dir (Samashev ve ark., 2012, s. 99).

Görsel 114. 42. Kurgan'ın mezar çukuru planı. Samashev ve ark., 2012

Defnedilen birey büyük bir ahşap çerçeveyi andıran kutunun içinde, başı doğuya dönük hafif bükülerek sağ yanına yatırılmıştır. Baş gövdesinden ayrılarak bir kenara bırakılmıştır. Sağ bacağın yanında tunç bir ayna ile silindirik bir kemikten yapılmış bir nesne bulunmuştur. İnsan iskeletinin yüzü hizasında, kuzeybatıda seramik bir kap ve biraz daha yukarıda bir demir bıçak ile küçükbaş hayvana ait kuyruk omur kemikleri saptanmıştır. Temsili defin odasının kuzey duvarı arkasında ayakları karın altına bükülen, başı doğuya bakan ve sol yanına kayan at iskeleti tespit edilmiştir. Atın alnında çekiç darbesinden kalan bir delik varken ağzına demir bir gem vurulmuştur (Samashev ve ark., 2012, s. 100).

42. Kurgan'a ait birkaç çizim ve fotoğrafa bakarak defin odası veya çerçevenin köşe bağlantısının çalma boğaz tekniğinde olduğu ve zeminde herhangi bir yer

döşemesi izine rastlanmadığı söylenebilir. Bununla birlikte defin odasının eninin 2,30 m'yi geçmediği öngörülebilir. Ayrıca odanın içine bir lahdin konulmadığı insanın ise muhtemelen organik bir döşek üzerine yatırıldığı varsayılabilir.

43. Kurgan. Kurgan üst örtüsünün çeşitli kısımlarındaki yüksekliği 0,10 – 0,34 m civarında olup, 8,40x9x35 m boyutlarına sahiptir. Ebatları 35x20x6 cm ile 25x20x15 cm arasında değişen taşlardan oluşturulmuştur. Temel duvar üst örtünün çevresi boyunca 1,00 m genişliğinde üst üste yığılarak dizilen taşlardan meydana getirilmiştir (Samashev ve ark., 2013, s. 159).

Güneybatı-kuzeydoğu yönlü yuvarlatılmış köşeli dikdörtgen planlı mezar çukurunun boyutları 2,88x1,94 m, derinliği 2,43 m olarak kaydedilmiştir. Mezar çukurunun güney duvarı boyunca, yassı taşların bir sıra halinde döşenmesiyle oluşturulan bir çeşit döşek ve üzerine başı doğu yönüne bakan, dizleri hafif bükük sırt üstü yatırılan bir insan iskeleti ortaya çıkarılmıştır. Taş döşemenin doğu kesimi batı kesimle kıyasla daha geniştir. İskeletin kafatası ezilerek parçalanmıştır. Kafatasın yanında gümüş tellerden yapılan halka biçimli küpeler bulunmuştur. İskeletin başının kuzey tarafında yüzeyi yedi yapraklı çiçek benzeri bitkisel bir motifle bezenmiş 2,9 cm çaplı dairesel formlu kemik bir süs eşyası bulunmuştur. İskeletin kuzeyine koyun omurlarıyla bir bıçak, bel hizasınaysa seramik bir testi konulmuştur (Samashev ve ark., 2013, s. 160).

43. Kurgan ile ilgili yayınlarda çok az görsel bulunmaktadır. Mevcut olan fotoğraflardan, herhangi bir çıkarım yapılabilecek kadar bilgi edinmek mümkün gözükmemektedir. Çalışmada, kurgana defnedilen ve nispeten iyi korunan iskeletin cinsiyeti ve yaşı hakkında bilgi verilmediği gibi atın bulunduğu da bahsedilmemiştir. Bundan dolayı kurgana at definin yapılmadığı sonucu çıkmaktadır.

44. Kurgan. IV. Grup kurganların en kuzeyinde bulunan ve boyut bakımından küçük olan 44. Kurgan'ın üst örtüsü 9,26 x 8,93 m olup yerden yüksekliği 0,50 m'dir. Üst örtünün dikilmesinde ağırlıklı olarak orta boyutlu taşların kullanıldığı iri taşların ender görüldüğü kaydedilmiştir. Güneybatı-kuzeydoğu yönlü dikdörtgen planlı mezar çukurunun boyutları 2,03x1,71 m iken derinliği 1,88 m'dir. Mezar çukurunun dibinde başı doğu yönüne bakan ve sırt üstü yatırılmış bir insana ait kemik kalıntıları bulunmuştur. İnsanın yanı başında koyun omur kemikleri, demir bir bıçak ve seramik bir testi bulunmuştur. İnsan iskeletinin kuzeyinde gem vurulmuş bir at gömüsü saptanmıştır (Samashev ve ark., 2013, s. 160).

44. Kurgan'ın kazı sonuçları hakkındaki yayında (Samashev ve ark., 2013) az sayıda görsel bulunmaktadır. Bu sebeple görsellerin ayrıntılı incelemesi yapılamamaktadır. Ancak yine de insan vücudunun hizasında enine dikdörtgene yakın koyu renkli leke gözlemlenebilmektedir. Bu sebeple, dağınık vaziyette saptanan insan kalıntılarının yer döşemesi bulunmayan ahşap bir defin odasına yerleştirildiği varsayılabilir. Son aş olan koyun omur kemiklerinin, birçok kurganda olduğu gibi, seramik testinin doğusunda değil batısında bulunması ilginç bir husustur.

2.1.5. Hun Dönemi Kurganları

13. Kurgan. Buktırma nehir yatağından yükselen ve üçgen biçimini andıran düzlüğün nehre yakın olan sivri ucuna doğru, diğer kurgan gruplardan bağımsız konumlanan 13. Kurgan 15. Kurgan'ın güneybatısında bulunmaktadır. Üst örtüsü yaklaşık 8 m çapında ve 0,50 m yüksekliğindedir. Zeminden 0,50-0,60 m derinlikte güneybatı-kuzeydoğu hattı boyunca uzanan dikdörtgene yakın formlu taş katmana ulaşılmıştır. Taşların altında, sığ bir çukura, başları doğuya bakarak yan yatırılmış defnedilen iki at iskeleti ortaya çıkarılmıştır. At kemiklerinin arasında, muhtemelen Han Hanedanı (MÖ 206-MS 220) devrine tarihlenen Çin yapımı gümüş bir aynanın kırığı bulunmuştur. Aynanın arka yüzünde kavisli şeritlerin kenarları boyunca bezeme motiflerinin bulunduğu belirtilir. Atların bulunduğu çukurun kuzeyinde, tamamen yağmalanmış olan 2,08x3,55 m boyutlarına ve 3,76 m derinliğe sahip niş biçimli çukur tespit edilmiştir. 13. Kurgan'ın (Samashev ve ark., 2013) kesin olmamakla birlikte MÖ. II.-I. yüzyıllara ait olabileceği tahmin edilir.

Berel'de özellikle Hun-Hsiyen Pi dönemine tarihlenen kurganlarından ele geçen buluntular arasında "Hun tipi" olarak bilineb bileşik yaylara ait kemik kaplama parçalarının bulunmaktadır. Berel'deki bazı kurganlarda(40A, 82A, 82B) demirden yapılmış üç kanatlı, keskin ok uçlarıyla birlikte Hun tipi yay kaplama parçalarının tespit edilmiş olması tarihlendirmede esas alınan dayanağı teşkil etmektedir. 2019 yılında bu üç kurganda yürütülen kazılar sonucunda definlerin Pazırık Kültürü'ne benzer şekilde ahşap defin odalarına yapıldığı ortaya çıkarılmıştır. (Samashev ve ark., 2019, s. 387-391).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARKEOLOJİK BULUNTULAR, SÜSLEMELER VE EL SANATLARI

3.1. Berel Kurganları Buluntuları

Altay Dağları bölgesi kurganlarının birçok kez kaçak kazılara maruz kaldığı iyi bilinmektedir. Örneğin, kurganların, Çarlık Rusya'sının yayılmasıyla bölgeye göç eden Rus mezar soyguncuları tarafından yoğun bir şekilde yağmalandığı ilk dönem Sibiryâ araştırmacılarının kayıtlarından iyi bilinmektedir (Miller,1937, s. 524; Radlov,1989, s. 417-418). Yapılan mezar soygunlarının sonucunda Berel'deki bazı kurganlarının permafrost ısı dengesi bozulmuş ve yağmalanan değerli eşyalar dışındaki giyim unsurları gibi birçok önemli buluntu çürüyerek yok olmuştur. Mezar soyguncuları özellikle altın ve gümüş gibi değerli madenlerden üretilen eşyaları soymayı amaçladığından daha sonra kazı yapan araştırmacıların eline çoğunlukla ahşap, boynuz vb. organik malzemeden yapılan buluntular geçmiştir. Permafrost olgusu sayesinde iyi korunabilen at koşum ve eyer takımların ait olan ve ahşap ile geyik boynuzundan yapılmış mitolojik hayvan figürleri şeklindeki yaprak altınla kaplı levha aplik ve süslemeler; en önemli buluntu gruplarını oluşturmaktadır (Samashev, 2013, s. 123-124).

Pazırık Kültürü kurganlarının kazılarını gerçekleştiren ilk araştırmacılar buluntuları tanımlarken belirli bir sınıflandırma yapmamıştır. Örneğin Sergey Rudenko (1960), Pazırıktaki sekiz kurganın buluntularını listeler halinde sunmuşken Başadar ve Tuyakta kurganlarının buluntularını (Rudenko, 1953) monografik çalışmasının ayrı bölümleri halinde ele almıştır.

Berel'in eyer ve koşum takımları dışındaki buluntuları hem malzeme bakımından hem de işlevsel özellikleri açısından çeşitlilik göstermektedir. Buluntular *malzeme* bakımından genellikle altın, gümüş, tunç, demir ve kalay gibi maden; karaçam ve huş ağacı gibi ahşap, kürk parçaları, yün kumaş ve keçe, kemik, taş, boynuz, deri ve seramik olmak üzere farklılık göstermektedir.

Berel'deki buluntular *işlevsel* özelliklerine göre *dini törenlerle ilgili nesneler, giyim-kuşam, günlük hayatta kullanılan araç gereçler, silahlar ve atların koşum takımları* şeklinde sınıflandırılabilir.

3.1.1. Dini törenlerle ilgili nesneler

Bu gruptaki buluntulara boy beyleri, hanedan üyeleri ve soyluların hükümdarlık sembollerleriyle ilgili olduğu varsayılan objeler dahil edilmektedir. 11. Kurgan'ın mezar odasında saptanan ve bir asanın tepeleği olduğu düşünülen *grifon heykeli*, bu kurgandaki lahit kapağının dörk köşesine çakılan ve başları *grifon* heykelcikleri formlu tunç çiviler, mitolojik bir kedigil yırtıcı saplı *kamçı* bu kapsamda değerlendirilmektedir. Bununla birlikte, bu grupta buluntulara arasında alet veya eşya işlevi olmayan ve olasılıkla çeşitli törenler veya ayinlerde atlara giydirilen ve 11., 4. ve 10. Kurganlar'da saptanan *dağ tekesi boynuzlu deri at maskesileri* yer almaktadır (Samashev, 2012, s. 197-199).

1. Berel Kurganı'ndaki kuş figürleri kanatları açık ve havada uçar gibi betimlenmiştir. Üçgene yakın formlu sorguçları uca doğru sivrilmekte ve kulakları ise yuvarlatılmıştır. 11. Kurgan'daki figürlerle 1. Kurgan'da bulunan kuş figürleri birbirlerine kanatların duruşu bakımından benzememekte ancak ayak ve kuyruklarının betimlenme özelliklerinde benzemektedir.

Ahşap boynuzlar. Berel buluntularının arasında işlevsel görevi bulunmayan, şüphesiz göçebelerin inançları, mitolojileri veya dünya görüşüyle ilgili soyut kavramlarının vücut bulmuş bir ifadesi olan bir grup nesne: dağ keçisi boynuzlarını tekrarlayan ahşap boynuzlar söz konusudur.

Dış görünüşleri bakımından daha ihtişamlı olan bir çift boynuz form olarak yay şekline yakındır. Boynuzların alt kenarları düz olup üst kenarları boynuz kıvrımlarını andıran ve çıkıntılı kenarları boyunca yaprak altın şeridiyle süslenen yarım daire biçimlidir. Boynuzların kıvrımı olan yarım dairelerin ön yüzlerine deri parçaları yapıştırılmıştır. Enine kesitte yarım daire biçimli boynuzların arka yüzü düz, önyüzü ise dışbükeydir. Boynuzlar dört ayrı parçadan oluşturulmuştur. Boyut olarak en büyük olan ve 11. Kurgan'daki yüzlerine maske giydirilmiş beş atın birinde saptanan bu boynuzlar yalnızca göz alıcı süslemeleriyle değil, aynı zamanda ateşli kırmızı rengiyle diğerlerinden ayrılan hükümdarın "öz atı"na giydirilmiştir.

Nispeten iyi korunan diğer boynuz çifti ise düz bir alt kenarlı olup üst kenarları boyunca alçak kabartmalı yaylar şeklindedir. Boynuzların arka yüzü düz, ön yüzü alt kenarı boyunca kalınlaştırılmıştır kabartmalıdır. Boynuz çiftinin ön yüzlerinde yaprak altın kalıntıları görülmektedir.

Görsel 116. Dağ tekesi boynuzunu taklit eden ahşap boynuzlar

Berel'deki 10. ve 11. Kurgan'da açığa çıkartılan ve törensel maskelerinin vazgeçilmez ögesini oluşturan dağ tekesinin boynuzlarını taklit eden ahşap boynuzlar 4. Kurgan'daki örneğiyle özdeştir. At maskelerine ait boynuzlar 2. Başadar ve 1. Tuyakta kurganlarında da ortaya çıkarılmıştır (Rudenko, 1960, Tab. LXI; Rudenko, 1953, s. 362-376).

At maskeleri. Berel, Başadar ve Tuyakta kurganlarında bulunan ahşap boynuzlu at maskeleri, Pazırık kurganlarında bulunan geyik boynuzlu at maskelerinin yanı sıra Pazırık, Berel, Esik, Olon Kurin Gol ve Ak Alaha kurganlarına defnedilen çeşitli sosyal statüye sahip bireylerin arkar heykelcikleriyle diğer toynaklı hayvan figürleriyle süslenen törensel başlıklar, boynuzlu atların kaya resimleriyle 11. Kurgan'da saptanan ve kanatlı ve boynuzlu atın betimlendiği nakış parçası, Z Samashev tarafından (2011a), MÖ I. binyılın ikinci yarısında, Altay ve Yedisu'da varlık gösteren göçebe boylarının mitolojisi ve inançlarıyla alakalı semantik olarak ilişkili öğeler olarak nitelendirmektedir.

MÖ I. binyılın ikinci yarısında Altay ve Yedisu'da varlık gösteren göçebe boylarının mitolojisi ve inançlarıyla alakalı semantik olarak ilişkili öğeler olarak nitelendirmektedir.

Görsel 117. Maske giydirilmiş at maketi. Berel Müzesi. L. Kutlu, 2021

Tunç kap, 9. Kurgan'a defnedilen kadının yanında saptanan tunç kap, küremsi gövdeli ve küçük boyutlu olup iki yanında silindirik emzikleri vardır. Kabın içine sekiz adet yuvarlak çakıl taş ile kişniş tohumları koyulmuştur. Bu bitki türü, %90-92 alkol-linalaolden oluşan esansiyel bir yağ bulunan tıbbi bir içeriğe sahip olmasına rağmen, genellikle, Herodot'un tarafından tanımlananlar gibi törensel eylemlerle ilişkilendirilir.

Görsel 118. Tunç buhardan. Samashev, 2011b

Bu tür kaplara konulan kişniş veya kenevirin sıcak buharının veya tütsü yapılarak kullanıldığı çeşitli dini törenlerde kadınların belirli bir rol oynadığı varsayılabilir. Bir kadının defnedildiği 5. Pazırık kurganında tohumluk kişniş taneleri bulunmuştur (Rudenko, 1953, s. 96).

Benzer şekilde, 2. Pazırık kurganında bronz buhurdanlar ve kenevir tohumu kalıntılarının bulunduğu deri bir torba bulunmuştur (Rudenko, 1953, s. 333).

Sergey Rudenko 2. Pazırık kurganında saptanan davul ile iki adet telli müzik aletinin gövdelerini tören veya ayinlerde kullanılan nesneler olarak değerlendirmiştir (Rudenko, 1948, s. 44). Ancak Berel’de müzikal alet tespit edilmemiştir.

3.1.2. Törensel giyim-kuşam ve silahlar.

Bir önceki bölümlerden bilindiği üzere Berel Kurganları’nın tamamı farklı dönemlerde, defneciler tarafından defalarca soyulmuş ve organik materyallerden yapılan buluntular büyük ölçüde tahrip edilmiştir. Bu sebeple, kurganlarda, el değmeden korunabilmiş törensel giyisi örnekleri günümüze ulaşmamıştır. Erken Demir Çağı’na tarihlenen ve Tuva Cumhuriyeti sınırlarında bulunan Arjan 2 kurganıyla Doğu Kazakistan’daki Eleke Sazı Mezarlığı’ndaki 4. Kurgan’da korunabilen törensel giyim kuşam örneklerinin yanı sıra, mesafe bakımından Berel’e oldukça yakın olan Pazırık dönemi Ak-Alaha, Üst-Kalcın ve Kuturguntas kurganları buluntularıyla Pazırık dönemine yakın olan Esik Kurganında saptanan giyim kuşam örneklerinden göçebelerin törensel kıyafetlerinin külah biçimli *başlık* veya karmaşık *peruktan*, *gömlekten*, *kemerden*, *kaftan* veya *kürk mantodan*, kadınlarda *etek* ve erkeklerde *pantolondan*, kadınlarda uzun *keçe çoraplardan* ve *çizmelerden* oluştuğu görülür. Törensel giyim unsurları malzeme bakımından gömlek, etek, pantolon ve kaftanlar ipek, yün ve pamuk gibi kumaştan, manto ve çizmeler ise hayvan kürkünden üretilmişken, bazı örneklerde olduğu gibi, kemer ve çizmelerin yapımında deri malzeme kullanılmıştır. Törensel giyimin beraberinde karakteristik olan birtakım ziynet eşyası ve silah çeşitleriyle donatılması söz konusudur. Aksesuarlar sırasıyla: *saç tokaları*, *gerdanlık*, *bilezik*, *yüzük*, *kılıfında ayna*, *tarak*, *küpe*, *boncuk takılardan*, *kemer tokalarından* ve *düğmelerden* oluşmaktadır (Chugunov ve ark., 2017; Samashev, 2018a, s. 109-117; Samashev ve ark., 2018, s. 111; Polosmak ve Barkova,

2005, s. 43-98; Akişev, 1978; Kutlu M., 2020; Kutlu M., 2021, s. 57-75). Giyim kuşam öğelerinin bezenmesinde *hayvan üslubu* uygulanmıştır.

2010 yılına kadar gerçekleştirilmiş olan kazılarda, giyim parçaları, ziynet eşyaları veya kıyafetleri süsleyen yaprak altından kaplamalar gibi törensel kostümlere ait buluntular sadece 9. Kurgan, 11. Kurgan, 16. Kurgan, 31. Kurgan ve 34. Kurganlar'da ele geçirilmiştir (Dzhumabekova ve ark., 2010, s. 307-309). 2010 yılından sonraki yapılan arkeolojik kazılarda, giyim parçalarıyla az sayıdaki süslemelere ait buluntular 2., 5., 8., 9., 10., 15., 15A, 16. ve 30. Kurganlar'da ele geçirilmiştir.

Berel Kurganları'nda saptanan giyim kuşam örnekleri sayıca oldukça az ve çok parçalanmış haldedir. 11. Berel Kurganı'nın defin odasında yün ipliklerle örülmüş çok renkli bir giyisi parçası, halı parçası, bir giysiye ait küçük boyutlu deri ve hayvan kürkü kalıntıları, kumaş, keçe parçaları ve akik taşından boncuklarla süslenmiş bir giyisi parçası ele geçmiştir (Samashev, 2012, s. 196). Restorasyon uzmanı Kırım Altınbekov, 11. Berel Kurganı'nda saptanan giyisi örneklerinden kürklerin tilkiye ve deveye ait olduğunu tespit etmiş ve defnedilen erkeğe ait keçe başlık ile kadına ait uzun keçe çorabın parçalarını koruma altına alarak aslına uygun hale getirmeyi başarmıştır (Altınbekov & Dosayeva, 2017, s. 57-161).

Başlık yukarı doğru sivrilmiş ve ense, kulak ve boğazı örtecek şekilde tasarlanmış olup Kıpçak lehçelerinde "kulakçın" olarak adlandırılan tipteki başlıklara benzerdir. Oldukça uzun olan ve keçeden yapılan bu tür çoraplara Kıpçak lehçelerinde çulgau denilmektedir. Bu iki giyisi parçası günümüzde Astana'daki Milli Müzede sergilenmektedir.

Bununla birlikte, 11. Kurgan'daki hükümdarın başında bir peruk veya karmaşık bir saç modeli kalıntıları saptanmıştır. At kılından yapılmış bir çeşit kurdeleyle bağlanan ve çeşitli örgülerden yapılmış peruk 49-50 cm uzunluğundadır (Samashev, 2012).

Bazı durumlarda, törensel giyim kuşam unsurları günümüze çeşitli süslemeler şeklinde ulaşmıştır. Örneğin 5. Kurgan'ın mezar odasının içindeki ahşap lahidin sınırları içerisinde, başlık ile giysileri süsleyen çok sayıda yaprak altın kaplamalar bulunmuştur. Ayrıca giyim kuşama ait bir kürk parçası da saptanmıştır. 31. Kurgan'da, yaprak altından kaplamalarla bezenen külâh formu ancak hangi malzemeden imal edildiği anlaşılamayan bir başlık kalıntısı saptanmıştır (Samashev, 2011a, s. 29).

19. Kurgan'daki bir insan kafatasının arkasında ve yukarısında çeşitli şekil ve boyutlarda çok sayıda yaprak altın parça bulunmuştur. Altın parçalar kare, dikdörtgen ve daire formuna yakın kaplamalardan ve sarmal altın şeritler ile burgu tellerden oluşmaktadır. Yaprak altın parçaların biçimleriyle bazı unsurların özelliklerine göre bu süslemeler bir başlığı veya belirli saç modelini, belki 11. Kurgan'da bulunan örnekte olduğu gibi peruğu bezemek için kullanılmıştır. Altın kaplamalar çaprazına 90 cm, genişlik olarak 30 cm civarındaki bir alana yayılmaktadır.

2. Kurgan'daki lahidin batı ucuna yakın bir yerde, yandan betimlenen yırtıcı bir kedigil figürü şeklinde zoomorfik kulplu bronz bir ayna bulunmuştur. Nesne küçük bir deri çanta içine konulmuştur. Kılıf, kemere, ince deri kayışlar yardımıyla, dışarıdan çaprazlamasına çekilerek asılmıştır. Bununla birlikte kurganda kadının giyim kuşamına ait olduğu düşünülen çok sayıda yaprak altından geometrik ve figürlü parça ele geçmiştir.

Görsel 119. Tunç ayna, 2. Kurgan. Samashev ve ark., 2018

9. Kurgan'da mezar soyguncularının tahribatından dolayı bedeninin sadece alt kısmının korunduğu iskelet kalıntıları saptanmıştır. İskeletin yanında taneleme tekniğinde yapılmış altın küpeler ile kemere bağlanmış kılıflı bir ayna saptanmıştır. Lahde konulan diğer bireyin kemikleri de tahribata uğratılmış ve kemik kalıntıları soyguncularla lahdin dışına atılmıştır. Kemik yığını arasında içine sekiz adet yuvarlak dere taşıyla çok sayıda kişniş tohumunun konulduğu tunç bir kap- tütsülük, tunç ve

kemik ok uçları, yaprak altınla kaplı ahşap sfenks figürinleri, düğme ve giyisi aplikleri parçaları tespit edilmiştir.

8. Kurgan'a defnedilen kadının sağ dizi yanında horoz figürü biçimindeki kulpa sahip bir tunç ayna ile yaprak altınla kaplanmış dört ahşap düğme ele geçmiştir. 15A Kurganı'nın mezar çukurunun dolgu taşları arasında çapı 6 cm olan ve sapı kırılmış olan küçük bit tunç ayna bulunmuştur. 16. Kurgan'da ise ölülerle birlikte konulan nesneler arasında giyim kuşamı süsleyen yaprak altın parçaları ve ak boncuklar ortaya çıkmıştır. Ağır bir şekilde yağmalandığı görülen 30. Kurgan'da dört at gömüsüyle tunç bir aynanın bulunduğu kaydedilmiştir. Aynanın üzerinde organik bir malzemedan yapılmış kılıf kalıntıları görülmektedir.

Görsel 120. Üsluplaşmış horoz kulplu tunç ayna, 8. Kurgan. Samashev ve ark., 2018

10. Kurgan'da soyguncuların açtığı meyilli yer altı geçidinde okların saplarını oluşturan çubuklarla kemik ok uçların konulduğu okluk, ok kılıfına veya giyim kuşama ait yumulmuş arkar betimli dışbükey düğmeler ile gövdesi ters çevrilerek arka toynakları başının üzerinde tasvir edilen geyik motifli yaprak altın kaplı dikedörtgen

levha saptanmıştır. Yaprak altın kaplı keçeden yapılmış motif olarak çok benzer geyik betimlemeli nesne Altay'daki Ulandırık IV Mezarlığı'nın 3. Kurganı'nda defnedilen bireyin kafatasının altında bulunmuştur. Bu sebeple kurganda bulunan bu parçanın başlığa ait olduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte, kurganda, defnedilen bireyin törensel giysisiyle at koşum takımına ait olan, omuzuyla kalçasında arkar başının betimlendiği toynaklı bir hayvanın üç boyutlu figürü, yatar pozda betimlenen bir toynaklının iki boyutlu figürü, ahşap arkar başları ile diğer süslemeler bulunmuştur.

Bu kalıntılara ek olarak, Berel'in farklı kurganlarında altın küpeler, bilezik, değerli taşlardan yapılmış boncuklar ve bir deniz kabuğu şeklinde bir takı ucu vb. nesneler bulunmuştur.

Silah grubu. Berel'de saptanan savunma ve saldırı araçları *hançer, çekiç, kamçı, kalkan, sadak, yay ve oklar* gibi silah çeşitlerinden oluşur.

Berel Kurganları'nda define avcılarının mezar soygunlarından dolayı silah niteliği taşıyan az sayıda buluntuya rastlanmıştır. Savunma aracı olarak değerlendirilen bileşik yay gövdesinin bir bölümü ele geçmiştir. Ön yüzü dışbükey formlu, arka yüzü düzdür. Kesitte oval-yassı olarak tanımlanan yay gövdesinin uzunluğu 33 cm dir (Samashev & Mylnikov, 2004, foto. 161-162).

Çapı 8,5–9 mm olan ok çubukları yuvarlak kesitlidir, bulunan parçaların uzunluğu 190 ila 405 mm arasında değişir. Çubuklar kabukları sıyrılarak iyice düzeltilmiştir (Samashev & Mylnikov, 2004, foto. 161). Ok uçları büyük ölçüde kemik malzemeden yapılmıştır.

Saldırı araçları açısından, Pazırıklıların yoğun olarak kullandıkları demir çakanlar ve hançerler dikkate değerdir.

71. Kurgan'da bulunan iskeletin bel hizasında yoğun bir korozyona maruz kalan demir çakan ile bir hançer bulunmuştur. Söz konusu silahların gömülü kişinin sağ uyluğuna tutturulduğu varsayılmaktadır. Hançerin kabzasında, üzerine yaldızlı bir tokenin sabitlendiği bir sadak kalıntıları izlenmiştir. Ayrıca, ölü döşeği boyunca dağılmış halde kemikten yapılmış ok uçları bulunmuştur.

Benzer şekilde, 31. Kurgan'a defnedilen bir insan iskeletin bel hizasında ahşap saplı çekiç, dört tutturaçlı bir kılıfa konulmuş halka tepelikli kabzaya sahip demir bir hançer saptanmışken kemik yay kaplamaları ile kemik ok uçları da bulunmuştur. Bununla birlikte, 15. Kurgan'da başı doğu yönde yatırılan bir insanın güney tarafında demir bir çekiç bulunmuşken 40. Kurgan'da insan kemikleriyle karışık vaziyette oldukça aşınmış demir bir çekiç başı bulunmuştur.

72. Kurgan’da ele geçen nesneler dokuz adet kemik ok ucu, tipik demir çekiç ile yaprak altınla kaplı tunç okluk veya okluk kancası bulunmuştur.

2. Kurgan’ın üst örtünün güneybatısında, temel duvarı oluşturan ancak kayan bir taşın üzerinde demir bir hançer saptanmıştır. Hançer çift ağızlı, sivri uçlu olup sapı boyunca bir boşluk bulunmaktadır. Hasarlı kabza tepeliği oval halka biçimli olup balçağı dikdörtgen formuna yakındır. Ağız oval kesitli olup kan oluğu yoktur. Hançerin boyu 29 cm, ağız boyu 18 cm, kabzanın boyu 7,5 cm, tepelikli boyu ise 10 cm, kabza eni 3 cm’dir. Tepelik 2,5 cm’lik boya ve 4 cm’lik ene sahiptir. Kabza boşluğu balçak hizasında 1 cm olup tepeliğe doğru 0,5 cm’e kadar daralır. Balçak eni 5,5 cm, kalınlığı 1,3 cm’dir (Samashev ve ark., 2018, s. 76).

11. Kurgan’da yürütülen kazılarda deriye geçirilmiş ağaç çubuklardan imal edilmiş bir *kalkan* bulunmuştur. Kalkan belli bir açıyla ortasından kırılmış ve 2 küme şeklinde birbirlerini izleyen çubuklar demeti halinde ele geçmiştir. Ele geçen çubukların teknik ve teknolojik analizi sonucu kalkanın özgün görünümünün ve karakteristik özelliklerinin restore edilmesine olanak sağlayan verilere ulaşılmıştır.

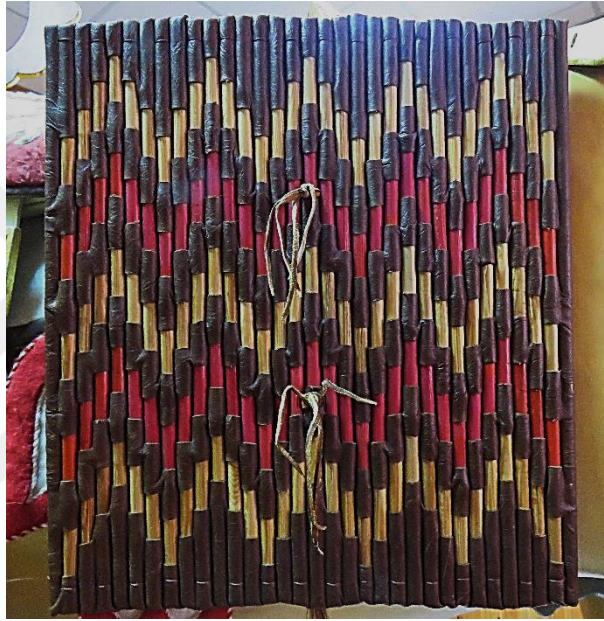
Görsel 121. 2. Kurgan’ın üst örtü kapmanlarında saptanan hançer. Samashev ve ark., 2018

Kalkan, sayısı 65-70 arasında ve uzunlukları 27-50 cm arasında, çapı 6-7 mm olan çubuklardan oluşturulmuştur. Çubuklar önce sıcak su veya buharda esnetilerek tamamen kuruyana kadar belli bir konumda şekil alması için sabitlenmiştir. Daha sonra kalkanın ana unsurunu oluşturan ve çubukları sıkılaştıran deri parçası kesilerek hazırlanmıştır (Samashev, 2011a, s. 114).

Derinin yüzeyinde dik açıyla geometrik bir motif oluşacak şekilde küçük kesikler yapılmış ve bu yuvalara uzunluklarına göre sırayla çubuklar geçirilmiştir. Bu işlemin sonucunda düz yüzeyli ve dikdörtgen biçimli bir kalkan elde edilmiştir. Ham

olan deri zaman geçtikçe kurumuş ve çubukların sıkışmasını sağlamıştır. Çubukların birbirine iyice bağlanması için her bir çubuk ince bir ham kayışla örülmüştür (Samashev, 2012, s. 206). Çubukların deriyle kaplı olmayan yanları aşı boyasıyla boyanmıştır (M. Kutlu ve L. Kutlu, 2020, s. 202).

Kalkanı oluşturan çubuklar özenle yontularak her iki uçları sivri bir bıçak yardımıyla düzleştirilmiştir. Benzer özelliklere sahip kalkanların daha önce Pazırık kurganlarında yapılan kazılar sırasında bulunduğu bilinmektedir. Pazırık'taki 3. Kurgan'da üç adet, 4. Kurgan'da bir adet, 1. ve 2. Pazırık Kurganları'nda da çubuklardan oluşturulan kalkanlar saptanmıştır (Rudenko, 1953, s. 362-376).

Görsel 122. Eyere sağ taraftan asılan kalkan. Berel Müzesi. L. Kutlu, 2021

Ayrıca 11. Kurgan'da mitolojik bir hayvanın başı şeklinde oyulan *kamçı* sapı saptanmıştır. Söz konusu parça altın varakla kaplanmıştır (Samashev, 2012, s. 218). Pazırık'taki 2. ve 4. Kurganlar'da da kırbaç veya kamçının kopuk başlıklarına ulaşılmıştır. Bilim adamları kamçıların ve kırbaç gibi türevlerinin işlevsel öneminden dolayı, Pazırık toplumunun sadece seçkin veya sosyal statüsü yüksek olan kişilerin mezarlarına gücün ve iktidarın sembolü olarak konulduğu düşünülmektedir (Rudenko, 1953, s. 362-376; M. Kutlu ve L. Kutlu, 2020, s. 203).

3.1.3. Günlük hayatta kullanılan araç gereçler

Bu buluntu grubu, mezar odalarına konulan ve Berel sakinlerince günlük hayatta kullanılan araç ve gereç niteliği taşıyan nesnelerden: seramik kaplardan,

dikdörtgene yakın formlu ahşap tabaklardan veya alçak sehpalardan, Yak öküzü boynuzundan yapılmış bir kaptan, boyaları öğütmek veya hububat ve tohumlarını ezmek için kullanılabilen taş tahıl öğütücülerden ve Z. Samashev'e göre (2012) kurganların inşası için kullanılan ve belki de kurganların mezar çukurları doldurulurken içinde bırakılmış olan ahşap malzemeden yapılmış olan kürek, çekiç, direk, buz keski, takozlar, çırpıcılar, sıyrıcılar ile ahşap merdiven gibi araç gereçlerden oluşur.

Seramik Testiler. Pazırık Kültürü ölü gömme geleneğine göre defnedilen her birey başına en az bir seramik kabın konulması kültürün karakteristik özelliklerindendir. Pazırık kurganlarında saptanan seramik testilerin ortak özelliği onların oldukça kırılğan olmalarıdır, bu sebeple seramik kapların cenaze törenlerine yönelik imal edildikleri izlenimi doğmaktadır (Samashev, 2011a, s.138).

Seramik testiler Berel'deki 2., 5., 8., 72.,73.,18.,23.,31.,34.,41.,42.,43. ve 44. Kurganlar'da bulunmuştur. Berel Kurganları'nda saptanan kilden yapılmış testiler şekilleri ve üzerlerindeki süslemeleri açısından çeşitlilik göstermektedir. Berel'in emzikleri ve kulpları bulunmayan seramik testileri biçim olarak deriden yapılan sıvı kaplarının formlarını tekrarlamaktadır. Bu tür deri sıvı kapları Türkçenin Kıpçak lehçelerinden Kazakçada torsk, Tatarca tursık olarak adlandırılmaktadır.

Bu tür kaplara en çok benzeyen örnek 18. Kurgan'da saptanmıştır. Boyut bakımından oldukça büyük, ağza doğru daralan, uzun ve eğimli boyunlu kabın gövdesi simetrik değildir. Tabanı düzdür. Seramiğin yüzeyi sivri uçları aşağı bakan ve yüzeyleri kesişen çizgilerle doldurulan üçgenler biçimli dört şeritle bezenmiştir. Bu örnekte, Pazırık Kültürü seramiklerinde çok yaygın olan tomurcuk benzeri kabartmalar ile siyah renkli mineral boya ile yapılan bezemeler yoktur (Samashev, 2011a, s. 138). Deri torskların hem biçimini hem de süslemesini taklit eden ve yüzeylerinde deri kapların dikişlerini taklit eden çizgiler bulunan seramik kaplar Altay'ın Kulajorga kurganlarında ortaya çıkarılmıştır.

Özgünlük bakımından diğer seramik testilerden farklı olan bir örnek 10. Kurgan'da bulunmuştur. Kırmızı kilden yapılan yüksek ve dar boyunlu testinin yüzeyinde kabarık kil tomurcuklarının dört dikey şerit şeklinde dizilmesiyle oluşturulan bir bezeme söz konusudur.

34. Kurgan'da saptanan iki orta boyutlu seramik testiden biri hafif asimetric küremsi gövdeli, yüksek boyunlu, düz tabanlı olup yüksekliği- 28,5 cm, ağız kenarlığının çapı- 11,2 cm, ağız çapı- 7 cm, taban çapı- 9,3 cm'dir. İkinci kap da

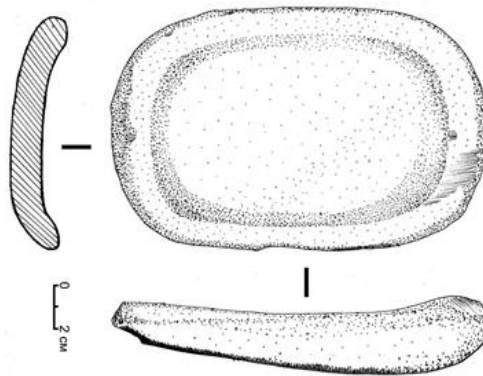
asimetrik küremsi gövdeli, yüksek dar boyunlu ve düz tabanlıdır, yüksekliği- 27 cm; ağız kenarlığının çapı- 11 cm; ağız çapı – 6,5 cm, taban çapı- 8,5 cm’dir.

Ahşap tabaklar. 5. Kurgan’da kalın cidarlı, emziksiz ve kulpsuz testi biçimli küremsi gövdeli, düz tabanlı, ağız kısmına doğru hafif genişleyen ince ve dar boyunlu iki seramik kap saptanmıştır. İlkinin yüksekliği 43 cm, taban çapı 12 cm, gövde çapı 27 cm, boyun çapı 11cm, ağız çapı 15 cm’dir. Yüzeyinde çatlaklarla is izleri gözlemlenmiştir. İkinci testinin yüksekliği 44 cm, taban çapı 10 cm, gövde çapı 28 cm, boyun çapı 11cm, ağız çapı 14 cm’dir (Samashev ve ark., 2018, s. 102-103).

11. Kurgan’da bulunan ve bir parçası korunan yak öküzü boynuzundan yapılmış bir kap, nadir rastlanan eşya olarak nitelendirilebilir. Benzer örnekler Ak-Alaha ve Olon Gurin Gol kurganlarında saptanmıştır.

11. Kurgan’ın buzla kaplı defin odasında bulunan araç gereçler arasında ahşaptan oyularak yapılan düz dipli, yüksek ince kenarlı, enine dikdörtgen formlu tabak ile ayakları sökölüp takılabilen, köşeleri yuvarlatılmış kare formuna yakın alçak bir sehpa bulunmuştur. Kurgan kazılarında ahşap “astau” tabaklar ve masalar, 5. Kurgan’da olduğu gibi, bazen üzerinde adak küçükbaş hayvanların ve atların omur ve kalça kemiklerinden yapılan yiyeceklerle birlikte saptanır. Astau tabakların yanına mutlaka demir bıçak konulmaktadır. 5. Kurgan’daki ahşap tabak korunmamış olup sadece kenarlığını kaplayan metal parçaları ele geçmiştir.

Taş öğütücüler. Bir kadın defnedildiği 9. Kurgan’da taştan yapılmış küçük boyutlu yuvarlatılmış köşeli dikdörtgen boya öğütücüsü saptanmıştır. Benzer taş öğütücüler 2. ve 16. Kurgan’da da ortaya çıkarılmıştır.

Görsel 123. Taştan yapılmış bir öğütme kabı, 2. Kurgan. Samashev ve ark., 2018

Mezar odasının kuzey duvarı ile lahdin arasında onarım izleri taşıyan ahşap bir kürek bulunmuştur. Kürek yaklaşık 100 yaşındaki bir huş ağacından yapılmış ve mezar odasının kuzey duvarının yanına konulmuştur. Kürek köşeleri yuvarlatılmış dikdörtgen şeklinde olup 29 cm uzunluğa ve 25 cm genişliğine sahiptir. Kürek sapının uzunluğuysa 75cm'dir. Sert toprakta sık kullanılmış olan alet 3 parçaya bölünmüştür ve basit bir onarımla restore edilmiştir. Berel'in diğer kurganlarından da birkaç küreğin parçaları ele geçmiştir (Samashhev & Mylnikov, 2004, 63; M. Kutlu ve L. Kutlu, 2020, 193).

11. Kurgan'daki ahşap küreğin benzerleri Altay'daki diğer Pazırık kurganlarında da bulunmuştur. Kurganların inşası esnasında kullanılmış olan, merdiven, tokmak çekiç gibi iş aletlerinin Pazırık kurganlarında da tespit edildiği bilinmektedir (Rudenko, 1953, s. 376). Bu nesnelerin kurganların inşası sırasında kullanılan aletlet olabileceği görüşü bilim insanlarında kabul görmemiştir, bu aletler olasılıkla kaçak kazılardan kalmıştır.

Bununla birlikte Berel'deki kurganların inşası sırasında kullanılıp mezar çukurunda bırakıldığını düşünülen direk, buz keski, takozlar, çırpıcılar, sıyrıcılar ile ahşap merdiven gibi araç gereçler de bu gruba dâhil edilmiştir (Samashhev & Mylnikov, 2004).

3.1.4. At koşum takımları

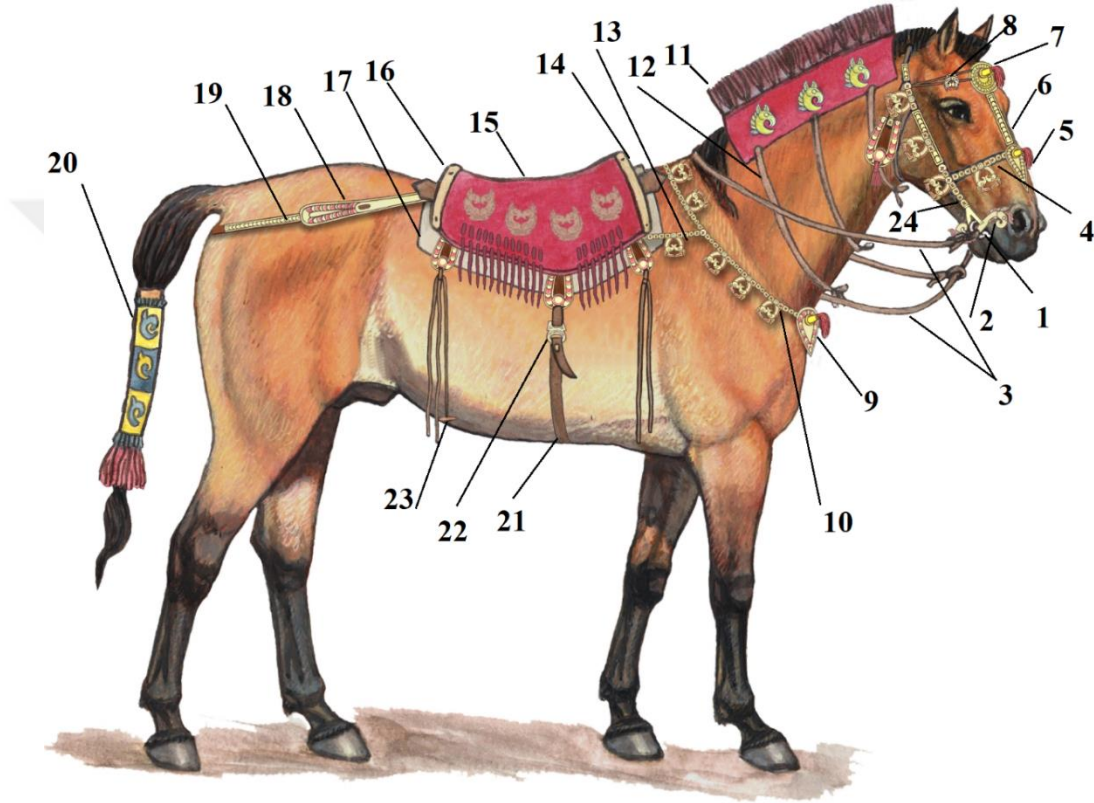
“Koşum takımı” kavramının birkaç anlamı vardır, genellikle koşum hayvanı arabaya bağlamak için kullanılan kayış takımı anlamına gelir. Çalışmamız kapsamında ise koşum binicilikte kullanılan at ekipmanları anlamına gelmekte olup *dizgin takımı*, *eyer takımı*, *göğüs kayışı* ve *kusun kayışı* olmak üzere dört grup halinde ele alınır.

Berel Kurganları buluntularının arasında binicilik malzemeleri çok önemli konumdadır. Berel atlarının dizgin seti zoomorfik ve bitkisel motiflerle süslenmiş altın kaplı levhalarla yoğun bir şekilde süslenmiş *baş/tepe*, *alın* ve *burun kayışlarından* yani *yulardan* ve *ağızlık (gem)*, *suluk (yanaklık/kantarma çubuğu)* ve *dizgin* kayışlarından oluşmaktadır. Az sayıdaki tunç örneğin dışında ağızlıkların çoğu dövme demirden yapılmıştır. Öte yandan Berel atlarının maskeleri, perçem kılıfları,

yele ve kuyruk kılıfları atların önemini vurgulayan inançlar ve törensel eylemlerle ilgili olmalıdır.

At koşum takımına ait buluntular çoğunlukla Berel'deki 2. Kurgan, 5. Kurgan, 10. Kurgan, 11. Kurgan, 9. Kurgan, 36. Kurgan ve diğer bazı kurganlardan gelmektedir.

Görsel 124. 36. Kurgan'daki aygırın koşum takımı, rekonstrüksiyon. Z. Samashev, 2018; L. Kutlu, 2022

1. Ağızlık (gem)	7. Alın levhası (disk)	13. Eyerle göğüs kayışını bağlayan kayış	19. Kuskun kayışı levhaları
2. Suluk (yanaklık)	8. Alın kayışı ve figürlü alın levhası	14. Ön kaş	20. Kuyruk kılıfı
3. Dizgin	9. Gerdanlık	15. Eyer	21. Kolan kayışı
4. Yatay burun kayışı	10. Göğüs kayışı ve süsleme levhaları	16. Arka kaş	22. Kolan tokası
5. Burun levhası	11. Yelelik	17. Tepindirik	23. Tepindirik kayışı tokası
6. Dikey burun kayışı	12. Yele kılıfı kayışı	18. Kuskunu süsleyen uzun levha	24. Yular

Berel'deki 36 kurgan at koşum takımının aslına uygun olarak rekonstrüksiyonunun yapılabilmesini sağlayan verileri sunması bakımından son derece önemlidir. 36. Kurgan'da günümüze el değmeden korunarak ulaşan ve seyrek

uygulanan malzemeden, geyik boynuzundan oyulan at koşum takımı örneği söz konusudur.

Buz tabakasıyla kaplı olan 11. Kurgan ve 10. Kurgan'daki at koşum takımları, yaprak altınla kaplanmış figürlü ahşap süslemelerin yanı sıra eyere ait kumaş örneklerini barındırması bakımından üstün değere sahiptir. 11. Kurgan'da alt sırada 7, üst sırada 6 olmak üzere toplam 13 atın defni saptanmıştır. Mezar odasına yakın olan atların koşum takımları mezar soyguncularının tahribatından dolayı hasar görmüştür. Ancak, buna rağmen araştırmacılar, atların çoğunun süslemelerinin başlangıçtaki diziliş ve sıralanma düzenini aslına uygun hale getirebilmiştir. Atlar kurganlardan donmuş bloklar halinde çıkartılmış, frigorifik araçlarla taşınmış ve laboratuvar ortamında koruma kurallarına uygun olarak ayrıştırılarak incelenmiştir. Daha sonra atlar alfabetik sıraya göre numaralandırılmıştır (M. Kutlu ve L. Kutlu, 2020, s. 17).

Çalışmamız kapsamında, atların koşum takımları ve süslemelerini bulunduğu kurgan ve alfabetik sıra numarasına göre tanımlanmıştır. Alt katmandaki atlar:

At 11H (Hükümdarın Öz Atı). Atın yüzüne dağ keçisi boynuzlu ve stilize edilmiş grifon sorgucu biçimli bir perçem kılıflı deri maske giydirilmiştir. Ağzılık halkalarına geçirilmiş “S” biçimli sulukların uçları yaprak altın kaplı grifon protomu şeklinde tasarlanmıştır. Tepe ve alın kayışları yaprak altınla kaplı kanatları açık grifon figürleriyle süslenmiştir. Yanak kayışının her iki tarafında üçer levha, burun kayışında da üç levha saptanmıştır. Göğüs kayışı yaprak altın kaplı ve kanatları açık grifon figürü biçimli 14 levha içermektedir. Araştırmacılar, iki farklı düzene göre: 1) Göğüs kayışında her iki tarafta üçer olmak üzere toplam altı, sağ ve sol kuskun kayışında ikişer veya üçer figürlü levha, 2) Göğüs kayışında her iki tarafta üçer olmak üzere toplam altı ve eyerin sağ ve solunda birer veya ikişer levha, yerleştirilmiş olduğunu tahmin etmektedir. Ayrıca eyerin yanında yaprak kalay kaplı damla biçimli levhalar bulunmuştur (Samashev, 2011a, s. 145).

Gövdeleri önden, başları profilden ve kanatları aşağı yönde açık betimlenen grifon figürleri 1. Tuyakta kurganındaki bir eyer ile 2. Başadar kurganındaki bir eyerin ön ve arka kaşlarını süslemiştir (Rudenko, 1960, t. LI, XCVII; Barkova, 1987, s. 17).

Defnedilen bireyin öz atının koşum takımının süslemesinde grifon figürlerinin baskın olduğu örnekler Kuturguntas ve Ak-Alaha kurganında bulunmuştur (Polosmak, 1992, s. 58; Polosmak, 1994, s. 50).

At 11K. Atın ele geçen koşumu ön yüzü yarım silindir biçimde tasarlanan küçük levhalarla ve kendi kuyruğunu ısırmcasına profilden betimlenen doğaüstü kedigil bir yırtıcı formu levhalarla süslenmiştir. Alın levhası merkezinde dışbükey yarım daire bulunan bir disk biçimindedir (Samashev, 2011a, s. 145).

11L Atının koşumu zıt yönlerde bakan profilden betimlenen geyik figürleri biçimli levhalarla süslenmiştir (Samashev, 2011a, s. 145).

Ayna simetrisine göre betimlenen geyikler betimli levhalarla bezenmiş koşum takımı 1. Pazırık kurganında ele geçmiştir (Rudenko, 1953, t. XL).

At 11N. Bu atın törensel koşum takımı sakallı yırtıcı bir kedigil figürleri ile üsluplaştırılmış kartal veya grifon dizisi formu levhalarla süslenmiştir. “S” biçimli sulukların uçları yaprak altın kaplı grifon protomu şeklinde tasarlanmıştır, ön yüzü yarım silindir formuna yakın şekillerle süslenen çatallanan yular uzantılarının yaprak kalayla kaplı olduğu tahmin edilir (Samashev, 2011a, s. 145).

Alın levhası alt yanlarında iki kedigil gövdeli ve çok biçimli doğaüstü varlıkları tutan önden betimlenen yırtıcı bir kedigil yüzü şeklindedir.

Göğüs bezemeleri kayış kesişmelerine takılan üç adet sakallı kedigil figüründen ve diğerleri yaprak altınla kaplı yarım silindirler ve boncuklar dizileri şeklinde süslenen toplam 12 levhadan oluşur. Eyere ise koniye yakın biçimli bir levha takılmıştır. Bununla birlikte, bu atın üzerinde, çatallanan dallarının dış hattı boyunca palmet formu bitkisel motifle bezenen kayış ayırıcı bulunmuştur.

Diğer levhalar boyut bakımından dikdörtgen ve küçük olup öz yüzleri iki sıra yarım silindirler veya boncuklar biçimde süslenmiştir. Atın kendi yelesinin kesik olduğu ve üzerine yele kılıfı giydirildiği tahmin edilmektedir (Samashev, 2011a, s. 145).

At 11G. Alt sırada bulunan 11G atının dizgin seti yırtıcı bir kedigilin mitolojik varlığa saldırı sahnesini betimleyen levhalarla süslenmiştir. Gem suluğunun uçlarında da aynı sahne konu edilmiştir. Alın levhası bir disk biçiminde olup eyerin sağına bir kalkan asılmıştır. 11. Kurgan’da saptanan *I* atının dizgin grubu yandan tasvir edilen grifon protomu biçimli levhalarla bezenmişken gem suluğunun uçları da grifon başı şeklinde bezenmiştir (Samashev, 2011a, s. 145).

At 11M. Törensel koşumun dekorunda bir yırtıcı kedigil ile stilize edilmiş sığınların imgesi kullanılmıştır. S biçimli gem yanaklıklarının ucu yaprak altın kaplı üsluplaştırılmış kartal veya grifon başı formudur.

Burun kayışının ortasına ve kayışların kesiştiği noktalara yaprak altınla kaplı iki stilize sığın başını tutarcasına betimlenen kedigil yırtıcı figürlü alçak kabartmalı levhalar yerleştirilmiştir. Yanak kayışlarının sağ ve sol ucuna bir kedigil ve bağlı stilize sığın başlı figürlü levhalar yerleştirilmiştir. Ayrıca üçer adet zıt yönler bakan stilize edilmiş sığınlar formu levhalar da saptanmıştır. Atın burun kayışına 3 levha asılmıştır, ortadaki levha iki sığın başlı bir kedigil figürü biçimindedir. Tepelik kayışına ait 13 figürlü levhanın sekizi zıt yöne bakan sığınlar şeklinde iken diğer beşi heraldik kompozisyonda tasarlanan kedigil yırtıcı tasviridir. Burun kayışının ortasında boyut bakımından en büyük olan levhada yırtıcı kedigilin başıyla stilize sığın başları birlikte tasvir edilmiştir. Atın alın kayışı yaprak kalayla kaplı dışbükey yarım daire formu bir levhayla bezenmiştir (Samashev, 2011a, s. 148).

Göğüs setinde 6 adedi omuz kayışında, diğer 10'u göğüs kayışında olmak üzere toplam 16 figürlü levha bulunmuştur. Bunların ikisi eyer kayışlarıyla birleşme hizasına yerleştirilmiş olup sığın başlarının yaprak kalayla kaplı olduğu heraldik kompozisyonda tasarlanan yaprak altınla kaplı kedigil yırtıcı başı formu iken diğer sekizi zıt yöne bakan sığınlar biçimindedir. Omuz kayışlarında ise her iki tarafta stilize sığın betimli üçer levha yerleştirilmiştir. Eyer üzerine hayvan mücadele sahnesi işlenmiştir. Eyerin kenarları, sağ kenarı boyunca 23, sol kenarı boyunca 13'u saptanabilen üç boyutlu yaprak kalay kaplı bitki biçimli levhalar takılmıştır. Eyerin arka kaşlarına başı kesilmiş koni şekilli ikişer levha yer almıştır. 11M atı diğerlerinden açık renkli olmasıyla farklıdır (Samashev, 2011a, s. 148).

Profilden tasvir edilen ve zıt yönler bakan grifonları çenesiyle tutarcasına önden betimlenen yırtıcı kedigil figürlü koşum süsleme levhaları 1. Tuyakta kurganında açığa çıkarılmıştır. Her üç varlığın kulakları bir sarmalla belirginleştirilmiştir. Yırtıcı kedigilin göze en çok çarpan özelliği büyük ağzıyla keskin ve iri dişleridir. Bereldeki örneklerdeki baskın kedigil figür üç boyutlu heykel tekniğinde oyulmuşken 1. Tuakta kurganında saptanan örnekler kabartma tekniğinde yapılmıştır (Rudenko, 1960, t. XCV). Üst katmandaki at ekipmanları definecilerin hasarlarına daha yoğun maruz kalmıştır, bu sebeple buradaki koşum süslemeleri kısmen korunabilmiştir.

At 11 B (Defnedilenlerin Öz Atı olabilir.) Bu atın göğüs kayışıyla dizgin setinin dekorasyonunda arkar (dağ koyunu) imgesi kullanılmıştır. Atın başına gerçek boyutlu dağ tekesi boynuzunu taklit eden ahşap boynuzlu deri maske takılmıştır. Göz siperliği ile yele kılıfı deriden imal edilmiş olup yaprak altın ve kısmen kalaydan plakalarla

süslenmiştir. Deri maske kırmızı renkli bir kumaşla kaplanmıştır. Yele kılıfına alt ucundan bağlanmış kahverengi saç demetleri yapıştırılmıştır (Samashev, 2011a, s. 148).

Gem sulukları düz çubuk gövdeli olup her iki ucunda dağ koyunu başları betimlenmiştir. Yular kayışlarının bezemesinde yine arkar başları biçimli levhalar kullanılmıştır. Ayrıca burun kayışı üzerinde merkeze doğru bakan çiftler çiftler yerleştirilmiş, altın varakla kaplı dağ koyunu başı formu 4 adet levha bulunmaktadır. Atın göğüs kafesini saran kayışın sol tarafında dağ koyunu başı tasvirli 6 levha saptanmıştır (Samashev 2011a, s. 148).

Arkar başı formu levhalar 1. Pazırık kurganındaki 9. ve 10. koşum takımınlarının süslemelerinde başlıca imge olarak bulunmaktadır. Ancak 9. takımın sulukları grifon protomları biçimindedir. Burada açığa çıkartılan arkar formu süsleme levhaların bazılarında boynuzların deriden yapıldığı örnekler mevcuttur (Gryaznov, 1950, t. XIX-XXII).

At 11 E. Dizgin ve göğüs süslemelerinde halka şekilde yumulmuşçasına betimlenen üçlü grifonlu yırtıcı kedigil başı imgesiyle bitkisel motifli levhalar kullanılmıştır. Yular palmet motifli sekiz levhayla kayışlarının kesiştiği kısımlara takılan kedigil bir yırtıcı betimli beş levhayla bezenmiştir. Göğüs kayışı grubuna ait kedigil bir yırtıcının başı formu üç levhayla bitkisel motifli dört levha bulunmuştur. Göğüş kayışıyla eyeri bağlayan yatay kayışların hizasında bitkisel motifli dört plaka saptanmıştır. Eyer üzerine bir hayvan kürkü, büyük olasılıkla kurt postu konulmuştur (Samashev, 2011a, s. 148).

Pazırık dönemine tarihlenen at koşum takımlarının süslemeleri motifler açısından son derece zengindir. Bazı koşum takımlarında belirli bir imge veya motif baskın iken bazılarında birkaç imgenin bir araya geldiği gözlemlenebilir. Örneğin, 1. Pazırık kurganının 7 numaralı takımının dekorunda palmet motifi baskın iken 8. takımın ana motifi antropomorfik yani bir insan yüzü biçimindedir (Gryaznov, 1950, t. XV-XVIII). Benzer şekilde 3. Pazırık kurganında saptanan bir koşum takımının bezemesinde kuş tumşuğu veya pençesinin stilize edilmesiyle oluşturulan bitkisel bir motif baskındır. Benzer motifli koşum takımı 2. Başadar kurganında da saptanmıştır. 5. Pazırık kurganında saptanan bir yuların süslemesinde ise üç boyutlu geyik ile rölyefli grifon, aslan ve kurt gibi yırtıcıların figürleri görülür (Rudenko, 1952, görsel 53, 55; Rudenko, 1960, t. XXV).

11F Atının koşumunun tasarımında tıpkı *11E* atında olduğu gibi üçlü grifonlu kedigil bir yırtıcıyla bitkisel motifli levhalar esas alınmıştır.

Atın yüzünde bir maske kalıntılarıyla ensesinde keçeden yapılmış bir yelelik bulunmuştur. Dizgin takımının düğüm noktaları, yani, burun ve yanak kayışlarının keşiştiği yerlerle ve alın kayışının ortası toplam beş kedigil avcı figürüyle bezenmişken aralarına palmet motifli sekiz levha takılmıştır. Göğüs kayışı grubuna ait olduğu değerlendirilen kedigil bir yırtıcının başı formu üç levhayla bitkisel motifli dört levha bulunmuştur. Eyeri göğüs kayışına bağlayan yatay kayışları süsleyen bitkisel motifli dört plaka bulunmuştur (Samashev, 2011a, s. 148).

Kalıcı buz (permafrost) tabakasının olduğu anlaşılan 10. Kurgan'ın üst katmanında dört, orta ve alt katmanlarında üçer olmak üzere toplam 10 atın defni bulunmuştur. Atların koşum ekipmanlarını süsleyen ve domuz dişini taklit eden ahşap takılar *10A*, *10B* ve *10C* atları üzerinde bulunmuştur, bunlar geniş tabanlı ve sivri uçlu kıvrık nesneler olup pençe veya gaga olarak tanımlanabilir (Samashev ve ark., 2010, s. 259). Biçim olarak benzeyen fakat malzeme olarak yaban domuzu dişinden yapılan süslemeler 1. ve 2. Tuyakta kurganlarında ve 2. Başadar kurganlarında da bulunmuştur (Rudenko, 1960, t. XLIX, CX).

Açık ve aşağı indirilmiş kanatlı bir kuş figürü hasarlı olup *10B* atının üzerinde bulunmuştur. Merkezinde dışbükey yarım daire bulunan alın diskleri *10D* ve *10I* atlarının üzerinde tespit edilmiştir. *10E* atının süslemesinde bir perçemlikle stilize edilmiş bir balık figürü formu levhalar ele geçmiştir. Profilden betimlenen ve zıt yönlerde bakan toynaklılar biçimli ahşap levha *10F* atının koşumuna aittir. Sorgucu palmet formu olan ve başlangıçta üç boyutlu olarak tasarlanmasına rağmen sadece başı kısmı korunan grifon figürleri *10I* ve *10 H* atlarının koşum takımlarını bezemiştir. Bununla birlikte, *10I* atının koşumunun bezemesinde üsluplaşmış zoomorfik öğelerin birleşimiyle oluşan bitkisel motifli levha ile her iki ucunda üç yapraklı palmet biçimli sorgucu olan bir grifon protomu ile betimlenen S biçimli suluk kullanılmıştır. *10G* atının koşumunda aşağı doğru sarkan bir bitki motif ve kabarık bir düğme betimli plaka ile çarkı felek motifli bir levha mevcuttur. Ayna simetrisine göre yapılmış dağ keçisi formu ahşap levha *10K* atının koşum takımını süslemiştir (Samashev ve ark., 2010, s. 260-264).

Aşğı doğru sarkan bir bitkisel motif ile kabarık bir düğme betimli plakaya benzeyen örnekler 3. Pazırık ve 2. Başadar kurganlarında açığa çıkartılmıştır. (Rudenko, 1952, görsel 53, 55).

10. Berel kurganında saptanan palmet formlu koşum takımı süsleme levhalarına benzeyen örnekler 1. Pazırık kurganında saptanmış olup bazıları çok yapraklıdır (Rudenko, 1952, foto. 67).

Eyerler. Berel Kurganları buluntuları arasında hem binicilik ekipmanlarının gelişimi açısından hem de günümüzde kullanılan sert çatılı eyerlerin prototipleri olması bakımından özel konuma sahip olan binici malzemesi olarak *yumuşak eyerler saptanmıştır*. Permafrost katmanlı 10. Kurgan ve 11. Kurganlar'da, Pazırık Kültürü'ne özgü yapısal özelliklere sahip toplam 10 yumuşak eyerin kalıntısı bulunmuştur. Berel'in *eyer takımları*, atların sırtına örtülen tepindiriklerden, üzerine konulan yumuşak eyerden, eyeri ata sabitleyen kolan kayışından, bazen kolan tokasından ve eyere ek unsurları bağlamak için kullanılan tepindirik kayışı ve tokasından oluşmaktadır. Yumuşak eyerler ise yün veya saman dolgulu, bazen kumaşla kaplı, birbirine bağlanmış iki simetrik keçe yastıktan, atlının arkaya veya öne kaymasını engelleyen, ağırlıklı olarak ahşaptan, bazı örneklerde boynuzdan oyulan yay biçimli eyer kaşlarından meydana gelir. Eyerlerin üzerine, onların konturunu tekrarlayan ve çeşitli doğaüstü varlıkları veya onların mücadele sahnelerini tasvir eden genellikle sarı, kırmızı ve mavi renk paletinde keçe apliklerle süslenen eyer örtüleri serilir. Bununla birlikte eyerlere oldukça gösterişli, büyük boyutlu bazen saçak şeklindeki iplik demetleri, bazen de balık biçimli örtü süsleme sarkıtları (salpınşak) takılır (Kashkinbayev ve Samashev, 2005, s. 111). Her ne kadar kuskun ve göğüs kayışları bu çalışma kapsamında, ayrı gruplar halinde ele alınsa da her iki unsur da eyerlerin uzantılarından sayılmaktadır.

Berel eyerlerinin, Pazırık tipi olarak tanımlanan eyerlerden temel yapısal farklılıkları yoktur. Genel olarak eyerler, yapıldıkları malzeme bakımından, örneğin 5. Pazırık kurganındaki bir örnekte olduğu gibi yastıklarının keçe veya deriden yapılmış olması, dolguda geyik postu kullanılması, kolan tokalarının biçimi, kancalı veya düğmeli gibi öğelerinin veya elemanlarının formu ve süslemeleri bakımından çeşitlilik gösterir (Rudenko 1952, s. 127; Rudenko, 1953, s. 161; Stepanova, 2006, s. 111-132).

Sergey Rudenko (1953) "Pazırık tipi" eyerlerin "İskit tipi" eyerlerden türediğini düşünmüştür, ancak Avrasya'nın batı kesimindeki kurganlarda İskit eyerlerinin var olduğuna dair bulgu veya kanıtlar son derece kısıtlı olduğundan bu eyerlerin yapısal özellikleri hakkında fikir edinmek zordur. Görünüşe göre, yumuşak eyerlerin özgün biçiminin Altay'daki Pazırık Kültürü mensuplarınca, en geç MÖ V. yüzyılda icat

edildiğine ve buradan tüm Avrasya'ya bazı değişimlere uğrayarak dağıldığına dayanak olabilecek birçok bulgu vardır. Örneğin günümüzde, San Petersburg'daki Hermitage Müzesi koleksiyonunda Pazırık Kültürü'ne ait kurganlarda saptanan iyi veya kısmen korunan 70 eyer takımı varken (Stepanova, 2016), Berel'de kısmen korunan 10 eyer takımı bulunmuştur. Zainolla Samashev (2011a) söz konusu yumuşak eyerlerin "İskit tipi" olarak değil Doğu'da "Subaşı" ve Batı'da "Çertomlık" türlerini ayırt ederek, "Pazırık tipi eyer" olarak tanımlamak gerektiğini öne sürmüştür. Burada bahsedilmesi gereken konu ise hem Çertomlık hem de Subaşı kurganlarının tarihlendirmelerinde henüz son noktanın konulmamış olmasıdır.

3.2. Berel buluntularının süsleme özellikleri

Berel Kurganları'nda saptanan ve süsleme niteliği taşıyan buluntuların büyük çoğunluğu at koşum takımı bezemeleriyle ilgilidir. Bununla birlikte kurganlara defnedilen bireylere ait objeler ve törensel giyim-kuşam öğeleri de söz konusudur (Samashev, 2011a; Samashev ve ark, 2000; Samashev, Dzhumabekova ve Bazarbayeva, 2010; Dzhumabekova, Bazarbayeva, & Glushkova, 2010) .

Koşum takımlarının süslemelerini oluşturan çeşitli boyunlardaki levhalar biçim bakımından geometrik şekilli ve figürlüdür. Geometrik şekilli süslemeler sayıca az olup bezemeler çoğunlukla figürlüdür. Koşum takımlarını bezeyen süslemelerde görülen motifler geometrik, bitkisel ve figürlü motifler olarak üç gruba ayrılabilir.

Berel buluntuları arasında geometrik ve bitkisel motifli süslemeler az sayıda olup sayı üstünlüğü figürlü örneklerdedir. Figürlü süslemelerin çoğunluğu zoomorfik özellikler gösterir. Zoomorfik özellikler gösteren bu süslemeler hayvan üslubunda imal edilmiştir.

Geometrik motifler seramik kapların yüzeyindeki üçgen dizileri, dairesel formlu at alınlıklarının merkezlerindeki dışbükey yarım daireler, ters damla motifleri, kalkan yüzeylerinde görülen zigzag motifleri, balıksırtı deseni, içbükey kenarlı üçgen, içbükey kenarlı dörtgen gibi motiflerle temsil edilir.

Süslemelerde görülen *bitkisel motifler* palmet ve figüratif motiflerin stilize edilerek bitkisel motife dönüştüğü örneklerle temsil edilir (Katalog No. 35).

Figürlü motiflerin büyük çoğunluğu *zoomorfik* motiflerden oluşurken birkaç *antropomorfik* örnek de bulunur. Süslemelerde görülen zoomorfik imgelerin törensel

giyim kuşam, silah veya koşum takımı bezemesi olsun, fark gözetmeksizin her tür nesnede uygulandığı görülür.

3.2.1. Başlıca İmgeler

Berel Kurganları'nda ele geçen figürlü süslemelerinin betimlenmesinde yoğun stilizasyon söz konusudur, fakat bu üsluplaşma hayvan ve mitolojik varlıkların tanımlanabilirliğine engel teşkil edebilecek dereceye ulaşmaz. Pazırık sanatı üzerine araştırma yapan bilim insanlarının büyük çoğunluğu süslemelerde görülen imgeleri, doğada örneği olan hayvanlar ile doğaüstü varlıklar olmak üzere iki grupta ele alır (Gryaznov, 1950; Rudenko, 1953, 1960; Barkova, 1987, Polosmak, 1994, 2001; Kubarev, & Shulga, 2007; Samashev, 2011a; Bazarbayeva, 2008)

Doğada örneği olan hayvan imgeleri Altay faunasına özgü canlıların imgelerinden, horoz, kartal veya akbaba gibi kuşlardan, geyik, sığın, domuz, dağ tekesi ve arkar gibi toynaklılardan, balıklardan ve kedigil yırtıcılardan oluşur (Katalog No: 06, 10, 24, 28, 30, 31, 33, 34)

Doğaüstü mitolojik varlıklar arasında en sık görülen imge “grifon” figürleridir, ardından boynuzlu aslan, sfenks ve dağ keçisi boynuzlu bir çeşit “lamassu” imgeleri görülür (Katalog No. 1, 9, 11-13, 18, 23, 26, 27)

Grifonlar kendi arasında toynaklı grifon, kaplan grifon, kartal veya akbaba biçimli grifon olarak sınıflandırılabilir.

Berel Kurganları'nda saptanan süslemelerde yalın figürlerin yanı sıra kompozisyon oluşturan betimler de bulunmaktadır. Özellikle ağaç ve boynuzdan oyulan figürlü süslemeler, çoğunlukla, denge açısından *simetrik* ve dinamizm bakımından *statik* olarak değerlendirilebilir (Katalog No. 07, 09, 37).

En sık görülen kompozisyonlar ise *simetrik* ve *heraldik kompozisyonlardır*. *Simetrik* kompozisyonlarda, figürler veya onların protomları, merkezi bir bir eksene göre aynada yansırcasına çeşitli pozisyonlarda betimlenmiştir. Ağırlıklı olarak profilden betimlenen figürler yüz yüze, *karşılıklı duruş*, sırt sırta veya *zıt yönlü duruşta* betimlenmekle birlikte, birçok örnekte, *baş aşağı* antitetik veya *zıt yönlü duruşta* (Katalog No. 17, 23, 27, 36), hatta *yan duruşta* tasvir edildiği görülebilir (Katalog No. 25).

Heraldik kompozisyonlarda, baskın ve merkezi konumda olan öge, daha büyük olup önden betimlenirken “bağlı” olan ögeler ise ayna simetrisine göre tasvir edilir.

Genellikle “hayvanların efendisi” ikonografisi kapsamında görülen heraldik kompozisyonda, merkez yer alan insan veya tanrı figürünün üstünlüğü, bağlı figürlerin ise ona tabi olma durumu vurgulanır. Berel Kurganları’nda saptanan objelerin görsel analizi yapıldığında, burada, yırtıcıların toynaklılardan üstün olması veya hayvanların mitolojik varlıklara bağlı olması gibi “efendilik” durumu söz konusu değildir. Berel sanatçıları, heraldik kompozisyonlarındaki merkezi figürlere başka bir deyişle “efendilere” tanrısal anlam yüklemeyiz. Kompozisyonu oluşturan ana figür yırtıcı bir kedigil iken bağlı figürler toynaklılardan olabildiği gibi hem ana figür hem de bağlı figürleri kedigillerin teşkil ettiği örnekler de bulunmaktadır (Katalog No. 25, 27). Ayrıca heraldik kompozisyonu oluşturan dominant figür ile “bağlı” olan figürlerin her ikisinin mitolojik varlıklar olduğu örnekler de söz konusudur (Katalog No. 23). Bununla birlikte, merkezi figüre bağlanan üçlü figürlerin birleşmesiyle oluşan bazı kompozisyonlar da mevcuttur (Katalog No. 04, 25). Burada sözü edilen üslup özellikleri, Berel örneklerinde görüldüğü gibi Pazırık sanatçılarınca betimlenen “hayvanların efendisi” ikonografisinin, antik dönem Yakın Doğu sanatında görülen “hayvanların efendisi” ikonografisinden temelde ayrıştığı farkları ortaya koymaktadır.

Berel’de görülen grifon, boynuzlu aslan, sfenks, kanatlı at ve lamassu gibi mitolojik varlıklar ikonografik olarak Ön Asya kültürlerinden geçen imgeler olduğu söylenebilir. Orta Asya’nın Erken İskit veya Saka dönemine tarihlenen Arjan, Arjan 2, Eleke Sazı 4, Şilikti, Taldı II, Mayemer ve diğer kurganlarda saptanan birçok buluntuda görüldüğü üzere, betimlenen figürlerin imgeleri yerli faunanın temsilcilerine aittir (Gryaznov, 1980; Toleubayev, 2008; Beysenov, 2017; Samashev, 2018a)

Diğer taraftan Pazırık sanatında görülen mitolojik varlık imgelerinin antik dönem Ön Asya kültürlerinden geçmesine rağmen, imge tasvirlerinde “öykünme” söz konusu değildir. Mitolojik imgeler, ait oldukları kültürlerdeki geleneksel ikonografileriyle kıyaslandığında yeni bir yorum ve bağlam içinde değişime uğratılmaktadır. Bu noktada, mitolojik varlıkların geleneksel ikonografisinden ziyade Pazırık Kültürü’ndeki yeni anlamları ve işlevleri ön plana çıkmaktadır. Çünkü Pazırık sanatında görülen bu imgeler yerli stilistik özelliklere sahiptir. Örneğin, keçe apliklerde görülen lamassular yerli dağ tekesi boynuzludur (Görsel 127). Bazı araştırmacılara göre Altaylar’ın batısında *toynaklı grifon* ikonografisi görülmez. Çünkü söz konusu toynaklı grifonlar, Altaylar’a özgü dağ tekesinin, sığınının veya maral geyiğinin boynuzlarına sahip olarak betimlenmektedir (Katalog No. 07, 08, 17).

Bununla birlikte Sfenks olarak tanımlanan figürler ise kanatsız, geyik boynuzlu hatta çift gövdelidir (Katalog No. 18, 19). Altaylar'daki grifon imgeleri Ön Asya'da olduğu gibi aslan gövdeli değil, kaplan veya kar leoparı bazen at veya geyik gövdelidir (Katalog No. 13). Görüldüğü üzere Berel'in sanatçıları bu mitolojik varlıkları kendi geleneğine göre yorumlamış, yeni bir anlam ve bağlam içinde betimlemiştir.

Berel'in at koşum takımlarının farklı sanatçı veya ustalarca imal edildiği özellikle aynı imgelerin farklı yorumlanmış olmasından anlaşılabılır. Örneğin 11. Berel Kurganı'nda saptanan ve heraldik kompozisyonda işlenen kedigil yırtıcıların yüz ifadelerinde farklılık gözlenmektedir. Önden betimlenen badem gözlü ve belirgin çeneli sakallı kedigil yırtıcının kaşları çok çatık ve yüz ifadesi oldukça saldırgan tasvir edilmişken (Katalog No. 26, 27), heraldik kompozisyonlarda betimlenen kedigil yırtıcıların kaşları ve gözleri belirginleştirilmemiştir. Yüz ifadeleri sinirli olarak tanımlanabilir, ayrıca özdeş olan bu figürlerin kendi arasında da fark söz konusudur (Katalog No. 25, 28). Yüz uzuvları şematik olarak betimlenen kedigil figürlerinin bir usta tarafından oyulduğu tahmin edilebildiği gibi badem gözlü, alın ve yanakları "kırışik" tasvir edilen kedigil figürlerinin ise diğer bir ustanın elinden çıktığı söylenebilir.

3.2.2. Başlıca sahneler

Berel Kurganları'nda dinamizm açısından statik figürlerin yanı sıra "hareketli" kompozisyonların konu edildiği sahneler de mevcuttur. Pazırık dönemi Berel sanatında görülen başlıca kompozisyonlar dik *duran*, *yürüyen*, *yatan* ve *atlayan* hayvan veya doğaüstü varlık sahneleri olmakla birlikte *yumulmuş* hayvan sahnesi, gövdesinin arka yarısı *yukarı çevrilen* hayvan sahnesi ve *mücadele sahnelerinden* oluşur.

9. Berel Kurganı'nda saptanan külah biçimli başlığın tepesine konulan üç boyutlu arkar heykelciği ile 10. Kurgan'da saptanan başlığı süsleyen üç boyutlu geyik figürini *dik duran* hayvan sahnesine örnek gösterilebilir. Fakat 9. Kurgan'da saptanan arkar heykelciği öne bakarak dik duruşta tasarlanmışken 10. Kurgan'daki geyiğin bedeni düz fakat boynu sola çevrilerek yüzü öne bakarcasına betimlenmiştir (Katalog No. 30, 31).

Yürüyen hayvan sahneleri 10A ile 10B atlarının eyer örtülerine, ayrıca 11G atının eyer örtüsünün alt kenarına keçe aplik tekniğinde işlenmiştir. İki simetrik eyer

yastığını örten çapraklar, her iki tarafına ardışık yerleştirilen ve yürüme anında betimlenen lamassu, grifon ve kanatlı dağ keçisi betimiyle süslenmiştir (Görsel 126, 127, 128, 130) .

Bazı heraldik kompozisyonlarda “baskın” konumunda betimlenen geyikler *yatan hayvan sahnelerine* örnek gösterilebilir. Bununla birlikte, ayakları karın altına bükülerek gövdeleri antitetik, başları zıt yönlü duran geyik ve boynuzlu aslan figürleri tasvir edilen ayırık kayış levhalarıyla sfenks figürinleri bu sahneyi yansıtmaktadır (Katalog No. 1, 19, 22, 23, 36).

Mayemer hazinesinden bilindiği üzere, *yumulmuş hayvan sahnesi* Erken İskit sanatında kedigil avcılarının tasvirinde görülen en yaygın sahnelerden biridir. Berel’deki 10. Kurgan’da bir giyisinin tutturma aracı olduğu anlaşılan yuvarlak düğmenin üzerinde halka olarak yumulmuş bir arkar figürü betimlenmiştir.

2. Kurgan’da saptanan tunç aynanın kulpunu oluşturan kedigil yırtıcının pozu *atlayan hayvan sahnesine* örnek gösterilebilir. Kedigil yırtıcı ayna diskine ön pençeleri ve açık ağzıyla saplanmışçasına ön ayakları öne, arka ayakları geriye doğru fırlatılmış olarak betimlenmiştir (Katalog No. 24).

Pazırık mumyalarında saptanan dövmelerde gövdelerinin arka yarısı *ters çevrilen hayvan sahneleri* bulunmaktadır. Berel Kurganları’nda gövde yarısı ters çevrilen maral betimi bir kedigil yırtıcının saldırdığı *hayvan mücadele sahneli* ahşap levhada görülmektedir. Çizgili gövdesinden kaplan olduğu anlaşılan ve gövdesi hafif “S” şeklinde *ters çevrilen* kedigil ön pençeleriyle atlayarak kendisinden daha büyük olan ve başını yukarı kaldıran ihtişamlı boynuzlu bir geyiğin sırtına atlayarak saldırmaktadır (Katalog No. 24). Diğer bir hayvan mücadele sahnesi 11. Kurgan’a defnedilen hükümdarın öz atı olduğu düşünülen 11G atının kırmızı renkli keçe çaprağı üzerinde betimlenmektedir. Burada, yüzüne maral geyiği boynuzlu maske giydirildiği düşünülen atın sağrısına kuş gagalı ve kaplan gövdeli mitolojik bir “grifonun” saldırısı betimlenmiştir.

Başka bir *mücadele sahnesi* ise oldukça büyük tumşuklarıyla ince yüzlü geyik başlarını yutmaya çalışan bir grifonu tasvir eden oymalı levhalar üzerinde görülür. Bununla birlikte kendi kuyruğunu ısırıcısına profilden betimlenen mitolojik bir kedigil yırtıcı betimli levhalar ile boynuzlu aslan ile başını geri çevirerek aslanın boynuzunu ısırıcısına saldıran kaplanın birleşiminden oluşan betimli levhalar da örnek olarak ele alınabilir (Katalog No. 14, 15, 16).

Berel Kurganları'nda bulunan yaprak kalay ve altınla kaplanan giyisi ve at koşum takımı süslemelerinin önemli bir kısmı, tam figürlerle veya protomlarıyla temsil edilen Altaylar'a özgü hayvanların ve mitolojik varlıkların tasvirlerinden oluşmaktadır. Berel Kurganları süslemelerinde görülen imgeler, kompozisyonlar ve çeşitli sahneler özellikle Pazırık döneminin sanatsal birikimini, yorum ve üretimini oldukça iyi yansıtan son derece önemli eserlerdir.

3.3. Ağaç oymacılığı

Berel Kurganları'nda, permafrost katmanları sayesinde at koşum süslemeleri, törensel giyim süsleri, çeşitli aletler ve defin odalarının inşasında kullanılan çok sayıda ahşap buluntu ele geçmiştir. Bu buluntular incelediğimiz tarihsel dönem içinde göçebe toplulukların maddi ve manevi kültürünün çeşitli yönleri hakkında büyük miktarda bilgi sağlarlar. Söz konusu ahşap buluntular nesneleri işlemek veya üretmek için kullanılan aletlerin izlerini koruduklarından dolayı büyük öneme sahiptir.

Berel ustalarının ahşap oymacılığı, teknolojik döngünün ana işlemlerine ek olarak, ahşap eşyaların nihai ürün görünümüne sahip olması için gerekli olan bir dizi ek malzeme işleme tekniğini içeren özel bir ahşap işçiliği türü olarak değerlendirilebilir. V. Mylnikov ile Z Samashev'in (2004) gerçekleştirdiği inceleme sayesinde bıçakla oymanın hemen hemen tüm ahşap işleme türlerinde bir dereceye kadar uygulandığı saptanmıştır. Ahşap buluntuların teknik ve teknolojik analizini gerçekleştiren araştırmacılar, *giyim süsleri, koşum takımı bezemeleri, silahlar, taşıma araçları, günlük yaşamda kullanılan araç ve gereçler, mutfak eşyaları, törenlerle ilgili nesneler ve müzik aletleri* olmak üzere oymalı ahşap nesnelerin yedi işlevsel grubunu ortaya çıkarmıştır.

İşçiliğin ağırlık derecesine göre, oyma sanatı *basit oymacılık, ustalık gerektiren oymacılık* ve *sanatsal oymacılık* olarak üçe ayrılmıştır (Samashev & Mylnikov, 2004). *Basit oymacılık*, çeşitli kazıklar, çiviler, kavelalar, çıtalar, alet sapları, kürekler, çekiçler, kazmalar, çırpıcılar (karıştırma çubukları) gibi ev eşyalarının yapımında uygulanmıştır.

El uzluğu gerektiren oymacılık, beceri, yeterince deneyim ve doğru bir gözlem gerektirir. İşçilikte uzluk gerektiren nesneler ise ince çubuklardan yapılan dizgi kalkanlar, hançer ve bıçak kınları, bileşik yayların iskeletleri, ok sapları gibi silah

çeşitleri; savaş arabaları için tekerlek göbekleri ve jant telleri ve kabin iskeletleri gibi donanıma sahip araçlar; tabaklar, sehpa, erkek zıvanalı sehpa ayakları, kulplu kaplar, kaseler gibi mutfak eşyalarıyla motifli bezemeler bulunmayan diğer ahşap nesnelerde kullanılmıştır (Mylnikov, 2011, s. 61).

Sanatsal oymacılık da ağırlık derecesine göre *ustalık gerektiren sanatsal oymacılık* ile *üstün ustalık gerektiren sanatsal oymacılık* olarak sınıflandırılmaktadır (Samashev & Mylnikov, 2004, s. 217).

Ustalık gerektiren sanatsal oymacılık, deri sadakların kabartmalı karkaslarının motifleri; kabartmalı kemer tokaları, alçak kabartmalı at koşum takımı süslemeleri olan alın levhaları, figürlü yanaklıklar, ayrıntı kayışları, eyer levhaları, yelelikler ile sorguç kılıfları; içecek kaplarının figürlü kulpları ve müzikal aletler oyulurken uygulanmıştır.

Üstün ustalık gerektiren sanatsal oymacılık, ise üç boyutlu figürler ve küçük heykellerin yapımında uygulanır. Bunlar ait olduğu toplumun kültürünü, tarihini, sosyal yapısını, değerlerini, mitoloji ve inançlarını ve bulunduğu çevreyi çok iyi bilen, hayvanları çok iyi gözlemleyebilen, insanların ve hayvanların beden dilini okuyabilen, hayvanların hissettikleri duygunun yüz ifadesine nasıl yansıdığını gösterebilen sanatçıların ürünüdür.

Ahşaptan yapılmış figürlü ve motifli arkeolojik malzemelerin analizinde nesnelerin yüzeylerindeki kabartma ve oymaların sınıflandırması için şu teknik terimler: *üç boyutlu -rond bos*¹⁴, her tür heykelsi nesne, *rölyefli* -alçak, orta ve yüksek kabartmalı nesneler ve *üç boyutlu-rölyefli karma* nesneler tanımı kullanılmıştır (Samashev & Mylnikov, 2004, s. 214).

Çeşitli şekil ve amaçlara sahip ev araç gereçleri ve eşyaları, Berel'in eski sakinlerinin ekonomik faaliyetleri ve el sanatları hakkında somut bilgi vermektedir. Bunların oldukça önemli ve temsili bir kategorisi ahşap nesnelerden oluşmaktadır. 11. Berel kurganında bulunan yüzden fazla nesnenin yüzey ve kesit incelemeleri, çok sayıda tomruk parçalarının, direk, sopa, lahit parçalarının ve yüzlerce oyma süslemelerin analizi ahşap işlemede kullanılan bir dizi aletin tespitinin yapılmasını mümkün kılmıştır.

Alet izlerinin trasolojik ve karşılaştırmalı-tipolojik analizi Berel ahşap ustalarının aşağıdaki alet türlerini kullandıklarını göstermiştir: yarıcı -balta, keser;

¹⁴Fransızca- Ronde-bosse, Rusça-kruglaya skulptura, yani her taraftan izlenebilen serbest heykel

dövücü -çekic, tokmak; birkaç işlevli- keski, iskarpela; kesici-bıçak, kesici-oyucu- biz ve 0,8 mm'den 5 mm kadar değışen çaplı delgi gibi aletler kullanılmıştır (Samashev & Mylnikov, 2004)

3.4. Tekstil Sanatı.

Yün işleme, ip eğirme, keçe basma, halı ve kumaş dokuma göçebe halkların geleneksel el sanatlarının önemli bir dalıdır. Berel'deki 11. ve 10. Kurganlar'da, eyer örtülerine ait çok sayıda keçe parçaları, örtü, bir at maskesi ve bir giysiye ait yün kumaş parçalarıyla eyer kılıfına ait yün kumaş parçaları bulunmuştur. Bazı keçe örtülerinin üzerinde başka keçelerden kesilmiş renkli figürlerin işlendiğı görölmüştür. Bununla birlikte, yün kumaş parçası üzerine figürlü nakşın işlendiğı ve boncuklu nakış işlenen giysi parçası örnekleri de bulunmaktadır. Ayrıca, lahadin içinde, üzerinde ve definecilerin açtığı geçitlerde giysi kürk ve keçe parçaları saptanmıştır. Bu parçalar atlarla birlikte bloklar halinde çıkartılıp, laboratuvarlarda incelenmektedir. Tekstil nesneler soğuk odalarda muhafaza edilmekte ve aşama aşama restore edilmekteler.

Giysi parçaları: 11. Kurgan'da saptanan 60'tan fazla giysi parçasının inceleme ve koruma çalışmalarını gerçekleştiren K. Altynbekov ve D. Dosayeva (2017) bir başlık, iki keçe ulgau ve bir kürk mantonun kısmi restorasyonunu yapmıştır. Buluntular içinde en iyi korunanı, bir üst giyisinin kenarını veya kısmını belirginleştiren ve uzun kenarları boyunca deri şeritlerinin dikildiğı bir kürk parçasıdır. Deri şeritleri sayesinde, her iki tarafı yaprak altın bezek ve deri aplikelerle süslenmiş, tilki kürkünden bir mantonun 125 × 22 cm ölçülerindeki parçası restore edilmiştir.

ulgaular tek kalıptan dikilmiştir. Dikişler ulgauların arka yüzünden geçmektedir, parmak ucu kısmı kıvrık ve büzgölüdür. Keçe koyun yününden yapılmıştır. Başlığın formu Pazırık kurganlarında saptanan kulakınlara benzerken kuş figürü biçimli tepeliğı bulunamamıştır. Değerli madenlerle bezenmiş olduğundan defineciler tarafından yağmalanmış olması kuvvetle muhtemeldir (Altynbekov ve Dosayeva, 2017, s. 158).

Berel Kurganları'nda saptanan tekstil ürünleri, keçe ve deri aplikelerle, nakışlarla, pirit kristallerinden ve diğerk malzemelerden boncuklarla, figürlü altın yapraklarla, yaprak altın ve kalay kaplı oymalı ahşap levhalarla süslenmektedir.

Görsel 125. 5. Kurgan'a defnedilen kadının törensel kostüm rekonstrüksiyonu. Samashev arşivinden.

Pirit kristalleri oldukça sert bir malzemedir, onların küçük boncuklar haline getirilerek birkaç milimetrelik deliklerin açılması ayrı bir ustalık gerektiren zanaattır.

Berel Kurganları'nda saptanan tekstil ürünlerinin restorasyon çalışmaları günümüzde de devam etmektedir. Törensel giysilerin parçalanmış öğeleri bir araya getirirken, diğer eşzamanlı kurgan komplekslerde saptanan ve tamamen korunmuş olan örnekler esas alınmaktadır (Rudenko, 1953; Polosmak ve Barkova, 2005; Molodin, Parzinger, Tseveendorzh, 2012; Dzhumabekova ve ark., 2010; Dzhumabekova ve ark., 2019).

Görsel 126. Deri aplikli giysi parçası, 11. Kurgan. Altynbekova, 2015

Samashev ve ark. (2010), 10. Berel kurganının buluntularını, özellikle at koşum takımı süslemelerini inceleyen çalışmasında, burada saptanan üç keçe eyer örtüsüyle ilgili bilgi vermektedir. Söz konusu çapraklar doğaüstü varlıklarla süslenmiştir.

10A atının eyer örtüsü iki simetrik eyer yastığını örten çaprak, her iki tarafta dörder olmak üzere, ardışık yerleştirilen sekiz lamassu betimiyle süslenmiştir.

Doğaüstü varlıkların figürleri, sarı renkli keçe üzerine çok renkli keçe parçaları applike edilerek kenarları bükümlü iplikle tutturulmasıyla oluşturulmuştur. Profilden tasvir edilen lamassular, eyerin sol tarafında atın başına doğru, sağ tarafında ise kuyruk yönünde yerleştirilmiştir.

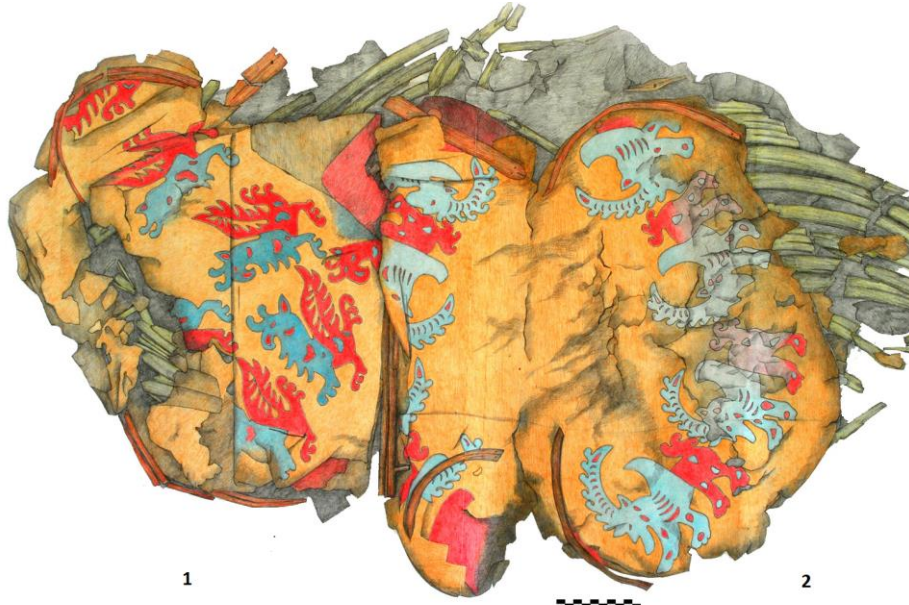

Görsel 127. Lamassu betimli eyer örtüsü. 10. Kurgan. Samashev ve ark., 2010

Karakterler, kedigil yırtıcı vücutlu olarak betimlenmiştir. Vücudun arka yarısının kırmızı, ön yarısının ise başlangıçta mavi veya yeşil olduğu düşünülmektedir. Hayvan postlarının benekli dokusu, arka fonundan farklı renkteki ekler yardımıyla, zıt renk uyumuna göre, vücudun yeşil (turkuaz) kısmına kırmızı benekler ve kırmızı zemin üzerine yeşil benekler yerleştirilerek aktarılmıştır. Mitolojik varlığın kanatları, boynuzları ve sıra dışı kuyruğu vardır. Figürlerin tüm detaylarının dış hatları açık renkli bükümlü iplikle dikilerek belirginleştirilmiştir.

10B atının eyer çaprağı, her iki tarafta dörder olmak üzere, yürüyen sekiz senkretik varlığın, grifonların tasviriyle süslenmiştir. Ne yazık ki eyer örtüsünün bir yarısının korunma düzeyi diğerinden daha düşüktür. Grifon figürleri aplikasyon tekniğinde, sarı keçe üzerine renkli keçe parçalarının bükümlü ipliklerle dikilmesiyle şekillendirilmiştir. Grifonlar, mitolojik doğası keskin, çıkıntılı kulakları, pençeleri, sorguç, yele ve kanatlarıyla vurgulanan kuş biçimli varlıklardır.

Grifonların gövdelerinin ön kısmı mavi keçeden, arka kısmı ise kırmızı keçeden yapılmıştır. Grifonun gözü, ağız boşluğu, kulak içi, yanağındaki damla formu motif ve vücudunun ön tarafındaki iki nokta mavi zemin üzerine yerleştirilen kırmızı keçe parçalarıyla gösterilmiştir. Kırmızı zemin üzerindeki mavi keçe parçaları gövdenin ikinci yarısındaki iki noktayı gösterir.

Görsel 128. 1) 10B atının eyer çaprağı, 2) 10A atının eyer çaprağının çizimi. Samashev ve ark., 2010

10G atının eyer çaprağı, her iki tarafta yedişer olmak üzere, iki sıra halinde ardışık konumlanan yürüyen on dört grifon betimiyle süslenmiştir. Grifon figürleri aplikasyon tekniğinde, kızıl keçe üzerine renkli keçe parçalarının bükümlü ipliklerle dikilerek tutturulmasıyla oluşturulmuştur

Görsel 129. 10G atının eyer çaprağı. Samashev ve ark., 2010

Grifon figürleri sarı keçeden yapılmış olup mavi renkli keçe parçaları efsanevi yaratıkların gözlerini, ağız boşluğunu, yanaklarındaki damla formu motifi, gövdelerindeki bir kıvrımla kuş tüyü dokusunu anımsatan benek gibi unsurları betimlemektedir. Grifonların başları arkaya dönüktür, oldukça büyük üç tırnaklı pençeleri ve üç dilimli kuyrukları vardır. Burunları kıvrıktır. Dokuzar demetli dalgalanan yeleleri vardır. Cüsseleri geniştir.

Balık formu eyer sarkıtı (Kazakça salpınşak). Bu eyer süsleme parçasının uzunluğu 82 cm, gövde genişliği 7-9,4 cm, yüzgeçli genişliği 23,4 cm olup düzgün dikişlerle birbirine bağlanmış birkaç parça ince keçeden yapılmıştır.

Keçe yoğun, ince olup mevcut durumdaki kalınlığı yaklaşık 2 mm'dir. Stilize edilmiş balık her iki yanında ikişer olmak üzere, üç sıra halinde, toplam altı geniş yüzgeçli olarak tasarlanmıştır. Baş ve kuyruğu kopuk olup gövde boyunca çok sayıda dikişler vardır. Bunlar arasında iki çeşit, figürün gövdesini oluşturan düzgün ve ince dikişler ile kopma hizasında görülen kaba dikiş ayırt edilmektedir. İlk dikimdeki dikiş yoğunluğu 1 cm'de 6-8 dikiş iken onarımdaysa 4-5 dikiştir (Altynbekova, 2015, s. 35-36).

Görsel 130. Stilize edilmiş bir balık formu eyer sarkıtı, keçe. Berel Müzesi. L. Kutlu, 2021

11G, *Hükümdarın öz atının eyer örtüsünde* toynaklı bir hayvana saldırmakta olan kaplan-grifon imgesi betimlenmiştir. Profilden betimlenen çok biçimli doğa üstü varlığın, bükümlü ince bir yün iplik yardımıyla iğneedi dikiş tekniği ile gerçekçi bir şekilde çizgili kürk dokulu tipik bir kaplan gövdesi gösterilmiştir. Karakter boynuzlu ve kulaklıdır, ancak en önemlisi, muhtemelen akbaba gibi bir yırtıcı kuşun gagasına benzer, oldukça kıvrık bir tumşuğa sahiptir. Varlığın gözü vurgulanmış, duruşu ise statiktir. Berel kaplanının omuzundan başlayan ve boyun altından geçen kavisli kuyruk(?) Pazırık tasvir sanatına özgü değildir. Bununla birlikte saldırılan toynaklı olan geyiğin betimlenişi, nadir görülen, daha çok Ordos Hunlarına ait bazı nesnelerde rastlanan tarzda, ihtişamlı dallanmış boynuzlu yüzü önden, gövdesi ise profilden betimlenmiştir.

Toynaklının bükülmüş bacakları, dinamik bir duruşta, ileri geri atılmış olarak betimlenmiştir. Geyiğin başının olağandışı öne çevrilmiş ve boynuzlarının aşırı dallanmış olarak, kırmızı zemin üzerindeki özel beyaz renk tonunda betimlenmiş olması figürün geyik maskeli bir at olduğunu düşündürmektedir. Mücadele sahnesinin altında, çaprağın alt kenarı kısmında her iki tarafında beşer olmak üzere, zıt yönlerde yürüyen toplam on mitolojik karakter bulunmaktadır. Kesinlikle profilden, tek gözlü, kanatlı, boynuzlu ve kuyruklu olarak işlenmiştir. Figürlerin tamamı aplikasyon tekniğinde, kızıl keçe üzerine çok renkli keçe parçalarının bükümlü yün ipliklerle dikilmesiyle oluşturulmuştur. Eyerin dekorasyonunda birkaç renk tonu: kırmızı, beyaz, açık kahverengi, koyu kahverengi, altın sarısı kullanılmıştır (Samashev, 2011a, s. 168).

Görsel 131. 11G, *Hükümdarın öz atının eyer çaprağı*. Berel Müzesi. L. Kutlu, 2021

Kanatlı at betimli nakış. 11. Kurgan'da saptanan nakışlı kumaş parçası büyük olasılıkla bir çaprağa ait olmuştur. Genelde tek parça olarak tasarlanan ve atın omurga hizasında bölünerek eşit eyer yastıklarını örten çaprakların her iki tarafında, ayna simetrisi tekniğinde, çeşitli motif ve süjeler betimlenir. Bu sebeple, dağ tekisi boynuzlu doğaüstü kanatlı at biçimli nakış başlangıçta simetrik olmuştur.

Görsel 132. Nakış tekniğinde işlenmiş kanatlı at betimi. Samashev, 2006

Nakşın boyutu 9,6 x7,5 cm olup üzerine işlenilmiş olduğu kumaş günümüze ulaşmamıştır. Parça, renkli ipliklerle zincir dikiş tekniğinde, küçük ve yoğun dikişlerle yapılan bir alçak rölyefli nakıştır. İnce işçilik ve kaliteli çok renkli iplikler karmaşık ve zarif bir nakış kompozisyonu oluşturmaya olanak tanımıştır. Tek boynuzlu, tek kulaklı, tek gözlü, iki kanatlı, toynaklı dört ayaklı ve kuyruklu kanatlı at figürü profilden betimlenmiştir. Atın gövdesine hayvan üslubunda yapılan tasvirlerle özgü olan ve renkli ipliklerle işlenen "virgüller" ve "noktalar" şekilli motifler bulunmaktadır. Nakışta açık kahverengi, kızıl-kahverengi ve mavi renklerde kaliteli

y n iplikler kullanılmıştır. Nakış, tek katlı ipliklerin Z-bükümlü, çift katlı ipliklerin S-bükümlü olduğu SWZ bükümlü çift katlı ipliklerle işlenmiştir. Tek katlı ipliklerin inceliği 0,2-0,3 (0,4'e kadar) mm, çift katlıların ise 0,8-1 mm'dir. Dikişler, 1,5 mm'ye kadar ulaşan aralıklarla küçük, tekdüze ve eşit dikişlerle yapılmıştır. 1 cm'ye d şen dikiş sıklığı 8-9'dur. Nakışın arka yüzündeki iplikler daha iyi korunmuş olduğundan kumaşın kaybolduğu anlaşılmıştır. İplerin uçlarını gösteren düğümler, arka yüzde açıkça görülebilen gerilmiş ipliklerle birlikte, at figürünü oluşturan parçaların dikilme sırasını izlemeyi mümkün kılmıştır.  nce, i  i e oturtulmuş daireler şeklinde atın gözü, ardından yüzü veya maskesi işlenmiştir (Samashev, 2006, s. 117-118).

 nce, i  i e oturtulmuş daireler şeklinde atın gözü, ardından yüzü veya maskesi işlenmiştir. Daha sonraki aşamada atın kanat ucu hizasından başlayarak kulağını, boynuzunu, yüzünü, ayaklarını ve kuyruğunu dolayan kenar hattı işlenmiştir. Daha sonra işleme, dış hatları belirginleştirilen alanın içinde kanat, kaslar, kuş tüyleri gibi uzuvları taklit eden motifler olarak devam etmiş ve gövdeyi dolduran dikişlerle son halini almıştır. Dış hat dışındaki tüm dikişler çifttir (Altynbevoka, 2015, s. 36-39).

Atın sağrsıyla kanadını dolayan hat, kanaatimce, mevcut olup defnecilerin hasarından kaynaklanan kurgan altı ısı dengesinin bozulmasından dolayı günümüze ulaşamamıştır. At figürünün yukarısında, kanaatimizce atın boynuna saldıran ve bir grifona ait olan üç tırnaklı pençeleri ve gövdesinin bir kısmı gözlemlenebilen, biçimi tam saptanamayan, bir figür parçası bulunmaktadır.

Bu varlığın renkleri, at figürünün renkleriyle zıt uyumdadır, atın dış hattı mavi, gövdesi kıztıl-kahverengiyken, grifonun kont r  kıztıl-kahverengi gövdesi yeşildir. Bu teknik 10A,10B ve 10G atlarının  apraklarında da uygulanmıştır.

Nakışlı bir eyer  rt s : 11. Kurgan'da saptanan ve koruma düzeyi düşük olan eyer  rt lerinden birinin restorasyonu yapılmıştır. Restore edilen eyer parçası 24 × 18 cm boyutlarında olup deri eyer yastıklardan, yastığı kaplayan keçeden ve keçeyi kaplayan ve ahşap kaş yaylarıyla ke eye tutturulan yaprak altın aplikli ve nakışlı kumaştan oluşmaktadır. Eyerin kaş kısmına ait kumaş örtü parçasının üzerine nakış işlenmiştir. Eyer yastıklarının dolguları, enine paralel dikişlerle sabitlenir. Nakışın işlendiği kumaşın teknik ve teknolojik analizi, parçanın bezayağı örgülü bir kumaş olduğunu göstermiştir. İnceleme Hermitaj müzesi ekspertiz bölümü uzmanı E. Mikolaichuk tarafından gerçekleştirilmiştir. Kumaşın doğrusal yoğunluğu, çözgüde- 1 cm'de 16 iplik, atkıda- 1 cm'de 64 ipliktir. Çözgü iplikleri tek katlı olup sağ, Z b k ml d r. Çözgü ipliklerinin kalınlığı 0,4 mm, arasındaki boşluklar 0,15 mm'dir.

Kumaşın çözgü yapısı yoğundur. Atkı iplikleri tek katlıdır, sağ yönde, Z bükümlü olarak eğrilmiştir. Atkı ipliklerinin kalınlığı 0,2–0,3 mm'dir, atkı iplikleri arasında neredeyse hiç boşluk yoktur. Kumaşın çözgü ve atkı iplikleri 9–33 mikron inceliğe sahip koyunyünü liflerinden eğrilmiştir. Boyar madde tespit edilmemiştir, büyük olasılıkla kumaşın rengi beyaz olmuştur (Altynbekov ve ark., 2019, s. 106-108).

Bir kumaş parçası üzerindeki nakış: Nakış zincir dikiş tekniğinde yapılmıştır. Nakış iplikleri iki adet tek katlı iplikten sol, saat yönüne ters, yönde S bükümlü olarak eğrilmiştir. Her tek katlı iplik Z bükümlüdür. Nakış ipliklerinin kalınlığı 0,5 mm'dir. İplikler 9–33 mikron inceliğe sahip koyunyünü liflerinden eğrilmiştir. Nakış ipliklerinin renk ve boyar maddeleri: kırmızı- kök boya, mavi- indigo, açık kahverengi- fustik (fisetin) olarak belirlenmiştir. Nakış hayvan mücadele sahnesini betimlemektedir. Kompozisyonun odağı başını arkaya çevirmiş ihtişamlı boynuzlu üsluplaştırılmış dağ tekesiyle ona saldıran yırtıcı hayvanlardan oluşmaktadır. Kurdun gövdesi mavi ipliklerle işlenmişken kulağı, gözü ve benekleri kırmızı renkli olarak betimlenmiştir. Mitolojik bir varlık olan dağ keçesinin yüzü mavi ipliklerle, kanatları, boynuzların yıllık halkaları ve muhtemele kaslarını betimleyen bazı motifler kırmızı ipliklerle nakşedilmiştir. Figürlerin detayları açık renkli dikişle belirginleşmiştir. Çaprak örtüsü, eyerin her iki yastığını kaplamakta ve orta şeritle birbirinden ayrılmaktadır. Örtünün her bir yarısına ayna simetrisi tekniğinde, aynı kompozisyon nakşedilmiştir. Bu eyerin diğer bir özelliği de yastık dolgusunun açık renkli geyik yününden oluşmasıdır, oysa Berel'deki diğer eyerler yalnızca bitki ve at kılı karışımıyla doldurulmuştu (Altynbekov ve ark., 2019, s. 108-112).

Eski Berelliler ve Pazırlıklar, kök boya ve zincifre gibi çeşitli bitkisel ve mineral kökenli boyaları üretmiş ve kullanmıştır, ayrıca, mineralden cıva çıkartmayı da uygulamıştır. Berellilerin tıp alanındaki bilgileri oldukça geniş olmuştur. Mevcut veriler ışığında, trepanasyon, mumyalama işlemleri ve kenevir, kişniş vb. gibi çeşitli şifalı bitkilerle tedavi yöntemleri uygulanmıştır.

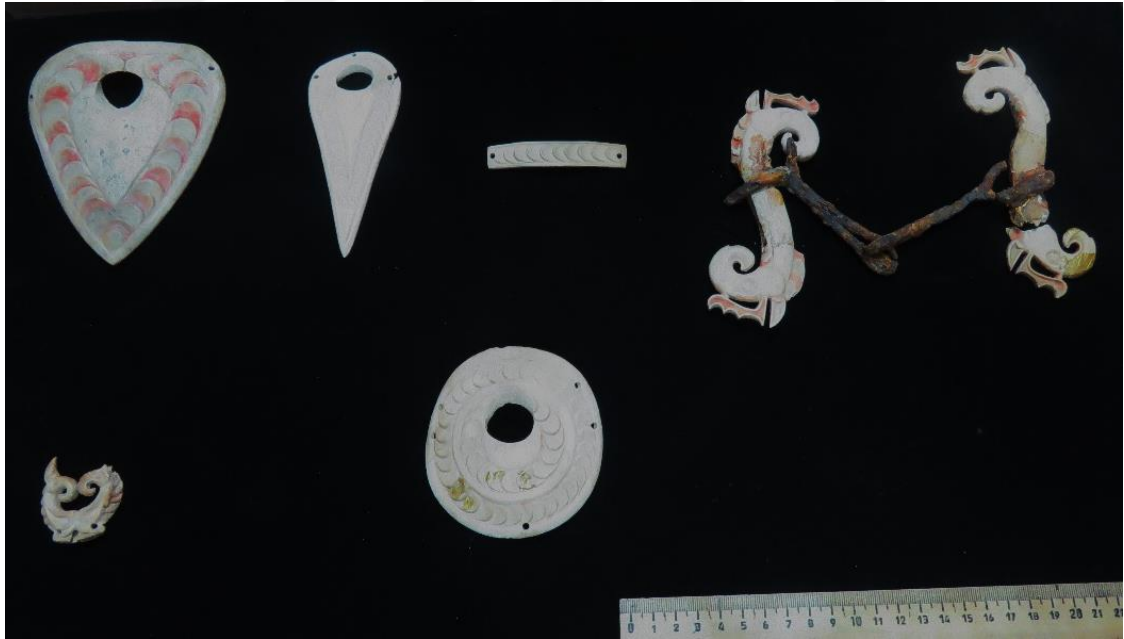
Bölgenin mevsimsel ve diğer iklim koşullarına uyarlanmış, çeşitli nüfus gruplarının ve mesleklerin sosyal statülerine uygun olarak kürk ve deriden erkek ve kadın kıyafetlerinin çeşitli türlerinin üretilmesi, söz konusu toplulukların üretim faaliyetlerinin en önemli dallarından biri olmuştur. Örneğin M. Gryaznov'a göre, sadece Birinci Pazırık kurganında 16 farklı deri kullanım şekli görülebilmektedir (Gryaznov, 1950, s. 48). Deri buluntularının teknolojik analizinin gerçekleştirilmediğini belirten S. Rudenko (1960), kıl giderme ve yumuşatma gibi

mekanik yöntemlerin yanı sıra özellikle süt ürünleriyle kimyasal işleme yöntemlerinin uygulandığını varsaymıştır.

3.5. Boynuz işleme

Berel'deki 36. Kurgan buluntuları, geyik boynuzu malzemesinin süsleme amaçlı kullanımına muhteşem bir örnek olarak değerlendirilebilir. Kaçak kazılarla tahribata uğratılan yığma ahşap mezar odanın kuzey duvarı arkasında, üzeri taşlarla kaplı olduğundan farkedilmeyen ve günümüze *in situ* haliyle ulaşan at iskeletinin üzerinde boynuzdan yapılan ve 66 parçadan oluşan koşum süsleme öğeleri saptanmıştır. Söz konusu unsurlar, Pazırık Kültürü döneminin boynuzdan üretilen en zengin koleksiyonu olması sebebiyle özgün değere sahiptir.

Süslemelerin yapımında kullanılan malzemenin Orta Asyaya özgü olan ve kızıl geyik ailesinden bir alt tür olan Maral'ın (*Cervus elaphus sibiricus*) boynuzu olduğu Andrey Borodovsky tarafından belirlenmiştir (L. Kutlu, 2022, s. 141).

Görsel 133. Atın yular ve göğüs takımı süslemelerinden. 36. Kurgan, Berel Müzesi, L. Kutlu, 2021

Boynuzun işlenmesinde uygulanan aşamalar ise sıcak suda bekleterek yumuşatma, kazıyarak fazlalıkları temizleme ve yağsızlaştırma, nem oranını

düşürmek için kurutma, keserek parçalara ayırma, kazıma ve yontma, bir aşındırıcıyla düzleştirilme, figür ve desen oyma ve belki de cilalama gibi tekniklerden oluşmuştur. Figür ve motiflerin oyulmasından sonra levhaların belirli yüzeyleri mineral temelli bir boya olan zincifreye kırmızıya boyanmış olup definden hemen önce yaprak altın ve yaprak kalayla kaplanmıştır. Malzemenin ince kalınlıkta olmasından dolayı alçak ve orta kabartma teknikleri uygulanmıştır. At koşum takımının figürlü süslemesinde sığın boynuzlu ve tumşuklu bir doğaüstü varlığın veya diğer bir deyişle “toynaklı grifonun” imgesi temel alınmıştır (Sirazheva, 2018; Borodovsky, 2007; Samashev ve Borodovsky, 2004; Borodovsky, 2016a; Samashev, 2018b; Borodovsky, 2016b; L. Kutlu, 2022).

3.6. Çömlekçilik

Pazırık Kültürü kurganlarında, şekil, süsleme ve muhtemelen üretim teknolojisi açısından benzer çok sayıda testi biçimli kap saptanır. Berel Kurganları'nda bulunan kil testiler arasında, yarım daire formu çıkıntılara sahip bir kap diğerlerinden farklı olmasıyla ilgi çekicidir. Seramik kap üretimi Berel eski sakinlerinin ekonomik ve kültürel yaşamında belirgin bir olgu olmuştur, bu nedenle, diğer nesnelerin yanı sıra, toplumun ölen bir üyesini başka bir varoluşa eşlik etmek için konulan, ölü gömme geleneğinin karakteristik bir parçası olmuştur.

İ. Shevnina tarafından gerçekleştirilen, 36. Kurgan'da bulunan seramik parçalarının teknolojik analizinin sonuçları, çanak çömlek yapımı teknolojisi hakkında bir fikir vermektedir. Seramiğin ana maddesi olarak demir ve organik hidroksitlerin karışımına sahip hidro mika kullanıldığı ifade edilmektedir. Demir hidroksitler hematit ve manyetit ile temsil edilir. Parçasının dokusu homojen, yer yer dalgalı, ayrık, yer yer pıhtılaşmış, merceksi, belirsiz- yuvamsı olarak tanımlanmaktadır. Petrografik analiz, seramik kütlesinin %50 çimento, yani, yaklaşık 0,01 mm boyutunda kils ve esnek olmayan parçacıklardan oluştuğunu göstermiştir. Diğer partiküllerden kuvars taneleri (%50) ve feldispatlar (%15) tespit edilmiştir. Kildeki kum oranı %45-47'ye ulaşmaktadır. Kum çoğunlukla çok ince taneli, neredeyse "toz" halindedir. Kumun kesit alanı boyunca düzgün dağılımı, kildeki boyutu ve yüzdesi, kumun doğal bir karışım olarak belirlenmesine olanak sağladığı belirtilmiştir. Kum, çoğunlukla plajiyoklaz olmak üzere feldispatlarla temsil

edilmiştir. Diğer bileşenler kalsedon, zirkon, piroksen vb. Ayrıca, incelenen tüm örneklerde organik madde, polidetril kalıntıları bulunmuştur. Petrografçıların ulaştığı sonuca göre, 0.01-0.1 mm büyüklüğündeki yuvarlak şekilli organik madde, yerini bir tür silisli-opal bir madde olan bryozoaya, deniz omurgasızlar şubesiinden mikroskobik canlılara, bıraktığı ifade edilmektedir. Böylece, hammadde olarak doğal kireçtaşı ve kum katkılı demirli killerin kullanıldığı anlaşılmıştır (Samashev, 2011a, s. 182-183).

Numunelerin görsel ve binoküler incelemesi organik dolgu maddelerinden kalan yanmış yuvarlak ve uzun formlu boşluklar tespit edilmiştir. Gözenek hacmi kesitin %6'sını kaplamaktadır. Boşluk boyutu 0,02 ile 0,05 mm arasında değişmektedir. Ek olarak, petrograflar, büyük olasılıkla organik maddenin yandığını gösteren ince bir karbonlu karışım saptamıştır. Yanmış organik maddeler hayvan gübresi olarak tanımlanmıştır. Hayvan gübresi, kurutma ve pişirme sırasında kil çekmesinin nihai ürün üzerindeki olumsuz etkisini azaltmada önemli bir rol oynamış ve bir esnetici işlevi görmüştür. Bu durum özellikle kumlanmış hidromiköz killerin kullanımında önemlidir. Bununla birlikte, organik bileşikler mikro reaksiyonlarla belirlenmiştir. Organojenik kireçtaşı hidroklorik asit ile etkileşime girdiğinde, gazların salınmasıyla köpük oluşmuştur, bu da bu da organik maddenin karbonat bileşimini belirlemeyi mümkün kılmıştır. Amonyum molibden $(\text{MoH}_4)_2\text{AmO}_4$ kullanılarak yapılan analiz, numunelerde fosfat tipi organik maddelerin varlığını göstermiştir. Bu analiz, hem hamurun organik maddelerinde, bryozoanlarda, hem de kalıp kütlelerinin organik maddelerinde, gübrede, fosforun mevcudiyetini göstermiştir. Hamur kütlelerindeki inorganik dolgu maddelerinden grus tespit edilmiştir. Numunelerin hamur kütlelerindeki grus, beyaz mika, kuvars, rutil, zirkon, plajiyoklaz, hornblend, biyotit, stavrolit gibi kayaç ve minerallerin çökelme sırasında yoğunlaşmış kumtaşı parçacıklarıyla temsil edilmektedir. Aksi takdirde grus kayraksı poligenik kumtaşından yapılmıştır. Boyutları 6 mm'ye kadar ulaşmaktadır. İnklüzyonların şekli düzensiz ve keskin köşelidir. Az miktarda (%10'a kadar) büyük boyutlu grus kumu, ürünlerin yangına dayanıklılığını artırır. Böylece, incelenen örneklere göre, hammadde kütlelerinin, hamurun, kil + grus + organik maddeden oluşan bir tarifi tespit edilebilmiştir. Parçaların yüzeyini işlemenin bir yöntemi olan kemik aletle perdahlanma belirlenmiştir. Petrografik analiz, doğal hatlı gözeneklerin yuvarlak şekilde olduğunu göstermiştir. Bu, kapların kurutulmasının, kabın gözeneklerinden suyun kademeli olarak buharlaştığında, doğal olarak ilerlediği anlamına gelmektedir.

Seramik parçaları açık ateşte, 700°'ye ulaşan sıcaklıkta pişirilmiştir (Samashev, 2011a, s. 183).

11. Kurgan'da bulunan birkaç seramik parçası T. Teplovodskaya tarafından incelenmiştir. Araştırmacıya göre, Eski Berelilerin, seramik kaplarını ateş kumu veya şamot, feldispat, bazen mika katkılı granit-gneys grusu ilaveli yüksek oranda kuvars kumu içeren oldukça esnek demirli kilden yapmıştır. Bazı durumlarda talk eklenmiştir. Pişirim, 800°'ye ulaşan sıcaklıkta, açık ateşte yapılmıştır. Elle şekillendirilen testilerin yüzeyleri bir düzleştirici aletle perdahlanmıştır (Samashev, 2011a, s. 183). Seramiklerin yüzeylerine kırmızı renkli kil astar sürülmüş, süslemeler ve sembolik işaretler uygulanmıştır.

Berel Kurganları'nda form bakımından, muhtemelen 2. Pazırık Kurganı'nda saptanan deri ve boynuz kapların formunu tekrarlayan testi biçimli kap bulunmuştur (Rudenko, 1952, s. 47, Tablo XCIII). Berel Kurganları'na oldukça yakın konumlanan Ak-Alaha 3 Mezarlığı'ndaki 1. Kurgan ile Üst-Kalcın 2 Kurganı'nda bulunan seramik testilerin teknolojik analizi kapların "sucuk" yöntemine göre, üst üste dizilerek şekillendirildiğini göstermiştir (Molodin & Lamina, 2000, s. 142-143).

Mevcut verilere göre, MÖ 2. binyılda Dağlık Altay coğrafyasında insan nüfusunun çok seyrek dağılım gösterdiği düşünülmektedir, ancak MÖ VIII-VII. yüzyıldan itibaren nüfus artışı olduğu gözlemlenmektedir. Bu durum çok sayıda Erken İskit kurganlarıyla, bu tarihi dönemde kurulan Erken Demir Çağı yerleşimleriyle kanıtlanmaktadır. Altay Dağlarının MÖ VIII-VII yy. tarihlenen, koşum takımlarıyla donatılan atlı ölü gömme geleneğiyle karakterize edilerek tanımlanan Biyke ve Mayemer arkeolojik kültürleri bulunmaktadır (P. Shulga, 2015, s. 63-68). Biyke Kültürü kurganları Dağlık Altay'da bulunurken, Mayemer Kültürü kurganları çoğunlukla Altay'ın kuzeybatı eteklerinde ve komşu Doğu Kazakistan topraklarında bulunur.

Dağlık Altay'ın Erken İskit yerleşimlerinin inceleyen Peter Shulga (2015) MÖ VII. - MÖ VI. yüzyılların başlarına tarihlenen Biyke Kültürü'ne ait kurganlarda bulunan neredeyse tüm seramiklerin Geç Tunç Çağı'na özgü herhangi bir süsleme motifi taşımadığını ve Altay Dağları'nın Erken Demir Çağı'na ait seramiklerden dış görünüşü itibarıyla farklılık göstermediğini belirtmektedir. Mayemer Kültürü kurganlarında ise seramik son derece ender bulunur. Erken İskit dönemine tarihlenen ve 31 kurganın tespit edildiği yaklaşık 110x60 metre karelik alana sahip en büyük

kurgan mezarlığı olan Gilyovo-10'da kil kaplarla süslemeli seramik parçalarının bulunmadığı önemli bir bulgudur (P. Shulga, 2015, s. 63-68).

Pazırık Kültürü'nün ölü gömme geleneğinin karakteristik özelliği olan üzerinde etli yiyecek ile içinde kımız veya benzeri sütü içeceğin bulunduğu sehpa, tabak, testi, kap ve bardak gibi mutfak eşyalarının defin odalarına konulduğu oldukça iyi bilinmektedir. Pazırık Kültürü kurganlarında seramik olarak sadece testiler bulunur, ancak kurganların üst örtü katmanları arasında ve yerleşimlerde çömlek ve çanak gibi farklı biçimli seramik kaplara rastlanır. Örneğin, Başadar'daki 2. Kurgan'ın ve Ulandırık Vadisi Kurganları'nın üst örtü katmanları arasında çömlek formu kaplar saptanmıştır (Kubarev, 1987, s. 42, Rudenko, 1960, s. 33). Doğu Kazakistan'ın Kurtu V Mezarlığı'nın 7. Kurganı'nda çömlek formuna yakın biçimli (Görsel 25) bir seramik kap ile Katon Mezarlığı'ndaki 3. ve 17. Kurganlar'da "sakı" ve "küp" formu seramikler (Görsel 32 ve 36) saptanmıştır.

Ulandırık vadisinin Pazırık Kültürü seramiklerini biçim bakımından sınıflandıran Vladimir Kubarev (1987) başlıca iki 1) *testi* ve 2) *çömlek* biçimli kap tanımlamıştır. Kurganlara konulan testileri, boyun genişlikleri gibi yapısal özelliklerinden dolayı dört tipe ayırmıştır. Bu genel sınıflandırmayı hem Üstüt kurganlarında tespit ettiği 70 örneği, hem de Barburgazı kurganlarında ele geçen seramiklerin değerlendirmesinde kullanmıştır. Bütün bu seramik buluntuları birkaç alt tipe ayırmıştır (Kubarev, 1991, s. 55-58; Kubarev 1992, s. 38-41). Dönem yerleşimlerinde saptanan seramikleri dikkate alan Stepanova, kaplar için *testi*, *testiye yakın biçimli*, *sakı*, *sakıya yakın formu*, *çömlek*, *çömleğe yakın biçimli*, *çaydanlığa yakın formu* ve *bardak* gibi bir sınıflandırma önerisi yapmıştır (Kiryuşin & Stepanova, 2004, s. 24-33).

Ancak, bu sınıflandırmada kullanılan bazı tanımlar, emzikli ve kulplu örnekler hariç, boyutu bakımından değişiklik gösteren, fakat form bakımından yine testi ve çömleklerin ara formları olan kaplardır. Testilerin üzerine aplikasyon tekniğinde deriden oyulmuş figürlerin uygulandığı örnekler oldukça dikkat çekicidir. Berel Kurganları'nda saptanan seramiklerin tamamı testi olarak tanımlanan formdadır. Kurganlara özellikle bu formdaki kapların konulması, onların işlevleriyle, olasılıkla belirli bir içeceğin konulmasıyla ilgilidir. Pazarık dönemi seramik kaplarla ilgili yapılan yayınlarda, testi formundaki kapların içine ne tür içeceğin konulduğunu dair bilgiye yer verilmemiştir. Kaplara ayran mı, kımız mı, yoksa başka bir içecek mi

konulmuş belli değildir. Ancak bu tür kaplara koyun veya inek sütünden yapılan ayrandan ziyade kımız konulması kuvvetle muhtemeldir.

Görsel 134. Berel Kurganları'nda tespit edilen seramik testiler. Samashev, 2011a

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

EKONOMİK FAALİYETLER VE TOPLUMSAL YAPI

4.1. Berellilerin Başlıca Geçim Kaynakları

Günümüze kadar yürütülen araştırma ve çalışmalara göre Berel’de bulunan ve Pazırık dönemine tarihlendirilen kurganların birkaçı hariç kazıları tamamlanmıştır. Ancak buluntuların birçoğunun korunması, restorasyon çalışmaları, pozitif bilim yöntemleriyle incelenmesi, yani arkeometri çalışmaları henüz tamamlanmış değildir. Bu nedenle Berel Kurganları’nın arkeolojik buluntuları bağlamında ekonomik faaliyetler konusu mevcut veriler ışığında ele alınabilmektedir.

Berel Kurganları’nı ardında bırakan toplulukların ekonomisi ve üretim faaliyetlerini kapsamlı olarak değerlendirebilmek için çok geniş kaynaklara başvurmak gerekli olduğunu belirten Z. Samashev (2011a) bölgedeki yerleşim komplekslerinin, maden çıkarma ve işleme merkezlerinin veya dönem kültürünün oluşumunu etkileyen diğer ekonomik ve üretim alanlarının yüzey araştırmaları ile kazılarının henüz yapılmadığını kaydetmektedir.

Berel Kurganları’nın bulunduğu Kazak Altay’ı, fiziki ve coğrafi olarak, Altay sıradağlarının güney etekleri arasında akan ve 100 km uzunluğundaki Narın Nehri ile 405 km uzanan Buktırma Nehri arasında kalan alanı kapsamaktadır. Kazak Altay’ı Ovası, Dağlık Altay, Moğolistan Altay’ı ve Doğu Türkistan’ın kesiştiği Tabın Bogda-Uul Dağı kavşağından başlayıp batı yönünde İrtiş Nehri’nin düzlükleriyle Sarı Arka bozkırlarına, Zaysan ve Balkaş-Alaköl ovalarına doğru uzanır. Berellilerin, İrtiş havzasında yaşamış olan batı komşularından doğrudan etkilenmiş olduğu ve bu durumun Pazırık arkeolojik kültürünün yerel bir çeşidinin oluşumuna yansıdığı tahmin edilir. Berellilerin söz konusu komşuları, S. Çernikov tarafından bağımsız bir arkeolojik kültür olarak tanımlanan “Kulajorga” Kültürü mensuplarıdır (Samashev (2011a, s. 172).

Sergey Çernikov (1975), “Kulajorga” Kültürü’nün erken aşamasını, ölülerin başının doğu yönlü olması, definlerin taş tabutlara yapılmış olması ve doğu yöne bakan atlı gömüler ve çok sayıda nesnenin konulduğu evre olarak tanımlamış ve MÖ III. - II. yüzyıllara tarihlemiştir. “Kulajorga” Kültürü’nün geç aşamasını ise ölülerin batı yönlü olarak doğrudan toprak çukurlara yatırıldığı, at definlerinin bulunmadığı,

az nesnenin konulduğu evre olarak tanımlamış ve MÖ I. yüzyıla tarihlenmiştir. Genel olarak, “Kulajorga” Kültürü’nü, MÖ III-I. yüzyıllara tarihlenmiş olup Hun Şanyu’su Çi-Çi’nin batı seferini yaptığı U-Ge boylarıyla ilişkilendirmiştir.

Ancak, Z. Samashev (2011a), Kulajorga tipi kurganları ardında bırakanların ayrı bir arkeolojik kültürden daha çok Pazırık toplumunun orta ve alt tabakasının mensuplarına ait olduğu görüşünü bildirmektedir. Bununla birlikte Altay’ın Kulajorga Kültürü’ne yakın olan Kara-Koba Kültürü ile ilgili olarak da benzer bir görüş dile getirilmiştir (Kubarev, 1992, s. 115- 117).

Kazak Altay’ının maden kaynakları, doğal ve iklimsel koşulları, su kaynakları, hayvan ve bitki çeşitliliği, Demir Çağı konargöçerlerinin yerel koşullara uyarlanmış bütünleşmiş bir ekonomisinin gelişmesine temel teşkil etmiştir. Sergey Rudenko (1960), Pazırık Kültürü kurganlarında saptanan at definlerinin, koyun yününden imal edilen çeşitli nesnelerin ve hayvan derilerinden hem giyim hem de günlük yaşamda kullanılan eşyaların üretilmiş olmasının gelişmiş bir hayvancılığa işaret ettiğini vurgulamıştır. Bununla birlikte, bahsedilen dönemde, Altaylar’da, domuz yetiştiriciliği hariç, bölgenin iklim şartlarına uyum sağlamış evcil hayvanların tümünün yetiştirildiğini belirtmiştir. Kazılarda elde edilen bulgulara göre, Berel sakinlerinin hayvancılık faaliyetlerinde at yetiştiriciliği ilk sırada gelmektedir.

4.2. At yetiştiriciliği

Kazak Altaylar’ının doğal ve iklimsel koşulları, söz konusu dönemde, önde gelen hayvancılık türü olarak yıl boyunca otlatmaya dayalı at yetiştiriciliğinin baskın hale gelmesine katkıda bulunmuştur. At, biyolojik özellikleri sayesinde eski Berellilerin günlük yaşamıyla geçim sisteminde, ölü gömme uygulamalarında ve buna bağlı olarak mitolojilerinde özel bir yere sahip olmuştur. Berel atlarının osteolojik incelemelerini gerçekleştiren K. Kashkinbayev (2013), kemiklerde gözlemlenen kırıklarla morfolojik bozuklukların atların yoğun bir şekilde hem yük taşıma hem de binek aracı olarak kullanıldıkları sonucuna ulaşmıştır. Kemik kalıntıları üzerinde tespit edilen hastalıklar arasında omurlar arası yastıkçıkların ve eklem yüzeylerinin lineer kırıkları, kemik büyümeleriyle ağır patolojiler, omurgalarının göğüs ve bel bölümlerindeki ankiloza yol açan destrüktif değişiklikler ön sıradadır. Ayrıca araştırmacılar, Berel atlarının kısa bacaklı oluşu, bacak kemiklerinin iyi gelişmiş olması ve boyları gibi morfolojik ve anatomik özellikleri açısından Kazakistan’ın

yerli ırkı olan “*Cabı*” cinsli atlara benzediklerini tespit etmiştir (Kashkinbayev, 2013, s. 50, 117-120).

Kurganlarda sadece belirli renkteki aygırların defnedildiğine dikkat çeken Z. Samashev (2011a), Pazırık topluluklarının at yetiştiriciliğinde seleksiyon çalışmalarının yapılmaya başlandığını varsaymaktadır. 2011 yılında yayımlanan çalışmaya göre, Berel Kurganları’nda 80’den fazla at iskeleti saptanmıştır. 1. Berel kurganındaki 17 at hariç, Berel’in atlarına dair veriler Tablo 2’de özetlenmiştir (Samashev, 2011a, s. 173-175).

Tablo 2

Berel’de saptanan atların osteometrik verileri

Kurgan No.	At No.	Cinsiyet	Yaş	Ayak inceliği	Boy	Patolojiler
1	1(17)	—	—	—	—	Veri bulunmamaktadır (Radlov 195)
2	4-A	Aygır	25’ten büyük	Yarı kalın	Orta	—
3	4-B	Aygır	8 – 12	—	Orta	—
4	4-C	Aygır	15 – 20	—	Orta	—
5	4-1	Aygır	15 – 20	—	Orta	Vücudu parçalara ayrılmıştır
6	8 A	Aygır	15 – 20	Orta	Orta	—
7	8 B	Aygır	8 – 10	Orta	Orta boydan az kısa	—
8	9-A	Aygır	15 – 20	Orta	Orta	—
9	9-B	Aygır	20’den büyük	Yarı kalın	Orta boydan az kısa	Osteokondroz
10	9-C	Aygır	25’ten büyük	İnce	Orta	Osteokondroz
11	9-D	Aygır	20 – 25	Orta	Orta	—
12	9-E	Aygır	20 – 25	İnce	Orta	—
13	10-A1	Aygır	15 – 20	Yarı kalın	Orta	—
14	10-A2	Aygır	8 – 10	Orta	Orta boydan az kısa	—
15	10-B	Aygır	8 – 10	Yarı kalın	Orta boydan az uzun	—
16	10-C	Aygır	6 – 8	Yarı kalın	Orta	Osteokondroz
17	10-D	Aygır	20’den büyük	Orta	Orta	Osteokondroz
18	10-E1	Aygır	10 – 12	Orta	Orta	—
19	10-E2	Aygır	15 – 20	Yarı kalın	Orta	Osteokondroz
20	10-F	Aygır	10 – 12	Orta	Orta	—
21	10-G	Aygır	15 – 20	Orta	Orta boydan az kısa	—
22	10-H	Aygır	12 – 15	Yarı kalın	Orta	—
23	10-J	Aygır	15 – 20	Orta	Orta	—
24	10-K	Aygır	15 – 20	Orta	Orta	—
25	11-A	Aygır	12 – 15	Orta	Orta boydan az kısa	—
26	11-B	Aygır	20’den büyük	Orta	Orta boydan az kısa	Osteokondroz
27	11-C	Aygır	25’ten büyük	Orta	Orta boydan az kısa	Osteokondroz
28	11-D	Aygır	20’den büyük	Yarı kalın	Orta	Osteokondroz
29	11-E	Aygır	20’den büyük	Orta	Orta boydan az kısa	Osteokondroz
30	11-F	Aygır	20’den büyük	Yarı kalın	Orta	Osteokondroz
31	11-G	Aygır	20’den büyük	Orta	Orta	Osteokondroz
32	11-H	Aygır	15 – 20	Orta	Orta	—
33	11-J	Aygır	12 – 15	Orta	Orta boydan az kısa	—
34	11-K	Aygır	15 – 20	Yarı kalın	Orta	—

35	11-L	Aygır	15 – 20	Yarı kalın	Orta	—
36	11-M	Aygır	30'dan büyük	Orta	Orta	Osteokondroz
37	11-N	Aygır	20'den büyük	Yarı kalın	Orta	Osteokondroz
38	16-1	Aygır	2 – 3	İnce	Orta	—
39	16-2	Aygır	4 – 5	Yarı kalın	Orta	Omur kırığı
40	16-3	Aygır	8 – 12	Orta	Orta	Omur kırığı
41	16-4	Aygır	8 – 12	Orta	Orta	—
42	16-5	Aygır	20 – 25	Yarı kalın	Orta	Omur kırığı
43	16-6	Aygır	20 – 25	Yarı kalın	Orta	Omurga osteokondrozu
44	16-7	Aygır	20 – 25	Orta	Orta boydan az kısa	—
45	18-1	Aygır	6 – 8	Orta	Orta	—
46	18-2	Aygır	15 – 20	İnce	Orta	—
47	18-3	Aygır	25'ten büyük	Yarı kalın	Orta	Osteokondroz
48	31-1	Aygır	15 – 20	Orta	Orta	Osteokondroz
49	31-2	Aygır	3 – 4	Orta	Orta boydan az kısa	Kaburga kırığı
50	32-1	Aygır	7 – 10	Yarı kalın	Orta boydan az uzun	—
51	34-1	Aygır	25'ten büyük	Yarı kalın	Orta boydan az kısa	Periostitis
52	34-2	Aygır	10 – 14	Yarı kalın	Orta	Periostitis
53	36	Aygır	7 – 10	Yarı kalın	Orta	Kalça kırığı
54	71-1	Aygır	25'ten büyük	Yarı kalın	Orta	Omurga osteokondrozu
55	71-2	Aygır	10 – 12	Orta	Orta boydan az kısa	Omur kırığı
56	72	Aygır	8 – 12	Yarı kalın	Orta	Periostitis
57	74	Aygır	8 – 12	Orta	Orta	—
58	75 A	Aygır	20 – 25	Orta	Orta boydan az kısa	—
59	75 B	Aygır	20 – 25	Orta	Orta boydan az uzun	—
60	75 D	Aygır	20 – 25	Orta	Orta	—
61	75 E	Aygır	20 – 25	Orta	Orta	—
62	75 C	Aygır	25'ten büyük	Orta	Orta	—
63	30-A	Aygır	20 – 25	Orta	Orta	Omurga osteokondrozu
64	30-B	Aygır	7-10	Orta	Orta boydan az kısa	—
65	30-C	Aygır	20-25	Orta	Orta	Kaval veya uyluk kemiklerinin kireçlenmesi
66	30-D	Aygır	25'ten büyük	Orta	Orta	—

Bu tablodan 11. Kurgan'daki tüm atların yaş bakımından yaşlı atlar kategorisine ait olduğu görülmektedir. Üst katmanda 15-20 yaşlarında 11A numaralı bir at varken, geri kalan 11B, 11C, 11D, 11E ve 11 F numaralı atlar ise 25 yaşından büyüktür. Alt sıradaki atların yaş dağılımı şu şekildedir: 11I numaralı at 12–15 yaş arasında, 11G, 11H, 11K, 11L atları 15–20 yaş arasında, 11N atı 25 yaş üstünde olup 11E atı 25-30 yaş üstündedir. Diğer kurganlardaki atlar da özellikle 1. Grup'taki birkaç örnek, yaşlılar kategorisine aittir.

Bacak kalınlığı bakımından 11. Kurgan'a defnedilen üst katmandaki atların 2'si 11C ve 11E orta ince, 11F atı ise yarı ince bacaklıdır; alt katmandaki 11 G ve 11M atları orta ince, 11K, 11L ve 11N atları yarı ince bacaklı olarak sınıflandırılmıştır.

Genel olarak atların boyları omuz yüksekliğiyle ölçülmüştür. 11. Kurgan'daki atların boy dağılımı şu şekildedir: üst katmandaki 11A, 11B, 11E ve 11F atları 128-136 cm, 11C ve 11D atları 136-144 cm boyundadır; alt tabakadaki 11I atı 128–136 cm boyunda, geri kalan 11G, 11H, 11K, 11L, 11M ve 11N atları 136–144 cm

boyundadır. Bununla birlikte, Berel Kurganları atlarıyla Dağlık Altay kurganlarındaki atların karşılaştırmalı analizi yaş özellikleri ve boy açısından bazı farklılıklar göstermiştir. Görünüşe göre, Pazırık Kültürü'nün geç aşamalarında, defnedilenin “öz atı” dışındaki seçilen at örnekleri en iyilerden oluşmamıştır (Kosintsev ve Samashev 2008, s. 342-346).

Diğer taraftan, Berel Kurganları'nda saptanan bütün atların cinsiyeti erkek olup dişi ve taylara yer verilmemiştir. Tüm atların cansızlaştırılmasında aynı yöntem: alnın orta kısmına sivri uçlu çekiçle, yani, doğrudan beyne yapılan darbe uygulanmıştır (Kashkinbayev ve Samashev, 2005, s. 61).

4.3. Hayvancılığın diğer türleri

Berel Kurganları'nda *küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinin* yapıldığını kanıtlayan çok sayıda koyun ve kuzu omur kemikleri, yün kumaş parçaları ve keçe parçaları saptanmıştır. Pazırık kurganlarındaki yün örneklerinin analizini gerçekleştiren S. Rudenko (1953; 1960) üç: 1) yününden kalın keçelerin basıldığı kaba yapağılı, 2) yününden ince ve narin keçelerin basıldığı az yağlı kuyruklu ve 3) merinos yününe yakın, yüksek kaliteli yün veren ince yapağılı koyun türlerinin yetiştirildiğini belirtmiştir. Fakat Berel Kurganları buluntuları üzerine buna benzer bir çalışma henüz gerçekleştirilmemiştir.

Etnografik verilere dayanarak S. Rudenko (1953) *büyükbaş hayvanların*, ineklerin, her ailede olduğunu varsaymıştır. Rusya Federasyonu sınırları içindeki Altay'ın Erken Demir ve Pazırık dönemi yerleşimleri kazılarını gerçekleştiren Peter Shulga (2015) da bu görüşü doğrulamaktadır. Yerleşimlerdeki osteolojik buluntulardan büyükbaş hayvancılığı payının bozkırlarda %15'e, nemli bölgelerde %25'e ulaştığını saptamıştır. Ancak Berel Kurganları buluntuları büyükbaş hayvan yetiştiriciliğine dair doğrudan kanıt sağlamaz. Z. Samashev (2011a), 11. Kurgan'da bulunan yak öküzü boynuzundan yapılmış tek kabın malzemesinin mevcudiyetini bir av ganimeti sonucu olduğunu düşünmektedir.

Ukok platosu kurganlarının kazısını gerçekleştiren N. Polosmak(2001), bölgede saptanan keçe örneklerinde *deve* yününün bulunmasından dolayı Pazırıklıların deve yetiştirdiğini ve bu sayede "hem Doğu Türkistan'a hem de Kazakistan üzerinden Orta Asya'nın güneyine giden kervanlara" katıldıklarını varsaymıştır. 11. Berel kurganında, bölgede devenin yetiştirildiğini doğrulayan deve postu parçaları saptanmıştır.

Pazırık Kültürü kurganlarında saptanan horozların gerçekçi tasvirlerine dayanarak S. Rudenko (1953), *kümes* hayvanlarının çeşitli ayın veya törenlerde kullanılmak üzere yetiştirilmiş olduğunu belirtmiştir. Bölgede Demir Çağı yerleşimlerinin kazısını yapan Peter Shulga (2015) ise bu görüşü doğrulayan herhangi bir bulgu tespit etmemiştir. Berel'deki 8. Kurgan'da horoz figürü şeklinde bir sapa sahip tunç ayna, 10. Kurgan'daki eyer örtüsüne ise stilize horoz figürleri işlenmiştir.

4.4. Tarım

İncelemekte olduğumuz bölgede, ilgili dönemde, kuru tarımın yapıldığıyla ilgili buluntu henüz bulunmadığını belirten Z. Samashev (2011a) teorik olarak, İrtiş boyunca, Güney Altay'ın eteklerinde kuru tarımın gerçekleşmiş olabileceğini varsaymaktadır.

1.Tuyakta kurganında darı (*panicum miliaceum*) tohumlarını keşfeden S. Rudenko (1953; 1960), Pazırıklıların Altay'ın daha ılıman ve daha sıcak bir iklime sahip olan Ursul Nehri Vadisi'nde bu tahıl ürününü ektiğini öne sürmüştü. Denisova Mağarası'nda, Erken Demir Çağı tabakasında 15 kg buğday (*triticum vulgare host*) içeren bir çukur keşfedilmiştir. Araştırmacılar, radyokarbon tarihlerini hesaba katarak, tahıllı çukurun ait olduğu katmanı yaklaşık olarak MÖ III.- MÖ II. yüzyıllara tarihleme eğilimindedir. Burada saptanan buğdayın Altay Dağları'nın dışındaki yerleşik tarım kabilelerinden değiş tokuş yoluyla geldiği düşünülmektedir. Altay'ın Demir Çağı yerleşimlerini araştıran Peter Şulga (2015) çok sayıda buğday öğütücülerinin saptandığı birkaç tarım yapan yerleşim tespit etmiştir. Tahıl öğütücülerinin diğer bitkileri öğütmede kullanıldığı düşünülmektedir. V. Kubarev, Ulandırık 1 Mezarlığı'nın 2. Kurganı'nda yabancı çavdarından yapılmış lavaşların bulunmasını bölgedeki tarım ürünlerinin eksikliğini, yabancı tahılların toplanmasıyla telafi edilmesine yorumlamıştır. Bununla birlikte Başadar, Üstut ve Berte Kurganlarının üst örtü taşlarının altında yuvarlak değirmen taşları, yani el değirmenleri saptanmıştır (Rudenko, 1960; Şulga, 2015).

Kazakistan'ın güneydoğu bölgesinde tahıl tarımının, Erken Tunç Çağı'ndan itibaren başladığı değerlendirilmektedir. Kazakistan Coğrafyasında tespit edilen kültür bitkilerinin en erken tarihleri, buğday için MÖ 2600- MÖ 2500, darı için MÖ 2460- MÖ 2150 olarak belirlenmiştir. Güneydoğu Kazakistan'daki Begaş, Tasbas, Tuzusai ve Tseganka 8 gibi Tunç Çağı ve Demir Çağı yerleşimlerinden elde edilen makro-

botanik ve fitolit veriler hem güneybatı Asya hem de Çin kökenli tahılların ekildiğini ve tüketildiğini göstermiştir. Bununla birlikte, Doğu Kazakistan'ın Karatöbe ve Kotırkora kurgan mezarlıklarından toplanan insan (n= 4) ve hayvan (n= 1) kemiklerinden oluşan birkaç numunenin analizi, bölgede, Demir Çağı'nda bir miktar C4 bitkilerinin, darının, tüketildiğini göstermiştir (Doumani, P.N., Frachetti, M.D., Beardmore, R., Schmaus, T.M., Spengler, R.N., & Mar'yashev, A.N., 2015; Frachetti, M., Spengler, R., Fritz, G., & Mar'yashev, A., 2010; Ananyevskaya, E., Aytqaly, A. K., Beisenov, A. Z., Dmitriev, E. A., Garbaras, A., Kukushkin, I. A., Loman, V. G., Sapolaite, J., Usmanova, E. R., Varfolomeev, V. V., Voyakin, D. A., Zhuniskhanov, A. S., & Motuzaite Matuzeviciute, G., 2018).

Doğu Kazakistan'da, 2021 yılında kazısına katılmış olduğumuz Erken Demir Çağı Akbauır yerleşiminde, 2020 kazılarında, gözeneklerinde bir tahıl tanesinin korunduğu taş öğütücü ile henüz belirlenmemiş olan bir tahıla ait çekirdekler bulunmuştur (Samashev ve ark., 2020). Bütün bu bilgiler bölgede kuru tarımın yapıldığını, kanaatimizce buğdayın yanı sıra ağırlıklı olarak darının yetiştirildiğini doğrular niteliktedir.

4.5. Madencilik, metalurji ve metal işleme

Kazak Altay'ının zengin maden kaynakları, daha Tunç Çağı'nda, burada madencilik ile metalürjik üretimin gelişmesini sağlamıştır. Doğu Kazakistan'ın dağlık bölgelerinde, bilindiği üzere, dünyanın en zengin cevher kuşakları: bölgenin kuzeybatısından güneydoğusuna uzanan Kalba-Narım altın cevher kuşağıyla polimetallik cevher kuşağının yanı sıra Buktırma Nehri'nin aşağı kesimlerindeki demir cevher kuşakları bulunmaktadır (Samashev, 2011a, s. 177). Söz konusu doğal kaynaklar, Berel Kurganları'nı ardında bırakan göçebe toplulukların ekonomisinde, yerel üretime düşük maliyetli ve kaliteli girdi sağlamasından dolayı büyük öneme sahip olmuştur.

Altın, demir, kalay ve bakır cevherlerinin çıkarılması, taşınması ve zenginleştirilmesi işlemleri bölge sakinlerinden önemli insan kaynağının seferber edilmesini, işgücünün organize edilmesini, teknolojik aşamaların iyileştirmesini ve dahası madencilik tesislerinin olası dış saldırılardan korunmasını sağlamayı gerektirmiştir. Z. Samashev (2011a) madenlerde ve açık ya da yer altı maden ocaklarında çalışmak mesleki uzmanlaşmayı gerektirdiğinden dolayı belli bir serbest

ve gönülsüz (köle?) emeğin, sürekli olarak madenlerde çalıştırıldığını ve üretim sürecini denetleyen personelin var olduğunu düşünmektedir.

Metalurjik üretim ve metal işleme, örneğin, tellerden yaprak altın imal etme, damgalama ve diğer işlemler, özel bilgi ve becerilere sahip belirli bir işgücünün oluşturulmasını, ayrıca, ürünlerin imalatı için gerekli olan metalurjik fırınların, atölyelerin ve hazır ürünlerin depolanması için gerekli diğer tesislerin bulunduğu sabit yerleşim yerlerinin oluşmasını gerektirmiştir. Dağlık Altay coğrafyasında Pazırık Kültürü'ne atfedilen birkaç yerleşim kompleksi bilinmektedir, fakat Doğu Kazakistan'da yerleşim bulma amaçlı araştırmalar henüz yapılmamıştır (Samashev, 2011a, s. 177).

Jeologlar altın cevherlerinin çıkarılması için, Güney Altay'ın Kalba, Narım, Kürçüm ve Tarbagatay Sıradağları'ndaki akarsular boyunca ağır tortu madenciliğinin gelişmiş ve uygulanmış olduğunun doğrulamaktadır. Örneğin, T. Zhautikov'a göre, Doğu Kazakistan'da binlerce yıl boyunca ağır tortu madenciliği uygulanmasına rağmen, eski altın yataklarının birçoğu zenginliğini hala korumaktadır. Geçen yüzyılın 40. yıllarında bile, Semey yakınlarındaki nehirlerin kıyı sığırlıklarında ve birikintilerinde toprak elenerek altın toplandığı kaydedilmiştir. İrtiş Nehri'nin alüvyal birikintilerinde günümüzde bile çok sayıda altın tanecikleri ve parçaları bulunmaktadır. Örneğin Çarlık Rusya döneminde 1891- 1907 yılları arasında Güney Altay'da 4600 kg altın çıkarılmış ve bölgedeki maden ocağı sayısı 144'e ulaşmıştır. 1912'de Cumba madeninde 6,5 kg ağırlığında tek parça bir altın külçe, 1914'te ise Kürçüm Sıradağları'ndaki Karaotkel deresinde ise 16,8 kg ağırlığında bir "At Başı" olarak adlandırılan tek parça altın külçesi bulunmuşken Şar Nehri kıyılarında- 2,685 kilogramlık tek parça külçe ele geçirilmiştir. T. Zhautikov ayrıca, Şalganoba Nehri'nin bir kolu olan Altynkazgan Nehri boyunca, Şilikti Vadisi'nde altın madenciliği yapıldığını ve 2006'da burada yüksek ayarlı altın (995 milyem saflıkta) bulunduğunu belirtmiştir. Berel Kurganları Kürçüm, Alkabek, Karakaba, Kaljır, vb. nehir kıyılarında bulunan eski maden çıkartma ocaklarına yakın, yaklaşık olarak 60-100 km mesafede bulunmaktadır. Berel Kurganları'nda bulunan tunç eşyalar: gemler, ok uçları, aynalar, bir yüzük, sadak kancası kartal heykelcikleri ve diğerleri, özel kalıplara dökülmüşken demir ağızlık ve bıçaklar dövülmüştür (Samashev 2011a, s. 178).

Bununla birlikte, Berel Kurganları'nda altın bir küpe ve törensel giysilerle at koşum süslemelerini kaplayan yaprak altın ve yaprak kalay saptanmıştır. Fakat Berel

Kurganları'nın metal buluntularının alaşım türlerinin belirlenmesi için spektral analiz türü çözümlerler, tek örnek dışında, henüz yapılmamıştır. 36. Kurgan'da bulunan maral geyiği boynuzundan imal edilen süslemeleri kaplayan altın varağın %83 oranında altın, %13,1 oranında gümüş ve sadece %1 oranında bakır içerdiği tespit edilmiştir (Borodovsky, 2006, s. 249-252). Fakat Altaylar'ın MÖ IV. yy. sonu ile MÖ III. yy. başlarına tarihlenen Pazırık Kültürü mensuplarının kullandıkları madenlerin kaynaklarını ve metalleri işleme yöntemlerini irdeleyen ve Doğu Kazakistan'la olan bağlantıların varlığını ortaya koyan bazı bilimsel çalışmalar da bulunmaktadır.

Altaylar'da demir ergitme ve üretim merkezleri hakkında bilginin bulunmadığını belirten Sergey Rudenko (1953) altın, zincifre ve pirit taşlarının Dağlık Altay'ın yerel ocaklarından çıkarıldığını, saf kalay ve belki de bakırın günümüz Doğu Kazakistan'ındaki maden ocaklarından getirildiğini varsaymıştır. Araştırmacıya göre, birçok nesne saf bakırdan imal edilmiştir. Yaprak altının bileşenlerinin tekdüze özellikte olduğu, dolayısıyla tek bir ocaktan geldiği anlaşılmıştır. Bahsedilen altın parçalarının analizi, tamamının yalnızca beyaz altın, elektum: altın ve %20'ye kadar gümüşle bir miktar bakır içeren alaşım olduğunu göstermiştir. Altının yaprak haline gelecek şekilde dövülmesi muhtemelen modern kuyumculukta kullanılan yöntemle aynı olmuştur. Tek fark, günümüzde yaldızlama için kullanılan yaprak altın 0,1 μ 'dan daha ince kalınlığa getirilirken şeffaf hale gelir ve yeşil ışınları geçirir. Pazırık kurganlarında saptanan altın varak kıyaslanamayacak kadar kalındır. Daha erken tarihli kurganlarda yaprak kalınlığı 15 ila 30 μ arasında değişmekteyken daha geç tarihli kurganlardaki altın yaprağın kalınlığı 8 ila 17 μ arasındadır. Bazı altın varaklarının 200 cm² ve daha fazla boyuta ulaşmıştır. Dövmüş kalayın ise çok daha ince olduğu belirtilmiştir. Bununla birlikte süslemelerin yapımında kalıba dökme, baskı ve kaynak yöntemlerinin yanı sıra, taneleme ve macun ve taş kakma işlemleri de uygulanmıştır (Rudenko, 1953, s. 132-252).

Altaylar'ın orta kesimindeki Pazırık Kültürü kurganlarında bulunan çoğu tunç olmak üzere 50 nesnenin spektral analizini gerçekleştiren Rudenko (1960) demirden imal edilen bir bıçak, hançer ve gem ağızlığının üçünün de sıcak dövme yöntemiyle şekillendiğini, gümüşten yapılan eşyaların ise önemli miktarda bakır içerdiğini belirtmiştir. Tunçtan yapılmış nesnelerin bileşenleri farklılık göstermektedir. Örneğin, %0,1 oranında gümüş içeren kızıl renkli bakır kullanılmıştır. Buktırma ve Ulagan Nehri vadileriyle Ulagan Platosu kurganlarının tunç nesnelerinin tamamında bu tür bakır malzeme söz konusudur. Araştırmacıya göre, gümüş içeren bakır Altay maden

ocaklarının cevherlerinin karakteristiğidir. Dolayısıyla incelenen tunç numunelerin tamamı yerel malzemeden üretilmiştir. Bazı tunç örnekler %1 oranında kalay, bazıları %1 oranında bizmut, antimon ve nikel içermektedir. Başadar ve Tuyakta kurganlarında bulunan lahit çivileri, daha sonra kırılan, iki parçalı kalıplara dökülmüştür. Çivi uçlarının sivriltilmesi için soğuk dövme işlemi uygulanmıştır. Çivilerin yassı başlarına metalik bir parlaklık vermek için cilalama yapılmıştır (Rudenko, 1960, s. 218-222).

Pazırık Kültürü Ak-Alaha 3, 4 ve Ak-Alaha 5 kurgan mezarlıklarıyla Üst-Kalcın 2, 1. Kurgan ile Kuturguntas'ta saptanan 12 nesnenin (ok ucu, çiviler, aynalar, toka ve plaka) spektral analizi 6 grup tunç alaşım göstermiştir:

- 1) *Arsenikli bakır veya tunç (Cu+As);*
- 2) *Arsenik kurşunlu bakır veya tunç (Cu+As+Pb);*
- 3) *Arsenik-kalaylı bakır veya tunç (Cu+As+Sn);*
- 4) *Arsenik-kalay-kurşunlu bakır veya tunç (Cu+As+Sn+Pb);*
- 5) *Kalaylı tunç (Cu+Sn);*
- 6) *Kalay kurşunlu tunç (Cu+ Sn+Pb)* (Kundo, Şerbakov, & Roslyakova, 2000, s. 176-178).

İncelenen örneklerden gem ağızlığı, ok ucu ve çiviler arsenikli bakır veya tunçtan imal edilmişken diğer nesneler belirlenen altı grup alaşımdandır. İncelenen nesnelerin başlıca özelliği kalaylı alaşımların artış göstermesi ve çeşitli metal kaplamaların uygulanmasıdır. Arsenikli bakır alaşımdan imal edilen kolan tokası, arsenik kalaylı ve arsenik kalay kurşunlu tunçtan imal edilen aynalar 40-100 mikron kalınlığındaki kalayla kaplanmıştır. Plaka formlu aynanın daha karmaşık bir yapısı vardır: aynanın ana metali kalaylı tunç, kaplaması kalaylı kurşun alaşımıdır. Aynanın cilalanmış ön yüzünde cıva varlığı tespit edilmiştir. Nesnenin yüzeyine ayna parlaklığı verilmesi için bu metalle amalgamlama, yani cıvayla kaplama işlemi uygulanmıştır (Kundo ve ark., 2000, s. 176-178).

Esasen kalayla kaplama yöntemin yeni olmadığı, Tagar Kültürü'ne ait bir bıçakta uygulandığı, hatta Karasuk tipi eşyalarda gözlemlendiği belirtilmektedir. Kalay kaplama, tunç veya bakır nesnelerin görünüşüne gümüş parlaklığı vermiştir. Kaplamada cıvanın kullanımı ise bu bölge için ilk defa kaydedilmiştir. Tahlile tabi tutulan örneklerden kalay alaşımlıların hammaddesi Doğu Kazakistan'daki Kalba-Narım Sıradağları'ndaki maden ocaklarıdır (Kundo ve ark., 2000, s. 176-177).

Eski madencilerin önemli icadı olan yaprak kalay Üst Kalcın 2’de saptanmıştır. Kasiteritten metal kalayı elde etmek günümüzde bile kolay değildir. Kasiteritten kalaya dönüşme sıcaklığı olan 900°C’ta metalin tamamı cüruf halindedir ve cevherin saflığına bağlı olarak sadece 1000°C -1400°C sıcaklığa ulaştığında sıvı metal haline gelerek ergitilmiş olur. Modern fırınlarda bile metalin %25’e kadarı cürufta kalır, tekrar ergitilir ve elde edilen metal rafine edilir. Erime sıcaklığı 232 °C olan sıvı metal, aşırı ısınmış halde fırında bulunduğundan buharlaşarak modern silika (dinas türü tuğlalar) tuğlalarından dışarı sızarak metalde %9’luk kayıp yaşanır. Eski devir fırınlarda kalay kaybının çok yüksek olduğu ve saf metal veriminin %20’yi geçmediği düşünülmektedir. Kalayın ele edilmesi için kalaytaşına bakır cevherinin katıldığı düşünülmektedir. Böylece Pazırık maden ustaları kasterit, bakır ve diğer polimetallerin bir arada ergitilmesi tekniğini uygulamıştır. Sonuçta aynı cevherlerin farklı oranlarda ergitilmesiyle “saf bakır”dan “saf kalay’a kadar geniş alaşım yelpazesi elde edilebilmiştir. Pazırık maden ustaları en az iki metal işleme yöntemi, kalaylama ve amalgamlama teknikleri uygulamıştır. Kalayla, kalaylı kurşun alaşımı hatta civayla kaplı Pazırık aynaları parlaklık ve yansıtma özelliklerine sahip olmuştur (Kundo ve ark., 2000, s. 178).

Berel Kurganları’na oldukça yakın konumlanan Ak-Alaha I ve III kurganlarından, Üst Kalcın II, Kalcın IV, Kuturguntas ve 7. Pazırık kurganında bulunan altın küpe parçaları, süslemeleri kaplayan çeşitli yaprak altın parçaları ile bir altın levhanın analizleri, numunelerin bileşen oranları bakımından Doğu Kazakistan’daki Ridder ve Zıryan maden ocaklarındaki doğal altına yakın olduğu dolayısıyla bu ocaklardan gelen malzemeden üretildiği anlaşılmıştır (Şerbakov, Roslyakova, 2000, s. 186-187). Pazırık Kültürü kurganlarında saptanan metaller üzerine yapılan diğer spektral analizlerle yukarıda bahsedilen verilere benzer sonuçlar elde edilmiştir (Daşkovsky, Tişkin, & Havrin, 2007; Tişkin & Havrin, 200; Havrin, 2007).

4.6. Avcılık

Birçok araştırmacıya göre, avcılığın hayvanları etleri ve kürkleri için, beslenme ve tamamen ekonomik sebeplerle avlamanın yanı sıra, askeri-stratejik, sosyo-kültürel ve mitolojik, gibi çeşitli yönleri vardır. Özellikle süreklilik avlarının, göçebe

toplumlarının askeri ve ordu işlerin oluşumu ve gelişiminde önemli bir rol oynadığı düşünülmektedir. Berel Kurganları'nda bulunan tilki ve kurt postu gibi değerli kürklerin, çeşitli tipte at koşum ekipmanları ve vahşi hayvanların kemik ve boynuzlarından yapılmış iş aletleri kalıntıları, Erken Demir Çağı'nda bölge nüfusunun ciddi bir avlanma potansiyeline sahip olduklarını göstermektedir.

Soylulara ait Şibe, Başadar, Tuyakta ve Pazırık kurganlarında leopar kürkünden, bozkır kedisi kürkünden, sincap, samur, su samuru ve kakım kürklerinden yapılmış eşyalar bulunmuştur. S. Rudenko (1953), Demir Çağı'nda Dağlık Altay'ın yakın coğrafyaların kürk tedarikçisi olduğunu öne sürmüştür. Sığın, maral geyiği, dağ tekesi, arkar ve karaca avlanılan toynaklılardan (Rudenko, 1960, s. 194).

Pazırık Kültürü kurganlarında çok sayıda balık formu süslemeler bulunduğu, tatlı su balıklarının tüketilmiş olduğu varsayılabilir. Üst-Kalcın II kurganında saptanan bir kadın mumyasının insan saçlarından yapılmış peruk kıllarının, son 6-12 ayda tüketilen gıdayı belirlemede kullanılan karbon ve nitrojen izotop analizi, beslenmede kırmızı et ile balık etinin baskın olduğunu göstermiştir (O'Connel, 2000, s. 234-236).

4.7. Toplumun Sosyal yapısı

Kronolojik olarak farklı tarihsel dönemlere ait Berel'deki 70'ten fazla kurganın verisini inceleyen Z. Samashev (2011a), Pazırık toplumunun bir parçası olarak değerlendirdiği Berel toplumunda oldukça derinleşmiş sosyal tabakalaşmanın, yani hiyerarşik bir düzenle toplum içinde mülkiyetin, yani kişisel mal varlığının açıkça görüldüğünü belirtmiştir.

Demir Çağı göçebe topluluklarının yaş ve cinsiyet dağılımıyla toplumsal tabakalaşmanın belirlenmesinde kurganların mimari özellikleri, yani büyüklüğü ile inşası için harcanan işçilik en nesnel göstergeler olarak görülmektedir (Gryaznov, 1950; Akişev, 2009; Mogilnikov, 1992).

Örneğin, M.P. Gryaznov'a göre 1. Pazırık kurganının 1800 metreküp hacimli üst örtüsünü inşa etmek için, derince bir çukur kazmak, mezar odasını inşa etmek ve diğer malzemeleri hazırlamak için en az 2500-3000 adam-gün emek gerekmektedir (Gryaznov, 1950, s. 684).

Kemal Akişev'e göre Büyük Besşatır kurganının inşası için 40 000 - 45 000 adam-gün emek harcanmıştır (Akişev, 2009, s. 103-104). Besşatır kurganlarında defnedilen bireylerin üç sosyal tabakaya ait olduğu: büyük kurganların hükümdar ve ordu komutanlarına, orta boyutluların soylulara, küçüklerin ise sıradan toplum üyelerine ait olarak yorumlamıştır (Akişev & Kuşaev, 1963, s. 86). Benzer şekilde, bazı araştırmacılar Pazırık Kültürü kurganlarını da boyutları bakımından sınıflandırmaya çalışmıştır (Surazakov, 1983, s. 72-87; Kubarev, 1987, s. 11; Polosmak, Molodin, 2000, s. 66-87).

Pazırıklıların sosyal tabakalaşması konusunu Dağlık Altay'ın 19 kurgan obasındaki 58 kurganın verisi bağlamında ele alan A. Surazakov (1983): *1) kurganın büyüklüğü, 2) yapısal özellikleri, 3) ölü gömme yöntemi ve 4) beraberinde konulan eşyaların sayısı ve özellikleri* olmak üzere dört ana ölçüt belirlemiştir. Döneminin en iyi bilinen Pazırık kurganlarının verilerini tablolar halinde derleyerek başlıca dört toplumsal tabaka önermiştir. Bu sınıflandırmaya göre, Buktırma ve Narım vadisinin küçük boyutlu Katon ve Kurtu Kurganları 1. Gruba, yani Pazırık toplumunun en kalabalık grubunu temsil eden ve başlıca üretim gücünü oluşturan halk tabakasına ait olarak değerlendirmiştir. 2. Gruba geniş ailelerin reisleri veya büyüklerinin defnedildiği kurganlar girmiştir. Toplum soylularından birinin defnedildiği 1. Berel Kurganını III. Gruba dahil etmiştir. En ihtişamlı IV. Grup kurganları ise boy beyleri veya yönetici hanedan üyelerine ait göstermiştir. Bu sınıflandırmayı esas alan sonraki çalışmalarda kriterler giderek artmış veya alt grupların eklenmesiyle detaylandırılmıştır (Samashev, 2011a, s. 189).

4.7.1. Toplumsal tabakalaşma

Çalışmamızın bu kısmında Berel Kurganları'nın mimari özellikleri, defnedilenlerin yaş ve cinsiyetleri gibi demografik verileri, ölü gömme geleneğinin özelliklerinin belirlenmesi amacıyla kurgan buluntuları, atlarla ilgili ve diğer bulgular tematik tablolar haline getirilmiş ve karşılaştırılmalı analize tabi tutulmuştur.

Kurganların boyutları. İncelemekte olduğumuz kurganlar üst örtülerinin boyutları bakımından başlıca 3 grup halinde ele alınabilir:

- 1) Çapı 30 metre veya daha fazla olanlar- *Büyük kurganlar*,
- 2) Çapı 20 ile 30 metre arasında değişenler- *Orta boyutlu kurganlar*

3) Çapı 20 metreye kadar olanlar -*Küçük kurganlar*.

Bu sınıflandırmaya göre, 31 kurganın (%100) 4'ü (%13) çapı 30 metreyi aşan (11., 10., 9. ve 1.) büyük kurganlardır. Kurganların 7'si (%22,5) orta boyutlu iken 19'u (% 61,5) küçük boyutludur. Yayınlarda kalan üç kurganın (16., 32. ve 34.) üst örtüsünün boyutu belirtilmemiştir. Ancak planlara yansıyan göreceli boyutları, bunları orta ve küçük boyutlu kurganlar grubuna dâhil etmemizi imkan sağlamıştır (Tablo 3).

Tablo 3

Berel Kurganları'nın yer üstü mimari özellikleri

Kurgan No.	Üst örtü malzemesi	Üst örtü boyutu, metre (ç-çapı, y-yüksekliği)	Sunak	Çit duvar	Balbal
36.	taş	ç: 21,7x22,3 y:0,7-0,8	-	-	-
11.	taş	ç: 33,5x22,8 y: 2	-	hendek	+
10.	taş	ç:32x25 y: 2	-	-	-
4.	taş	ç:28x23 y: 2	-	-	-
9.	taş	ç: 30x24 y: 2*	-	-	-
8.	taş	ç:26,5 y:2,1	+	-	-
5.	taş	ç: 25,5x25,7 y: 3	-	+	-
47.	taş	ç: 10,03x9,15 y: 0,40	-	-	-
71.	taş	ç: 16x12,8	-	-	-
72.	taş	ç: 14,4 x 13,1 y: 0,85	-	-	-
73.	taş	ç: 8,1 y: 0,67	-	+	-
74.	taş	ç: 9,3 y: 0,23	-	+	-
75.	taş	ç: 22	-	-	-
15a	taş	ç: 7,87x6,45 y: 0,1	-	-	-
15.	taş	ç:13,7x8,91 y: 0,50	-	-	-

19.	taş	ç: 24x26	-	-	-
18.	taş	ç: 18,3 y: 1,05	-	+	-
16.	taş	ç:20-25*	+	+	-
23.	taş	ç:18 y:1,30	-	-	-
1.	taş	ç: 30 y: 6,5,	+	+	-
2.	taş	ç: 28,5x28 y: 0,60-0,70	+	+	-
30.	taş	ç:17-18*	-	-	-
31.	taş	ç:15*	-	+	-
32.	taş	?	-	-	-
34.	taş	?	-	-	-
40.	taş	ç:13 y: 015-0,20	-	-	-
41.	taş	ç: 9x8 y: 0,8	-	+	-
42.	taş	ç:9x11 y:11	-	+	-
43.	taş	ç: 8,4x9,35 y: 0,34	-	-	-
44.	taş	ç: 9,26x8,93 y: 0,50	-	-	-
13.	taş	ç: 8 y: 0,50	-	-	-

* Yayınlarında boyutları belirtilmeyen ve fotoğraflardaki ölçeklere göre yaklaşık olarak tahmini boyutlar

? Yayınlarında boyutları hakkında hiçbir veri bulunmamaktadır

- Korunmamış veya günümüze ulaşamayanlar

+ Tamamen veya kısmen korunmuş

Kurganların yer üstü mimari özellikleri. Çalışmamız kapsamında incelenen 31 kurganın tamamının (%100) üst örtüsü taş malzemeden yapılmış olup toprak seviyesindedir. Üst örtünün çevresi boyunca devam ederek “avlu duvarı” işlevi gören ve büyük ölçüde kısmen korunan taş çitler 31 kurganın 10’unda (%32,5) korunmuş olup bir örnekte, 11. Kurgan, hendek biçiminde korunmuştur. Kalan 20 kurganın (%64,5) etrafını dolayan çit duvar korunmamış ve gözlemlenmemiştir. 31 Kurganın sadece 4’ünün (%13) her birinin farklı kısımlarında tek veya birkaç olmak üzere sunak saptanmıştır. Kalan 27 kurganın (%87) etrafında adakların takdim edilmesi için

oluşturulan taş sunak tespit edilmemiştir. İnceleme kapsamındaki 31 kurganların sadece 1'inin (%3,2) doğusuna dikilen bir balbal günümüze ulaşmıştır (Tablo 3).

Üst örtünün batısında oluşturulan dairesel planlı küçük çaplı sunaklar, üst örtüyü etrafı boyunca dolayan ve taş plakalarının enine dik konulmasıyla oluşturulan çit duvarlar ve üst örtünün doğusuna batı-doğu doğrultusunda dikilen balballar sırası Pazırık Kültürü ölü gömme geleneğinin karakteristik özelliklerindendir. Boyut bakımından küçük olan sunaklar ile balballar Berel kurgan obası devlet koruması altına alınmadan önce, bölgede yapılan tarım ve hayvancılık faaliyetlerinden dolayı büyük tahribata uğramış ve ne yazık ki birkaç örnek ancak günümüze ulaşmıştır. 11. Kurgan'ın doğusuna dikilen balbal tek örnek olmasına karşın önemi göz ardı edilmeyecek kadar büyüktür. Bu balbalın korunmuş olması, diğer Pazırık Kültürü kurganlarında olduğu gibi, başlangıçta Berel Kurganları'nın doğusuna balbalların dikildiğini ispatlamaktadır.

Kurganların yer altı mimari özellikleri. Araştırma kapsamında verilerini incelemekte olduğumuz 31 Berel kurganının 1'i simgesel mezar veya kenotaf olup herhangi bir mezar çukuru, ahşap mezar odası veya insan defni gibi unsur barındırmamaktadır, söz konusu 47. Kurgan üst örtüden ibarettir.

Mezar çukurlarının, üst örtülerine bağlı olarak, en az 2 m ve en fazla 6,5 m arasında değişen derinliklerde olduğu görülebilir. 30 kurganın (%100) sadece 1'inin (%3,3) mezar çukuru tomruk sırasıyla örtülmüştür. Kurganların 2'sinde (%6,7) mezar odasının kaplayan direk ve kirişlerle taşınan çardak benzeri tomruk örtü bulunmuştur. Kalan 28 kurganda (%93,3) bu tür yapı oluşturulmamıştır (Tablo 4).

Berel'deki 30 kurganın 2'si (%6,7) birbirinin içine konulmuş çift mezar odalıdır. Kalan 28 kurganda (%93,3) tek mezar odası bulunmuştur. Burada bahsedilmesi gereken ve bizim değerlendirmemize göre çift odalı olarak tanımlanan 36. Kurgan'da ahşap iç oda kalıntılarıyla odayı örten ve kaplayan "temsili" dış taş oda bulunmaktadır. Harç benzeri malzeme kullanılmamasına rağmen taşların diziliş ve kaplanış biçimleri onların belirli bir düzene göre konulduğunu göstermektedir.

Berel Kurganları hem erken devirlerde hem de Çarlık Rusya döneminde defalarca yağmalanarak tahribata uğradığından yığma ahşap mezar odalarının sadece alt katmanları, bazı durumlarda kahverengi çürümüş ahşap leke ve kalıntıları günümüze ulaşmaktadır.

Berel Kurganları'nın yer altı mimari özellikleri. Berel Kurganları'nda kazılar sırasında tespit edilen defin alanları çeşitlilik göstermektedir. Definlerin yapıldığı

alanlar taş tabut, tavan ve zemin kaplaması bulunmayan yığma “ahşap kutu” fakat daha çok çalma boğaz tekniğinde yapılan yığma ahşap odalardır. Berel Kurganları’nın malzemelerinin inceleme ve değerlendirme çalışmaları günümüzde de devam etmektedir. Bu sebeple kurganlara dair veriler yayınlara kısmen yansımaktadır. Veri eksikliği bizi sınırlamakta olup değerlendirmeyi zorlaştırmaktadır. Ancak bu tür kıyaslama henüz yapılmadığından özgün değere de sahiptir.

Tablo 4

Berel Kurganları’nın yer altı mimari özellikleri

Kurgan No.	Mezar çukurunun boyutu, metre	Mezar çukuru kaplaması veya defin odası üzeri örtüsü	Oda sayısı	Mezar odası malzemesi	Defin alanı	Defnin yapıldığı yerin boyutu, metre	Döşeme	Bedenin konulduğu yer
36.	?	-	çift	dış oda taş, iç oda ahşap	ahşap kutu	yüksekliği 0,75 veya 0,80	taş	ağaç gövdesinden oyulan lahit
11.	derinliği 3,6	4 direkli, 2 kirişli çardak	tek	ahşap	oda	3,65x2,15x1,40	taş	ağaç gövdesinden oyulan lahit
10.	?	-	tek	ahşap	oda	3,5-3,6x2x1,4-1,5	taş	ağaç gövdesinden oyulan lahit
4.	3,2x4,4 x 3,7	-	tek	ahşap	oda	3x1,65x0,90	?	ağaç gövdesinden oyulan lahit
9.	?	tomruk sırası	tek	ahşap	oda	?	taş	ağaç gövdesinden oyulan lahit veya ahşap bir döşek
8.	4,8x3,2	-	tek	ahşap	oda	?	taş	ağaç gövdesinden oyulan lahit
5.	4,5x3,2	-	tek	ahşap	oda	?	-	ağaç gövdesinden oyulan lahit
47.	simgesel mezar	simgesel mezar	-	-	-	-	-	?
71.	2,1x3,3	-	tek	ahşap	oda	?	-	döşek, 1,98x0,60
72.	?	-	tek	ahşap	oda	eni 2,5	-	ağaç gövdesinden oyulan lahit
73.	?	-	tek	?	?	?	?	?
74.	2,8x2,5	-	tek	taş plakalarla kaplı ahşap	oda	2,2x1,6	-	ağaç gövdesinden oyulan lahit

				oda				
75.	5x3,5	-	tek	ahşap	oda	?	-	ağaç gövdesinden oyulan lahit
15a	2,82x2,06x2,51	-	tek	ahşap	oda	?	?	?
15.	2,9x4,05x3,2	-	tek	ahşap	oda	?	taş	ağaç gövdesinden oyulan lahit
19.	6x3	-	tek	ahşap	oda	1,7x4,2	ahşap	ağaç gövdesinden oyulan lahit
18.	3,25x3,90	-	tek	ahşap	oda	?	?	ağaç gövdesinden oyulan lahit
16.	3,5x5,5x5	-	tek	ahşap	oda	yaklaşık 3-3,5	ahşap	?
23.	?	-	tek	taş	taş tabut	yaklaşık 0,75-0,8x1,6	taş	?
1.	6,5x6,4	8 direkli, 4 kirişli çardak	çift	ahşap	oda	?	ahşap	ağaç gövdesinden oyulan lahit
2.	4,9x4x4	-	tek	ahşap	oda	3,77x1,85 3,78x1,65	-	ağaç gövdesinden oyulan lahit
30.	?	-	tek	ahşap	oda	yaklaşık 2,2x1,3	?	?
31.	?	-	tek	ahşap	oda	?	-	?
32.	?	-	tek	ahşap	oda	?	-	?
34.	?	-				?	?	?
40.	3x2,2x1,9	-	tek	?	?	?	?	ağaç gövdesinden oyulan lahit, 2,42x063
41.	3,2x2,2x1,57	-	tek	ahşap	oda veya kutu	?	?	?
42.	3,2x2,35x1,75	-	tek	ahşap	kutu	yaklaşık eni 2,3	-	organik bir döşek
43.	2,88x1,94x2,43	-	tek	?	?	?	taş	taş bir döşek
44.	2,03x1,71x1,88	-	tek	ahşap	oda	?	-	?
13.	2,08x3,5-3,55x3,76	-	tek	?	?	?	?	?

? Yayınlarda belirtilmediğinden bilinmemektedir

- Korunmamış veya bulunmamaktadır

Simgesel kurgan dışındaki 30 kurgandan 4'ünün defin alanıyla ilgili veri yoktur, 26 kurganın (%100) 3'ünde (%11,5) definler yığma ahşap kutuya, 1'i (%3,8) taş tabuta, kalan 22 kurganda (%84,7) definler ahşap mezar odasına yapılmıştır.

Çalışma kapsamında kullandığımız mezar veya defin odası tabiri yapıların boyutlarından ziyade işlevleri itibarıyla kullanılmaktadır. Berel'in yığma ahşap odaları çok hasarlı vaziyette saptandığından enleri yaklaşık olarak 4 metreyi, boyları 2,5 metreyi ve yükseklikleri 1, 5 metreyi aşmayan dikdörtgen planlı yapılar olarak değerlendirilebilir (Tablo 4).

Yayınlarda simgesel mezar dışındaki 30 kurganın 12'inde, bedenlerin nereye konulduğuna dair veri bulunmamaktadır. Verilerine ulaştığımız 18 kurganın (%100) 1'inde (%5,5) bedenler taş bir döşeğe, 1'inde (%5,5) organik bir döşeğe, 1'inde (%5,5) malzemesi belirtilmeyen bir döşeğe, 16'sında (%83,5) ölümler bir ağaç gövdesinden oyulan lahde yatırılmıştır.

4.7.2. Siyasi yapı

Pazırık toplumunun siyasi yapısı konusunda başlıca iki görüş hakimdir: *erken devlet aşaması* ve “*askeri demokrasi*” aşamasında olduğudur. Pazırıklıların devlet öncesi “askeri demokrasi” aşamasında olduğu görüşü daha çok Sovyet dönemi Marksist tarih yazımından kaynaklanmaktadır. Bu tanımlama günümüz literatüründe terk edilmiş olup daha çok *konfederasyon tipi erken devlet* veya *boy birliği* tanımlamaları yapılmaktadır (Martynov, 1986, s. 28–33; Martynov & Alekseev, 1986, s. 37, 113–126; Savinov, 1993, s. 128; Tişkin ve Daşkovsky, 2005, s. 52-53). Böylece, Pazırık toplumunun sonraki göçebe devletlerinde olduğu gibi katı bir hiyerarşiye dayalı boy birliği başkanı tarafınca yönetilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Anufriyev (1997) boy beyleriyle soyluların, muhtemelen aynı akraba gruplardan geldiğini düşünmektedir. Kurgan obalarının karşılaştırmalı analiz eden ve plan özelliklerinin inceleyen araştırmacı, Demir Çağı'nda, Altay göçebe boylarının reisinin bir erkek olduğu çekirdek aile veya geniş olmayan ailelerden oluştuğunu belirtmiştir. Kurgan obalarının dağılımını irdeleyen araştırmacı beş boy merkezinin var olduğunu tespit etmiştir:

- 1) Şibe, Tuyakta ve Başadar kurgan mezarlıklarıyla temsil edilen Ursula Nehriyle Katun Nehri'nin orta havzasını kapsayan *Ursula merkezi*;
- 2) Pazırık kurgan obalarıyla temsil edilen Çuy, Çulışman ve Pazırık nehirleri havzalarındaki *Çuy merkezi*,
- 3) Berel kurgan obasıyla temsil edilen *Buktırma merkezi*,

- 4) Arguta ve Köksi nehirleri kıyılarındaki obalarla temsil edilen *Katanda merkezi*,
- 5) Ukok platosu, Çuy Nehri'nin kolları boyunca ve belki de Moğolistan'ın kuzey bölgesinin kurganlarını kapsayan *Ukok merkezi*.

Pazırık toplumunun beş boyun birliğinden oluştuğu görüşü bu toplulukların sosyal yapısı konuları üzerine araştırma yapan bilim adamları tarafından kabul görmüştür (Vasyutin, 1999, s. 35; Daşkovsky, 2000, s. 42; Tişkin ve Daşkovsky, 2003, s. 79-80).

Pazırık Kültürü'nün erken devlet aşamasında olduğunu ve boy birliği esaslarına dayalı olarak yönetildiğini kabul eden Z. Samashev (2011a), MÖ VI. yüzyılın sonundan – MÖ III yüzyılın sonuna kadarki zaman dilimi içerisinde devlet yönetiminde önce Tuyakta-Başadar birliğinin hükümdarları, sonra Pazırık ve en son aşamada, yerli beylerce idare edilen Berel birliği tarafından yönetildiğini varsaymıştır. Bununla birlikte araştırmacı, Pazırık, Tuyakta ve Başadar kurganları kronolojik olarak Buhtırma ve Ukok grubu kurganlarından daha geç tarihli çıkarsa tam tersi bir sürecin yaşanmış olduğu, devlet merkezinin Buhtırma bölgesinde Altay'ın iç kısmına kaymış olduğunu düşünmektedir. Fakat şimdilik 1. Tuakta kurganı bazı araştırmacılar tarafından MÖ 444 yılına, diğerleri tarafından ise MÖ VI. yüzyılın ilk yarısına, 1. Başadar kurganı MÖ IV. yüzyılın sonu- III. yüzyılın başlarına, 2., 9. ve 10. Başadar kurganları MÖ VI. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmekte olup Berel'den daha erken döneme aittir (Samashev, 2011a, s. 190).

Berel Mezarlığı'nın iki, 1. ve 11. Kurganları mezarlıktaki konumları, boyutları, ölü gömme geleneği, konulan prestijli nesnelerin sayısı ve niteliği, yönetici hanedana ait olmanın sembolleri olan altın kaplı tunç grifon heykelcikler, iktidar sembolü asa ve 1. Kurgan'da 17, 11. Kurgan'da 13 olmak üzere eşlik eden en fazla sayıda at defni gibi özelliklerinden dolayı Z. Samashev tarafından “hükümdar” kurganları olarak değerlendirilmektedir. Dendrokronolojik ve radyokarbon testlerinin sonuçlarına göre 1 kurgan, 11. Kurgan'dan daha erken tarihlidir. Bu nedenle, 1. Kurgan'a defnedilen birey ilk hükümdar, 11. Kurgan'a defnedilen kişi ise ikincisidir (Samashev, 2011a, s. 190).

Bizim görüşümüz ise Berel Kurganları beş boydan oluşan Pazırık Birliğinin, belki de Doğu Kazakistan'daki kalaylı bakır, polimetallik maden ocaklarının sahibi olan veya işleten bir boyun beyleri ve soylularına aittir. Berel'deki kurganlarda çok sayıda atın bulunması bu bölgenin at yetiştiriciliği için daha elverişli olmasından

kaynaklanmakta olup Berellilerin kalabalık at sürüleri sahipleri olmasıyla ilgilidir. Üst örtüleri 30-35 m çapında olan Berel Kurganları'nın orta büyüklükteki mezar odalarının inşasında üst örtüleri 70 m çapına ulaşan Tuyakta, Başadar ve Pazırık grubu kurganlarının büyük mezar odalarında olduğu gibi bolca tomruk yerine kalaslar kullanılmıştır. Tuyakta, Başadar ve Pazırık grubu kurganlarının yığma mezar odaların bağlantılarında daha sağlam olan *karaboğaz tekniği* uygulanmışken, Berel'de sağlamlık derecesi orta ve düşük olan *çalma boğaz tekniği* uygulanmıştır. Berel'deki mezar odalarının duvarları üç sıra kalastan olduğundan yükseklik bakımından alçak sayılabilir. Berel'de diğer hükümdar kurganlarında olduğu gibi araba, kağrı ve tekerlekleri gibi taşıma araçları (prestijli obje listesi uzayabilir) bulunmamıştır. Bu sebeple Berel'in en büyük iki 1. ve 11. Kurganları boy beylerine ait olarak görmekteyiz.

4.7.3. Demografik yapı

Altaylar'ın Pazırık Kültürü'nü temsil eden toplumun cinsiyet dağılımını tespit etmek amacıyla kurganlarda saptanan ve analize tabi tutmaya uygun bulunan 300 (%100) bireyin iskeleti antropolojik incelemeye tabi tutulmuştur. Analiz sonucunda bireylerin 70'i çocuk (%23,3), 107'si kadın (%35,7) ve 123'ü erkek (% 41) iskeleti olarak belirlenmiştir. Araştırmacılar örneklemdaki %23,3'lük yetersiz ve düşük çocuk sayısına dikkat çekmektedir. Eski Çağlarda ve Orta Çağ'da bebek ölüm oranı şüphesiz çok yüksek yaklaşık % 50 veya daha fazla oranda olabildiğine işaret etmektedir. G. Romanova'nın verilerine göre, (Avrasya'nın) Avrupa bölgesinin Neolitik ve Tunç Çağı mezarlıklarındaki toplam nüfus içindeki çocuk definlerinin oranı %7 ile %67,1 arasında değişmekteyken, Orta Asya ve Sibiryaya için bu oran %22,5'tan %50'e kadar değişmektedir (Tişkin & Daşkovsky, 2003, s. 79-80).

Verilere göre, Dağlık Altay'ın Pazırık dönemi göçebe boylarının ortalama yaşam süresi: çocuklar için 6,72 yaş, kadınlar için 30,47 yaş, erkekler için ise 34,68 yaştır. Bu nicel göstergeler, kadın yaşam sürelerinin erkeklerle kıyasla önemli ölçüde, ortalama 5 yıl daha kısa olduğunu göstermektedir. "Pazırık" toplumunun kadın ve erkeklerinin ortalama ölüm yaşı 32,72 olup çocuklar da dahil nüfusun ortalama ölüm yaşı 26,65'tir. Aral Gölünün güney bölgesinin benzer nitelikteki verilerine göre, Erken Demir Çağı göçebelerinin her iki cinsiyetten yetişkinlerin ortalama yaşam süresinin

41-42 yıl olduğu, çocuklar dahil tüm popülasyonun beklenen yaşam süresi ise 33,5-34 yaşıdır (Yablonsky, 1999, s. 38).

Altay Dağları'nın hem erkek hem de kadınlarında en çok ölümün gerçekleştiği yaş 20-35 olarak kaydedilmiş olup erkeklerin %60,97, kadınların ise %78,5 bu yaş aralığında yaşamlarını yitirmiştir. Erkeklerde, 35-55 yaşları arasında (% 29,26) ölen olgun insanlardan oluşan oldukça temsili bir grup öne çıkmaktadır.

"Pazırık" toplumunun genel demografik durumu değerlendirirken, N. Matveeva (2000) tarafından desteklenen V. Alekseev'in (1972) Asya'nın eşzamanlı göçebe kültürleri hakkındaki vardığı sonuç dikkate değerdir. Bu bilim adamlarına göre, erken Demir Çağı'nda insanların ortalama yaşam süresi bir önceki Tunç Çağı'na göre giderek artış göstermiştir. Bunun nedeni, göçebelerin yaşam tarzının, yerleşik tarım kültürlerinin nüfusuna göre varoluş için daha elverişli olduğu gerçeğidir. Yaşamın hareketliliği, insan topluluklarının kalabalık olmaması, yaşam merkezlerinin sık sık yer değiştirilmesi daha iyi sıhhi ve hijyenik yaşam şartları yaratmayı sağlamıştır. Üstelik N. Matveeva'nın düşüncesince, tarımsal toplumlara göre göçebe toplumları için evlilik yaşının 16 ve üzeri olduğu düzenlemeden kaynaklanan düşük bir doğum oranı karakteristiktir. Böylece, "Pazırık" kadınlarının üreme ve evlilik yaşlarının da 16-20 yaşlarında olduğu tahmin edilebilir. Ancak kadınların ortalama beklenen yaşam süresinin 29-30 yaş olduğu hesaba katılırsa, bir neslin yaşam süresi ortalama 13-14 yıldır (Tişkin ve Daşkovsky, 2003, s. 197).

Cinsiyet dağılımı. Berel Kurganları'nda, yayınlarda belirtilen ve ulaştığımız verilere göre, toplam 30 (%100) insan iskeleti saptanmıştır. Bunların 10'u (%33,3) kadın, 7'si (%23,3) erkek, 2'si (%6,6) çocuk iken bireylerin 15'inin cinsiyeti saptanamamaktadır (Tablo 5).

Tablo 5

Demografik veriler

Kurgan No.	Defnedilen insan sayısı	Cinsiyet	Yaş	Bedenlerin yönü ve yatırılış pozu
36.	1	kadın	?	doğu yönlü
11.	2	kadın erkek	kadın 50-60 erkek 30-40	doğu yönlü, sağ yanına ayaklar hafif bükük
10.	1	?	?	?

4.	?	-	-	-
9.	2	kadın erkek	kadın genç yaşta erkek ?	-
8.	1	kadın	orta yaş	-
5.	1	kadın	-	-
47.	simgesel mezar	-	-	-
71.	1	erkek	?	doğu yönlü
72.	1	?	?	doğu yönlü, sağ yanına ayaklar hafif bükük
73.	1	çocuk	çocuk	-
74.	1	-	-	-
75.	1	-	-	-
15a	1	kadın*	-	-
15.	1	erkek*	?	doğu yönlü
19.	1	çocuk	ergen çocuk	doğu yönlü
18.	-	-	-	-
16.	2	kadın erkek	?	?
23.	-	-	-	-
1.	1	erkek olduğu varsayılır	?	?
2.	1	kadın	olgun	doğu yönlü, sırt üstü
30.	1	kadın*	?	doğu yönlü
31.	1	erkek	?	kuzeydoğu yönlü, sağ yanına, ayaklar hafif bükük
32.	1	?	?	doğu yönlü
34.	2	?	?	başları kopartılıp atların yanına konulmuş, bedenler sırt üstü güneybatı yönlü
40.	1	-	-	-
41.	1	-	-	doğu yönlü, sağ yanına, dizleri bükük vaziyette
42.	1	kadın*	-	başı kopartılmış, doğu yönlü, sağ yanına
43.	1	?	?	doğu yönlü, sırt üstü, dizler hafif bükük
44.	1	?	?	doğu yönlü, sırt üstü, dizler hafif bükük
13.	?	?	?	?

? Yayınlarında belirtilmediğinden bilinmemektedir

- Kurgan yağmalanmış olduğundan saptanamamaktadır

*Araştırmacı tahmini (tahmini cinsiyetler kurganlarda saptanan ayna ve silahlar gibi nesnelere göre belirlenmiştir)

Tek kurgana yapılan definlerin sayısı. İncelenen 30 (%100) kurganın 4'ünde (%13,3) defnecilerin hasarından dolayı kaç insanın defnedildiği bilinmemektedir. 4 kurganda (%13,3) çift defin, yani iki insan iskeleti bulunmuşken 22 kurganda (%73,3) tekli gömü veya tek bir insan bedeni veya iskelet kalıntıları saptanmıştır. Çift definin yapıldığı 1 kurganda bireylerin cinsiyeti belirlenememiş olup 3 kurganda erkek ve kadın kombinasyonu görülmektedir.

Yaş dağılımı. Z. Samashev günümüzde Berel Kurganları'nda bulunan insan kalıntıları üzerine antropolojik ve genetik çalışmaların yapılmakta olduğu belirtilmektedir. Muhtemelen ayrı bir monografik çalışmada ayrıntılı olarak ele alınacağından yayınlarda bireylerin antropolojik özelliklerine ilişkin yeterli bilgi verilmemektedir. Ulaştığımız kaynaklara atıfta bulunarak bireylerin belirlenen yaşlarına değinelim.

Defnedilen kadınların 1'i 50-60 yaşında, 2'si orta yaşta, 1'i genç yaşta vefat etmişken diğerlerinin yaşları belirtilmemiş veya saptanamamıştır (Tablo 5).

Defnedilen erkeklerin sadece 1'inin, 11. Kurgan'a defnedilen 2 jenerasyon boy beyinin 30-40 yaşında vefat ettiği anlaşılmışken diğerlerinin yaşları ya belirtilmemiş ya da saptanamamıştır.

Araştırma kapsamında ele alınan Berel Kurganları'nın 2'sinin çocuklara ait olduğu anlaşılmıştır. Çocukların yaşları hakkında kesin bilgi verilmediği gibi yayınlarda 1'inin ergen muhtemelen 16 yaşa kadar, 1'inin ise çocuk, muhtemelen 10 yaşa kadar, yaşta olduğu bildirilmektedir.

Ölülerin bedenlerinin yatırılış pozları. Simgesel kurgan hariç incelenen 30 kurganın 15'inde, ölülerin yatırıldığı yön belirtilmemiş veya saptanamamıştır.

Kalan 15 kurganda ölüler başlangıçta, küçük sapmalarla doğu yönlü yatırıldığı görülmektedir. Bedenlerin 4'ünün sırt üstü, 5'inin ayakları hafif bükük sağ yanına yatırıldığı gözlemlenmişken 6'sının yatırılış pozu belirtilmemiş veya yağımlanmış olduğundan saptanamamıştır.

Genel olarak ölü gömme gelenekleri oldukça katı bir şekilde takip edilen, geleneğe uyulmadığında yaptırım uygulanabilen ve toplumda inanç veya din değişikliği gibi köklü bir değişim meydana gelmedikçe kolaylıkla değişmeyen bir uygulamadır.

Berel Kurganları'nın verileri, ölü gömme geleneğinde ölülerin yönü bakımından diklik ilkesine uyulduğunu göstermektedir. *Diklik ilkesi* Peter Shulga'nın (2015) Pazırık Kültürü için tanımladığı karakteristik bir özelliktir. Buna göre ölülerin beden

yönleri dik çizgi halinde sıralanan kurganlar “zincirinin” uzun eksenine her zaman dik gelmektedir. Güneybatı kuzeydoğu ekseninde sıralanan Berel Kurganları’na defnedilen insanların beden yönü hafif kuzeye sapan doğu yönlüdür (Tablo 5).

4.7.4. Askeriye ve silahlanma

Pazırık toplumunun sosyal tabakalaşmasında, diğer tüm göçebe toplumlarda olduğu gibi, askeri sınıf önemli konuma sahiptir. Araştırmacılar askeri sınıfın sıradan toplum üyelerinden ziyade boyların soylularından oluşan birlikler olduğunu düşünmektedir. Pazırıklıların başlıca silahları, uzun saplı çakanlar (çekiçler), hançerler, ahşap kalkanlar, ok ve kısa yaylardır.

Pazırık Kültürü kurganlarını silahlar bakımından inceleyen Daşkovsky (2005, c. 36– 41), erkeklerin yaklaşık %70’inin büyük çoğunlukla madenden yapılmış belirli bir silah türüyle defnedildiğini tespit etmiştir.

Tablo 6

Silah grubu

Kurgan No.	Cinsiyet	Kalkan	Sadak / okluk	Ok/ ok uçları	Hançer	Bıçak (son aşın yanına konulan)	Çakan	Diğer
36.	kadın	-	-	-	-	-	-	
11.	kadın erkek	+	-	+	-	-	-	kamçı
10.	?	+ (2)	+	+	-	-	-	
4.	-	+	-	-	-	+	-	
9.	kadın erkek	+	-	+	-	-	-	
8.	kadın	-	-	-	-	+	-	
47	kadın	-	-	-	-	-	-	
5	-	-	-	-	-	+	-	
71.	erkek	-	+	+	+	-	+	
72.	?	-	+	+	-	+	+	
73.	çocuk	-	-	-	-	-	-	
74.	-	-	-	-	-	-	-	
75.	-	-	-	+	-	+	-	kırbaç
15 a	kadın*	-	-	-	-	-	-	
15.	erkek*	+ (2)	-	-	-	-	-	

19.	çocuk	-	-	-	-	+	-	
18.	-			+				
16.	kadın erkek	-	-	-	-	-	-	
23.	-	-	-	-	-	-	-	
1.	erkek olduğu varsayılır	?	?	?	?	?	?	?
2.	kadın	-	-	-	+	-	-	
30.	kadın*	-	-	-	-	-	-	
31.	erkek	-	-	+	+	+	+	yay
32.	?	-	-	-	-	-	-	-
34.	?	-	-	-	-	+	-	-
40.	-	-	-	-	-	-	-	-
41.	-	-	-	-	-	-	-	-
42.	kadın*	-	-	-	-	+	-	-
43.	?	-	-	-	-	+	-	-
44.	?	-	-	-	-	+	-	-
13.	?	-	-	-	-	-	-	-

+ var

- saptanamadı veya yok

Berel'de elimize geçen verilere göre, 3 kurganda okluk ve yayın konulduğu sadak veya okluk kılıflarının kalıntılarının açığa çıkarıldığı anlaşılmaktadır. Kurganlarda toplam 7 kalkan, 8 kurganda tunç ve kemik gibi malzemelerden yapılmış ok uçları, 2 hançer, 3 çakan veya uzun saplı çekiç, bir yaya ait kaplamalar, bir kırbaç ile kapçı sapı ile ahşap tabağa konulan koyun veya at etinden yiyeceklerin üzerine konulan çok sayıda demir bıçak bulunmuştur. Kanaatimce son aşın yanına konulan demir bıçaklar silahtan ziyade mutfak gereci görevini üstlenmektedir.

Görüldüğü üzere yemek bıçaklarının dışındaki silah türleri ağırlıklı olarak erkek kurganlarında saptanmaktadır. Dolayısıyla cinsiyetinin ne olduğu saptanamayan 4. , 71. ve 75. Kurganlar erkek kurganı olarak nitelendirilebilir. Olgun bir kadının defnedildiği kurganda bir hançerin bulunduğu görülmektedir fakat saptanan hançerin üst örtü taşı altında açığa çıkarıldığı ve kadına ait olmayan silah olma olasılığı da söz konusudur. Genel olarak Pazırıklıların kurganlara konulan kalkanları çubuklardan yapılmış olup yüksek bir koruyucu özelliğe sahip değildir. Aynı şekilde kısa olan yayları uzak dövüş silahlarının uzun menzilli olmadığını düşündürmektedir. Ağırlıklı olarak kemikten yapılan ok uçları metal emsallerine göre biraz daha zayıftır. Kimi araştırmacılar Pazırık Kültürü mensuplarının Hunlara yenildiğini (Samashev, 2011a; Rudenko 1953, 1960; Gryaznov, 1950), kimileri ise *sadece yönetici kısmının* yenildiği

düşünmektedir (Savinov, 1993, s. 130). Hunların dönemin ileri teknolojili ve daha güçlü silah geliştirdikleri, Mete'nin süvari birlikleri ve ıslık çalan okları, Çin kaynaklarına bile yansımıştır (Taşağıl, 2020). Elimize geçen verilerin yeterli olmamasına rağmen Berellilerin askeri donanımının çok güçlü olmadığı görülebilir. Altay'ın yüksek dağları Pazırıklılara doğal bir koruma sağlamıştır.

Kurganlarda bulunan objeler. Berel Kurganları'nda bulunan ilgi çekici nesneler arasında lahit kapaklarına çakılan tunç ve demir çiviler bulunmaktadır. Çivilerin ele geçtiği 6 kurganın 2'sinde çivilerin tepelikleri üç boyutlu mitolojik grifon formudur.

Kurganların 3'ünün mezar çukuru dolgusunda ahşap kürekler ile ağaç dalından bir merdiven, birini üst örtü katmanları arasında kırık bir seramik kabın parçaları bulunmuştur.

Tablo 7

Mezar odalarıyla ilgili diğer özellikler ve konulan eşyalar

Kurgan No.	Lahit çivileri	Üst örtü veya mezar çukuru dolgusunda saptanan objeler	Mezar odasına ait diğer unsurlar	Keçe duvar örtüsü (parça)	Mezar odasına konulan kaplar, mutfak gereçleri	Tabak/sehpa	Sunulan aş
36.	-	-	mezar çukuru ortasında 1,2 m dikilitaş	+	1 testi, 1 boynuz kap	-	-
11.	grifon formu 2 tunç çivi	kürek	-	+	1 testi	+	koyun kuyruk omurları
10.	4 demir çivi	-	-	-	1 testi	+	koyun kuyruk omurları
4.	4 tunç çivi	kürek	-	-	1 testi	-	-
9.	-	merdiven	-	+	kişniş tohumlu tunç kap, taş öğütücü	-	-
8.	-	-	-	-	2 testi	-	koyun kuyruk omurları
47	-	-	-	-	-	-	-
5	2 tunç çivi	üst örtü altında seramik parçaları	-	-	1 testi	-	koyun kuyruk omurları
71.	-	-	-	-	-	-	-

72.	-	-	-	-	1 testi	-	koyun kuyruk omurları
73.	-	-	-	-	1 testi	-	koyun omurları
74.	-	-	-	-	1 testi	-	koyun kuyruk omurları
75.	-	-	-	-	-	-	koyun kuyruk omurları
15 a	-	-	-	-	-	-	-
15.	-	-	-	-	-	-	at sağrısı, koyun kuyruk omurları
19.	-	-	-	-	2 testi	-	at sağrısı, kaburgası, koyun kuyruk omurları
18.	-	-	-	-	1 testi	-	-
16.	-	-	odayla atlar bölümü, ahşap bölme	-	taş bir öğütücü	-	küçükbaş hayvanın kürek kemikleri
23.	-	-	-	-	1 testi	-	-
1.	grifon formlu 2 tunç çivi	-	-	-	-	-	-
2.	2 tunç çivi	-	odayla atlar bölümü, taş bölme	-	2 testi, taş bir öğütücü kişniş tohumları	-	-
30.	-	-	-	-	-	-	-
31.	-	-	-	-	1 testi	+	kuzu kuyruk omurları
32.	-	-	-	-	-	-	at sağrısı, kuzu kuyruk omurları
34.	-	-	-	-	2 testi	-	-
40.	-	-	-	+	-	-	-
41.	-	-	-	-	3 testi	-	-
42.	-	-	-	-	1 testi	-	koyun kuyruk omurları
43.	-	-	-	-	2 testi	-	koyun kuyruk omurları
44.	-	-	-	-	1 testi	-	koyun kuyruk

							omurları
13.	-	-	-	-	-	-	

- saptanamadı veya yok

2. ve 16 kurganlarda mezar odasıyla at definlerinin yapıldığı bölüm arasına taştan ve ahşaptan bir bölmenin yerleştirildiği, 36. Kurgan'ın mezar çukurunun tam merkezine ise bir dikilitaşın yerleştirildiği gözlemlenmiştir. Kurganların 4'ünde muhtemelen duvara asılmış olan keçe bir halıya ait parçalar bulunmuştur. Kurganların üçünde son aşın konulduğu alçak sehpa ile geniş düz tabanlı ahşap tabak kalıntıları ele geçmiştir. Tabağa konulan yiyecekler at sağrı kemiği, at kaburgaları, koyun kürek kemikleri ve koyun ve kuzuların kuyruk omur kemikleri ile temsil edilmektedir.

Araştırma kapsamında incelenen 30 kurganın 18'inde bütün veya kırık vaziyette saptanmış seramik testiler bulunmuştur. Seramik kapların konulduğu 18 kurganın 5'inde 2 testi saptanmışken 1'inde kap sayısı üç olmuştur. Bununla birlikte 2 kurganda ritüellerde kullanıldığı düşünülen içine taş ve kişniş tohumlarının konulduğu biri çift emzikli, tunç-buhardan kaplar saptanmıştır. Muhtemelen tedavi amaçlı kullanılmıştır. Kurganların üçünde taştan yapılmış küçük bir öğütücü bulunmuştur.

Tablo 8

At definleri

Kurgan No.	Defnedilen at sayıları	Atların yatırılış pozisyonu	Atların yönü	At maskesi
36.	1	ayakları karın altına bükük, taş platform üzeri	doğu	-
11.	13	ayakları karın altına bükük	2 sıra, kuzeydoğu	++
10.	10	ayakları karın altına bükük	3 sıra, kuzeydoğu	+
4.	4	ayakları karın altına bükük	kuzeydoğu	+
9.	5	-	kuzeydoğu	-
8.	2	-	kuzeydoğu	-
5.	2	-	kuzeydoğu	-
47.	simgesel	-	-	-
71.	2	-	kuzeydoğu	-

72.	1	ayakları karın altına bükük	kuzeydoğu	-
73.	-			-
74.	1	ayakları karın altına bükük	kuzeydoğu	-
75.	5	-	kuzeydoğu	-
15a	-	-	kuzeydoğu	-
15.	2	-	kuzeydoğu	-
19.	2	sol yana, karın üstü	kuzeydoğu	-
18.	3	taş platform üzeri	kuzeydoğu	-
16.	8	-	kuzeydoğu	-
23.	1	-	kuzeydoğu	-
1.	17	-	kuzeydoğu	-
2.	7	6'sı ayakları karın altına bükük, 1'i sağ yanına	doğu	-
30.	4	-	doğu	-
31.	2	-	doğu	-
32.	1	ayakları karın altına bükük, yüzeye yakın- oda üzerine	kuzeydoğu	-
34.	2	-	kuzeydoğu	-
40.	1	ayakları karın altına bükük	kuzeydoğu	-
41.	3	ayakları karın altına bükük, oda üzerine yüzeye daha yakın	doğu	-
42.	1	ayakları karın altına bükük	doğu	-
43.	-	-	kuzeydoğu	-
44.	1	-	kuzeydoğu	-
13.	2	yan yatırılmıştır	doğu	-

- belirtilmemiş veya yok

Pazırık Kültürü'nün karakteristik bir özelliği olan atlı ölü gömme geleneği atların göçebe boyların günlük yaşamın yanı sıra ölümden sonraki yaşamda da büyük değer ve önem verdiği açıkça gösteren bir uygulamadır. Altay bölgesinde ve genel olarak dünyada Erken Demir Çağı'ndan itibaren görülmeye başlayan atlı ölü gömme geleneği Doğu Kazakistan'da Mayemer Kültürü kurganlarında ve söz konusu kültürün devamı olan Kurtu, Katon, Kopay, Berel ve Kulajorga Kurganları'nda sürdürülmüştür.

Berel Kurganları'nın hemen hepsinde atların defnedildiği görülür. Atlar cinsiyet fark etmeksizin hem erkek ve kadınların hem de muhtemelen belirli bir yaşı geçen genç çocukların kurganlarında bulunur. Her kurgana konulan atlar sayıları

bakımından çeşitlilik gösterir. Böylece bir kenotaf olan 47. Kurgan dışında incelenen 30 (%100) kurganın 28'inde (%93) at defni bulunmuştur. Bir kadının defnedildiği 15A kurganıyla bir çocuğun defnedildiği 43. Kurgan dışındaki tüm kurganlar koşum takımlarıyla donatılmış at iskeletleri barındırır. Toplam 30 (%100) kurganın 8'inde (%26,6) tek at, yine 8'inde (%26,6) – ikişer at 2 kurganda (%6,6) üçer atın iskeleti saptanmıştır. 2 kurgana (%6,6) dört at, diğer 2 kurgana (%6,6) beşer atın defnedildiği görülür. Toplumun sosyal tabakasında yüksek konuma sahip olan bireylere ait olduğu düşünülen 1 kurganda (%3,3) yedi at, 1 kurgana (%3,3) sekiz at, bir kurganda (%3,3) on at, 1 kurganda (%3,3) on üç at ve 1 kurganda (%3,3) on yedi atın defnedildiği tespit edilmiştir.

Atlar, birkaç örnekte görüldüğü üzere, taşlardan oluşturulmuş bir platform üzerine, başları bazen bir taşla desteklenerek, bazen önündeki atın sağrısına dayatılarak hafif yukarı, göğe bakar şekilde, ayakları karın altına bükük, kuzeye hafif sapmayla doğu yönlü olarak yatırılmaktadır. Birkaç kurganda atların sol veya sağ yanına yatırıldığı görülür (Tablo 8). 41. Kurgan'da olduğu gibi defin odasının üzerine yani yüzeye daha yakın yatırılan uygulama dışında, atların neredeyse tamamı mezar odalarının kuzey duvarı arkasına mezar çukurunun kuzey duvarı boyunca yerleştirildiği görülür. 36 kurganda el değmeden korunabilen atın koşum takımı hariç diğer atların koşum takımları define avcılarının tahribatına maruz kalmıştır. Çoğu durumda atların koşum takımından geriye sadece metal ağızlıklar ile yaprak altın parçaları kalmıştır. Ancak 3 kurganda dağ tekesi boynuzunu taklit eden ahşap boynuzlu toplam 4 at maskesinin kalıntıları açığa çıkarılmıştır.

Atlı ölü gömme geleneği Altay bölgesinde, Berel örneğinde görüldüğü üzere hem Hun-Hsiyen-Pi hem de Göktürk döneminde sürdürülen bir uygulama olup bu geleneği yaşatmış olan Türk boylarının İslamiyet'i kabulüyle sona ermiş ancak Güney Sibirya'nın Göktanrı inancını sürdüren bazı yerli Türk halklarca son yüzyıllara kadar devam ettirilmiştir. Daha önceki bölümlerde incelediğimiz üzere bazı Berel Kurganları'nda ölümlere aş olarak at etinden yiyeceklerin ve kanaatimizce testilerle kımızın sunulduğu görülür. Orta Asya'nın Kazak, Kırgız ve diğer Türk halkları, günümüzde bile, vefat eden kişiler için tıpkı Berelliler gibi at adarlar.

BEŞİNCİ BÖLÜM

TARİHLENDİRME VE ETNO-KÜLTÜREL AİDİYET MESELELERİ

5.1. Berel Kurganları'nın tarihlenmesi

Berel kurgan mezarlığının kaşifi olan ve kazılarını yaparak bu kurganları bilim dünyasına tanıtan Wilhelm Radloff 1. Berel kurganı ile benzer özelliklere sahip olan Katanda kurganlarının ön değerlendirmelere göre Demir Çağı'nın erken aşamasına tarihler (Radlov, 1989, s. 477).

Mihail Gryaznov (1930) kültür üzerine yaptığı ilk çalışmalarında Pazırık, Katanda, Şibe ve Berel Kurganları'nı "İskit Dönemine" tarihler. 1934 yılında Karakol'daki 2. Kurgan'ın kazısını yapan Sergey Kisilev (1935) söz konusu kurganı Şibe ve 1. Berel kurganı ile karşılaştırarak bunları MÖ II. yüzyıla ait olarak değerlendirir.

Mihail Gryaznov 1939 yılında yayımlanan "Batı Sibirya ve Kazakistan'ın Erken Göçebeleri" başlıklı çalışmasında kurganları Pazırık ve Şibe imak üzere iki kronolojik aşamada ele alıp Şibe, Berel, Katanda, Kuray, Karakol, Tuyakta ve Kurota mezarlıklarındaki anıtları Hun dönemine, yani MÖ II. ve I. yüzyıllara tarihler (Gryaznov, 1939, s. 407).

1950'lerde Sergey Kisilev Berel, Katanda, Şibe ve 1. Pazırık kurganının "Hun" dönemine tarihlendirmeye devam etmiştir (Kisilyev, 1951, s. 105).

Radyokarbon testleri için örnek elde etmek amacıyla 1. Berel kurganını yeniden kazın Sergey Sorokin kurganın Altay'ın Pazırık kurganı ile aynı döneme ait olduğunu belirtir (Sorokin, 1969, s. 225).

Doğu Kazakistan'da çeşitli tarihsel dönemlere ait çok sayıda kurganın kazısını yapar Sergey Çernikov 1. Berel kurganını Hun döneminden daha çok İskit dönemine yakın görüp kurganı MÖ V.-III. yüzyıllara ait olarak nitelendirir (Çernikov, 1975, s. 133). Doğu Kazakistan bölgesinin Demir Çağı'na ait arkeolojik kültürleri inceleyen Mirkasım Kadırbayev ayrı bir dönem olarak Berel aşamasını tanımlayarak 1. Berel kurganını MÖ V.-IV. yüzyıllara tarihler (Kadırbayev, 1977). 1. Berel Kurganını MÖ V. yüzyıla tarihleyen araştırmacılardan bir diğeri Leonid Marsodolovtur. (Marsadolov, 1988, s. 24-26).

Mihail Gryaznov 1980 yıllarında yayımladığı çalışmalarında Şibe ve 1. Berel Kurganları'nı Hun dönemine yani MÖ II. - MS I. yüzyıllara tarihlendirmeye devam etmiştir (Gryaznov, 1992, s. 164).

Araştırmacıların yapmış olduğu bu tarihlendirmeler yalnızca 1. Berel kurganının malzemelerine dayanmış olup rölatif kronoloji yöntemine göre yapılmıştır.

1998 yılında başlatılan kazı çalışmalarıyla Berel'in Pazırık dönemine ait kurganları hakkında bilgi artmıştır. Kurganlarda saptanan çeşitli nesneler üzerine radyokarbon ve dendrokronolojik testler uygulanmıştır. Örneğin, 11. ve 18. Berel Kurganları'nda saptanan birçok obje Rusya İlimler Akademisinin Maddi Kültür Tarihi Enstitüsünün radyokarbon laboratuvarında testlere tabi tutulmuştur. Bu testlerin sonuçlarına göre 11. Berel Kurganı MÖ 322. yıla tarihlenmektedir.

Aynı zamanda, Almanya ve Ukrayna'nın laboratuvarlarında, Berel Kurganlarıyla Z. Samashev (2011a) tarafından Pazırıklıların sıradan halk tabakasına ait olarak değerlendirilen Tarasu kurganlarından bir dizi objenin radyokarbon tarihleri belirlenmiştir. Bu testler sonucunda elde edilen tarihler aşağıdaki tabloda derlenmiştir:

Tablo 9

Radyokarbon test sonuçları

N o.	Laboratuvar endeksi	C-14	1 δ tarihi	2 δ tarihi	Kurgan No. .	Tarihlendirilen malzeme	Testi uygulayan kurum
1	AA- 37714	2237 $\pm$ 39	380-200	400-200	11.kurgan	At kılı	RİA MKTİ, SPb*
2	AA- 37715	2284 $\pm$ 37	400-230	410-200	11.kurgan	Keçe örtü	RİA MKTİ, SPb
3	GrA-15907	3870 $\pm$ 60	2460-2230	2490-2140	11.kurgan	Keçe	RİA MKTİ, SPb
4	GrA-15908	2170 $\pm$ 60	360-110	390-50	11.kurgan	Keçe	RİA MKTİ, SPb
5	Ua- 15755	2465 $\pm$ 80	760-410	790-400	11.kurgan	Keçe çaprak	RİA MKTİ, SPb
6	Ua- 15756	2495 $\pm$ 90	790-540	780-510	11.kurgan	Keçe lahit örtüsü	RİA MKTİ, SPb
7	Le-5639	2400 $\pm$ 35	540-400	760-390	11.kurgan	Ağaç	RİA MKTİ, SPb
8	Le-5640	2490 $\pm$ 20	770-540	780-510	11.kurgan	Ağaç	RİA MKTİ, SPb
9	Le-5641	2270 $\pm$ 60	400-200	420-160	11.kurgan	Huş kabuğu	RİA MKTİ, SPb
10	Le-5642	2210 $\pm$ 25	360-200	380-180	11.kurgan	Ağaç	RİA MKTİ, SPb
11	Le-5709	2340 $\pm$ 35	480-260	550-200	11.kurgan	Ağaç, 171- 228 halka	RİA MKTİ, SPb
12	Le-5710	2400 $\pm$ 30	520-400	760-390	11.kurgan	Ağaç, 111-170 halka	RİA MKTİ, SPb
13	Le-5711	2430 $\pm$ 30	760-400	760-400	11.kurgan	Ağaç, 66-110 halka	RİA MKTİ, SPb
14	Le-5712	2390 $\pm$ 40	540-- 390	760-380	11.kurgan	Ağaç,	RİA MKTİ, SPb

						41-65 halka	
15	Le-5713	2510±40	790-540	800-410	11.kurgan	Ağaç, 21-40 halka	RİA MKTİ, SPb
16	Le-5714	2505±40	790-540	800-410	11.kurgan	Ağaç, 1-20 halka	RİA MKTİ, SPb
17	ГНН-10868	2050±30	165(46) cal AD 23		1.Berel kurganı	Ağaç	Rusya İlimler Akademisi Jeoloji Enstitüsü (L.Sulerjitsky), Moskova
18	Bln 5101	2145/-30 BP	Cal BC 350-320 230-220 210-110		18. Kurgan		Alman Arkeoloji Enstitüsü, Berlin
19	Bln 5102	2158/-33 BP	Cal BC 360-290 240-160 140-110		18. Kurgan		Alman Arkeoloji Enstitüsü, Berlin
20	Le- 6655	2650±60 BP	940-750	900-780 BC	36. Kurgan	At kemiği	RİA MKTİ, SPb
21	Ki- 13620	2190±50	1 δ BC	2 δ BC	9. Kurgan	C atının kemiği	Kiev Radyokarbon Laboratuvarı, Ukrayna (M. Kovalyuh))
22	Ki- 13621	2180±40	1 δ 360-280 260-170 BC	380-110	10. Kurgan	I atının kemiği	Kiev Radyokarbon Laboratuvarı, Ukrayna (M. Kovalyuh))
23	Ki- 13622	2170± 40	1 δ BC	2δ BC	10. Kurgan	K atının kemiği	Kiev Radyokarbon Laboratuvarı, Ukrayna (M. Kovalyuh))
24	Le5639	2400± 35	754-392		18. Kurgan	Ağaç	RİA MKTİ, SPb

*Rusya İlimler Akademisi Maddi Kültür Tarihi Enstitüsü, St.-Petersburg

Berel Kurganları'nın tarihlendirilmesinde radyokarbon yönteminin yanı sıra dendrokronolojik yöntem uygulanmıştır. Kurganlarda saptanan ağaç malzemelerden toplam 32 örnek halka sayımı testlerine tabi tutulmuştur. İncelenen örneklerin 31'inin Sibirya Karaçamı (*Larix Sibirica*) ağacından olduğu belirlenmiştir. Örnekler ağaç malzemenin yaş özelliklerine göre 2 grupta değerlendirilmiştir. Daha genç yaşlı olan 29-67 yıllık 8 ağaç numune ilk gruba girerken 102-252 yıllık olan 23 örnek ikinci grubu oluşturmuştur. Örneklerin yarısından çoğunun, 18'inin, mevcut olan son yıllık halkaları sayesinde ağaçların kesildiği yılla birlikte kesildikleri mevsim tespit edilebilmiştir. Bahar mevsiminde kesildiği anlaşılan tek örnek dışındaki 31 numunenin tamamının güz-kış mevsiminde, kereste hazırlama aşamalarına uygun

olarak kesildiği anlaşılmıştır. Anlaşıldığı üzere numunelerin kesilme tarihlerinde de dönemsel farklılıklar söz konusudur, örneğin, ilk kesilen ağaç ile son kesilen ağaç arasında 21 yıl geçmiştir (Samashev, 2017, s. 284-287).

Boyut bakımından büyük olan dolayısıyla tarihlendirmede en bilgi sağlayıcı olan numune, 11. Kurgan'daki lahidin yapımında kullanılan tek ağaç gövdesinden elde edilen kütük parçadır. Testleri uygulayan uzmanların tespitlerine göre lahit Sibirya karaçamından farklı bir ağaçtan oyularak yapılmıştır.

Tablo 10

Dendrokronolojik teste tabi tutulan numuneler

No	Numunelerin laboratuvar numarası	Saha numaraları	11. Berel kurganındaki ahşap yapılardan elde edilen örneklerin yapıdaki konumu	Örnek türü
1	90286	B 063	Mezar çukuru dolgusundaki tomruk	Kütük
2	90287	B 064	Mezar çukuru dolgusundaki tomruk	Kütük
3	90288	B 065	Mezar çukuru dolgusundaki tomruk	Kütük
4	90289	B 068	Mezar çukuru dolgusundaki tomruk	Kütük
5	90291	B 071	Mezar çukuru dolgusundaki tomruk	Kütük
6	90292	B 072	Mezar çukuru dolgusundaki tomruk	Kütük
7	90293	B 076	Mezar çukuru dolgusundaki tomruk	Kütük
8	90294	B 024	Mezar odasının duvar tahtası parçası	Kütük
9	90295	B 034	Mezar odasının duvar tahtası parçası	Kütük
10	90296	B 091	Mezar çukuru dolgusundaki tomruk	Kütük
11	90297	N 45	Mezar odasının duvar tahtası parçası	Kütük
12	90298	B 028	Mezar odasının duvar tahtası parçası	Kütük
13	90299	-	Mezar odasının duvar tahtası parçası	Kütük
14	90300	-	Mezar odasının duvar tahtası parçası	Kütük
15	90301	B 038	Mezar odasının duvar tahtası parçası	Kütük
16	90302	B 116(1)	Mezar odası kapağının tahtası	Kütük
17	90303	B 111	Mezar odası kapağının tahtası	Karot
18	90304	B 112ost	Mezar odası kapağının tahtası	Karot
19	90305	B113west	Mezar odası kapağının tahtası	Karot
20	90306	B 115	Mezar odası kapağının tahtası	Karot
21	90307	B118west	Mezar odası kapağının tahtası	Karot
22	90308	B 174	Mezar odasının kuzey duvarı, 3. tahta	Karot
23	90309	B 175	Mezar odasının kuzey duvarı, 3. tahta	Karot
24	90310	B 176	Mezar odasının kuzey duvarı, 2. tahta	Karot
25	90311	B 178	Mezar odasının batı duvarı, 2. tahta	Karot
26	90312	B 179	Mezar odasının kuzey duvarı, 1. tahta	Karot
27	90313	B 180	Mezar odasının doğu duvarı, 2. tahta	Karot
28	90314	B 181	Mezar odasının batı duvarı, 1. tahta	Karot

29	90315	B 182	Mezar odasının doğu duvarı, 1. tahta	Karot
30	90316	B 183	Mezar odasının güney duvarı, 3. tahta	Karot
31	90317		1. Berel kurganı, lahadin batı yüzü	
32	90318		Mezar odasının bir en duvarının parçası	Kütük

Bu ağacın büyümesi için daha uygun olan bir bölgeden gelmiş olabileceği tahmin edilmektedir (Samashev, 2017, s. 287). Kurganda saptanan ahşap malzemenin farklı yıllarda kesildiği gibi farklı bölgelerde yetiştiği anlaşılmıştır. 11. Kurgan'ın defin odasının inşası için kullanılan ağaçları hem aynı dönemde hem de aynı bölgede yetiştiği belirlenmiştir.

Kurganda bulunan bazı ağaçların farklı bölgelere ait olduğu ve inşaattan hemen önce devrildiği tespit edilmiştir. 11. Kurgan'daki defin odası üzerini örten çardağın tahtaları olarak söz konusu farklı bir yerden geldiği tespit edilmiştir (Samashev & Mylnikov, 2004, s. 11-19). 11. Kurgan'ın inşa edildiği tarih en geç döneme tarihlenen numuneye göre önerilmiştir. Mezar odasının malzemelerinden alınan örneklerin büyük çoğunluğunun kesim tarihinin bahsedilen bu geç dönemle eşleşmesi ulaşılan sonuçları doğrular niteliktedir. Dendrokronolojik testleri uygulayan uzmanların Berel Kurganları için belirledikleri tarihler Çuy, Pazırık ve Ukok platosu kurganlarından gelen numunelerin verileriyle kıyaslanmış ve kronolojik olarak eşleştikleri görülmüştür (Samashev, 2017, s. 287-288).

Ağaç halka sayımı analizlerine göre Berel'deki 1. Kurgan MÖ 363 yılında inşa edilmiştir. Fakat 1. Kurgan'daki lahitten alınan örneğin dış halkalarının eksik olduğu göz önünde bulundurulduğuna tespit edilen tarihin daha da gençleşmesi mümkündür. Dendrokronolojik analizlerin sonuçlarına göre 11. Berel kurganının MÖ 297 yılında inşa edildiği anlaşılmıştır. Böylece MÖ 363 yılına tarihlenen 1. Kurgan ile MÖ 297 yılında tarihlenen 11. Kurgan arasında 66 yıllık fark söz konusudur (Samashev, 2011b, s. 235).

Berel Mezarlığı'nın Pazırık dönemi kurganlarında tespit edilen objelerin hem radyokarbon hem de ağaç halka sayımı, yani dendrokronolojik test sonuçları küçük sapmalarla tarih olarak MÖ IV. yüzyılın sonu ile MÖ III. yüzyılın başlarına işaret etmektedir. Söz konusu dönemde bu bölgeyle ilgili herhangi bir yazılı kaynağın bulunmamasından dolayı kurganların tarihleri bu iki yöntemle göre belirlenmektedir.

Berel Kurganları Pazırık Kültürü'nün bir kolu olduğundan bu kültürün tarihleri hakkında bilimsel literatürde mevcut olan görüş ve tartışmalara değinmek gereklidir.

Pazırık Kültürü'nün ilk araştırmacıları kurganların kronolojisinin belirlenmesinde rölatif kronoloji yöntemini esas almış ve Karadeniz'in kuzeyindeki İskit kurganlarında saptanan objelerle analogiler kurmuştur. S. Rudenko (1960), Altay'ın "taş üst örtülü" Demir Çağı kurganlarını İskit dönemine, yani MÖ VII.-IV. yüzyıllara tarihlemiş olup Mihail Gryaznov'un (1950) Demir Çağı kurganlarını üç kronolojik döneme 1) *Mayemer - MÖ VII.-VI. yüzyılla*; 2) *Pazırık MÖ V.-III. yüzyıllar*; 3) *Şibe MÖ II - MS I. yüzyıllara* tarihleme önerisini kabul etmemiştir.

1980 yıllarına gelindiğinde kurganları tarihlendirmede fen bilimlerinin yöntemleri uygulanmaya başlanmıştır. Pazırık Kültürü kurganlarının buluntuları üzerine yapılan ilk ağaç halka sayımı ve karbon-14 testlerinin sonuçlarına göre başlıca üç kronolojik dönem belirlenmiştir:

- MÖ VI. yy. ortası- V. yy. ilk yarısına tarihlenen 2. Başadar ile 1. ve 2. Tuyakta kurganlarıyla temsil edilen *Erken dönem*;
- MÖ V. yy. ikinci yarısı ile MÖ IV. yy. ilk yarısına tarihlenip Pazırık, Ukok ve Berel Kurganlarıyla temsil edilen *Orta dönem*;
- MÖ IV. yy. ikinci yarısı ile MÖ III. yy. ya da MÖ III. yy. – MÖ II. yy. tarihlenen 1. Başadar kurganı, Şibe ile Katanda grubunun ait olduğu *Geç dönem* belirlenmiştir.

Ancak literatürde Pazırık Kültürü'nün erken ve geç evrelerinin tarihleri ve Şibe döneminin tanımlanmasına ilişkin zıt görüşler bildirilmiştir (Kubarev ve Shulga 2007, 20-21).

Pazırık Kültürü A. Surazakov (1989) tarafından MÖ VI.- II. yüzyılların başlarına tarihlemişken Vladimir Kubarev farklı görüş bildirerek MÖ V.- I. yüzyılları önermiştir (Kubarev & Shulga, 2007, s. 20-21).

1990'lardan sonraki dönemde, kurganların tarihlendirmelerinde köklü bir değişim gerçekleşmiştir. Batılı araştırmacıların Pazırık kurganlarında saptanan Çin kökenli objelerin tarihlerine dair değerlendirmesi sonucunda 2. Başadar, 1. ve 2. Tuyakta ve Pazırık Kurganları'nın tarihi yeniden gözden geçirilmiştir.

İthal edilen Çin ipeklere nakşedilen bezemeleri ve tunç bir aynayı değerlendiren Emma Bunker (1991) bu nesneleri *Savaşan Devletler Dönemi'nin* geç aşamasına tarihlemiştir. Birçok analogisi bulunan aynanın dökümünün Yan Krallığının MÖ 311-222 yılları arasında, tahminen 90 yıl varlık göstermiş olan başkentindeki atölyede yapıldığını ileri sürmüştür. Böylece, araştırmacı Çin kökenli objelerin bulunduğu

Pazırık Kurganları'nın MÖ 311 yıldan önce inşa edilmiş olamayacağını savunmuş ve kurganları bu zamandan önceye tarihlenen Çinlilerin komşuları olan göçebe boylarla temaslarının yaşandığı dönemi anlatan ve referans eser niteliği taşıyan *Chan Kuo T'se*'yi göz ardı etmek ve tarihi gerçekleri dikkate almamak olarak değerlendirmiştir.

Bu görüşü kabul etmeyen Marsadolov ve Miller (2006) gibi bazı araştırmacılar dışında, söz konusu tarihlendirme, başta Chugunov (1993) olmak üzere birçok araştırmacı tarafından dikkate alınmıştır. Örneğin, Altay Dağları ve civarındaki kurganlarda saptanan ve yerli gelenekten farklı olan Çin kökenli aynaları inceleyen Peter Shulga bunların Minusa bölgesine, Altay coğrafyasına ve Barnaul gölgesine Çin'in kuzeyinden MÖ 300 ile 280 yılları arasında getirildiğini tespit etmiştir (Shulga 2015, s. 366- 371).

Daha önceki çalışmalarında *Erken dönem* Pazırık komplekslerini MÖ V. yüzyıla tarihleyen N. Çlenova yeni kronolojiyi kabul etmiş ve 2. Başadar ile 1. ve 2. Tuyakta kurganlarını MÖ IV. yy. tarihlemiştir (Çlenova, 1967; Çlenova, 1996, s. 314).

Ukok platosu kurganlarının kazılarını gerçekleştiren N. Polosmak Pazırık Kültürü kurganlarını MÖ IV. yüzyıla, V. Molodin ise Kuturgantas ve Ak-Alaha'daki 3. Kurgan'ı MÖ III. yüzyıla tarihlediler (Molodin, 2000, s. 118).

Pazırık dönemi kurganlarının kronolojisi sorunu ele alan "Eurasia in the Scythian Time: radiocarbon and archaeological chronology" başlıklı çalışmada kurganlardan toplanan çok sayıdaki organik objelerin radyokarbon testleri yapılmış olup tarihlemeye güvenilirliği yüksek kabul edilen "wiggle-matching dating" yöntemi uygulanmıştır. Yapılan analizlere göre yönetici hanedana ait olduğu tahmin edilen 5 Pazırık kurganı MÖ 300. yıl ile 250. yıl arasına tarihlenmektedir. Pazırık Kültürü'nün erken aşamasını temsil eden Tuyakta Kurganı'nın MÖ 444-430 yılları arasında inşa edildiği, 1. Başadar ile MÖ 322 yılına tarihlenen 11. Berel kurganının MÖ 325 ile MÖ 272 yıllarına tarihlenen 1. ve 2. Pazırık Kurganlarıyla neredeyse eşzamanlı inşa edildiği belirlenmiştir (Aleksseev ve ark., 2005, s. 233; M. Kutlu ve L. Kutlu, 2022, s. 341).

İ. Slyusarenko (2013), Pazırık Kültürü kurganlarından toplanan büyük bir ağaç koleksiyonundan 300 örnek üzerine dendrokronolojik analiz yapmıştır. Numuneler 1. ve 2. Verh-Kaljin, 1. ve 3. Ak-Alaha, 1. Ulandırık, 1. ve 2. Tashanta, 1. Barburgazı, Kuturguntas, Olon Kurin-Gol, Berel ve diğerleri olmak üzere toplam 16 mezarlıkta

bulunan 40 kurgandan alınmıştır. Derlenen örneklerin çeşitli sosyal statüye sahip bireylere ait kurganlardan gelmelerine özen gösterilmiştir. Böylece daha güvenilir verilere ulaşmak amaçlanmıştır. Yapılan incelemelerin sonucunda numunelerin toplandığı kurganların MÖ. 326. yıl ile MÖ 275. yıl aralığına tarihlendiği anlaşılmıştır.

Pazırık Kültürü kurganlarının tarihleri üzerine yapılan arkeometrik çalışmalar ile bilimsel yayınlarda kültürün varlık gösterdiği dönemin gözden geçirildiğini ve mevcut veriler ışığında Erken aşamayı temsil eden Tuyakta kurganı dışındaki büyük çoğunluğunun MÖ IV. yüzyılın ikinci yarısı ile MÖ III. yüzyılın ilk yarısına tarihlendiğini göstermektedir.

5.2. Berellilerinin etno- kültürel aidiyeti sorunu

Tez kapsamında incelemiş olduğumuz Berel vadisi arkeolojik materyalleri, mezarlığın planı bakımından, kurganların mimari özellikleri, ölü gömme gelenekleri, at koşum takımlarının tipolojik özellikleri ve nihayet, sanatta, keçe, ahşap, deri, boynuz ve metal olsun istikrarlı olarak her tür malzemede tekrarlanan “*hayvan üslubu*” açısından MÖ V. -III. yüzyıllarda varlık göstermiş olan Pazırık Kültürü tanımına tamamen uymaktadır. Bu sebeple Berellilerin etnik ve kültürel aidiyeti meselesi genel olarak Pazırık Kültürü bağlamında ele alınmalıdır. 1950 yıllarından bugüne en çok tartışılan konu olmakla birlikte sorunun çözümünde birçok farklı yaklaşım benimsenmiştir.

Günümüz bilimsel literatürde Pazırıklıların kökenine dair, yazılı kaynaklar bağlamında, başlıca beş hipotez mevcuttur:

- 1) Herodot’un *Grifonlar Ülkesi*,
- 2) Ön Asya’dan kovulan ve Doğu’ya göçmek durumunda kalan bir grup *Kimmerler*,
- 3) *Yueçiler*,
- 4) *Hunlar*,
- 5) *Ting-lingler*.

5.2.1. Grifonlar Ülkesi Hipotezi

S. Rudenko Pazırık Kültürü mensuplarını, kurganlarda sıklıkla görülen grifon ikonografisinden ötürü Herodot'un Historia'sındaki "kutsal altını koruyan grifonlar ülkesi" olarak tanımlamıştır. Ukok Platosu kurganlarının kazısını yapan N. Polosmak da mitolojik bir varlık olan grifon betimlerini esas alarak Pazırıklıların antik Grek kaynaklarındaki "grifonlar diyarı" olduğu görüşüne katılmıştır (Polosmak, 1994, s. 27). Z. Samashev ve ark. (2002) de Pazırıklıların "altına bekçilik eden grifonlar kabileleri" ile ilişkilendirilebileceğini belirtmiştir.

Söz konusu boylar hakkındaki bilgiyi gezginlerden işiten Herodot (IV:13) ulaştığı bilgileri şu ifadelerle belirtmiştir:

"Öbür yandan Prokonnesos'da doğma Kaystrobios oğlu Aristes adında biri vardı, destan düzerdi, o da Apollon'un öfkesinden kaçarken İssedonosların ülkesine yansıttığını ve İssedonosların ötesinde tek gözlü Arimaspes ırkının yaşadığını, bunların ötesinde de kutsal altına bekçilik eden Griffonların, daha uzakta denize çıkan yerde Hyperbore uluslarının yaşadıklarını söyler..... Ama Aristes'in Skyth ülkesi hakkında anlattığı bu hikâye Skyth'lerin söylediklerine uymamaktadır" (s. 292).

Yarı efsanevi bir kişi olan Aristes'in anlattıklarından emin olmayan ve tenkitli davranan Herodot (IV:14) şüphelerini şu cümlelerle aktarmıştır:

"Anlatmaya çalıştığımız bu ülkenin kuzeyinde ne vardır, kimse doğru dürüst bir şey bilmez; bir şeyler öğrenebilmek için, oraları kendi gözüyle görmüş bir kimseye rastlamadım. Az önce sözünü ettiğim Aristes da destanlarını yazdığı sırada, İssedonoslardan öteye geçtiğini söylemiyor; daha kuzeydeki ülkeler üzerine o da kulaktan duyduklarını ve İssedonoslar ne dedilerse, onları aktarır" (s. 292).

Aristes'in destanlardaki bilgilerin doğru olduğu ve kendisinin "grifonlar ülkesine" ulaştığı varsayılsa bile, bu toprakların Altay coğrafyası olduğu tartışmalıdır. Yazılı kaynaklara göre gezginin seyahatini gerçekleştirdiği tarihler yaklaşık olarak MÖ VI. yüzyıl ile MÖ V. yüzyılın birinci çeyreğinde denk gelmektedir. Arkeolojik verilerin gösterdiği üzere, söz konusu dönem Pazırık Kültürü'nün daha oluşmadığı bir zamanda gerçekleşmiştir (Azbelev, 2015, s. 27).

Bu nedenle Pazırıklıların "grifonlar kabilesi" ve Altay Dağları'nın "grifonlar ülkesi" olduğu görüşü bilimsel literatürde yaygınlık kazanmadığı gibi güncel olmayan tanımlama olarak nitelendirilmelidir.

5.2.2. Ön Asya'dan sürülen Kimmerler hipotezi

Leonid Marsadolov, Altay'ın Mayemer dönemi boylarının, Pazırık Kültürü de dahil, Herodot'a göre Ön Asya'dan sürülen Kimmerlerin bu coğrafyaya nüfuz etmesi sonucunda, MÖ VI.-V. yüzyıllarda, çok uluslu insan topluluklarının oluştuğunu öne sürmüştür. L. Marsadolov'a göre, MÖ 750-600 yılları arasına tarihlediği Friglere ait Gordion Tümülüslerinden bilinen maddi kültür unsurundaki birçok benzerlikle definlerin bir ahşap lahidin konulduğu mezar odasında yapıldığı, at gömülerinin eşlik ettiği, ölülerin başlarının doğu yönlü olduğu ölü gömme geleneğinin Altay'ın göçebe boylarında oluşması, Herodot'a göre, Ön Asya'dan sürülen *Kimmerler*'in bölgeye gelişiyle ilgilidir (Marsadolov, 2000, s. 35–36).

Ancak, bu görüş araştırmacılar tarafından pek destek görmemiştir. Söz konusu dönemde bahsedilen kültürel grupların belirtilen bölgeden Altay'a hareket ettiklerini arkeolojik olarak izlemek imkansızdır (Samashev 2011a, s. 199). Bazı araştırmacılar, haklı olarak, yazılı kaynaklara atıfta bulunarak, MÖ VII-VI. yüzyıllarda yapılan bozkır kabilelerinin hareketinin tam tersine, doğudan batıya gerçekleştiğini belirtmektedir (Machinsky, 1971, s. 33–34). Yukarıda bahsedilen ölü gömme geleneğinin, sözü edilen tarihlerden de önce, çeşitli varyasyon ve kombinasyonlarda Arzhan, Arzhan 2, Eleke Sazı, Şilikti, Kurtu, Mayemer, İzmailovka, Beşsatır ve diğer kurganlarda var olduğu belirtilmelidir.

5.2.3. Yueçiler hipotezi

Sergey Kisilev'e göre (1949), Pazırık Kültürü, Amuderya hazinesini ardında bırakan Ortadoğu kökenli topluluklar olduğunu varsaydığı Altaylar'a göç eden Yueçiler tarafından ortaya çıkarılmıştır (Rudenko, 1960, s. 339, Rudenko, 1968, s. 16)

Daha sonra Herodot'un bahsettiği “altın muhafızı grifonlar ülkesi” ve Çin yazılı kaynaklarındaki “Yueçi” olarak tanımlanan boyların Pazırık toplumunu oluşturduğu (Rudenko, 1968, s. 216; Azbelev, 2015, s. 27) bilimsel temeli olmaksızın iddia etmiştir.

Amerikalı Ortadoğu sanatı uzmanı O.W. Muscarella, Pazırık Kültürü'ne kaynak gösterilen “*Oxus treasure (Amuderya hazinesi)*” buluntularını incelemesi sonucunda, bunların nerede bulunduğu belgelenmeyen sahte eserler olduklarını ve tarihi değeri olmadığını ortaya çıkartmıştır (Muscarella, 2013, s. 1025-1040). Bu nedenle Pazırık

Kültürü'nün kaynağı olduğu ileri sürülen “Amuderya Hazinesi” buluntularıyla ikonografik karşılaştırmalara dayalı kültürel aidiyet iddiasının bilimsel geçersizliği açıktır. Bununla birlikte, Geç Tunç ve Erken Demir Çağı'ndan Pazırık dönemine kadar İran coğrafyasından Altaylar'a Doğru göçlerin yaşandığına kanıt teşkil eden arkeolojik veri tespit edilememiştir. Pazırık dönemi sanatıyla görülen ikonografik benzerliklerden hareketle etno-kültürel aidiyet tanımlaması yapmak yanıltıcı olur. Sanatta görülen ikonografik benzerlikler yalnızca geniş coğrafyalar arasındaki kültürel etkileşimi gösterir.

Başta Sergey Klyashorny, Dmitry Savinov ve Lev Gumilev ve Mihail Artamonov gibi bazı tarihçiler de bilimsel temelleri olmamasına rağmen Pazırık Kültürü'nün Yueçi topluluklarına ait oldukları yanlışlığının geniş kitlelere yayılmasında etkili olmuşlardır (Klyashorny, 1989, s. 245-246; Savinov, 1984, s. 9-11; Klyashorny ve Savinov, 1998, s. 171-172; Klyashorny, 2005, s. 21-26; Azbelev, 2015, s. 27-28).

Çin kaynaklarında Hunlardan kaçarak Batıya doğru göç eden Yueçilerin Güney Sibirya'da yaşadıklarına dair yazılı ve arkeolojik veri bulunmamaktadır. Yueçilerin Batıya göçünün MÖ II. yüzyıldan önce gerçekleşmiş olması olası değildir. Çin kaynaklarında bahsedilen bu tarihi olayın Pazırık Kültürü'nün sona ermesinden yaklaşık 100 veya 150 yıl sonra yaşanmıştır. E. Bunker, Pazırık sanatında görülen bazı imgelerin, özellikle mitolojik toynaklı grifonların, Ordos'ta ele geçen kemer tokalarının ve diğer objeler ile benzerliğinden hareketle Pazırık Kültürü'nü Yueçilerle ilişkilendirmektedir. Fakat yazılı kaynaklar Ordos ve Altay bölgesinde söz konusu dönemde Yueçilerin yaşadığına dair herhangi bir bilgi vermemektedir (Azbelev, 2015, s. 31- 32). Görüldüğü üzere Pazırıklıların Yueçiler olduğu hipotezi hem coğrafi hem de kronolojik olarak tutarsızdır.

5.2.4. Hunlar hipotezi

Pazırık Kültürü'nü birkaç kronolojik evrede değerlendiren ve MÖ II.-I. yüzyıllara tarihlediği geç dönemini Hunlarla ilişkilendiren birçok bilim adamı bulunmaktadır (Gryaznov, 1939, s. 407; Kisilev, 1949, s. 216; Gryaznov, 1992, s. 164). Fakat Sovyet arkeologlar, kültürün erken aşamasını İskitlerle ilişkilendirmektedir. Türk bilim adamları, Pazırık kurganlarını ardında bırakanların Hunlar olduklarını düşünmektedir (Ögel, 1962,64, s. 68; Diyarbekirli, 1972, s. 103; Çoruhlu, 2016, s. 125).

Başta S. Kisilev (1949) olmak üzere Pazırık Kültürü'nü, Hunlara ait olan Noin - Ula kurganlarıyla karşılaştıran L. Evtyuhova (1954), L. Kyzlasov ve K. Smirnov (1954), bazı benzerliklerden ötürü Pazırık Kültürü'nü Hun dönemine tarihlemiştir. Ortak özellikler olarak araştırmacılar: *ölü gömme uygulamalarındaki benzerlikler, giysilerin benzerliği, aynı formlu tütsülükler¹⁵, keçe halıya işlenen (benzer) sahneler, mezarlara kesilmiş saç örgülerinin konulması, Pazırık kurganlarındaki halılarda betimlenen sahnelerle Baykal ötesi Hun Derestuy mezarlarındaki bir metal plaklardaki benzer sahneler, aynı formlu küpeler ve ölümlerin antropolojik olarak Asyalı özelliklere sahip olmasını* belirtilmiştir. Bununla birlikte, Çin menşeli Han dönemine tarihlenen ipek kumaşlar, lake kaplar, Çin tipi beyaz bir metalden aynaların mevcudiyeti, Minusa havzasının Taştık kurganlarında tespit edilen kafatasların trepanasyonu, ölü gömme geleneğinde benzerlikler ve ağaç saplı kepçenin benzerliği gibi uygulamalar ve objelerin tipolojik benzerlikler, hipotezi savunan araştırmacılara göre, Pazırık kurganlarında Hun soylularının defnedildiği sonucuna ulaşmaya temel sağlamaktadır (Rudenko, 1960, s. 164-165).

Fakat Pazırık Kültürü ve Noin-Ula kurganlarının mimari benzerlikleri duvarlara halıların asıldığı, yapısal olarak farklı olan ahşap defin odalarının düzenlemesi tanılarıyla sınırlıdır (Rudenko, 1960, s. 165).

Mezar çukurları ters piramit planlı olarak tanımlayabileceğimiz Noin-Ula kurganlarının üst örtüleri, plan bakımından dairesel olan Pazırık kurganlarından tamamen farklıdır.

Bir diğer önemli farklılık Pazırık Kültürü'nde olmayan mezar odasına giden dehlizler (dromoslar) uygulamalarıdır. Hun soylularının bedenleri ahşap tabutlara konulurken Altaylılar ağaç gövdesinden lahitlere konulur. Hun, özellikle Noin-Ula kurganlarında Pazırıklılarda olduğu gibi at definleri bulunmaz. Bununla birlikte, Altaylar'da, kurganlara kesilmiş saç örgülerinin konulması uygulaması yoktur. Pazırık tütsülükleriyle giysileri, külah biçimli bir başlık hariç, Noin-Ula örneklerinden malzeme ve fason bakımından farklıdır (Rudenko, 1960, s. 165-166).

İnsan mumyalamada kafatasına uygulanan trepanasyon işlemleri Pazırık Kültürü'nde yaygın olan bir uygulama olmakla birlikte Doğu Kazakistan'ın Erken Demir Çağı kurganları olan İzmailovka ve Eleke Sazı'na defnedilen bireylerde de tespit edilmiştir. Dahası, Eleke Sazı kurganında tespit edilen bir gencin çene

¹⁵ Rusça *jarovnya*, içini sıcak közler konulan bir tür metal taşınabilir ocak.

kısımındaki delikte mumyalamada kullanıldığı düşünülen silindirik altın boru saptanmıştır. Noin-Ula iskeletlerinde de trepanasyon işleminin yapılmış olması “göçebe tıpçılarında” bu uygulamanın yaygın olduğunu gösterir.

Noin-Ula’da saptanan keçe halıya işlenen hayvan mücadele sahnesine gelince, hayvanları, özellikle toynaklıları betimlemede önemli bir üslup farkı söz konusudur. Detaylı incelemede Hun dönemi sanatına özgü bir özellik kolaylıkla saptanabilir: *dört nala koşan toynaklının ileri fırlatılan ön ayakların biri diz hizasında bükük betimlenir*. Bu karakteristik özelliğe birçok Hun dönemi betimlerinde rastlanır.

Böylece Noin-Ula ve Pazırık kurganlarının mimari özellikleri, ölü gömme gelenekleri, objelerin tipolojisi ve sanatta üslup farkları bu mezarların birbirinden farklı boylara ait olduğunu ve kronolojik olarak eşleşmediğini açıkça göstermektedir.

Pazırık döneminde Ordos ve Altay bölgeleri arasında yaşanan kültürel ve siyasi ilişkiler konusunu irdeleyen A. Kovalev (1999), MÖ V.-III. yüzyıllara ait Çjango dönemi kurgan buluntularını Ordos, Altay-Sayan ve Obi Nehri civarındaki kurganlardan gelen sanatsal objelerle karşılaştırmıştır. Araştırmacı İç Moğolistan ile Güney Sibirya bölgelerindeki kaplan ile doğaüstü bir varlık olan toynaklı grifon ikonografilerini değerlendirmiştir. A. Kovalev’e (1999) göre, Ordos’ta kaplan ikonografisi MÖ V.-III. yüzyıllarda yaygın görülürken toynaklı grifonların MÖ IV.-III. yüzyıllarda görülmeye başladığını belirtir. Pazırık mumyalarında görülen mitolojik grifonların Pazırık kökenli olduğu ve Ordos bölgesine sonradan yayılımış olduğu kanaatine varmıştır. Bu durumu geç İskit döneminde Ordos’tan Sayan-Altay’a yaşanan göçlerle ve bu göçler sonucunda siyasi ve toplumsal birliğin ortaya çıkmasıyla açıklamaktadır. Bununla birlikte Ordos bölgesinde Altay-Sayan kültürüne dayalı bir yönetici sınıfının ortaya çıktığını ancak Altay-Sayanlardan siyasi olarak bağımsız olduklarını belirtmiştir. 6.,5. ve 3. Pazırık kurganları gibi bazı kurganlarda tespit edilen Çin kökenli objelerin Ordos ve Altay bölgelerinin siyasi birliğinin bir kanıtı olarak değerlendiren araştırmacı, yazılı kaynaklardan hareketle, bu siyasi birliği Loufang boyları olarak tanımlamaktadır (Kovelev, 1999, s. 75-82).

Ordos’ta saptanan Pazırık kökenli tokaları, Çin yazılı kaynaklarında ilk defa MÖ 177-176 yıllarında Gansu Koridoru olarak bilinen Dunhuan ve Tsilyan Dağları arasındaki bölgede yaşadıkları belirtilen Yüeci kabileleriyle bağdaştırmaya çalışmanın büyük bir yanılgı olduğunu savunmuştur. Yueçilerin yaşadığı yer olarak kabul edilen Gansu bölgesinin arkeolojik kazı çalışmaları sonucunda belirlenen MÖ V.-III. yüzyıllara tarihlenen maddi kültürüne dair veriler Pazırık Kültürüyle herhangi bir

etkileşimin olmadığını göstermiştir (Kovelev, 1999, s. 75-82). Aynı zamanda bir yer adı olan Loufang boylarının Hunların bir kolu olduğu ve usta okçu olduğu düşünülmektedir (Baykuzu, 2020, s. 87).

Hunların kültür tarihini inceleyen S. Psarras (1994) Ulandırık kurganlarında tespit edilen koşum takımı elemanları gibi maddi kültür unsurlarıyla benzerliklere dikkat çekerek Hunların bir kısmının Altaylar'da yaşamış olabileceğini belirtmiştir.

Doğu Türkistan'ın Demir Çağı kurganlarının kazılarını gerçekleştiren ve Çinli arkeologların verilerini analiz eden Peter Shulga (2010), incelenen bölgede, MÖ VIII.-III. yüzyıllar arasında İskit benzeri kültürlerin yaşamış olduğunu ortaya koymuştur. Doğu Türkistan'ın kuzey kesimleri, Altay Dağları ve Ordos bölgelerinde mitolojik bir varlık olan toynaklı grifon ikonografisinin eşzamanlı olarak görüldüğünü ve Pazırık evresinde, Ordos ile Altay Dağları arasında herhangi bir göçün yaşandığını gösteren arkeolojik verilerin saptanamadığını vurgulamıştır (Shulga, 2010b, s. 70).

Burada bahsedilmesi gerek önemli husus “toynaklı grifon” olarak tanımlanan mitolojik varlıkların prototipi, bizim görüşümüze göre, İskit dönemi öncesine tarihlenen *Geyik Taşları*'nda betimlenen stilize edilmiş “kuş gagalı geyik” biçimli varlıklarda aranmalıdır.

Pazırık Kültürü'nün tarihlendirmelerine bakıldığında, bunun, kronolojik olarak Hunlar öncesi döneme tarihlendiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle, Pazırık Kültürü kurganlarının kronolojik olarak Hunlara aidiyeti olası gözükmemektedir.

5.2.5. Ting-lingler hipotezi

Yazılı kaynaklar üzerine kapsamlı araştırmalar yürüterek Pazırık Kültürü'nün etno-kültürel aidiyeti sorununa çözüm arayan P. Azbelev (2015) retrospektif bir yöntem önermiştir. Pavel Azbelev, ilk olarak, Çin belgelerinde Altay-Sayan Dağları coğrafyasında ve yakın çevresinde hangi boyların yaşadığına dair bilgileri incelenmiştir. Sonraki aşamada, Pazırıklılar ile onların devam olabilecek boyları, ölü gömme gelenekleri ve arkeolojik veriler bağlamında birbiriyle karşılaştırmıştır.

Yazılı kaynaklara göre, Ting-lingler Sayan-Altay Dağları civarında yaşamış olan boylar arasında ilk sırada gelir. Çin belgeleri MÖ III. yüzyılda, merkezi Ordos olan Hunların, kuzeyinde Ting-Linglerin yaşadığını belirtir. Kaynaklarda, Ting-linglerin MÖ 206-201 yılları arasında doğuda Baykal gölünden başlayıp, Altay

Dağları ve İrtiş Nehri dolaylarında varlık gösterdiğini kaydetmektedir. (Taşağıl, 2017, s. 13-26; Taşağıl, 2020, s. 51-52).

Pazırık Kültürü'nün karakteristik özellikleri olan bazı unsurların sonraki tarihsel evrelerde de göçebe boylarının maddi kültüründe, özellikle Altay Dağlarının Tele boylarıyla ilişkilendirilen "Katanda aşamasında" belirgin olarak görülmeye devam ettiği anlaşılmıştır. "Türk dönemi" kurganlarında bulunan at koşum takımı elamanları olan "S" şekilli gem yanaklıklar, yular ve kolan tokaları, alçak kaşlı eyer takımları, yular kayışlarının süsleme levhaları, kemer tokaları ve diğer objelerin prototipleri Pazırık Kültürü'ndeki örneklerdir (Savinov, 1998, s. 140; Azbelev, 2015, s. 46-50).

Bununla birlikte, Pazırık Kültürü'nden Göktürk Dönemine kadar kültürel sürekliliğin yaşandığını en bariz şekilde ortaya koyan uygulama kurgana dayalı atlı ölü gömme geleneğidir. Kurgan mimarisine ve ölü gömme geleneğine bakıldığında, kurganların boyutlarının daha küçük olduğu, üst örtünün taş malzemeden oluştuğu, insan ve atların birbirinden organik veya taş bir bölmeyle ayrılan farklı yerlere, insanların çoğunlukla ahşap, az sıklıkla taştan yapılan lahit ve tabutlara defnedildiği görülür. Atların, tıpkı bazı Pazırık kurganlarda olduğu gibi, yüzeye daha yakın defnedilmesi yaygın bir uygulamadır. Ölü bedenlerinin doğu yönlü olarak yatırılması, Pazarıklıların ölü gömme geleneğinin Göktürk Çağı'nda devam eden diğer bir karakteristik özelliğidir (Kubarev, 2005, s. 14-16; Azbelev, 2015, s. 48).

Pazırık döneminden Göktürk çağına kadar devam ettiği gözlenen mimari uygulama ve tasarım özelliklerin başında kurganların yakınında konumlandırılan sunak ve balballar gelmektedir. Y. Hudyakov'a göre Pazarık döneminin son evrelerinde kurgan üst örtüsünün ve sunakların dairesel veya oval formdan kare veya dikdörtgen planlı forma evrildiği gözlenmiştir (Hudyakov, 1996, s. 87-88). Bu özelliğin Göktürk çağında kayrak taş malzemeye inşa edilen kare planlı sunaklar şeklinde aynen uygulanmaya devam edilmesi oldukça dikkat çekmektedir. Ayrıca Pazarık döneminde olduğu gibi kurganın doğusuna balbal dikilmesi uygulamasına Göktürk çağında da devam edilmiş ancak bediz adı verilen heykellerin yine kurgan veya mezar anıtının doğusuna dikilmesi ise yeni bir mimari uygulama olmuştur.

Bilimsel yayınlarda mevcut olan görüşlerin içinde yazılı kaynaklarla en çok örtüşen hipotez Berellilerin ve genel olarak Pazarıklıların Ting-lingler olduğudur. Kanaatimizce Hunların yayılmasıyla egemenliğini kaybeden Pazarıklıların bir kısmı Altaylar'dan farklı bölgelere göç etmiştir ve Altay'ın Erken Türk ve Türk devri olarak tanımlanan kronolojik dönemde geri dönerek yeniden güçlenmiştir. Geri dönen bu

boyolar Pazırık tipi ölü gömme geleneğini yaşatmaya devam etmiş ve Katanda aşamasının kurganlarında yeniden görülmeye başlamıştır. Arkeolojik verilere göre, Pazırık tipi ölü gömme uygulamaları en çok kurganların mimari özellikleriyle atlı ölü gömme geleneklerine yansımıştır. Göktürkler tıpkı Pazırıklılar gibi kurganlarına başları doğu yöne bakarak, atlarıyla birlikte defnedilir. Kurganlarının yanına sunaklar düzer ve doğularına bedizler ve bazen balballar diker. Katanda döneminin at koşum takımı elemanlarının tipolojik olarak Pazırık örneklerinden türetilmiş ve geliştirilmiş olması bu görüşü arkeolojik olarak destekleyen diğer kanıtlardandır.

5.3. Arkeolojik verilere göre Berelliler

Z. Samashev (2011a) Pazırık Kültürü'nün kökeni meselesini irdelerken Doğu Kazakistan'daki Erken Demir Çağı Kurtu, Izmailovka, Mayemer, Kuruk, Şilikti kurgan mezarlıklarıyla Orta Kazakistan'ın Taldı 2, Tıva'daki Arzhan kurganlarının esas alınması gerektiği belirtmiştir. Bu kurganlara son yıllarda incelenmekte olan ve kültür bakımından yakın olan Eleke Sazı vadisinin verileri eklenebilir.

Öncelikle Doğu Kazakistan'ın Mayemer Kültürü'nün tanımını ve karakteristik özelliklerinin belirlemeye çalışalım. Ardından elde edilen verileri Pazırık dönemi kurganlarıyla karşılaştıralım.

Batı Altaylar'ın Demir Çağı kültürlerinin tanımlama ve karakteristik özelliklerini belirleme çabası Mihail Gryaznov'un ismiyle ilgilidir. Solneçny Belok köyü ile Mayemer vadisi kurganlarında açığa çıkartılan buluntuları değerlendiren bilim insanı, Altay'ın güneybatısının Erken Demir Çağı için Mayemer Kültürü adlandırmasını uygun görmüştür. Mayemer dönemi kurganlarını diğer ve daha geç tarihli kurganlardan kolaylıkla ayırt etmenin mümkün olduğunu belirten Mihail Gryaznov (1947) bu hususta tespit ettiği başlıca üç ölçüt önermiştir:

- 1) Belirli gem formları;
- 2) Belirli ayna formları;
- 3) Kurganlarda demirden objelerin saptanmaması.

M. Gryaznov'a göre (1947), İskit döneminde, Yenisey'den Tuna'ya kadarki tüm bozkır coğrafyası boyunca iki tür gem formu kullanılmıştır: *Birinci tip gemde* atın ağzından dışarı taşan uçları üzengi formu olan ağızlık, yanaklığın arka kısmına yatay olarak bağlanır. Yanaklıklar üç deliklidir (*a tipi*). Ağızlık, yanaklığa, gövdesinin orta kesimindeki üzengi formu boşluğun hemen altında bulunan deliğe ucu çatallanarak

üç ayrılan yuların tepelik kayışının ortadaki uzantısıyla bağlanır. Tepelik kayışının diğer iki ucu yanaklıkların alt ve üst deliklerinden geçirilerek düğümlenir (Görsel 135). Sibirya ve Kazakistan’da bu tip gemler çeşitlilik gösterir: ağızlık halkasının bağlandığı orta delik yerine *küçük pim (b tipi)* veya *ucu delikli kanca (c tipi)* olarak tasarlanan yanaklıklar da bulunur.

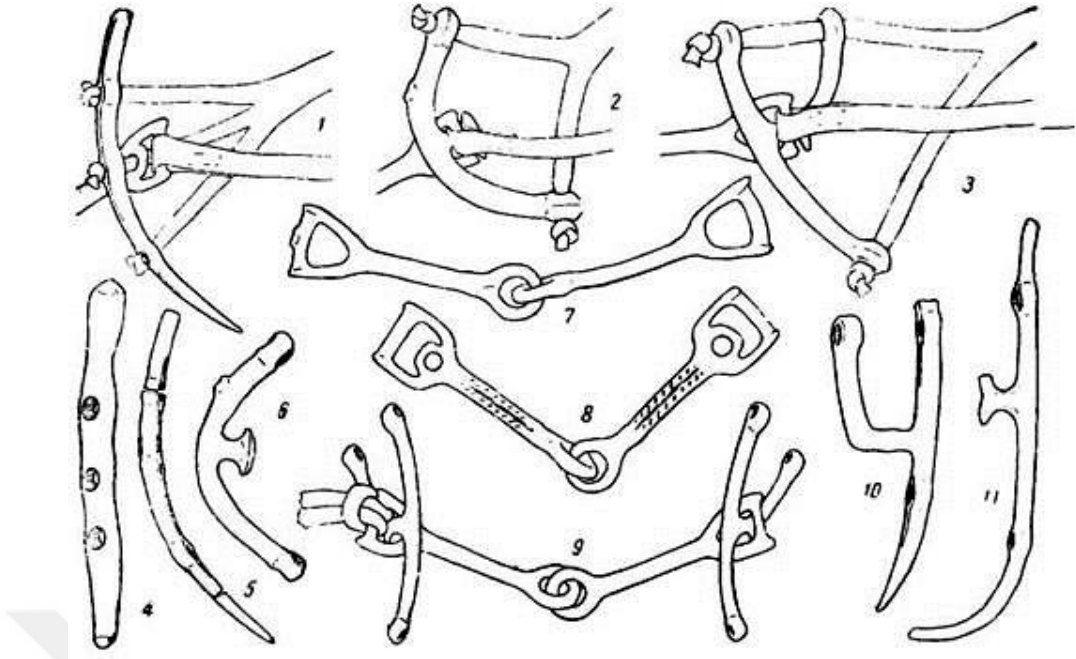
Daha yaygın görülen *ikinci tip gemlerde* ağızlık uçları halka formu olurken iki ucu delikli olan yanaklıklar halkadan geçirilir. Birinci tip gemler Kuban ve Dinyeper bölgesindeki MÖ VI. yüzyılın sonu ve V. yüzyılın başına tarihlenen erken İskit kurganlarında görülür. İkinci tip gemler aynı bölgelerin MÖ V. yüzyıla tarihlenen kurganlarında ortaya çıkar. Birinci tip gemler Mayemer Kültürü kurganlarının daha geç dönemli örneklerden ayıran temel özelliklerden biridir (Gryaznov, 1947, s. 10).

Doğu Kazakistan’ın Erken Demir Çağı Kurtu II Mezarlığı’nın 3. Kurganı’nda üç delikli (a tipi) yanaklık bulunmuştur. Üç delikli yanaklıkları üzengi biçimli uçlu ağızlıklar Zevakino kurganlarında saptanmıştır. II. Mayemer’deki 2. Kurgan’da ortası pimli (b tipi) bir yanaklıkları birinci tip gem saptanmış (Görsel 6). Kondratyevka Mezarlığı’nda ise ortası kancalı yanaklıkları yine birinci tip gem açığa çıkarılmıştır.

P. Şulga’nın verilerine göre (2013) Rusya Federasyonu Altay Cumhuriyeti, Altay Kray’ı ile Kazakistan Cumhuriyeti dâhilindeki Doğu Kazakistan coğrafyalarında toplam 85 adet erken İskit tipi yanaklık ile 50 gem tespit edilmiştir.

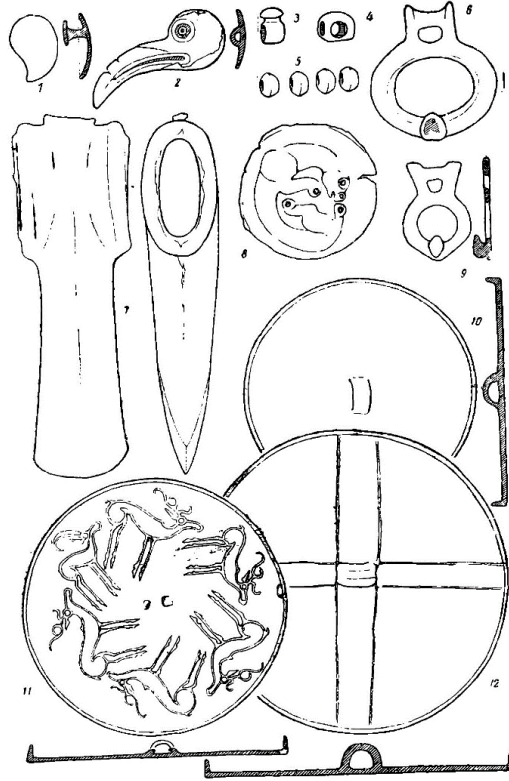
Mayemer Kültürü’nün bir diğer karakteristik özelliği olarak kurganlarda saptanan aynaların belirli formda olmasıdır. Bu tür tunç aynaların kenarı boyunca dikey bir bordür ile ortasında yarım daire şeklinde bir kulp bulunur (Görsel 10-12). Bu tür aynalar, Kuzey Karadeniz bölgesinin yalnızca MÖ V. yüzyıla tarihlenen erken İskit kurganlarında görülür (Gryaznov, 1947, s. 10).

Arka yüzünün merkezinde bir “ilmeği” olan disk formu yüksek bordürlü Mayemer tipi aynalara benzeyen ancak düz kenarlıkları olan aynalar Tagar Kültürü çevresinde oldukça yaygın görülür (Çlenova, 1967, s. 82). Doğu Kazakistan’ın Erken Demir Çağı 1. ve 2. Mayemer Kurganları’nda, 3. Solneçnyy Belok, 21. İzmailovka Kurganı’nda, 32. Zevakino ve 23. Tarasu Kurganı’nda disk formu, arka yüzlerinin tam ortasında küçük kulpları olan, bazen yüksek bordürlü, bazen yan kulpu tasarımları bakımından çeşitlilik gösteren tunç aynalar saptanmıştır. Dönem aynaların ayırt edici özelliklerinden biri hayvan üslubunda betimlenen yumulmuş kaplan veya başları hafif yukarı kalkık toynak ucu duran geyik betimlerinin bulunmasıdır.

Görsel 135. Altay'ın Maymer dönemi gem ve yanaklıkları.1-3- Yanaklığı ağızlığı sabitleme tipleri. 4- Üst Kayum Kurganı, boynuz; 5, 7, 8, 10 - Semey Müzesi koleksiyonundan; 5, 11 - rastgele buluntu; 9 — Solneçnyi Belok kurganları, 4 hariç tamamı tunç. Gryaznov, 1947

Nihayet, üçüncü karakteristik özellik Karasuk formlarından türetilen tüm silahların tunçtan imal edilmiş olması ve demir silahların bulunmamasıdır (Gryaznov, 1947, s. 10). Zevakino Mezarlığı örneklerinden görüldüğü üzere silahların neredeyse tamamı Karasuk Kültürü örneklerinden türetilmiştir. Burada bahsedilmesi gereken diğer bir önemli nokta silah ve aletlerin ağırlıklı olarak tunçtan olması meselesidir. Silahların demirden imal edilmemiş olmaması göçebe boylarının, söz konusu dönemde, demiri bilmediği veya demir eritme teknolojisini daha geç tanıdığı anlamı çıkarılmamalıdır. İzmailovka Mezarlığı'nda demir bir nesnenin saptanması, bu metalin bu dönemde kullanımda olduğunu kanıtlamaktadır. Bununla birlikte, bilindiği üzere demirden daha yoğun bir metal olan tunç üretimi için kalay şarttır. Doğu Kazakistan bölgesi dünyanın en zengin kalay cevherlerinden birine sahip olduğundan bu bölgede, hammadde sorununun hiçbir zaman yaşanmadığı ve üretimi daha kolay olan tuncun uzun süre boyunca yürürlükte olduğu görülebilir. Daha yüksek sıcaklıkta eriyen demiri kaliteli hale getirebilmek, tuncu elde etmekten daha fazla çaba ve farklı bir üretim teknolojisi gerektirdiğinden silahların tunçtan yapılmaya devam etmesi hiç de şaşırtıcı bir durum değildir.

Görsel 136. Maymer Kültürü'nün karakteristik objeleri. Gryaznov, 1947

Berel Kurganları verilerine baktığımızda törensel bir silah olan hançerlerin tunçtan üretildiğini ve bir mutfak gereci olan aş bıçaklarının demirden olduğunu görebiliriz. Berel soylularınca yönetildiğini tahmin ettiğimiz ahalinin defnedildiği Kurtu V ve VI, Katon, Kopay ve Kulajorga Mezarlıkları'na saptanan aletlerin çoğunluğunun demirden olması yüksek kaliteli tunç silahların demirden yapılanlara göre daha değerli olduğunu düşündürmektedir.

Bununla birlikte, M. Gryaznova göre (1947), seramik kapların eşliğinde üzerleri giysili, takılarla süslü olarak, bıçak ve ayna gibi birtakım eşyalarla defnedilen Karasuk dönemi mezarlarından farklı olarak, erken göçebeler, silahlarıyla ve her şeyden daha önemlisi koşum takımıyla donatılmış, her zaman alnından çıkan darbesiyle cansızlaştırılmış atlarıyla birlikte defnedilirler. Ayrıca mezarlarına seramik kapların konulmaması, silahlarının, koşum takımlarının ve diğer objelerinin süslemesinde "hayvan üslubunun" görülmesi karakteristik özelliktir.

"Hayvan üslubu" arkaik formlara sahip birçok örnekle temsil edilmektedir. Hayvan figürleri, bu tarzın sonraki altın çağında¹⁶ olduğundan daha durağan ve

¹⁶ Pazırık dönemi ima edilir.

şematiktir. Dönemin en karakteristik figürü, halka şeklinde yumulmuş kedigil bir yırtıcı şeklinde temsil edilmektedir.

Mihail Gryaznov'un kültür tanımlaması günümüzde de güncelliğini korumakta olup yeni veriler ışığında doğrulanıp birkaç özellikle saha da ayrıntılı hale gelmektedir. Peter Şulga'ya göre (2008), Mayemer Kültürü toplulukları esas olarak Altay'ın kuzeybatı eteklerinde ve Doğu Kazakistan topraklarında yaşamışlardır. Mezarlıkları, kural olarak, yalnızca birkaç kurgandan oluşur. Ölüler, tek başlarına, derin çukurlara, bazen yan çukurlara veya taş tabutlara kuzey yönlü olarak düz yatırılır. Ölüye paralel olarak, bazen ayakucuna koşum takımıyla donatılmış at ve koyun defnedilir. Kurganlara seramik konulmaz. Kültürün diğer bir özelliği ise bazı kurganlarda atların gem vurulmadan ve eyerleri takılmadan ekipmanların yanı başına koyularak defnedilmesidir (Shulga, 2013, s. 56).

Mayemer Kültürü kurganlarında kurallaşmış bir ölü gömme geleneğinin tam oluşmadığını görmek mümkündür. Örneğin, ölüler başları kuzey bakar şekilde sırt üstü veya başları kuzey yönlü dizleri hafif bükük yüzleri doğuya dönük yan yatırılırken bazı durumlarda, bedenler batı veya güney batı yönlü, dizleri hafif bükük yan yatırıldığı görülür. Kurganların üst örtülerinin taş çitler, taş çemberler veya dehlizli (dromuslu) ahşap mezar odalı kurganlar gibi çeşitlilik gösterdiği gözlemlenir. Ayrıca mezar odalarının mimarisinde de ölülerin doğrudan toprağa kazılmış çukurlara, taş tabutlara, ahşap odalara veya ahşap lahitlere yatırıldığı defnedildiği görülür. Bütün bu çeşitlilik mezarlıkların farklı insan gruplarına ait olduğuna, insan topluluklarının sosyal statülerindeki farklılıklara veya ölü gömme adetlerinin kurallaşmadığına işaret etmektedir.

Genel olarak Doğu Kazakistan'ın Mayemer Kültürü MÖ IX-VII. yüzyıllar arasına tarihlenir. Tez kapsamında incelenen mezarlıkların kronolojisiyle ilgili görüşler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 11

Mayemer dönemi kurganlarının kronolojisi

Mezarlık	Tarih	Bilim adamı
Kurtu II	MÖ IX.-VIII. yy.	Sorokin, 1966, s. 45 Tişkin, 2005, s. 149
Mayemer I	MÖ IX.-VII. yy.	Arslanova, 1974, s. 77-83

(Adrianov kazısı)		
Solneçniy belok	MÖ IX.-VII. yy.	Arslanova, 1974, s. 77-83
6. İzmailovka Kurganı	MÖ IX. yy. sonu - VIII. yüzyılın ilk yarısı	Ermolayeva, 2008, s. 83-100
16. İzmailovka Kurganı	MÖ VIII. yy.	Ermolayeva, 2008, s. 83-100
21. İzmailovka Kurganı	MÖ VII. yy.	Ermolayeva, 2008, s. 83-100
İzmailovka	MÖ IX.-VII. yy.	Arslanova 1974, s.77-83
Zevakino	MÖ IX.-VII. yy.	Arslanova, 1974, s.77-83
Kuruk II	MÖ VIII.-VII. yy.	Samashev, 2022, s. 13
Mayemer II (Z. Samashev kazısı)	MÖ VIII.-VII. yy.	Samashev, Ermolayeva ve Dzhumabekova, 2017, s. 147
Tarasu	MÖ 788-528	Samashev, Ermolayeva ve Dzhumabekova, 2017, s. 143
Kondratyevka XXI	MÖ VII. yüzyılın sonu-VI. yüzyılın başı	Alehin ve Shulga, 2003, s. 69

Böylece incelenen mezarlıkların yaklaşık olarak MÖ IX.-VI. yüzyıllara tarihlendiği görülmektedir. Pazırık Kültürü kapsamında ele alınan Kurtu V ve VI, Katon ve Kopay mezarlıklarının kronolojisi ise henüz netleşmemiştir. Fikrimizce, bu mezarlıklardaki bazı kurganların Mayemer sonrası ve Berel öncesi olma olasılığı oldukça yüksektir. Rusya Federasyonu sınırları içerisinde ara döneme tarihlenen birkaç mezarlık bulunmaktadır. Kazak arkeolog Gani Omarov'un kronolojisine göre (2014) Doğu Kazakistan'ın erken devri Mayemer, Şilikti ve Berel dönemi olarak ele alınmalıdır. Şilikti ve yakın dönemde kazıları başlatılan Eleke Sazı Kurganlarının Mayemerlilerle akraba olan topluluklara ait olduğu açıktır. Ancak coğrafi konumları itibarıyla farklı kültür olarak ele alınmalıdır.

Doğu Kazakistan coğrafyasında, MÖ VII.-V. yüzyıla tarihlenen kurganların sayıca az olması, kanaatimizce, buradaki boyların bir kısmının güçlü önderlerin ordularına katılıp Ortadoğu seferlerine katılmış olmaları veya Karadeniz'in kuzeyine göç etmiş olmaları mümkün gözükmemektedir. Ancak, görüşümüze göre, arkeolojik verilerin gösterdiği üzere Pazırık Kültürü'nün bölgenin Erken Saka/İskit Kültürü'nün devamı olduğu oldukça nettir.

Erken Demir Çağı mezarlıklarına dair verileri değerlendirdiğimizde, Mayemer Kültürü'nün bazı unsurlarının Berellilerin maddi kültürünün kaynağı olduğunu görebiliriz. Bu özellikler kısaca şu şekilde özetlenebilir:

1) *Kurganlar kuzey güney ekseninde sıralanır (Mayemer),*

- 2) *Kurganın etrafı taş çitle çevrilir (Kondratyevka),*
- 3) *Kurganların yanında sunaklar bulunur (Tarasu, Mayemer),*
- 4) *Kurganın doğusuna heykel (geyiktaşı) dikilir (Mayemer),*
- 5) *İnsanlar ahşap lahde veya taş tabuta defnedilir (İzmailovka, Kondratyevka XXI, Mayemer, Zevakino, Tarasu),*
- 6) *Kurgana koyun ile at defnedilir (İzmailovka, Kondratyevka XXI, Solneçnyi belok, Kuruk, Mayemer, Zevakino, Tarasu),*
- 7) *At çakan darbesiyle cansızlaştırılır (at defninin saptandığı tüm kurganlar),*
- 8) *İnsanla at farklı birimlere yatırılır (at defninin saptandığı tüm kurganlar),*
- 9) *Atların halkalı gem ve yanıklıkları Berel örneklerinin prototipidir,*
- 10) *İnsanlarla birlikte konulan bıçak ve silahlar Berel örneklerinin prototipidir,*
- 11) *İnsanlarla birlikte konulan aynalar Berel örneklerinin prototipidir,*
- 12) *Hayvan üslubunda görülen “yerli” imgeler Berel örneklerinin prototipidir.*

Arkeolojik verilerin gösterdiği üzere, Berel Kurganları'na defnedilen insanlar Erken Demir Çağı kurganlarını ardında bırakan ve bölgede yaşamış olan toplulukların devamıdır. Erken Demir Çağı toplulukların kökleri ise Karasuk, Geyik Taşlar Kùltürleri ve onlarla karışan yerli ahaliden oluşmaktadır. Karasuk ve Geyik Taşlar Kùltürleri'nin mensupları MÖ XI. - X. yüzyıllardan itibaren Moğolistan topraklarından Altaylar'a, daha sonra Orta Kazakistan coğrafyasına, bir kısmı Doğu Türkistan'dan, Tarbagatay geçidinden geçerek Yedisu'ya ve Aral gölü bölgelerine yerleşerek Kazakistan coğrafyasında büyük bir göçebe medeniyeti kurmuştur.

Altay'ın Erken Demir Çağı kùltürlerinin oluşumu bir dizi tarihi olayla örtüşür. Öncelikle, Çin'in Batı Zhou hanedanının kralı Xuanwang'ın hükümdarlığı sırasında, MÖ 826–781 yılları arasında, kuzey kabileleri kendilerine bağlamak amacıyla Türk boylarına karşı seferler düzenlemiştir. Daha sonra, yaklaşık olarak, MÖ 800. yıllarda, Orta Asya bozkırlarında, kırsal nüfusun göçlerine neden olan şiddetli bir kuraklık patlak vermiştir. Nihayet, Yu-wang'ın hükümdarlığı sırasında, MÖ 781-770 yıllarında, Yu-wang'ın ordusu göçebe boylar tarafından yenilgiye uğratılmış olup Zhou hanedanının başkenti doğuya taşınmış ve Doğu Zhou eyaleti kurulmuştur (Savinov, 1993; Tişkin & Gorbunov, 2005, s. 159).

Pazırık Kùltürü mensuplarının büyük bir boy birliği haline gelerek devlet aşamasına ulaşmasının arka planında, MÖ VI. yüzyılın sonu ile V. yüzyılın

başlarında, belki de, bu boyların varlığını ve hürriyetini tehdit eden tarihi olaylar yaşanmıştır. Bir araya gelerek güçlenen Pazırık toplumu kültürel gelişimde büyük bir sıçrama yaşamıştır. Altay Dağları'nın zengin kaynakları bu gelişimlere temel sağlamıştır.

SONUÇ

Doğu Kazakistan'ın Erken Demir Çağı'na tarihlenen kurganlarda, Geç Tunç Çağı yerleşim ve mezarlarında izlenmeyen farklı bir ölü gömme geleneği ve maddi kültür unsurları görülmeye başlamıştır. Ölü gömme geleneğinde ortaya çıkan en büyük farklardan ilki kurganlarda alnından çıkan darbesiyle cansızlaştırılan ve çoğunlukla koşum takımı elemanlarıyla donatılan binek at definlerinin yanı sıra koyun iskeletlerin defnedilmiş olmasıdır.

Doğu Kazakistan'ın Erken Demir Çağı'nda, kurgan mimarisinde, Geç Tunç Çağı mezarlıklarından farklı bir geleneğin meydana gelmesi söz konusudur. Bu mimari gelenek farkı Demir Çağı göçebe topluluklarının Mayemer, Şilikti ve Eleke Sazı gibi soylu sınıfına ait mezarlıklarda daha bariz bir şekilde gözlemlenebilir. Böylece kurganlar hafif sapmalarla kuzey güney veya doğu batı ekseninde sıralanan diziler oluşturur. Geç Tunç Çağı mezarlarından farklı olarak, bu dönemde, örtüsü taş ve toprak katmanlarından oluşan, doğu yönlü dehlizi olan ve toprak seviyesinde tomruk ve taştan mezar odalarının inşa edildiği kurgan olarak tanımlayabildiğimiz yapılar ortaya çıkar. Kurganların etrafında çit duvar olarak tanımlayabileceğimiz alçak taş “duvarlar” ve sunaklar oluşturulur ve geyik taşları dikilir. İncelediğimiz bölgenin Geç Tunç Çağı mezarlarında bu tür mimari uygulama görülmez.

Maddi kültür unsurlarında görülen diğer önemli fark ise Demir Çağı kurganlarında Geç Tunç Çağı'na özgü bezeme ve motiflere sahip seramik kapların saptanmamasıdır. Doğu Kazakistan'ın komşu bölgesini olan Rusya Federasyonu Dağlık Altay'daki Mayemer Kültürü yerleşimlerinin materyalleri bu olguyu doğrulamaktadır. Zevakino Mezarlığı'nda saptanan tek seramik örneğinin motifleri Karasuk kültürü geleneğine daha yakındır. Bununla birlikte Mayemer Kültürü kurganlarında saptanan çakan ve bıçak gibi silahların tipolojik olarak Karasuk ve Tagar formlarına sahip olduğu görülmektedir.

Geç Tunç Çağı sanatıyla Demir Çağı sanatı bu kültürlerin birbirinden farklı köklere sahip olduğunu kanıtlayan en önemli farklardandır. Demir Çağı kurganlarında tespit edilen at koşum takımı elemanları ve ayna gibi objelerin süslemelerinde İskit “hayvan üslubu”na özgü imgeler görülmeye başlar. Yumulmuş kaplan, başı hafif yukarı kalkık halde toynak ucu duran maral geyiği imgelerinin prototipleri henüz Güney ve Orta Kazakistan'ın ne Erken ve Orta ne de Geç Tunç Çağı materyallerinde

saptanamamıştır. Bu imgelerin ilk örnekleri Karasuk ve Geyik Taşlar kültürlerinde yaygın olarak görülür. Böylece, Doğu Kazakistan'ın Erken Demir Çağı kültürlerinin oluşumunda, bölgeye atlı ölü gömme geleneğini getiren, madencilik ve mevsimsel hayvancılıkla geçinen ve hayvan üslubunun “yaratıcıları” olan Kuzey ve Batı Moğolistan ile Doğu Türkistan coğrafyalarından göç eden nüfusun etkili olduğu sonucu çıkar.

Doğu Kazakistan'ın Kurtu V ve VI, Katon, Kopay, Kulajorga ve nihayet Berel kurgan mezarlıklarıyla temsil edilen Pazırık Kültürü'nün Mayemer Kültürü'nün devamı olduğu anlaşılmakla birlikte ne Demir Çağı'nın Mayemer aşamasında ne de Pazırık döneminde İran coğrafyasından herhangi bir göçün yaşandığının arkeolojik kanıtın bulunmadığı ortaya çıkmaktadır.

Berel kurgan obasının plan özellikleri, atlı ölü gömme geleneği, silahların tipolojileri, sanatta hayvan üslubu gibi kültürü tanımlayan önemli göstergeler, bu topluluğun Mayemer Kültürü'nden geldiğini göstermektedir.

Berel Kurganları, Mayemer Mezarlığı kurganları gibi güneybatı kuzeydoğu yönünde dizilen kurgan sıraları oluşturur. İncelediğimiz kurganların verilerinin gösterdiği üzere kurganların yer üstü mimari öğeleri özgün halinde *taş örtü, örtünün etrafını dolayan çit duvarı, bunların farklı kısımlarında oluşturulan sunaklar ve üst örtünün doğu tarafına dikilen balballardan oluşmuştur.*

Berel kurgan obasında üst örtülerinin büyüklükleri, yapısal ve mimari özelliklerine göre ve kurganlara konulan prestijli objelerin sayısına göre farklılık gösteren küçük boyutlu, orta boyutlu ve büyük boyutlu baskın kurganlar bulunur. Bunlardan mimari özellikleri ve statü göstergesi nesneler bakımından en ihtişamlı sayılan ve MÖ 363 yılına tarihlenen 1. Berel kurganı ile MÖ 297 yılına tarihlenen 11. Berel kurganının Berel'de defnedilen hanedanın önderlerine ait olduğu anlaşılmaktadır. Kalıcı don tabakasıyla kaplı 1. Berel kurganının yaklaşık 30 m çaplı taş örtüsünün merkezinde, derince kazılmış ve zeminine taş döşenmiş çukura üzeri ahşap çardakla örtülü iç ve dış olmak üzere iki mezar odası inşa edilmiştir. İç mezar odasına tek karaçam gövdesinden oyulan ve kapağı grifon biçimli çivilerle kapatılan bir lahde başı doğu yönüne bakan bir insan defni yerleştirilmiştir. Odanın kuzey duvarı boyunca bir atın iskeleti saptanmıştır. Mezar odalarının zemini tahta döşemeli olup köşe bağlantıları “çalma boğaz” geçme tekniğine göre yapılmıştır. Dış mezar odasının kuzey duvarı arkasında 16 atın iskeleti saptanmıştır. Mimari bakımdan benzer

özelliklere sahip 11. Berel kurganında 13 atın eşlik ettiği bir erkek ile kadının iskeletleri saptanmıştır.

Berel kurganlarında tespit edilen defin alanları çeşitlilik göstermektedir. Definlerin yapıldığı alanlar taş tabut, tavan ve zemin kaplaması bulunmayan yığma “ahşap kutu” fakat daha çok çalma boğaz tekniğinde yapılan yığma ahşap (%84) odalarından oluşur. Temsili “ölü evleri” olan kurganların yer altı mimari özelliklerine göre Berellilerin konutlarının yığma ahşap evlerden oluştuğu söylenebilir.

Berel Kurganları’nda saptanan atların koşum takımları dizgin-yular grubundan, eyer grubundan, kuskun ve göğüs kayışlarından oluşur. Berel atlarının yularları esas olarak bitkisel motiflerle pekiştirilen zoomorfik imgelerin betimlendiği çatallanan yular uzantıları, “düğme” ve levhalarla süslenen alın kayışlarıyla yanak ve burun kayışlarından oluşur. At koşum takımı süslemelerinin iz bilimsel incelemelerinin gösterdiği üzere süslemelerin günlük yaşamda kullanılmayıp yalnızca cenaze töreni için imal edildiği anlaşılmaktadır. Koşum takımlarını süsleyen tüm levhalar, yular uzantıları ve yanaklıklar definden hemen önce yaprak kalay ve yaprak altınla kaplanmış olup bazı örnekler zincifreye boyanmıştır.

Berelin permafrostla kaplı iki kurganında 10’dan fazla eyerin kalıntıları bulunmuştur. Eyerlerin kuskun kayışı ve göğüs kayışı gibi uzantıları ve farklı renklerdeki keçe apliklerin dikilerek tutturulmasıyla oluşturulan hayvan mücadele sahneli veya yürüyen hayvanlar sahneli süslü çaprakları vardır. Günümüz eyerlerinin ilk örnekleri olan yumuşak eyerlerin Pazırık Kültürü ortamında icat edilmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

At maskeleri, yelelik, perçemlik, kuyruk kılıfı ve kuyruk veya yelelerin kesilerek belirli şekile sokulması yararcı bakış açısından irrasyonel olgular olup yalnızca inançla ilgili ritüel ve törensel eylemlerle alakalı olmalıdır. Soyluların “öz atlarına” dağ tekesi boynuzunu tekrarlayan ahşap boynuzlu deri maskelerin giydirilerek mitolojik varlık haline dönüştürülmesi dekoratif amacın çok ötesine geçen çok karmaşık ve derin bir anlamsal olguya işaret eder.

Zoomorfik imgeli nesneler işlevleri bakımından iki gruba ayrılabilir. İlki kurganlara defnedilen bireylere ait objeler, törensel giyim kuşam öğelerinden oluşurken ikincisi ve sayıca baskın olanı at koşum takımlarının süslemeleridir. Süslemelerde görülen imgelerin törensel giyim kuşam, silah veya koşum takımı bezemesi olsun, fark gözetmeksizin her tür nesnede uygulandığı anlaşılmaktadır.

Figürlü süslemelerde görülen imgeler doğada örneği olan ve doğaüstü varlıklar olarak iki grupta ele alınmıştır.

Doğada örneği olan imgeler kartal veya akbaba gibi kuşlardan, geyik, sığın, domuz, dağ tekesi ve arkak gibi toynaklılardan, balık ve kedigil yırtıcılardan oluşur. Doğaüstü varlıklar grubu ise grifon, boynuzlu aslan, sfenks ve lamassu olarak tanımlanabilen mitolojik varlıklarla temsil edilmiştir.

Süslemelerde uygulanan ana kompozisyonlar ise simetrik ve heraldik kompozisyonlardır. Simetrik kompozisyonlarında, hayvanların farklı, örneğin karşılıklı duruş, zıt yönlü duruş ve baş aşağı duruşta tasvir edildiği görülebilir. Heraldik kompozisyonlarda, baskın ve merkezi konumda olan varlık daha büyük olup önden betimlenirken bağlı olan figürler ayna simetrisine göre tasvir edilir. Genellikle hayvanların efendisi ikonografisinde görülen heraldik kompozisyonlarda, merkezi figürün üstünlüğü, bağlı figürlerin ona tabi olma durumu vurgulanır. Berel Kurganları'nda saptanan objelerin görsel analizinin gösterdiği üzere burada yırtıcıların toynaklılardan üstün olması veya hayvanların mitolojik varlıklara bağlı olması gibi “efendilik” durumu söz konusu değildir. Berel sanatçıları heraldik kompozisyonlarına, merkezdeki figürlere başka bir deyişle “efendilere” tanrısal anlam yüklemeyi, kompozisyondaki imgeler aynı tür hayvanların betimleri olabilmektedir.

Berel'de görülen grifon, boynuzlu aslan, sfenks ve lamassu gibi varlıklar ikonografik olarak Ön Asya ve Orta Doğu kültürlerinden geçen imgeler olsa da betimlerde “öykünme” söz konusu değildir. Pazırık sanatında görülen bu imgeler yerli stilistik özelliklere sahiptir. Keçe apliklerde görülen lamassular yerli dağ tekesi boynuzludur. Toynaklı grifonlar Altay'ın dağ tekesinin, sığınının veya maral geyiğinin boynuzlarına sahiptir. Sfenks olarak tanımlanan figürlerin goynuzları varken kanatları yoktur. Berel'in sfenksleri çift gövdeli ve tek başlıdır. Grifonlar Ön Asya ve Orta Doğu'da olduğu gibi aslan gövdeli değildir, Pazırık grifonu kaplan veya kar leoparı gövdelidir. Altay'ın sanatçıları bu varlıkları kendi geleneğine göre yorumlamış ve betimlemiştir.

Kurgan buluntularından öğrendiğimiz üzere, Berelliler geçim kaynağı olarak kalabalık at sürüleri, küçükbaş ve büyükbaş hayvan yetiştirmiş ve balık avlamıştır. Tarımda en yaygın olarak yetiştirilen tahıl darı olmuştur. Kımız gibi süt ürünleri büyük seramik testilerde sunulmuştur. At ve koyun etinden hazırlanan yiyecekler, ölümlere, yaprak altınla kaplı demir bıçakla, geniş ahşap tepsiler ve tabaklara sunulmuştur.

Berelliler, açık ya da yer altı maden ocaklarından maden çıkartmış ve nehirlerden ağır tortu madenciliği yöntemine göre altın toplamıştır. Doğu Kazakistan'ın demir ve polimetallik maden ocaklarını işletmiştir. Alaşımli bakırdan saf kalay üretme teknolojisine sahip olmuştur.

Berel'in ağaç oymacıları figürlü ve motifli nesnelerin yapımında *üç boyutlu heykel, rölyef*, yani alçak, orta ve yüksek kabartma ve *üç boyutlu heykel-rölyef* tekniklerinin karışımı olan *karma* tekniklerini uygulamıştır.

Berel kadınları yün işleme, ip eğirme, halı ve kumaş dokuma, keçe basma ve deri işleme gibi el sanatlarında ustalaşmıştır. Kurganlarında saptanan tekstil ürünleri, keçe ve deri apliklerle, nakışlarla, pirit kristallerinden ve diğer malzemelerden boncuklarla, figürlü yaprak kalay ve altınlarla kaplanan veya ahşap levhalarla süslenmiştir. Nakışlarda zincir dikiş ve iğne ardı teknikleri uygulanmıştır. Yün kumaşların dokumasında bezayağı örgüsü kullanılmıştır.

Berelliler beş boydan oluşan Pazırık birliğinin bir boyunu temsil etmiştir. Doğu Kazakistan'ın Pazırık dönemine tarihlenen Kurtu V ve VI, Katon, Kopay ve Kulajorga mezarlıklarıyla temsil edilen ahaliyi yönetmiştir.

Toplumsal yapıda sosyal gruplar ve kişiler arasında rollerin ve statülerin atanmasıyla sonuçlanan bir ayırım söz konusudur. Kadınların statüsü oldukça yüksek olmuştur. Kurganlarda köleliğe işaret eden verilere rastlanmamıştır.

Berel Kurganları'nın tarihlendirmesi ve etno-kültürel aidiyetiyle ilgili tüm görüş ve hipotezlerin analizinin gösterdiği üzere Pazırık Kültürü kapsamında değerlendirilen Berellilerin Türk boylarından Ting-lingler olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

Abzalbekov, M. & Jumatayev, R. (2018). Funeral architecture of archeological monuments of Kulazhorga type. *Habarşı, Tarih seriyası*, 2 (89), 89-95. doi: 10.26577/jh-2018-2-225.

Adrianov, A. (1916). K Arheologii Zapadnogo Altaya. İz poezdki v Semipalatinskuyu oblast v1911 g. *İzvestiya İmperatorskoy Arheologičeskoy komissii*, 62. Petrograd: Tipografiya Glavnogo Upravleniya Udelov.

Akişev, A., Asılbekov, M., Baypakov, K., Taymagambetov Zh. & Kozıbayev, M. (ed.) (1993). *İstoriya Kazahstana s drevneyshik vremen do nashih dnei*, Almatı: İzd-vo Daur.

Akişev, K. & Kuşayev, G. (1963). *Drevnyaya kultura sakov i usuney doliny r. Ili*. Alma-Ata: Izd-vo AN KazSSR.

Akişev, K. (1953). *Epoha bronzi Tsentralnogo Kazahstana. Avtoreferat dis. k.i.n.*, Leningrad: Gosudarstvennyi Ermotaj.

Akişev, K. (1978). *Kurgan İssyk, İsskustvo sakov Kazahstana*, Moskva: İsskustvo.

Akişev, K. (2009). Ekonomika i obşestvenniy stroy Yujnogo Kazakhstana i Severnoy Kirgizii v epohu sakov i usuney (V v. do n. e. – V v. n. e.). *Trudy Tsentralnogo muzeya*, (2), 79 – 140. Almatı.

Alehin, Yu. & Şulga, P. (2003). Kurgan Kondratyevka-XXI – noviy pamyatnik ranneskifskogo vremeni na Rudnom Altaye. *Drevnosti Altaya: Izvestiya laboratorii arkeologii*, (10), 62–70. Gorno-Altaysk: GAGU.

Alekseev, A., Bokovenko, N., Vasiliev, S., Dergachev, V., Zaitseva, G., Kovaliukh, N., Cook, G., J. van der Plicht, Possnert, G., Sementsov, A., Scott E., & Chugunov K. (2005) *Eurasia in the Scythian Time: radiocarbon and archaeological chronology*, St.-Petersburg: THESA.

Alekseev, V.P. (1972). Paleodemografiya SSSR. *Sovetskaya Arheologiya*, 1, 3–21.

Altınbekov, K., & Dosayeva, D. (2017). Opit rekonstruktsii “arheologičeskogo” kostyuma. *Povolzhskaya Arkheologiya*, 1 (19), 157-171. DOI: <https://doi.org/10.24852/pa2017.1.19.157.171>.

Altınbekov, K., Zheleznyakova, V., & Altınbekova, E. (2019). Noviy obrazets drevnego isskustva iz Kazahskogo Altaya. *Povolzhskaya Arkheologiya*, 3 (29), 100-114. DOI: <https://doi.org/10.24852/pa2019.3.29.115.127>.

Altınbekova, E. (2019). Konservatsiya i restavratsiya arheologičeskogo tekstilya iz potrevojennih altayskih kurganov rannego jeznogo veka. *Povolzhskaya Arkheologiya*, 3 (13). DOI: <https://doi.org/10.24852/pa2015.3.13.31.53>.

Ananyevskaya, E., Aytqaly, A. K., Beisenov, A. Z., Dmitriev, E. A., Garbaras, A., Kukushkin, I. A., Loman, V. G., Sapolaite, J., Usmanova, E. R., Varfolomeev, V. V., Voyakin, D. A., Zhuniskhanov, A. S., & Motuzaite Matuzeviciute, G. (2018). Early indicators to C4 plant consumption in central Kazakhstan during the Final Bronze Age and Early Iron Age based on stable isotope analysis of human and animal bone collagen. *Archaeological Research in Asia*, 15, 157-173. doi.org/10.1016/j.ara.2017.12.002.

Anufriyev, D. (1997). Sotsialnoye ustroystvo pazırıkskogo obşestva Gornogo Altaya. Sotsialno-ekonomičeskiye struktury drevnih obşestv Zapadnoy Sibiri, 108–111. Barnaul.

Arslanova, F. (1974). Pogrebalnyi kompleks VIII-VII vekov do nashey eri iz Vostočnogo Kazahstana, V Glub Vekov, 46-60. Alma-Ata: Akademiya Nauk KazSSR

Azbelev, P. (2015). Pazırıkskoye nasledstvo i yueçinskaya problema. Vremya peremen: na rubeje er. *Stratum plus*. No. 4, 23-55.

Barkova, L.L. (1987). Obraz orlinogolovogo grifona v isskustve Drevnego Altaya (po materialam Bolshih Altayskih kurganov). *Arheologičeskii sbornik*, 28, 5-29.

Baykuzu, Tilla Deniz. (2020). *Asya Hun İmparatorluğu*. Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Baypakov, K., & Taymagambetov, Zh. (2006). *Arheologiya Kazahstana, Uchebnoe posobie dlya studentov vuzov*, Almaty: Kazak Universiteti.

Bazarbayeva, G. (2008). Animalisticheskiye obrazy iskusstva drevnikh kochevnikov Kazakhskogo Altaya (po materialam berelskikh kurganov): avtoref. dis. kand. ist. nauk. Almaty: Institut arkheologii im. A.KH. Margulana.

Bazarbayeva, G., & Dzhumabekova, G. (2014). Ubranstva konya v kulture kochevnikov, Materialy mejdunarodnoy nauchno-praktičeskoj konferencii «Argınbayevskie čteniya 2», 230-237. Almaty.

Beysenov, A. (2017). Kazakhstan v Sakskeyu Epohu, Kollektivnaya Monografiya. Almaty: Institut Arheologii im. A. Margulana.

Bokovenko, N. (1994). Problemy genezisa pogrebalnogo obryada rannekochevničeskoj znati Tsentralnoy Azii. *Elitnyye kurgany stepey Evrazii v skifo-sarmatskuyu epokhu*, (18), 41-48. Sankt-Peterburg.

Bokovenko, N. (2011). Epohi bronzy i rannego jeleza yujnoy Sibiri: kriterii videleniya. Perehod k ispolzovaniju zheleza v Severnoy Evrazii, Materialy Kruglogo stola 23-24 iyunya 2011 goda, 16-18. Sankt-Petersburg.

Borodovsky, A. & Telegin, A. (2007). Rogovye ukraşeniya sedla skifskogo vremeni s Priobskogo plato, *Arheologiya, etnografiya i antropologiya Evrazii*, 2 (30), 52-62.

Borodovsky, A. (2007). *Drevniy reznói roǵ Yujnoi Sibiri (epoha paleometalla)*, Novosibirsk: Izd-vo Instituta arheologii i etnografii SO RAN.

Borodovsky, A. (2016). “Rekognostsirovočnie issledovaniya sostava krasiteley na reznih rogovih predmetah iz nekropoley epohi rannego jeleza Yujnoi Sibiri”, *Teoriya i praktika arheologičeskikh issledovaniy*, 4(16), 81-87. Barnaul: Izd-vo Altayskogo Gosudarstvennogo universiteta.

Borodovsky, A. (2016). Osobennosti sostava zolotoy i serebryanoy folgi epohi rannego jeleza Yujnoy Sibiri, *Problemy arkheologii, etnografii, antropologii Sibiri i sopredelnykh territoriy*, 22, 249-252.

Borodovsky, A. (2016a). Osobennosti sostava zolotoy i serebryanoy folgi epohi rannego jeleza Yujnoy Sibiri, *Problemy arkheologii, etnografii, antropologii Sibiri i sopredelnykh territoriy*, 22, 249-252.

Borodovsky, A. (2016b). Rekognostsirovochnie issledovaniya sostava krasiteley na reznih rogovih predmetah iz nekropoley epohi rannego jeleza Yujnoi Sibiri, *Teoriya i praktika arheologicheskikh issledovaniy*, 4 (16), 81-87. Barnaul: İzd-vo AGU.

Bunker, E. C. (1991). The Chinese Artifacts Among the Pazyryk Finds. *Source: Notes in the History of Art*, 10 (4), 20–24.

Chernikov, S. Otchet ob arkheologicheskikh issledovaniyakh na territorii VKO za 1948 g. Arhiv IA MON RK, f. 11, op. 2, d. 1123, sv.71., 1-7.

Çernikov, S. (1960a). *Vostochny Kazahstan v epohu bronzy. Materialy i issledovaniya po arheologii SSSR*, 88. Moskva-Leningrad: İzd-vo Akademii Nauk SSSR.

Çernikov, S. (1960b). O termine ranniye kočevniki, *KSİİMK*, 80, 17-21. Moskva: İzd-vo Akademii Nauk SSSR.

Çernikov, S. (1965). *Zagadka Zolotogo kurgana. Gde i korga zarodilos iskoifskoye iskusstvo*. Moskva.

Çernikov, S. (1975). K voprosu o khronologicheskikh periodakh v epokhu rannikh kochevnikov (po arkheologicheskim materialam Vostochnogo Kazakhstana). V kn.: *Pervobytnaya Arkheologiya Sibiri*, 132 – 137. Leningrad: Nauka.

Çernikov, S. (1975). Nekotoriye zakonomernosti istoricheskogo razvitiya rannih kočevnikov (po arheologicheskim materaialam Zapadnogo Altaya), *Tsentralnaya Aziya v kuşanskuyu epohu*, II, 282-287. GRVL, Moskva.

Çlenova, N. (1967). *Proishojdeniye i rannyya istoriya plemyon tagarskoy kultury*. Moskva.

Çlenova, N. (1996). Hronologiya opornih pamyatnikov skifskoy epohi. *Istoriya, arheologiya, kulturnaya antropologiya i etnografiya*, 313-318. Moskva.

Çoruhlu, Y. (2016). *Eski Türklerin Kutsal Mezarları Kurganlar*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Çugunov, K. (1993). Datirovka Bolşih Pazırıkskih kurganov - novyy vitok staroy diskussii. *Ohrana i izucheniye kulturnogo naslediya Altaya*, I, 167-169. Barnaul: Izdatelstvo Altayskogo universiteta.

Çugunov, K., Parzinger, G., & Nagler, A. (2017). *Tsarskiy kurgan skifskogo vremeni Arzhan 2 v Tuve*. Novosibirsk: İzd-vo İnstituta arheologii i etnografii SO RAN.

Daşkovsky P., Tişkin, A., & Havrin, S. (2007). Rezultatı spektralnogo analiza metalliçeskih izdeliy iz mogilnika pazırıkskoy kultırı Hankarinskiy dol (Severo-Zapadnyı Altay). *Altaye-Sayanskaya gornaya strana i istoriya osvoyeniya yeye kochevnikami*, 202–206. Barnaul: Izd-vo Altayskogo universiteta.

Daşkovsky, P.K. (2000). Problemy izuçeniya sotsialnoy organizatsii pazırıktsev Gornogo Altaya. *Pyatye istoriçeskiye çteniya pamyati M. P. Gryaznova*, 40-42. Omsk.

Diyarbekirli, N. (1972). *Hun Sanatı*. Ankara: MEB Yayınları.

Doumani, P.N., Frachetti, M.D., Beardmore, R., Schmaus, T.M., Spengler, R. N., & Mar'yashev, A.N. (2015). Burial ritual, agriculture, and craft production among bronze age pastoralists at Tasbas (Kazakhstan). *Archaeol. Res. Asia* 1, 17–32. <https://doi.org/10.1016/j.ara.2015.01.001>.

Dzhumabekova, G., & Bazarbayeva, G. (2011). V poiskakh sledov svernuvşeyşya pantery: k izucheniyu pamyatnikov Mayemerskoy stepi. *Istoriya i arheologiya Semireçya*, 67-88. Almaty: Fond Rodnichok.

Dzhumabekova, G.S., & Bazarbayeva, G.A. (2019). Vısokokhudojestvennaya vıshivka v dekore konskogo snaryajeniya iz elitnogo pogrebeniya v Kazakhskom

Altaye. *Povolzhskaya Arkheologiya*, 3 (29), 115-127.
DOI: <https://doi.org/10.24852/pa2019.3.29.115.127>

Dzhumabekova, G.S., Bazarbayeva, G.A., & Glushkova, T.N. (2010). Kostyum drevnikh bereltsev: popitka rekonstruktsii. Integratsiya arheologicheskikh i etnografičeskikh issledovaniy: sbornik naučnıkh trudov, I, 307-310, otv. red. M. L. Berejnova, S.N. Korusenko, R.S. Hakimov, N.A. Tomilov (gl. red.). Kazan: Institut istorii im. Ş. Mardjani AN RT.

Ermolayeva, A. (1987). Pamyatniki perehodnogo perioda ot epohi bronzı k rannemu jelezu, Arheologičeskiye pamyatniki v zone zatopleniya Şulbinskoy GES, 64-94. Alma-Ata.

Ermolayeva, A. (2008). Izmaylovskiy pogrebalno-pominalnyy kompleks naçhala epohi rannih kočevnikov iz Vostočnogo Kazahstana. *Izvestiya NAN Respubliki Kazakhstan, seriya obşestvennykh nauk*, 254, 83–100.

Frachetti, M., Spengler, R., Fritz, G., & Mar'yashev, A. (2010). Earliest direct evidence for broomcorn millet and wheat in the central Eurasian steppe region. *Antiquity*, 84(326), 993-1010. <https://doi.org/10.1017/S0003598X0006703X>.

Gorbunov, A., Samashev, Z., & Seversky E. (2005). *Sokrovisha merzlih kurganov Kazahskogo Altaya (po materialam mogilnika Berel)*. Almatı, TOO İl-Teh Kitap.

Gryaznov, M. (1930). Kazakstanskyi oçag bronzovoy kultury, Sbornik Kazaki III., (Materialy Komissii ekspeditsionnykh issledovaniy, vyp. 15, ceria Kazakhstanskaya), 149-162. Leningrad.

Gryaznov, M. (1947). “Pamyatniki maemirskogo etapa epohi rannih kočevnikov na Altaye”. *KSİİMK*, XVIII, 9-17, Moskva-Leningrad: İzd-vo Akademii Nauk SSSR.

Gryaznov, M. (1950). *Perviy Pazırıkskiy Kurgan*, Sankt-Peterburg: İzd-vo Gosudarstvennogo Ermitaja.

Gryaznov, M. (1952). Pamyatniki karasukskoy epohi v Tsentralnom Kazahstane, *Sovetskaya Arheologiya*, XVI, 129-162. Moskva-Leningrad.

Gryaznov, M. (1956). K voprosu o kulturah epohi pozdney bronzı v Sibiri, *KSIİMK*, 64, 27-42. Moskva-Leningrad: İzd.-vo Akademii Nauk SSSR.

Gryaznov, M. (1956). Severniy Kazakhstan v epohu rannikh koçevnikov, *KSIİMK*, 61, 8-16. Moskva-Leningrad: İzd.-vo Akademii Nauk SSSR.

Gryaznov, M. (1980). Arjan. *Tsarskiy kurgan ranneskijskogo vremeni*. Leningrad.

Gryaznov, M. (1999). *Afanasyevskaya kultura na Eniseye*. Sankt-Peterburg: Dmitry Bulanin.

Havrin, S. (2007). Metall pamyatnikov pazırıkskoy kultırı iz kurganov Çui i Ursula. V kn. Kubarev V.D., Şulga P.I. Pazırıkskaya kultura (kurgany Çui i Ursula), 278-281. Barnaul.

Herodot Tarihi. (1973). Çev: Müntekim Ökmen. Yunanca Aslıyla Karşılaştıran ve Sunan, Azra Erhat. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Hudyakov, Y. (1996). Pominalnye pamyatniki pazırıkskoy kultırı Gornogo Altaya. Jreçestvo i şamanizm v skifskuyu epohu. Materialı mejdunarodnoy konferentsii, 107- 111. Sankt-Peterburg.

Kadırbayev, M. (1977). Vostoçniy Kazakhstan. İstoriya Kazahskoi SSR, I, Alma-Ata.

Kashkinbayev, K., & Samashev, Z. (2005). *Loşadi Drevnih Koçevnikov Kazahskogo Altaya*. Almatı.

Kazak SSR tarihi: s drevneyshih vremen do naših dney (1997). Ed.: K. Akişev, K. Baypakov, M. Kadırbayev, B. Kumekov), 187-264. Alma-Ata.

Kiryuşin, Yu. (2002). *Eneolit i rannaya bronza yuga Zapadnoy Sibiri: Monografiya*, Barnaul: İzd.-vo Altayskogo Gosudarstvennogo Universiteta.

Kiryuşin, Yu., & Stepanova, N. (2004) *Skifskaya epokha Gornogo Altaya. Chast III: Pogrebal'nyye komplekсы skifskogo vremeni Sredney Katuni*. Barnaul: İzd.-vo Altayskogo universiteta.

Kiryuşin, Yu., & Tişkin, A. (1999). Osnovniye etapy izučeniya skifskoy epohi Altaya i sopredelnykh territoriy, İtogi izučeniya skifskoy epohi Altaya i sopredelnykh territoriy, 70-75. Barnaul: İzd-vo Altayskogo Gosudarstvennogo Universiteta.

Kiryuşin, Yu., Stepanova, N., & Tişkin, A. (2003). *Skifskaya epoha Gornogo Altaya. Çast II: Pogrebalno-pominalnye kompleksı pazırıkskoy kultury*. Barnaul: İzd-vo Altayskogo universiteta.

Kisilev, S. (1949). *Drevnaya İstoriya Yujnoy Sibiri*. İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR.

Kisilev, S. (1951). *Drevnaya istoriya Yujnoy Sibiri, MİA*, 9. Moskva-Leningrad: Nauka.

Kislenko, A. (1993). Opıt Rekonstruktsii Eneoliticheskogo Jilişa, Problemy rekonstruktsii hozaistva i tehnologiy po dannım arheologii. ed. V. Zaibert, 122-127. İA NAN Respubliki Kazakhstan.

Klyaştorny, S. (1989). Gunnskaya derjava na Vostoke (III. v. do n.e.-IV v. n.e.). İstoriya drevnego mira, Upadok drevnih obşestv. 3, 243-254.

Klyaştorny, S. (2005). Stepnye imperii: rojdeniye, triumf, gibel. Klyaştorny, S. & Savinov, D. Stepnye imperii drevney Evrazii. 7-8.

Klyaştorny, S., & Savinov, D. (1998). Pazırıkskaya uzda. K predistorii hunno-yueçinskiy voyn. Drevniye kultury Tsentralnoy Azii. Sankt-Peterburg. Kult-informpress, 169-177.

Koryakova, L., Kuzminih, S., & Beltikova, G. (2011). Perehod k ispolzovaniju zheleza v Severnoy Evrazii. Materialı Kruglogo stola 23-24 iyunya 2011 goda. Sankt-Petersburg, 10-16.

Kosintsev, S., & Samashev Z., (2014). *Berel julkıları, morfologiyalıq zertteu*, Astana: A. H. Margulan atındagı Arheologiya İnstitutı Astana kalasının filiyalı.

Kovalev, A. (1999). O svyazah Altaya i Ordosa v V-III vekah do n.e. İtogi izučeniya skifskoy epohi Altaya i sopredelnykh territoriy, 75-82. Barnaul: İzd-vo Altayskogo universiteta.

Kubarev V., & Shulga, P. (2007). *Pazırıkskaya kultura (kurganı Çuya i Ursula): monografiya*, Barnaul: İzd-vo Altayskogo Gosudarstvennogo Universiteta.

Kubarev, V. (1991). *Kurganı Yustida*. Nauka.

Kubarev, V. (1992). *Kurganı Saylyugema*. Nauka.

Kubarev, V., & Shulga, P. (2007). *Pazırıkskaya kultura (kurganı Çuyi i Ursula): monografiya*. Altayskiy Universitet.

Kundo, L., Şerbakov, Yu., & Roslyakova, N. (2000). Osobennosti bronzoliteynogo dela i sıryevıye resursı metallurgii skifskoy epohi Gornogo Altaya. Fenomen altayskikh mumiy. Ed. Molodin V.I., Polosmak N.V., Chikisheva T.A. vd. - 176-178. Novosibirsk: İzd-vo IAET SO RAN.

Kutlu, L. (2022) *Berel'deki 36. Kurgan*. Yüksek Lisans Tezi. Pamukkale Üniversitesi, Denizli.

Kutlu, M. (2020). *Keşfinin 50. yılında Esik Kurganı ve Altın Elbiseli Adam*, İstanbul: Ege Yayınları.

Kutlu, M. (2020). Orta Asya'da Tütekli (Kırlangıç) Örtünün Kökeni ve Tarihî Gelişim Aşamaları Üzerine bir Değerlendirme, *History Studies*, 12/5, 2455-2486.

Kutlu, M., ve Kutlu, L. (2020). Berel'deki 11. Kurgan ve Pazırık Kültürü, *Sanat Tarihi Dergisi*, 29 (1), 173-207.

Kutlu, M., ve Kutlu, L. (2021). Ölü Gömme Gelenekleri Bağlamında Berel Kurganları, *Folklor/Edebiyat*, 27(107), 771-798.

Kyzlasov, L., & Smirnov, K. (1954). Rudenko, S. Kultura naseleniya Gornogo Altaya v skifskoe vremya, AN SSSR, Moskva-Leningrad, Sovetskaya Arheologiya, XIX, 328-325.

Margulan, A. (1979) *Begazı-dandıbayevskaya kultura Tsentralnogo Kazakhstana*, Alma-Ata: İzd-vo "Nauka" Kazahskoy SSR.

Margulan, A., Akishev, K., Kadyrbayev, M., & Orazbayev, A. (1966). *Drevnyaya kultura Tsentralnogo Kazakhstana*, Alma-Ata: İzd-vo “Nauka” Kazahskoy SSR.

Marsadolov, L., & Miller, I. (2006). K voprosu ob absolyutnom dendrokronologicheskom datirovanii arkheologicheskikh pamyatnikov Altaya. *Teoriya i praktika arkheologicheskikh issledovaniy*, (2), 59-74. Barnaul: Izdatelstvo Altayskogo universiteta.

Marsadolov, L., & Samashev Z. (2000). Izučeniye arheologičeskikh pamyatnikov Zapadnogo Altaya. Materialı Sayano-Altayskoy arheologičeskoy ekspeditsii Gos. Ermitaja, (3), Sankt-Peterburg.

Martynov, A. (1986). O drevney gosudarstvennosti u narodov Yujnoy Sibiri (k postanovke problemy). *Problemy etnogeneza i etničeskoy istorii aborigenov Sibiri*. Kemerovo. 28–33.

Martynov, A., & Alekseev V. (1986). *Istoriya i paleoantropologiya skifo-sibirskogo mira*. Kemerovo.

Matveeva, N., P. (2000). *Sotsialno-ekonomicheskiye struktury naseleniya Zapadnoy Sibiri v rannem zheleznom veke*. Novosibirsk.

Merts, İ. (2014). Pamyatniki afanasyevskogo tipa Vostochnogo Kazakhstana, *Svod pamyatnikov Afanasevskoy kultury*, (ed. Vadetskaya E., Polyakov A., Stepanova N.), 369–372. Barnaul: Azbuka.

Mogilnikov, V. (1997). Lesostep Zauralya i Zapadnoy Sibiri. *Stepnaya polosa aziatskoy časti SSSR v skifo-sarmatskoye vremya*, 274–311. Moskva.

Molodin, V. (2000) *Drevnosti ploskogorya Ukok: tayny, sensatsii, otkritiya: Naučno-populyarnye očerki*. Infoliopress.

Molodin, V., & Lamina, V. (2000). Tehnologičeskiy analiz keramičeskikh sosudov. *Fenomen altayskikh mumiy*. Ed. Molodin V.I., Polosmak N.V., Chikisheva T.A. vd., 142-143. Novosibirsk: Izd-vo IAET SO RAN.

Molodin, V., I., Parzinger, G., & Tseveendorzh, D. (2012). *Zamyorzhıye pogrebalniye kompleksı pazırıkskoy kulturi na yujnih sklonah Saylyugema (Mongolskiy Altay)*. Moskva: Triumf print.

Muscarella, O., W. (2013). *Archaeology, Artifacts, and Antiquities of the Ancient Near East: Sites, Cultures, and Proveniences*. Leiden: Brill.

O’Connel, T. (2000). Opredeleniye ratsiona pazırıktsev s pomoshyu analiza izotopov ugleroda i azota. Fenomen altayskikh mumiy. Ed. Molodin V.I., Polosmak N.V., Chikisheva T.A. vd., 234-236, Novosibirsk: Izd-vo IAET SO RAN.

Orazbaev, A., & Omarov, G. (1998). Nekotorye itogi arkheologicheskikh issledovaniy Vostochnogo Kazakhstana. *Problemy izucheniya i sokhraneniya istoricheskogo naslediya*, 27-29. Almaty.

Orhan, F., (2018). Kültürel Coğrafya Özellikleri Açısından Geleneksel Sinop Evleri, Uluslararası Geçmişten Günümüze Sinop’ta Türk-İslam Kültürü Sempozyumu, 1, 429-439. Sinop.

Ögel, B. (1988). *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*. Türk Tarih Kurumu.

Polosmak, N. (1994). *Steregushiye zoloto grifi (Ak-Alahinskiye kurganı)*, Novosibirsk.

Polosmak, N. (2000). “Tatuirovka u pazırıktsev”, *Arkheologiya, etnografiya, antropologiya Yevrazii*, 4, 95-202.

Polosmak, N. (2001). *Vsadniki Ukoka*, Novosibirsk: Infolio.

Polosmak, N., & Barkova, L. (2005). *Kostyum i tekstil pazırıktsev Altaya (IV-III vv. do n.e.)*. Novosibirsk: Infolio

Polosmak, N.V., & Molodin, V.I. (2001). Mogilniki pazırıkskoy kulturi na ploskogorye Ukoka. *Arkheologiya, etnografiya i antropologiya Yevrazii*, (1), 66–87, Novosibirsk.

Radlov, V. (1895). *Sibirskiye Drevnosti*, VII, 186–189. Sankt-Peterburg,

Radlov, V. (1989). *Îz Sibiri: Stranitsy dnevnika (Aus Siberian, 1893)*. (perevod Tsevina, K., & Çistova B.), Moskva.

Rudenko, S. (1952). *Gornoaltayskiye kurgany i skify*. Moskva- Leningrad.

Rudenko, S. (1952). Gornoaltayskiye nahodki i skifi. Îtogi i problemy sovremennoy nauki. Moskva- Leningrad.

Rudenko, S. (1953). *Kultura naseleniya Gornogo Altaya v skifskoe vremya*, Moskva-Leningrad: AN SSSR.

Rudenko, S. (1960). *Kultura naseleniya Tsentralnogo Altaya v skifskoe vremya*. Moskva-Leningrad: AN SSSR.

Salnikov, K. (1951). Bronzovyi vek Yujnogo Zauralya. *Materialy i Issledovaniya po Arheologii SSSR*, 21, 94-151. Moskva.

Samashev, Z., Bazarbayeva, G., Dzhumabekova, G., & Sungatay, S. (2000) *“Berel” Albom*, Almaty.

Samashev, Z., Faizov, K., Sh., & Bazarbayeva, G., A. (2001). *Arkheologicheskiye pamyatniki i paleopochvy Kazakhskogo Altaya*. Almaty: OF «Berel».

Samashev, Z., Dzhumabekova, G., & Bazarbayeva, G. (2002). Steregushchiye zoloto grify Gerodota i arkheologicheskaya kul'tura drevnikh nomadov Kazakhskogo Altaya (po materialam berel'skikh kurganov), *International Journal of Central Asian Studies*, 7, 119-129.

Samshev, Z. (2003). *Ejelgi Öner*. Almaty: Elnur Baspa Üyi.

Samashev, Z., Toleubaev, A., Dzhumabekova, G. (2004). *Dala Kösemderinin Kazınası*, Almaty: AF: Berel.

Samashev, Z., & Borodovsky, A. (2004). Rogovye ukraşeniya konskoy uzdı i upryaji iz Berelskogo nekropolya. *Aheologiya, etnografiya i antropologiya Evrazii*, 3(19), 82-87.

Samashev, Z. (2006). Kejimdegi keste. *Tuğan til*, 1 (3), 116-11.

Samashev, Z. (2011a). *Berel*. Almatı: Taimas.

Samashev, Z. (2011b). Berel v kontekste etnosotsiokulturnih processov v Tsentralnoi Azii vo Vtoroi Polovine I. tıs. do. n.e., Evraziya Halıktarının Tarihi men L.N. Gumilevın Gılımı Şıgarmaşılıǵı: Kazirgi Adisteri men Perspektivalar. ed. E.B. Sıdıkov, Astana: L.N. Gumilev atındaǵı EUU baspası.

Samashev Z., Ongar, A., Kashkinbayev, K. A., Baytileu, D., A., Kiyasbek G., Besetayev B., B., Zhuniskhanov, A., S., Kozhahmetov, B., Rahmankulov E., Omirbekulı, M. (2012). Berel-2012: Prodolzheniye issledovaniy. Trudy filiala Instituta arkheologii im. A.KH. Margulana v g. Astana. Tom I, 95-103. Astana: Izdatelskaya gruppa FIA im. A.KH. Margulana v g. Astana.

Samashev, Z. (2013a). Kon v ritualno-obryadovoi praktike drevnego naseleniya Kazahskogo Altaya. Türik Düniyesi, Almanah, 616-625. Almatı.

Samashev, Z. (2013b). Kazak öneri: 5 tomдық. T.1: Ejelgi öner. Almatı, Elnur.

Samashev, Z., Ongar, A., Zhuniskhanov A.S, Kiyasbek G., Kashkinbayev K.A., Kyzzyrkhan, M. (2013). Berel 2013. Novyye issledovaniya. Trudy filiala Instituta arkheologii im. A.Kh. Margulana v g. Astana. Tom II, 156-163. Astana: Izdatelskaya gruppa FIA im. A.Kh. Margulana v g. Astana.

Samashev, Z., Bokovenko, N., Ahmadiyev, Zh., Chotbayev, A., Kariyev, E., Tolegenov, E., Samashev, S., Kiyasbek, G., Zhalmaganbetov, Zh., Yerbolatov, S. (2016). Nekotorie itogi issledovaniy na nekropole Berel v 2016.g. D. Akhmetov editörlüǵünde. Altay Türiki Aleminin Altın Besigi, 234-252. Öskemen.

Samashev, Z. (2017). Nekotorie Rezultatı İssledovaniy Berelskih Kurganov, Materialı mejdunarodnogo simpoziuma “Terra Scythica”, 292-293, Novosibirsk: IAET SB RAS publ.

Samashev, Z., Ermolaeva, A., & Dzhumabekova, G. (2017). Kazahskiy Altay v I. Tısyacheletii do. n.e.. Kazahstan v Sakskeyu Epohu, Kollektivnaya Monografiya, 101-156. Almatı: Institut arheologii im. A.H. Margulana.

Samashev, Z. (2018a). *Otız altınşı korgan*. Astana: Kazak gılımı-zertteu madeniyet institutının baspa tobtı.

Samashev, Z. (2018b). K izucheniyu kultury rannih sakov Vostochnogo Kazakhstana. Drevniye i srednevekovyye obshchestva Yevrazii: perekrestok kultur, 109-117. Ufa: Mir pechatı.

Samashev, Z., Chotbayev, A., Kariyev, E., Kiyasbek, G., Samashev, S., & Ahmadiyev, Z. (2018). *Kazak Altayı Madeni Tarihındagı Berel*. Öskemen: Berel Memlekettik tarihi-madeni muzey-korık baspası.

Samashev, Z., Kariyev, E., Aleksandrov, S., Ahmadiyev, J., Kiyasbek, G., Tolegenov, E., Samashev, S., Erbolatov, S. (2018). Vıkladki-Ogradki Perioda Syanbi na Berele-Novii Etalonnii Pamyatnik Epohi Velikigo Pereseleniya Narodov. D. Ahmetov editörlüğünde. Altay Türki Aleminin Altın Besigi, 15-20. Öskemen.

Samashev, Z., Kariyev, E., Erbolatov, S. (2019). Hunnu- Syanbeyский Kulturno- Hronologicheskiy Gorizont Berelya. Margulan okuları 2019: Körnekti kazakstandık arheolog K.A. Akişevtın 95 jıldığına arnalgan Halıkaralık arheologiyalık gılımı- tajribelik konferenciya materiıaldarı, 385-393. Nur-Sultan.

Samashev, Z., Kariyev, E., Samashev, S., Polovetsev, M., & Medelbek. (2020). Rannesakskoye poseleniye Akbaur. Altay-Türki Aleminin altın besigi. ed. D. Ahmetov, 126-138.

Samashev, Z. (2022). About one funeral and memorial rite among the early Sakas. *Kazakhstan Archeology*, 3(17), 9–31 (in Russian). doi: 10.52967/akz2022.3.17.9.31.

Savinov, D. (1984). *Narodı Yujnoy Sibiri v drevnetyurkskuyu epohu*. İzd-vo LGU.

Savinov, D. (1993). K izucheniyu etnopoliticheskoy istorii narodov Yuzhnoy Sibiri v skifskuyu epohu. Istoricheskaya etnografiya. *Problemy arkheologii i etnografii*, 4, 128-135. Sankt-Peterburg.

Savinov, D. (1996). Ob obryade pogrebeniya bol'shih Pazırıkskih kurganov, Jrečestvo i šamanizm v skifskuyu epohu, 107-111. Sankt-Peterburg.

Savinov, D. (1998). O skifskom i hunnskom plastah v formirovanii drevnetyurkskogo kulturnogo kompleksa. Voprosy arheologii Kazahstana, 2, 130-141. Almaty-Moskva.

Shulga, P. (2003). *Mogilnik skifskogo vremeni Lokot 4a*. Barnaul: Izdatelstvo Altayskogo universiteta.

Shulga, P. (2005). *Skotovodi Gornogo Altaya v skifskoye vremya (po materialam poseleniy)*. Novosibirsk: RITS NGU.

Shulga, P. (2010a). *Sintszyan v VIII-III vv. Do n.e. (Pogrebalnye kompleksi. Hronologiya i periodizatsiya): monografiya*. Izd-vo Altay GTU.

Shulga, P. (2010b). Izobrajeniy kopitnykh grifonov iz Dunheygou (Sindzyan)". *Drevnosti Sibiri i Tsentralnoy Azii*, 3 (15), 62-71.

Shulga, P. (2013). *Konskoye snaryajeniye rannih kočevnikov Minusinskoy kotloviny*. Novosibirsk: Institut arheologii i etnografii Sibirskogo Otdeleniya Rossiyskoy Akademii Nauk.

Shulga, P. (2015). Datirovka kurganov Pazırka i kitayskih zerkal s T-obraznymi znakami". *Arheologiya Zapadnoy Sibiri i Altaya: opit mejdisiplinarnykh issledovaniy, sbornik statey posv. 70 letiyu professora Yu. F. Kiryushina*, 366-371. Barnaul: Izdatelstvo Altayskogo universiteta.

Sirazheva, B. (2018). Berelden tabılgan suyek buyumdar. *Elektrondık gıımı jurnal "edu.e-history.kz"*, 4(16), 1-8.

Slyusarenko, I. Yu. (2000) Dendrokronologicheskiy analiz dereva iz pamyatnikov pazyrykskoy kultury Gornogo Altaya. *Arkheologiya, etnografiya, antropologiya Yevrazii*, 4 (4), 122 – 130.

Slyusarenko, I. (2003). Dendrochronological Dating of Archaeological Sites Associated with Inner Asian Nomads (Pazyryk Culture, 4th–3rd Cent. BC). Principles

of Dating in the Bronze, Iron and Middle Ages: Materials of the RussianGerman colloquium, 116-121. St. Petersburg: İİMK RAN.

Sorokin, S. (1962). Dosledovaniye Bolşogo Berelskogo kurgana. Soobşeniya Gosudarstvennogo Ermitaja, (XXIII), 70-72. Leningrad: Izd-Vo Gos. Ermitaja.

Sorokin, S. (1966). Pamyatniki rannih kočevnikov v verhovyah Buhtarmy. ASGE. (8), 39-60. Leningrad-Moskva: Sovetskiy hudozhnik.

Sorokin, S. (1969), Bolshoi Berelsky Kurgan: Polnoye izdaniye materialov raskopok (1865 i 1959 gg.). *Trudy Gosudarstvennogo Ermitaja*, X, 208-236. Leningrad.

Stepanova, E. (2005) Evolyutsiya konskogo snaryajeniya i otnositelnaya hronologiya pamyatnikov pazırıkskoy kultırı. *Arheologicheskiye vesti*, 13, 102–150.

Surazakov, A. S. (1983). O sotsialnoy stratifikatsii pazırıktsev. *Voprosı arheologii i etnografii Gornogo Altaya*, 72–87. Gorno-Altaysk.

Surazakov, A. S., & Tişkin A. A. (2007). *Arkheologicheskiy kompleks Kyzyk-Telan'-I v Gornom Altaye i rezul'taty yego izucheniya*. Barnaul: Azbuka.

Şerbakov, Yu., & Roslyakova, N. (2000). Sostav zolotıh i bronzovıh izdeliy, istoçniki metallov i sposobi ih obrabotki. Fenomen altayskikh mumiy. Ed. Molodin V.I., Polosmak N.V., Chikisheva T.A. vd., 179-187. Novosibirsk: Izd-vo IAET SO RAN.

Taşagıl, A. (2017). *Eski Türk Boyları*. Bilge Kültür Sanat.

Taşagıl, A. (2020). *Bozkırların İlk İmparatorluğu Hunlar*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Taymagambetov, Zh. & Duvanbekov, R. (2019). Şulbinka stratifitsirlengen turağı mısasında kazakstandık Altaydın tas ğasırı (Şığıs Kazakstan), *Ülken Altay Alemi*, 5(4), 586-614.

Teplouhov, S. (1929). Opit klassifikatsii drevnih metalliçeskih kultur Minusinskogo kraya (V kratkom izlozhenii), Materialı po Etnografii, 4, 41-62. Leningrd.

Tişkin, A. (1996). *Kultura naseleniya Tsentralnogo i Severo-Zapadnogo Altaya v ranneskifskoye vremya: Avtoref. dis. ... kand. ist. nauk*, Barnaul.

Tişkin, A. (2007). Etapı razvitiya biykinskoy kultury Altaya. *Teoriya i praktika arkeologicheskikh issledovaniy*, (3), 146-158.

Tişkin, A. (2011). Biykinskaya arheologiçeskaya kultura. “*Terra Scythica*”: *Materialy Mezhdunarodnogo simpoziuma “Terra Scythica”*, 272–290. Novosibirsk: Izd-vo In-ta arkheologii i etnografii SO RAN.

Tişkin, A., & Daşkovsky, P. (2003) *Sotsialnaya struktura i sistema mirovoztreniy naseleniya Altaya skifskoy epohi*, Barnaul: Izd-vo Altayskogo Gosudarstvennogo Universiteta.

Tişkin, A., & Daşkovsky, P. (2005). O gosudarstvennosti «Pazırıktsev». *Teoriya i praktika arkeologicheskikh issledovaniy*, (1), 050-059.

Tişkin, A., & Gorbunov, V. (2005). *Kompleks arkeologicheskikh pamyatnikov v doline r. Biyke (Gornyy Altay)*. Barnaul: Izd-vo Alt. un-ta.

Tişkin, A., & Havrin, S. (2008). Rentgenoflyuorestsentsniy analiz zolotıh izdeliy iz pamyatnika Bugry (severo-zapadniye predgorya Altaya, skifo-sakskoye vremya). *Trudy II Vserossiyskogo arheologiçeskogo syezda*, II, 82-85. Suzdal.

Toleubayev, A. (2018). Rannesakskaya Şiliktinskaya Kultura. Almatı: IP Sadvakasov A.K.

Vadetskaya, E. (1986). *Arheologicheskiye pamyatniki v stepyah Srednego Eniseya*, Leningrad.

Varfolomeyev, V. (2011). Kent- gorod bronzovogo veka. Noviye issledovaniya v epohu nezavisimosti. Svideteli tysyacheletiy: archeologicheskaya nauka Kazakhstana za 20 let (1991—2001), 85-97. Almatı.

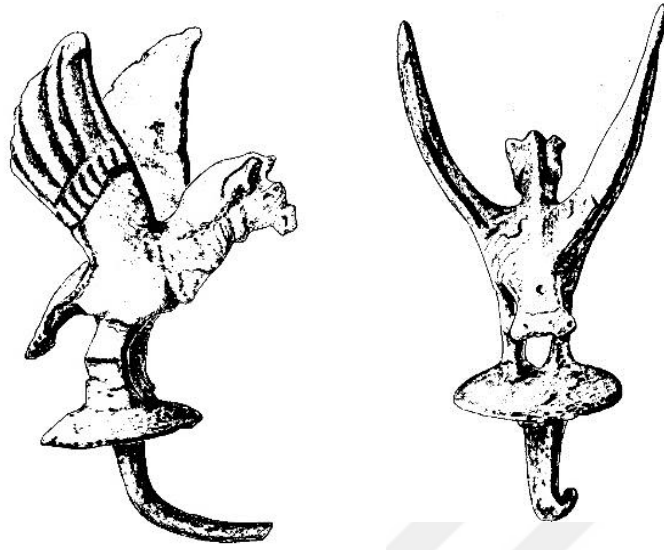
Varfolomeyev, V., Ankuşev M., & Blinov, I. (2016). Metallurgiçeskiye şlaki iz poseleniya Kent (k probleme nachala poluçeniya jeleza na territorii Kazakhstana). *Bulletin of the South Ural State University Series «Social Sciences and the Humanities»*, 16 (2), 6-12. doi:10.14529/ssh160201.

Varfolomeyev, V., Ankuşev M., Blinov I., & Zhauymbay, S. (2020). The beginning of iron development in the Kazakh steppes in the Late Bronze Age (Alat production and metallurgical center in Saryarka). *World of Great Altay*. 6(2), 820-841.

Vasyutin., S.A. (1999). Problemy izuçeniya sotsialnoy organizatsii koçevnikov skifskogo vremeni Gornogo Altaya po materialam pogrebeniy. *İtogi izuçeniya epohi Altaya i sopredelnih territoriy*, 31-35. Barnaul.

Yablonsky, L.,T. (1999). *Nekropoli drevnego Horezma. Arkheologiya i antropologiya mogilnikov*. Moskva: Vostoçnaya literatura.

KATALOG

- Katalog No.** : 01
Buluntu adı : Kartal-grifon biçimli çivi
Buluntu yeri : 11. Kurgan, Mezar odası
Malzeme : Tunç
İşlevi : Lahit kapağı çivisi
Boyutu : Y.:11 cm, G.:8 cm
Süsleme tekniği : Üç boyutlu heykel, yaprak altın kaplama
Görsel : Samashev, 2011a
Tanımı :

Uçar vaziyette betimlenen tunç heykelcik, aslan veya kaplan gibi kedigil yırtıcı gövdeli olmadığından kartal olarak tanımlanmıştır. Ancak ense ve sırt boyunca uzanan bir hayvanın yelesini anımsatan kabarıklıktan dolayı grifon tanımına uygundur. Geniş gövdeli ve kısa boyunludur. Yukarı yönde sivrilerek açık olan kanatlarının kısa ve uzun tüyleri kavisli çizgilerle belirginleştirilmiştir. Kuyruğu inik olan grifon konar vaziyette betimlenmiştir. Geniş ve kısa olan tumşuğu hafif kıvrıktır. Ağzı kapalı betimlenmiştir. Dizleri hafif bükük olan stilize edilmiş kuşun bacakları oldukça kalındır. Figür çivi tepesine yerleştirilmiştir. Aynı kurganda kuyruğu kalkık ve uçar pozda betimlenen ve oldukça hasarlı bir diğer örneği daha saptanmıştır.

Katalog No. : 02

Buluntu adı : Kartal-grifon biçimli çivi

Buluntu yeri : 1. Kurgan, Mezar odası

Malzeme : Tunç

İşlevi : Lahit kapağı çivisi

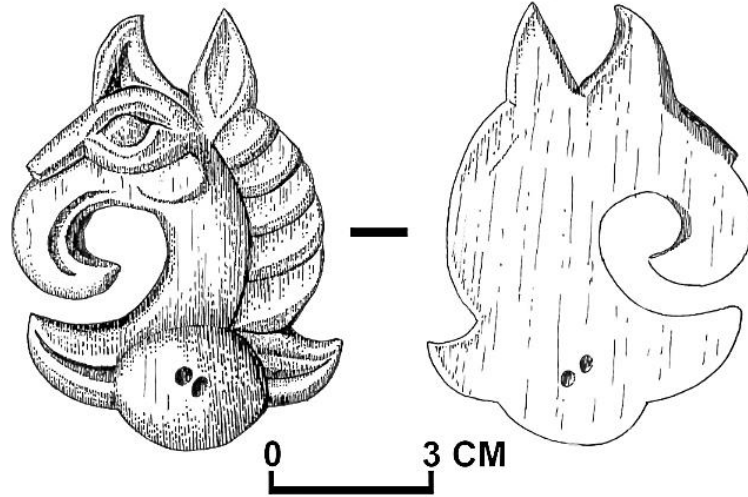
Boyutu : -

Süsleme tekniği : Üç boyutlu heykel, yaprak altın kaplama

Görsel : Rudenko, 1960, Tabl LXXXV

Tanımı :

Grifon hafif geriye bükük haldeki kalın ve açık ayakları üzerinde, öne hafif eğilircesine betimlenmiştir. Kalın olan boynu yukarı ve öne doğru uzanmıştır. Başı ise hafifçe aşağı eğilmiştir. Kanatları açık ancak asimetrik tasvir edilmiştir. Grifonun kuyruğu hafif yukarı kalkık olarak betimlenmiştir. Kanat ve kuyruk tüyleri girintili şerit ve yivlerle belirginleştirilmiştir. Ağzı kavisli bir girintiyle vurgulanan kuşun büyük gagası, üçgene yakın formlu sorgucu, büyük kulağı ve badem gözleri vardır. Çivinin tepeliğine pençeyi andıran ayaklarıyla konumlandırılmıştır.

Katalog No. : 03

Buluntu Adı : Grifon protomu betimli levha

Buluntu Yeri : 11. Kurgan, atlar birimi

Malzeme : Ağaç

İşlevi : Koşum süslemesi

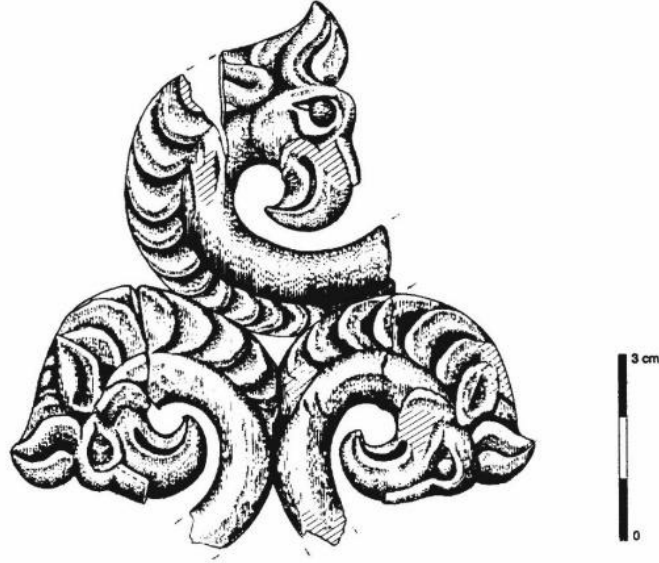
Boyutu : 6,5x4,5x,0,85 cm

Süsleme tekniği : Alçak kabartma, yaprak altın kaplama

Görsel : Samashev & Mylnikov, 2004

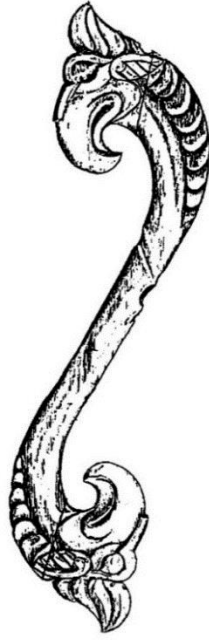
Tanımı :

Boynu ucunda kabarık bir yarım daire ile küçük “kanatları” bulunan ve profilden betimlenen bir grifon protomu biçimli koşum süsleme levhası. Oldukça büyük ve kıvrık tumşuklu grifonun ağzı kavisli bir oyuk çizgiyle gösterilmiştir, Grifonun hafif kabarık çenesi, kabartılmış göz bebeği ve badem gözü, gagasının üst kısmında bulunan ceresi, vardır. Grifonun tepesinde ucu sivrilen üçgene yakın formlu sorgucu yer alır. Stilize edilmiş kulağı kalkık vaziyette betimlenmişken boyun hattını tekrarlayan ve yukarıdan aşağıya doğru sarkan tüy dizisinden oluşan bir “yelesi” vardır. Kulak, sorguç ve “kanatların” yüzeyleri hafifçe oyularak derinleştirilmiştir. Boynu oldukça kıvrıktır. Kaidesini oluşturan dışbükey yarım dairenin orta hizasında kayışa tutturma delikleri açılmıştır.

- Katalog No.** : 04
Buluntu Adı : Üçlü grifon betimli levha parçası
Buluntu Yeri : 11. Kurgan, atlar birimi
Malzeme : Ağaç
İşlevi : Koşum süslemesi
Boyutu : -
Süsleme tekniği : Alçak kabartma, yaprak altın kaplama
Görsel : Samashev & Mylnikov, 2004
Tanımı :

Olasılıkla kırılmış olan bir koşum bezemesinin parçasıdır. Levhada sırt sırta yaslanmış ve başları aşağı (daha doğrusu yukarı) yönde kıvrılan simetrik grifon figürleri ile üçüncü bir grifonun protomuyla birleşerek üçlü bir kompozisyon oluşturan mitolojik kuşlar betimlenmiştir. Grifonların boyunları uzun ve kıvrıktır. Boyunlarının dış hattı boyunca, yarım daire şekilli olup yukarıdan aşağıya doğru üst üste binercesine sıralanan ve tüylerden oluşan yeleleri vardır. Grifonların bir bitki yaprağını andıran ve ortasından geçen kıvrık çizgiyle belirginleştirilen kulakları sırtta doğru eğiktir. Tepelerinde şekil bakımından kulaklara benzeyen fakat dik betimlenen ibikleri vardır. Dışbükey yarım daire biçimli göz bebeklerinin etrafı badem göz kapaklarıyla çevrilmiştir. Tımsıklarının üst kısımlarında kısa bir cere şeridi görülür. Kalın ve sivri olan üst gaga ile daha küçük betimlenen alt gaganın arasındaki kavisli çizgilerle ağızları belirginleştirilmiştir. Boyunlarının yüzeyi dışbükeydir. Parça oldukça hasarlı olup, grifonların baş kısımları kopuktur.

Katalog No. : 05

Buluntu Adı : Grifon protomları uçlu yanaklık

Buluntu Yeri : 11. Kurgan, atlar birimi

Malzeme : Sedir ağacı

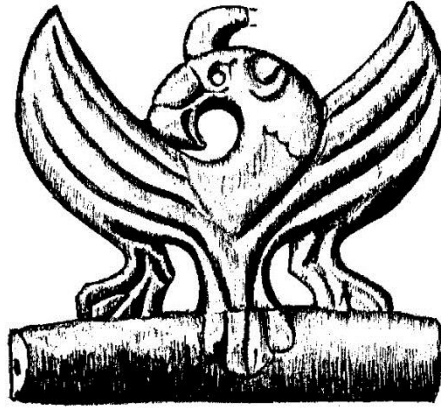
İşlevi : Ağızlık halkasına sabitlenerek yulara bağlanır.

Boyutu : -

Süsleme tekniği : Alçak kabartma, yaprak altın kaplama

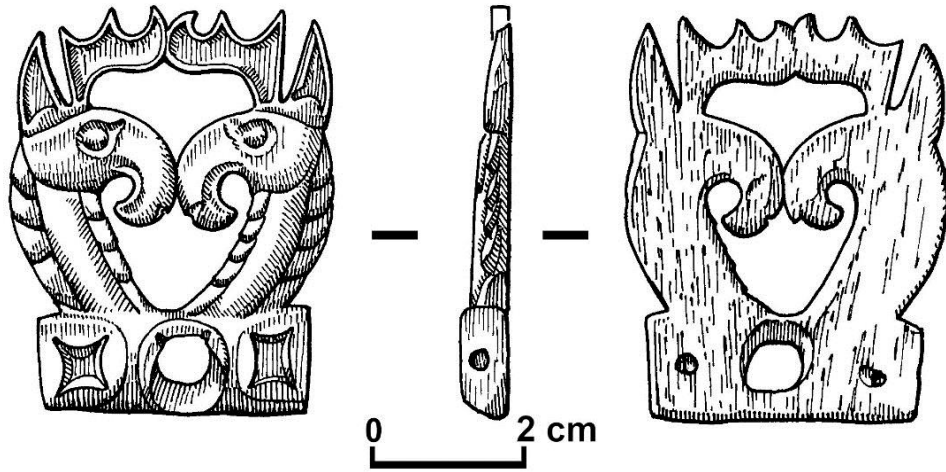
Görsel : Samashev & Mylnikov, 2004

Tanımı : S harfi biçimli yanaklığın uçlarında başları oldukça büyük ve iri gagaları aşağı doğru kıvrık olarak grifon protomları formudur. Profilden tasvir edilen grifonların üst kısmı bir bordür şeridiyle çevrelenen ve eğik çizgilerle belirginleştirilen kulakları yatay olarak gösterilmiştir. Bademe yakın formu gözleri kabarık bir kenarlık biçimli göz kapaklarıyla çevrilmiştir. Üst kapaklarının hemen üzerinde girintili eğri çizgilerle kabartılan ve uca doğru sivrilen ibikleri vardır. Tımsuklarının üst kısımlarında kısa bir cere şeridi görülür. Uzun ve kavisli boyunlarının dış hattı boyunca, yukarıdan aşağıya doğru daralarak üst üste binercesine sıralanan ve yarım daire biçimli tüylerden oluşan yeleleri vardır. Üst gaga alt gagadan daha büyüktür. Grifonların ağız boşlukları girintili kavisle gösterilmiştir. Grifonların yelelerini oluşturan tüylerinin sayıları eşit değilken gözlerinin tasvirinde de küçük farklılıklar izlenir. Yan yüzlerinde ikişer delik bulunmaktadır.

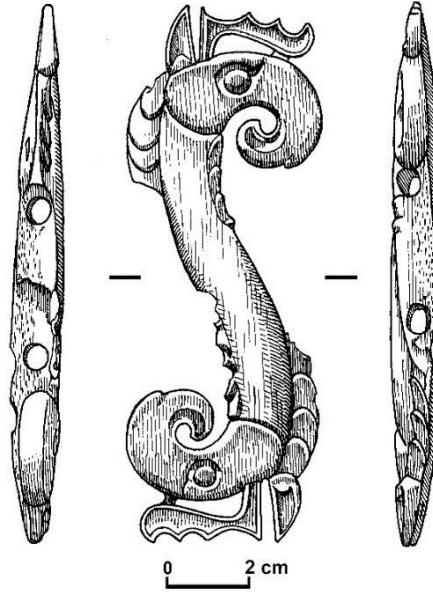
- Katalog No.** : 06
Buluntu Adı : Açık kanatlı grifon betimli levha
Buluntu Yeri : 11. Kurgan, atlar birimi
Malzeme : Ağaç
İşlevi : Koşum süslemesi
Boyutu : 7x6,5x0,5 cm
Süsleme tekniği : Alçak kabartma, yaprak altın kaplama
Görsel : Samashev & Mylnikov, 2004
Tanımı :

Ön yüzü dışbükey olan dikdörtgen biçimli kaide üzerine kanatları açık, boynu ve yüzü profilden betimlenen grifon figürü oturtulmuştur. Üç dilimli kuyruğu kaidenin önüne geçirilerek tasvir edilmiştir. Pençeleri anımsatan kalın ayakları vardır. Tumuşu aşağı doğru kıvrıktır. Yuvarlak bir gözbebeğinin etrafını girintili çizgi olarak dolayan ve sırtı yönünde sivrilen gözü vardır. Sırtına doğru kıvrılan bir ibiği ve şematik bir kulağı vardır. Üçgene yakın formlu kanatları yukarı doğru açıkken uzun tüyleri girintili kavislerle gösterilmiştir. Levhaların yan yüzlerinde arka yüzündeki oluklara doğru açılan delikler vardır. Cepheden bakıldığında başları sola dönük olan grifon biçimli levhaların yanı sıra başları sağa dönen örnekler de mevcuttur.

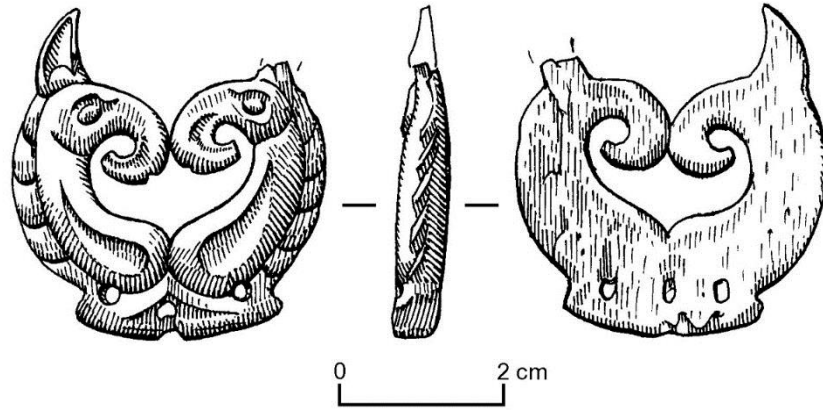
Katalog No.	: 07
Buluntu Adı	: Sığın boynuzlu grifon biçimli levha
Buluntu Yeri	: 36. Kurgan, at birimi
Malzeme	: Geyik boynuzu
İşlevi	: Koşum süslemesi
Boyutu	: 5,3x4x0,5 cm
Süsleme tekniği	: Alçak kabartma, ayna simetrisi, boyama, yaprak altın kaplama
Görsel	: Z. Samashev, 2018b, L. Kutlu, 2022

Tanımı : Antitetik konumlanan sığın boynuzlu tumşuklu doğaüstü varlık protomları biçimli levha, maral geyiği boynuzundan imal edilmiştir. Figürler merkezinde yuvarlak bir delik bulunan dikdörtgen kaide üzerine oturtulmuştur. Kaidenin öz yüzü, ilk tasarlandığında, üç adet içbükey kenarlı oyuk dörtgenle süslenmiştir. Girintili yüzey kırmızı boyayla boyanmıştır. Figürlerin sivri uçlu ve üç dilimli boynuzları yüzleri yönündedir. Kulakları kalkık ve oldukça büyüktür. Dışbükey yarım daire formu göz bebeklerinin etrafını dolayan girintiyle gösterilen ve tek ucu alın yönünde sivrilen gözleri vardır. Dışbükey yüzeyli boyunlarının her iki yanında girintili yivlerle yeleler tasvir edilmiştir. Grifonların boyunları başlarından çene hattıyla ayrılmıştır. Büyük gagaları kıvrıktır. Ağzı hafifçe kıvrılan oyukla gösterilmiştir. Sağ taraflı figürün yelesini oluşturan tüyler sol taraftakinden sayıca daha fazladır. Görüşümüze göre kaidenin merkezinde açılan delik, olasılıkla ahşaptan yapılan ve günümüze ulaşmayan üç boyutlu toynaklı grifon protomunun konulması için açılmıştır.

- Katalog No.** : 08
- Buluntu Adı** : Toynaklı grifon protomları uçlu yanaklık
- Buluntu Yeri** : 36. Kurgan, at birimi
- Malzeme** : Geyik boynuzu
- İşlevi** : Ağzlık halkasından geçirilerek yulara bağlanır
- Boyutu** : -
- Süsleme tekniği** : Alçak kabartma, boyama, yaprak altın kaplama
- Görsel** : Z. Samashev, 2018b, L. Kutlu, 2022
- Tanımı** :

Profilden betimlenen grifonların en göze çarpan özellikleri sığın boynuzları ile oldukça iri ve kıvrık gagalarıdır. Varlıkların boynuzdan tarafı düz, dış kenarı ise hafif yuvarlatılan ve bir girintiyle belirginleştirilen kurt kulağı şeklindedir. Grifonlar sivri ucu alın yönünde olan badem gözlü ve dışbükey yarım daire biçimli göz bebeğiyle betimlenmiştir. Uzunca bir daldan yüzü yönünde uzayan sivri uçlu ve üç dilimli boynuzları vardır. Grifonların başlarından çene çizgisiyle ayrılan kalın boyunlarının her iki tarafında, yukarıdan aşağıya üst üste binercesine sıralanan kısa tüylerden oluşan yeleleri yer alır. Sulukların yan yüzlerinde yulara bağlama delikleri açılmıştır. Başları sağa dönük tasvir edilen grifonların birinin tumsuğu diğerinkinden daha geniştir. Kulak ve boynuzlar kontürleri boyunca ince bir bordürle çevrelenmiştir. Levhanın girintili yüzeyleri zincifreye kırmızıya boyanmıştır. Yanaklığın oldukça hasarlı olan diğer çifti de kazılarda ele geçmiştir.

Katalog No. : 09

Buluntu Adı : Simetrik grifon protomları betimli levha

Buluntu Yeri : 36. Kurgan, at birimi

Malzeme : Geyik boynuzu

İşlevi : Alın kayışı süslemesi

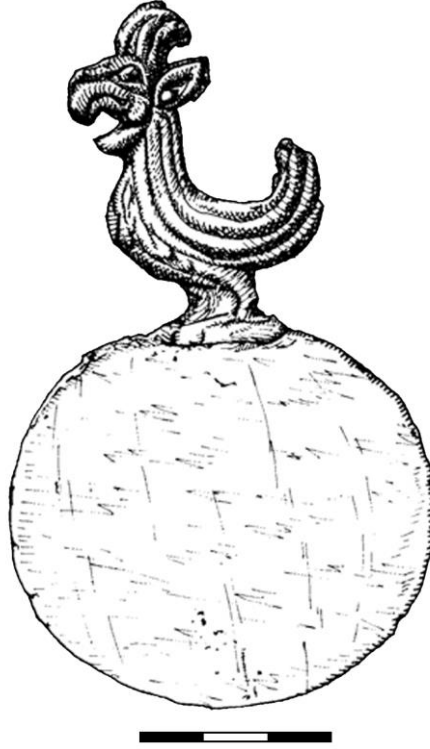
Boyutu : Her biri 3x4 cm

Süsleme tekniği : Alçak kabartma, boyama, yaprak altın kaplama

Görsel : Z. Samashev, 2018b, L. Kutlu, 2022

Tanımı :

Antitetik duruşta profilden betimlenen grifon protomları biçimli levha, atın şakak hizasında bulunmuştur. Sağ taraflı grifonun kulağı kopuktur. Üçgene yakın formlu kaideden uzayan ve tabanda kalın olup baştan çene çizgiyle ayrılan boyunların ön yüzünde eğik bir damla biçimli oyuk alan bulunmaktadır. Tumsukları içe doğru kıvrıktır. Ağız boşlukları şematik betimlenmiştir. Grifonların göz hattı yuvarlak şekilli gözbebeğin etrafını çevreleyen girintiyle gösterilmiştir. Gözlerinin bir ucu alın yönünde sivrilir. Sol grifonun korunmuş olan kulağı kalkık olarak betimlenmiştir, sırttan taraftaki kenarı kavislidir. Yivli çizgilerle gösterilen tüyler sırası yeleleri oluşturur. Sağ taraflı figürün tüyleri sayıca daha fazladır. Kaidenin ön yüzünde üçgene yakın formlu bir girinti bulunmaktadır.

- Katalog No.** : 10
Buluntu Adı : Stilize edilmiş horoz kulplu ayna
Buluntu Yeri : 8. Kurgan, mezar odası, iskeletin diz hizası
Malzeme : Tunç
İşlevi : Ayna
Boyutu : -
Süsleme tekniği : Kalıba dökme, kalaylama (?)
Görsel : Samashev ve ark, 2018
Tanımı :

Kalaylanmış dairesel bir disk ile kulpu horoz figürü biçiminde olan ayna, deri bir kılıfa konulmuş vaziyette saptanmıştır. Horoz başı ve kanatları profilden, ayakları ise öne dönmüşçesine tasvir edilmiştir. Grifonun gagası aşağı doğru hafif kıvrıktır. Yaprak biçimini anımsatan kulağının alt kısmında dışbükey bir yarım daire gözlemlenir. Boğaz hizasında üçgene yakın biçimli ibiği, başında sırtına doğru kıvrılan büyük sorgucu vardır. Horoz badem gözlü olup yüzü cere ve ağzını anımsatan çizgilerle detaylandırılmıştır. Boynu, kanadı ve kuyruğu girintili eğrilerle gösterilmiştir. Göğüs tüyleri şematiktir.

Katalog No. : 11

Buluntu Adı : Üç boyutlu grifon başı biçimli heykelcik

Buluntu Yeri : 10. Kurgan, atlar birimi

Malzeme : Ağaç

İşlevi : Süsleme levhası parçası

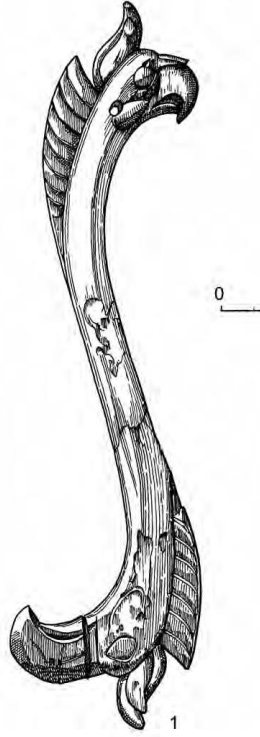
Boyutu : -

Süsleme tekniği : Üç boyutlu heykel

Görsel : Samashev ve ark, 2010

Tanımı :

Olasılıkla heraldik kompozisyonda tasarlanan ve günümüze ulaşmayan koşum süsleme levhasının bir parçasıdır. Grifon Berel’de saptanan birçok grifon betimlerinde görülmeyen bir özelliğe, üç yapraklı palmet biçimli sorguca sahiptir. Üsluplaşmış kulakları at veya geyik kulaklarına benzemektedir. Dışbükey yarım daire biçimli gözbebeği ve badem gözleri bulunur. Kısa fakat belirgin ceresi ve aşağı doğru kıvrık üst gagası vardır. Alt gagası kısa ve yatay iken ağzı bir boşlukla aktarılmıştır. Çenesi çıkıntılıdır. Enseden başlayarak yukarı doğru hafif sivrilen yelesi kuş tüyünden ziyade at yelesini çağırıştırır. Oldukça kalın olan boynu, incelen bir çubukla sonlanır.

Katalog No. : 12

Buluntu Adı : Grifon protomu uçlu yanaklık

Buluntu Yeri : 10. Kurgan, atlar birimi

Malzeme : Sedir ağacı

İşlevi : Ağızlık halkasına geçirilerek yulara bağlanır.

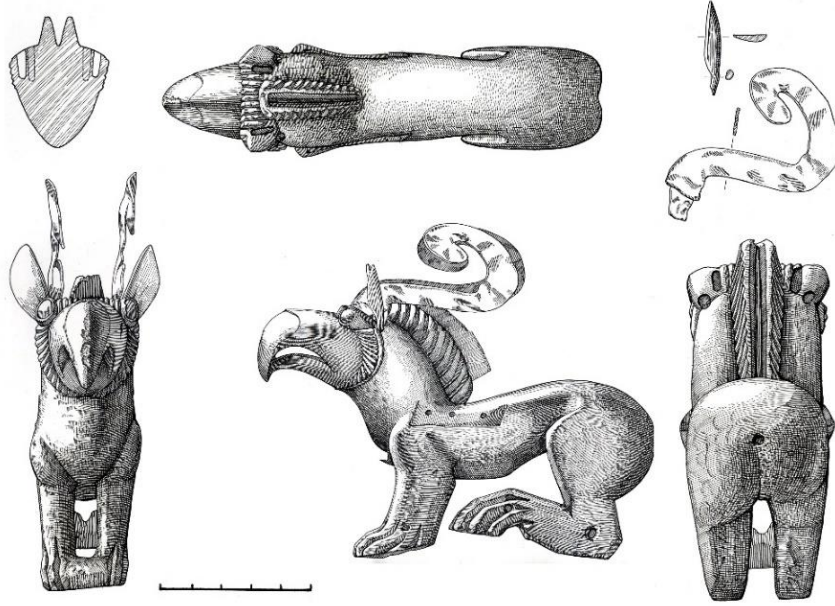
Boyutu : -

Süsleme tekniği : Kabartma, yaprak altın kaplama

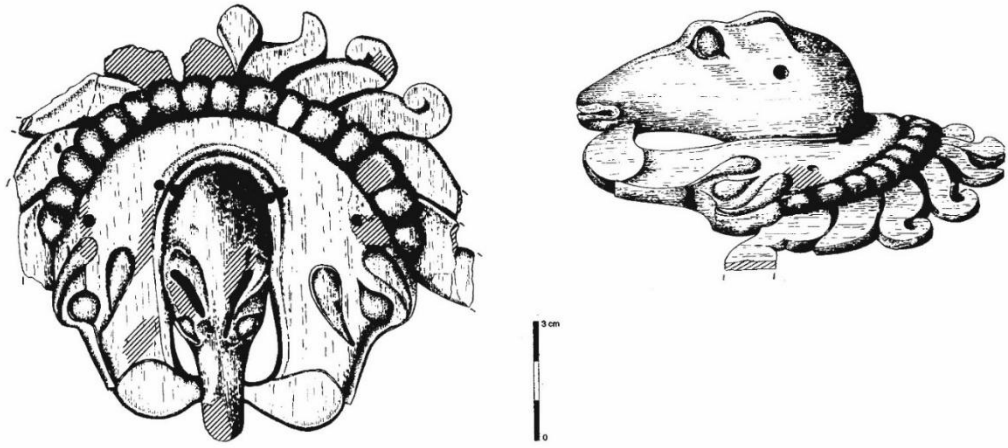
Görsel : Samashev ve ark, 2010

Tanımı :

Zoomorfik uçlu suluklar grifon betimlidir. Cepheden bakıldığında grifonlar başlarını sağ yana çevirmiş olarak profilden tasvir edilmiştir. Figürler birbirine benzememektedir. Örneğin tumşuğu kırık olan boyutu bütün olandan daha büyüktür. Gagası daha geniş, gözü ve yelesi diğeriyle kıyasla oldukça şematiktir. Sorgucu üç dilimli olup cereşi yoktur. Grifonların ağızları kavisli oyuk çizgilerle gösterilmiştir. Ense hizasında başlayan yeleleri eğik yivlerle belirginleştirilmiştir. Boyunları ince ve uzundur. Bütün olan grifon figürünün gözü ve çenesi kabartılmış olup cere şeridi görülmektedir. İbiği bir bitki yaprağına benzemekte olup üst kenarı boyunca ince kenarlık şeridiyle detaylandırılmıştır.

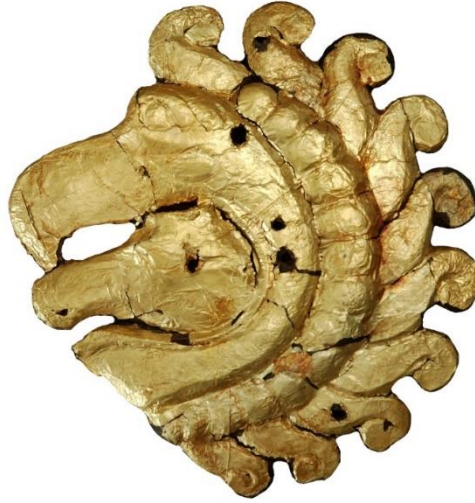

- Katalog No.** : 13
Buluntu adı : Kaplan gövdeli grifon heykeli
Buluntu yeri : 11. Kurgan, definecilerin açtığı yer altı geçidi
Malzeme : Ağaç, deri, at kılı
İşlevi : Asa tepeliği
Boyutu : 33x23,50x8cm
Süsleme tekniği : Üç boyutlu heykel, boyama, yaprak altın ve kalay kaplama
Görsel : Samashev,2011a.
Tanımı : Yırtıcı bir kedigil, daha doğrusu, varlığın gövdesini saran yaprak altın ve kalay şeritlerinin sıralanmasıyla kaplan postunu taklit eden kaplamaya göre kaplan gövdeli grifon heykeli karaçamdan oyulmuştur. Grifonun oldukça büyük ve aşağı doğru kıvrılan tumsuğunun alt gagası üst gagadan daha küçüktür. Ağzı gaga arasındaki boşluk olarak gösterilmiştir. Gözleri dışbükey yarım daire biçimli göz beneklerinin etrafını dolayan kenarlık şeridiyle gösterilmiştir. Yaprğa benzeyen deri kulakları ile sırta doğru uzayarak yukarı kıvrılan yuvarlak uçlu deri boynuzları grifon başı üzerinde açılan yuvalara konulmuştur. Doğüstü varlığın oldukça kalın olan boyununun üst kenarı boyunca devam eden ve girintili eğik yivlerle şekillendirilen bir yelesi vardır. Yelenin orta kesiminde at kılının konulması için açılan oluk bulunur. Grifonun bir gözünden diğerine kadar, yüzü boyunca, eğik yiv şeritleri biçiminde kabartılan “yakası” görülür. Omuz hizasında kayıp olan kanatların tutturulması için açılan yuvalar görülür. Ön ayakları düz, arka ayakları karın altına bükük betimlenmiştir. Şematik olan pençeleri oldukça belirgindir.

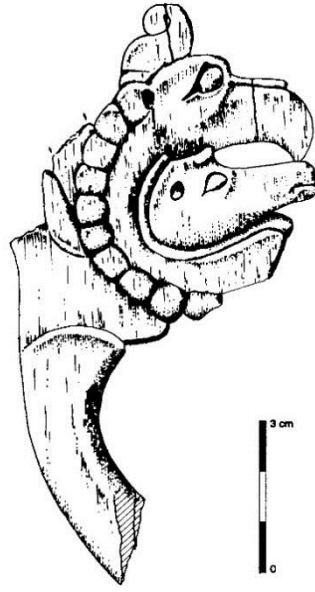
- Katalog No.** : 14
Buluntu Adı : Geyik başını yutmakta olan grifonlar biçimli levha
Buluntu Yeri : 11. Kurgan, atlar birimi
Malzeme : Ağaç
İşlevi : Koşum süslemesi
Boyutu : Geyik başı: 6,8x3,6x0,18 cm
Süsleme tekniği : Üç boyutlu heykelcik, kabartma
Görsel : Samashev & Mylnikov, 2004
Tanımı :

Boyunları ve tumşuklarıyla birleşerek kapalı bir daire oluşturan iki grifon tarafından yutulmaya çalışılan üç boyutlu geyik başından oluşan kompozisyonun ana teması hayvan mücadele sahnesidir. Grifonların boyunlarının üst tarafı boyunca dışbükey oval ve yarım dairelerden oluşan bir şerit bulunur. Bu şeridin yukarısında saat yönünün tersine bükülmüş sekiz dilimli büyük yele tasvir edilmiştir. Grifonların başları simetrik olarak tasarlanmıştır. Sağdaki grifonun badem gözü, uzunca ceresi, eğik bir damla biçimli kaşı ve yanağı vardır, gagası yatay olarak betimlenmiştir. Soldaki grifonun gözü yuvarlak şekilli, kaş ve yanağı daha basit işlenmiştir. Yatay olan gagaya kadar uzayan ceresi vardır. Dışbükey yarım daire şekilli göz bebekli geyiğin gözü yüz hattından yukarı taşmaktadır. Geyiğin dudakları belirginleştirilmiş olup ağzı kapalı olarak betimlenmiştir. Geyiğin gözleri arkasında olasılıkla deriden yapılan boynuzlar için açılan yuvalar ile boynuz yuvalarının aşağısında kulakların takılması için oyulan küçük yuvalar bulunmaktadır. Bu kompozisyonun birebir benzer örneği henüz bilinmemektedir.

- Katalog No.** : 15
Buluntu Adı : Geyik başını yutmakta olan grifon biçimli levha
Buluntu Yeri : 11.kurgan, atlar birimi
Malzeme : Ağaç
İşlevi : Koşum süslemesi
Boyutu : 11x9,4x1,4 cm
Süsleme tekniği : Kabartma, yaprak altın kaplama
Görsel : Samashev & Mylnikov, 2004
Tanımı :

Levha, geyik başını yutmakta olan grifon betimli hayvan mücadele sahneli kompozisyon biçimlidir. Her iki figür profilden tasvir edilmiştir. Geyiğin başı belirginken ağzı, gözü ve belki diğer uzuvları şematik olarak betimlenmiştir. Grifonun üst gagası çok büyük olup alt gagası şematik görünmektedir. Dışbükey yarım daire biçimli göz bebeği üst ve alt kapakla vurgulanmıştır. Gözü yukarı taşkındır. Oldukça kıvrık olan boynunun dış hattı boyunca on dört adet yuvarlak ve oval şekilli kabartmalar dizisinden oluşan bir şerit ile her bir dalı kıvrılarak yuvarlak ucla sonlanan aslan yelesi vardır. Bu tanımlama yaprak altınla kaplı levhaya göre yapılmıştır.

Katalog No. : 16

Buluntu Adı : Geyik başını yutmakta olan grifon betimli yanaklık ucu

Buluntu Yeri : 11. Kurga, atlar birimi

Malzeme : Ağaç

İşlevi : Geme sabitlenerek yan deliklerinden yulara bağlanır.

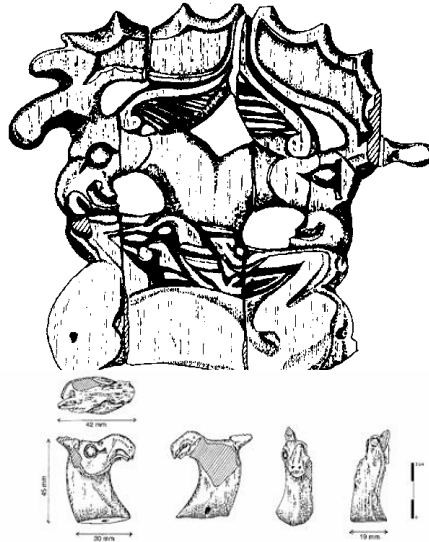
Boyutu : -

Süsleme tekniği : Kabartma, yaprak altın kaplama

Görsel : Samashev,2011a

Tanımı :

Mitolojik varlık ile bir toynaklının mücadele sahnesi betimlenen suluk kırık ve hasarlı vaziyette saptanmıştır. Başları sola dönük olarak profilden betimlenen geyiğin dudakları ile gözü alçak kabartma tekniğinde işlenmişken grifonun gözü, ceresi büyük üst gagası vurgulanmıştır. Alnı yukarı taşkındır. Grifonun alt gagası şekilsel tasvir edilmişken oldukça kıvrık olan boynunun dış hattı boyunca yuvarlak ve oval şekilli kabartmalar dizisinden oluşan kıvrık bir şerit ile tek dalı korunan kıvrılarak yuvarlak ucla sonlanan aslan yelesi vardır.

Katalog No. : 17

Buluntu Adı : Bir toynaklı ile sığın boynuzlu grifon protomlarından oluşan kompozisyon betimli levha

Buluntu Yeri : 11. Kurgan, atlar birimi

Malzeme : Ağaç

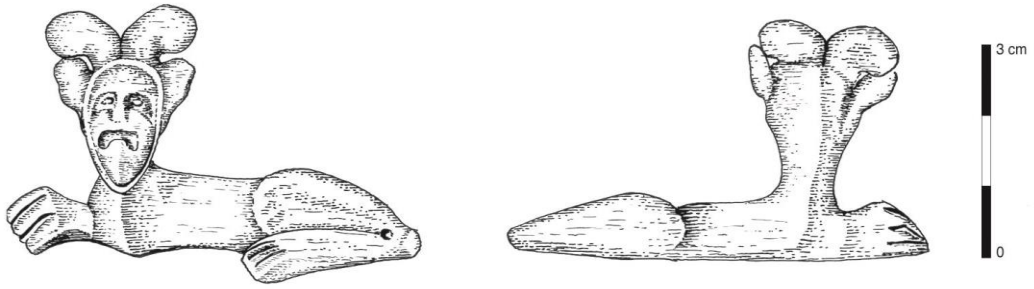
İşlevi : Koşum bezemesi

Boyutu : -

Süsleme tekniği : Heraldik kompozisyon, üç boyutlu heykel, yüksek kabartma, yaprak altın kaplama

Görsel : Samashev,2011a

Tanımı : Kompozisyonun ana figürü ayaklarını kalın altına bükerek sol yanına yatan ve üç boyutlu başını öne çeviren bir sığından oluşurken, bağımlı figürler sığınla gagaları ve boyunlarıyla birleşen sırt sırta, zıt yönlü duruşta betimlenen simetrik toynaklı grifon protomlarıyla temsil edilmektedir. Toynaklının gövdesi ile grifonlar profilden tasvir edilmiştir. Grifon boynuzlarının ön dalları yumuşak hatlı iken sırt yönündeki kürek boynuzlar keskin hatlı olup her bir dal ucu sivrilerek sonlanmaktadır. Grifonların yaprağı anımsatan kulakları büyük olup alt unu bir yarım daireyle sonlanıp üst kenarı boyunca ince bordürlüdür. Kulak içi eğik ve ince çizgilerle vurgulanmıştır. Grifonların gagaları sıkışmışçasına içe doğru kıvrılmaktadır. Alt gagaları daha küçük olup ağızları kıvrık girintiyle gösterilmiştir. Grifonların boynuları yüzlerinden çene çizgisiyle ayrılmaktadır. Üç boyutlu olarak tasarlanan geyiğin başı hasarlıdır. Figür parçasının ağzı, gözü ve sarkık burnu veya tumsuğu izlenebilmektedir.

Katalog No. : 18

Buluntu Adı : Sfenks heykelciği

Buluntu Yeri : 11. Kurgan, mezar odası

Malzeme : Ağaç

İşlevi : Giysi veya lahit kapağı süslemesi

Boyutu : -

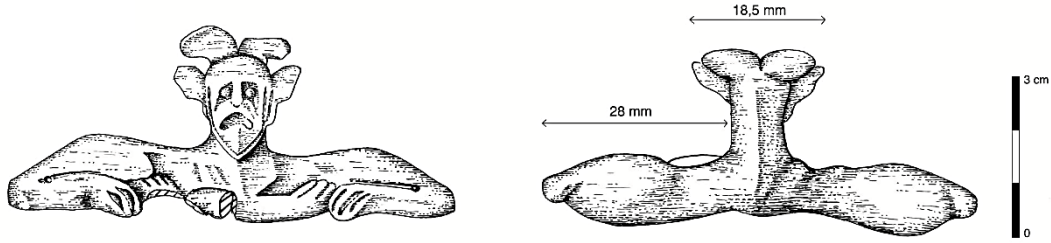
Süsleme tekniği : Üç boyutlu heykel, yaprak altın kaplama

Görsel : Samashev, 2011b

Tanımı :

Oval yüzlü, zıt yönlerde kıvrılan boynuzlu, büyük kulaklı, büyük pençeli ve kedigil bir yırtıcı gövdeli sfenks heykelciği sol yanına yatmış olarak betimlenmiştir. Kalın boyunlu varlığın arka ayakları karın altına bükük iken ön ayakları öne doğru uzatılmıştır. Varlığın gövdesi profilden yüzü ise cepheden tasvir edilmiştir. Gözleri ve burnu şematik iken ağız uçları aşağı kıvrılan ve derince bir oyuk olarak belirginleştirilen ağız büyüktür. Alt çenesi oldukça sivridir. Pençeler girintili eğik çizgilerle gösterilmiştir.

Heykelciklerin gövdesi sağ yana uzanan örnekleri de mevcuttur. Arka bacak kıvrımı hizasındaki delikten dolayı giysi parçasını bezemiş olduğu varsayılmıştır.

Katalog No. : 19

Buluntu Adı : Çift gövdeli tek başlı sfenks heykelciği

Buluntu Yeri : 11.kurgan, mezar odası

Malzeme : Ağaç

İşlevi : Giysi veya lahit kapağı süslemesi

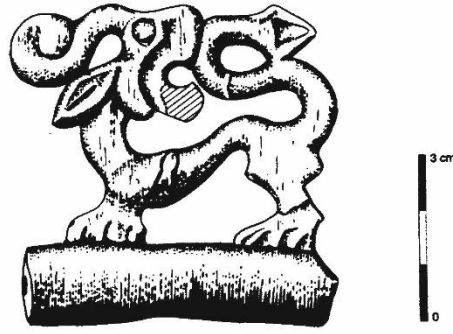
Boyutu : -

Süsleme tekniği : Üç boyutlu heykel, yaprak altın kaplama

Görsel : Samashev, 2011b

Tanımı :

Sfenks heykelciği tek başlı ve simetrik çift gövdeli olarak tasarlanmıştır. Doğaüstü varlığın ortak boyunu ile bitişik gövdeleri vardır. Sfenksin gövdesi profilden yüzü ise cepheden tasvir edilmiştir. Yüzü oval hatlara sahip olup çenesi oldukça sivridir. Heykelciğin büyük kulakları ve başında zıt yönlerde aşağı doğru hafifçe kıvrılan boynuzları vardır. Sfenksin ayakları karın altına bükük olarak tasvir edilmiştir. Sol gövdenin ön ayağı kopuktur. Büyük olan pençeler ve şematik olarak gösterilmiştir. Sol gövdenin ön pençesi yukarıya dönüktür.

Katalog No. : 20

Buluntu Adı : Boynuzlu aslan biçimli levha

Buluntu Yeri : 11. Kurgan, atlar birimi

Malzeme : Ağaç

İşlevi : Koşum süslemesi

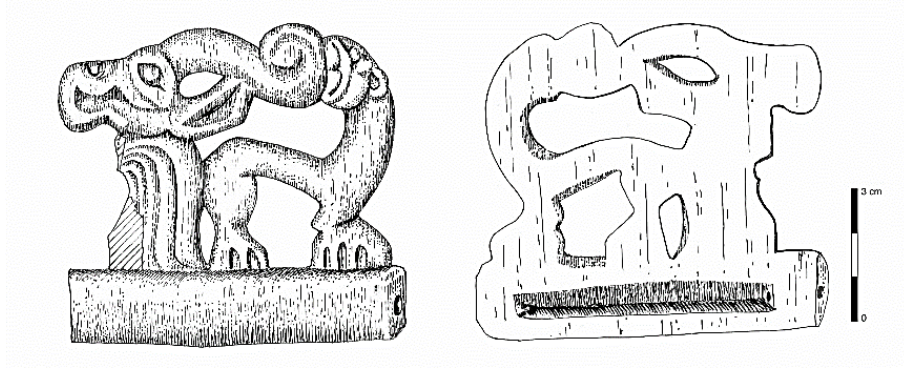
Boyutu : -

Süsleme tekniği : Kabartma, yaprak altın kaplama

Görsel : Samashev, 2011a

Tanımı :

Levhada ön yüzü dışbükey, dikdörtgen biçimli kaide üzerinde başı geriye dönük halde kendi kuyruğunu ısırmaya çalışan boynuzlu aslan betimlenmiştir. Profilden betimlenen mitolojik kedigilin uca doğru kıvrılan boynuzu, yaprağa benzer kulağı, yuvarlak bir gözü vardır. Göz ile ağız arasında kavisli bir girinti vardır. Açık olan ağzı sağrı yönünde uzayarak geriye kıvrılan ve ucu üçgen şekilli olan kuyrukla bitişiktir. Başı ince olan boyundan çene hattıyla ayrılmıştır. Ataklar kısa fakat çok büyük pençeli olarak betimlenmiştir. Aslanın karnı ve sağrısı kabarmış bir pozda gösterilmiştir.

Katalog No. : 21

Buluntu Adı : Çok biçimli doğaüstü varlık

Buluntu Yeri : 11. Kurgan, atlar birimi

Malzeme : Ağaç

İşlevi : Koşum süslemesi

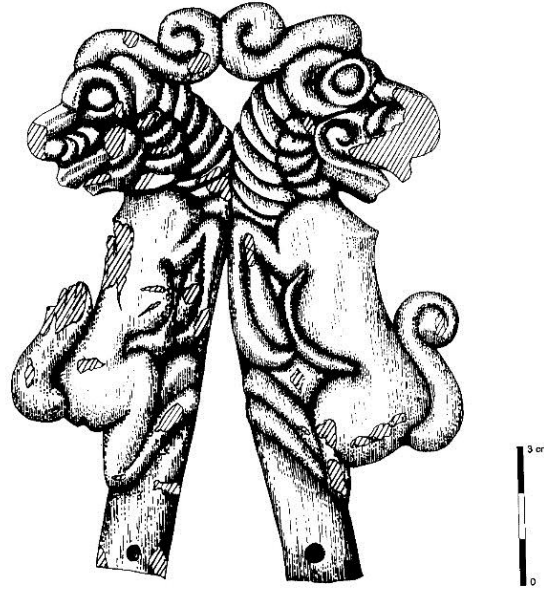
Boyutu : -

Süsleme tekniği : Kabartma, yaprak altın kaplama

Görsel :

Tanımı :

Boyunu ve başı sol profilden betimlenen mitolojik bir boynuzlu aslan protomu, gövdesi başını ters çevirerek aslanın boynuzunu ısırmakta olan ve sağ profilden betimlenen yırtıcı bir kedigilin birleşiminden oluşan kompozisyonun ana teması mücadele sahnesidir. Açık olan ağzının alt kısmı kırık olan aslanın gözü, kulağı ve saat yönüne ters kıvrılan boynuzu vardır. Yeleyi çağrıştıran boynu düşey eğri girintililerle belirginleştirilmiştir. Pençeleri göze çarpan kaplan veya ilbisin (kar leoparı) arka bacağı ile karnı kabarmışçasına betimlenmiştir. Boynu kalın ve uzun olup yüzünden çene çizgisiyle ayrılır. Kedigilin kulağı, gözü ve açık olan ağzı alçak kabartma tekniğinde işlenmiştir.

Katalog No. : 22

Buluntu Adı : Simetrik mitolojik boynuzlu aslan betimli levha

Buluntu Yeri : 11. Kurgan, atlar birimi

Malzeme : Ağaç

İşlevi : Yuların çatallanıp yanaklığa bağlanan kayışlarının süsü

Boyutu : -

Süsleme tekniği : Kabartma, yaprak altın kaplama

Görsel : Samashev & Mylnikov, 2004

Tanımı :

Ayakları karın altına bükülerek yatar duruşta tasvir edilen doğaüstü aslanların başları zıt yönlerde dönük olarak betimlenmiştir. Aslanlar çatal gibi ikiye ayrılan ince ve uzun dikdörtgen şekilli kaidelere bindirilmiş olup yele ve boynuzlarıyla temas etmektedir. Levha hasarlı olduğundan aslanların ağız kısımları ile sol figürün omuz kamburu ve kuyruk ucu eksiktir. Dışbükey yarım daire biçimli göz bebeklerinin etrafı girintili çizgiyle çevrilidir. Yeleleri iki girintili yiv şeridiyle vurgulanmıştır. Gözlerinin hemen üstünde aslanın sırtı yönünde uzayarak ters kıvrılan boynuzlar tasvir edilmiştir. Sağdaki figürün omuzu kamburla vurgulanmışken, baldırları uylukla oranla daha büyük işlenmiştir. Sağ aslanın kuyruğu sağrısının hattı boyunca uzarken ucu içe doğru kıvrılır. Sağ figürün karnının alt kısmı kavisli bir girintiyle belirginleştirilmiştir.

Katalog No. : 23

Buluntu Adı : Boynuzlu aslan ile simetrik grifon figürlerinden oluşan levha

Buluntu Yeri : 11. Kurgan, at birimi

Malzeme : Ağaç, deri

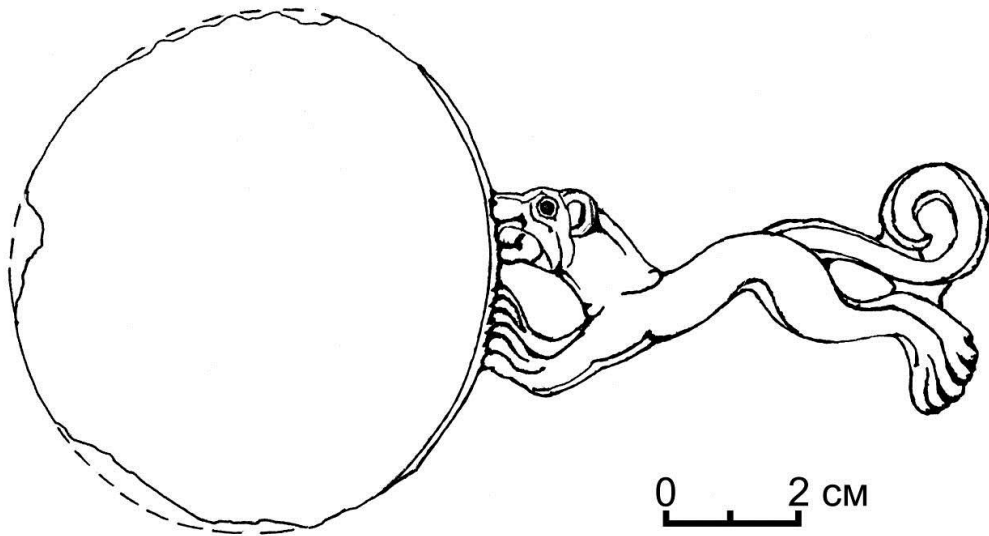
İşlevi : Koşum süslemesi

Boyutu : -

Süsleme tekniği : Üç boyutlu heykel, heraldik kompozisyon, yaprak altın kaplama

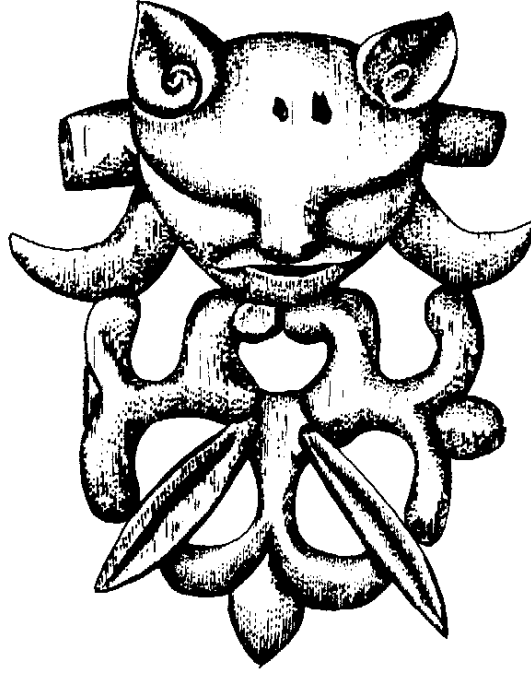
Görsel : Samashev & Mylnikov, 2004

Tanımı : Başa aşağı karşılıklı konumlanan simetrik grifon figürleriyle başı kopuk olan kedigil bir doğaüstü aslanın birleşmesinden oluşan heraldik bir kompozisyon. Merkezdeki aslanın başı üç boyutlu olup önden betimlenmişken ayakları karın altına bükülüp yatar duruştaki gövdesi kabartılarak profilden gösterilmiştir. Sağrı yönünde uzayıp ucu içe doğru kıvrılan kuyruğu girintili yivler sayesinde çizgili görünüme sahiptir. Aslanın çenesi girintili eğik çizgi şeridiyle vurgulanmışken ağzı ısırmaya hazırmışçasına açıktır. Dışa taşkın küçük burnu ile yuvarlak hatlı gözleri vardır. Stilize edilmiş kulaklar şekil ve boyut bakımından geyik kulağını anımsatır. Ucu yuvarlanarak sonlanan deri boynuzlar sırt yönündedir. Aslanın girintili yivlerle şekillendirilen kısa yelesi vardır. Figürün ayrı tasarlanan başı hafif öne dönen boyun yüzeyinde açılan yuvaya geçirilerek tutturulmuştur. Gövdelerinin alt yarısı dört yapraklı bitki motifini oluşturan grifon protomları palmet yönüne kıvrıktır. Baş aşağı antitetik konumlanan grifonların sivrilerek hafifçe geriye doğru kıvrılan ibikleri, ense hattını tekrarlayan yeleleri, yuvarlak gözleri, belirgin cereleri ve üst gagası alttakinden daha büyük olan tumşuğu vardır. Kapalı olan ağız kavisli girintiyle gösterilmiştir. Sol figürün yaprak biçimli kulağı sağdakinden daha küçüktür. Parça hasarlıdır.

- Katalog No.** : 24
Buluntu Adı : Zoomorfik kulplu ayna
Buluntu Yeri : 2. Kurgan, iskeletin bel hizası
Malzeme : Tunç
İşlevi : Ayna
Boyutu : -
Süsleme tekniği : Kalıba dökme, kalaylama
Görsel : Samashev ve ark, 2010
Tanımı :

Bir disk biçimli aynanın kulpunu oluşturan kedigil yırtıcı figürü atlayış anında betimlenmiştir. Kedigil ayna diskinde ön pençelerini geçirmiş ve açık ağzıyla dişlerini saplamıştır. Profilden betimlenen yırtıcının pençeleri bedeniyle oranla aşırı büyük betimlenmiştir. Kedigil figürün belirgin dairesel şekilli göz bebeği, çene çizgisi, badem gözü ve hafifçe kabartılmış yuvarlatılmış kulağı vardır. Boyunu kalın, gövdesi kısadır. Ön ayaklar öne arka ayaklar geriye doğru fırlatılmıştır. Uzun olan kuyruğu saat yönüne ters olarak kıvrılmıştır.

Katalog No. : 25

Buluntu Adı : Kedigil bir yırtıcıyla simetrik sığın protomları betimli levha

Buluntu Yeri : 11. Kurgan, atlar birimi

Malzeme : Ağaç

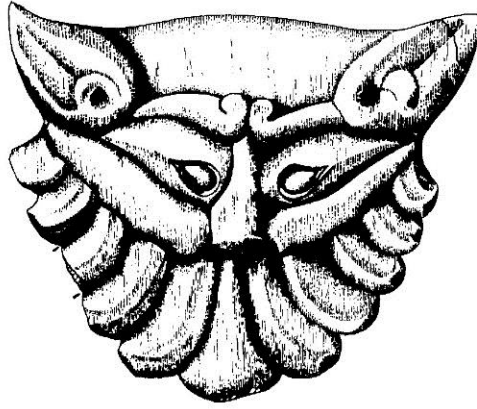
İşlevi : Koşum süslemesi

Boyutu : -

Süsleme tekniği: Yüksek kabartma, yaprak altın ve kalay kaplama

Görsel : Samashev, 2011a

Tanımı : Önden betimlenen kedigil yırtıcı yüzü ile profilden betimlenen simetrik sığın başlarının bağlı olduğu heraldik kompozisyon. Yırtıcının yüksek ve geniş alını, bir sarmalla bezenen yaprak şekilli kulakları, şematik olarak gösterilen gözleri geniş burnu, hafif açık olan ağzı ile vurgulanan yanakları vardır. Yırtıcının başı hafifçe aşağıya eğilmiş olarak betimlenmiştir. Dikdörtgen bir kaideye bindirilen başın her iki yanında yandan gösterilen kanca şekilli uzantı vardır. Yırtıcıya yan veya burunlarıyla bağlanan sığın başları profilden tasvir edilmiştir. Şekilsel gösterilen sığınların sarkık burunlarıyla köşeleri yuvarlatılan ve bir palmet motifinin andıran kürek boynuzlarıyla ucu sivri, ince ve abartılmış uzunlukta kulakları ön plana çıkmaktadır. Sol figürün merkezdeki boynuz dalı kırıktır. Sığın boynuzları arasına, kedigil figüre “bağlı” üçlü bir kompozisyon oluşturan ve bitkisel motif olan üç yapraklı palmet yerleştirilmiştir.

Katalog No. : 26

Buluntu Adı : Kedigil yırtıcı başı biçimli levha

Buluntu Yeri : 11. Kurgan, atlar birimi

Malzeme : Ağaç

İşlevi : Koşum süslemesi

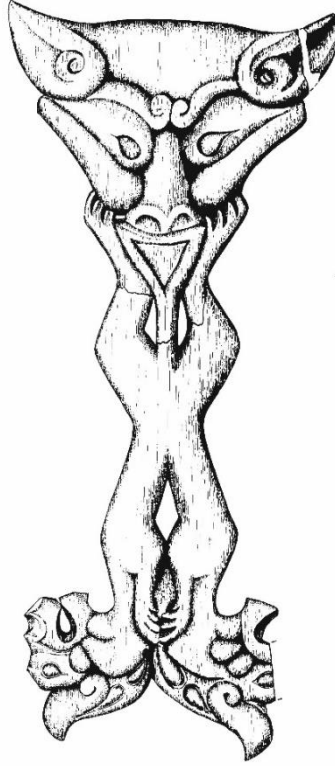
Boyutu : -

Süsleme tekniği : Kabartma, yaprak altın kaplama

Görsel : Samashev & Mylnikov, 2004

Tanımı :

Levha cepheden betimlenen sakallı bir kedigil yırtıcı figürüdür. Yırtıcının, birbirine dokunan uçları yuvarlatılan kaşları çatık olarak betimlenmiştir. Geniş alnı, altta sarmal bir kıvrılma detaylandırılan hafifçe derinleştirilmiş yaprak şekilli kulakları vardır. Kaşlardan inerek ağza doğru genişleyen burnu ile damla formuna yakın gözleri vardır. Göz bebekleri çevresi boyunca dolayan girintiyle vurgulanmıştır. Kulaklarının dış ucundan ağza doğru inen hafif kabartılan çeneleri vardır. Ağzı betimlenmemiştir. Kedigil figürün merkeze doğru indikçe boyutu büyüyen ve zıt yönlü yivli çizgilerle belirginleştirilen çok dilimli sakalı vardır.

Katalog No. : 27

Buluntu Adı : Heraldik kompozisyonda tasarlanan at alınlığı

Buluntu Yeri : 11. Kurgan, atlar birimi

Malzeme : Ağaç

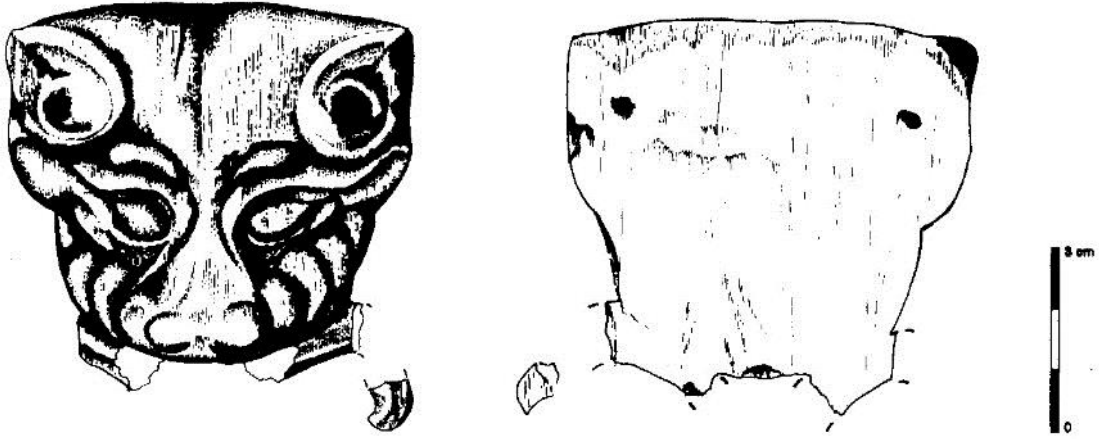
İşlevi : Koşum süslemesi

Boyutu : -

Süsleme tekniği : Kabartma, yaprak altın kaplama

Görsel : Samashev & Mylnikov, 2004

Tanımı : Yırtıcı bir kedigil başı biçimli baskın figür ile baş aşağı zıt yönlerde bakan farklı kedigil yırtıcıların birleşmesinden oluşan heraldik kompozisyonlu levha. Merkezi figür biçim olarak ters üçgene yakındır. Yırtıcı geniş alınlı, ucu yuvarlanarak birleşme hizasında kıvrılan çıkıntılı ve çatık kaşlı, eğik betimlenen damlaya yakın formlu gözlü, burun delikleri büyük geniş burunludur. Yaprak biçimli ve eğik konumlanan kulakları girintili çizgi ve alt kısımdaki bir sarmalla belirginleştirilmiştir. Yırtıcının yanakları yuvarlatılmış köşeli ve aşağı doğru hafifçe genişleyen kabarıklık olarak betimlenmiştir. Burun deliklerinin alt yarısı profilden sırt sırta baş aşağı betimlenen kedigillerin gövdeleriyle birleşen ters üçgen olarak devam etmektedir. Çenenin hemen altında kedigillerin arka pençeleri tasvir edilmiştir. Bağlı konumdaki yırtıcıların gövdeleri uzun ve ince olup sağrı, omuz ve boyun hizalarında bitişiktir. Ön ayaklar arka ayaklara göre daha kısa ve küçük olup pençelidir. Stilize edilen kedigillerin başları büyük ağızlı, küçük gözlü, kulakları ise alt ucu sarmal şeklinde kıvrılan bir yaprak biçimlidir. Ensesinde yüzeyi damla desenli yelesi vardır. Sağdaki figürün yüzünün yarısı yoktur, soldaki figüre göre ağızları hafif açık betimlenmiştir. Çeneleri girintili çizgilerle vurgulanmıştır.

Katalog No. : 28

Buluntu Adı : Heraldik kompozisyonda tasarlanan süsleme parçası

Buluntu Yeri : 11. Kurgan, atlar birimi

Malzeme : Ağaç

İşlevi : Koşum süslemesi

Boyutu : -

Süsleme tekniği : Yüksek kabartma, yaprak kalay kaplama

Görsel : Samashev & Mylnikov, 2004

Tanımı :

Önden betimlenen kedigil bir yırtıcı başı formlu figürün alt kısmında bağlı olan figürlerin kalıntıları bulunmaktadır. Kedigil figürün başı büyük, üst kısmı dikdörtgene yakın biçimli olup hafif eğilirmişçesine, ortadan geçen dikey girintiyle belirginleştirilen geniş alınlıdır. Yaprak şekilli kulakları alt kısımdaki bir sarmalla hafifçe derinleştirilmiştir. Damla formlu gözleri dışbükey gözbebekleri dolayan oyuk olarak betimlenmiştir. Kaşları uzatılmış damla biçimlidir. Ağza doğru genişleyen ve burun delikleri kıvrımlarla gösterilen büyük burunludur. Kedigilin ağız sırtışı damla benzeri kabarıklarla gösterilmiştir.

Katalog No. : 29

Buluntu Adı : Hayvan mücadelesi sahneli levha

Buluntu Yeri : 11.kurgan, atlar birimi

Malzeme : Ağaç

İşlevi : Koşum süslemesi

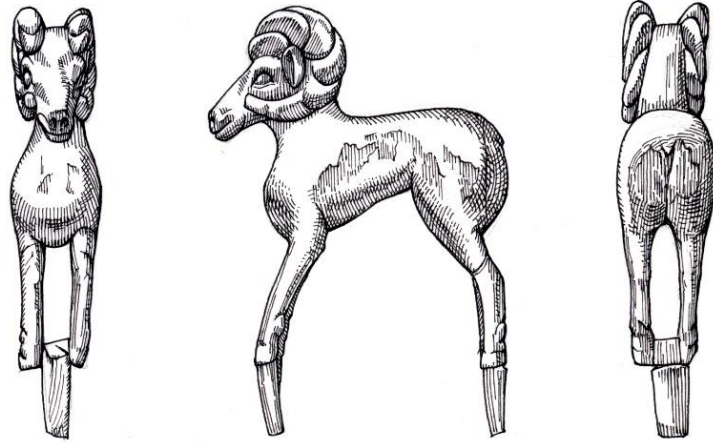
Boyutu : -

Süsleme tekniği : Kabartma, yaprak altın kaplama

Görsel : Samashev, 2011a

Tanımı :

Dış hattı boyunca kenarlık şeridi bulunan levhada bir maral geyiğiyle ona saldıran kedigil bir yırtıcının mücadele sahnesi tasvir edilmiştir. Geyik başı yukarı kalkık gövdesinin arka yarısı ters çevrilmiş olarak betimlenmiştir. Maralın uzun boynu yüzünden çene çizgiyle ayrılmıştır. Başı zarif ve küçük betimlenmişken ağzı şematik olarak gösterilmiştir. Geyiğin büyük ve damla biçimli gözü ile yaprak formu kulağı vardır. Toynaklının, maral olarak tanımlanmasını sağlayan dallanmış büyük boynuzları vardır. Omzunda dışbükey bir yarım daire ile alt yarısı kesilmiş geniş halka, ters çevrilmiş arka ayağında ise çıkıntılı yarım daire ile halkanın alt yarısını andıran desen betimlenmiştir. Ayakları diz hizalarında bükülmüş olup toynaklı ve ince olarak betimlenmiştir. Postundaki çizgilerden kaplan olduğu anlaşılan yırtıcı dişini geyiğin ensesine saplamış olup oldukça büyük ön pençesini avının boynuna geçirmektedir. Yüzü şematik olan kaplanın arka yarısı yukarı çevrilen gövdesi S harfine yakın şekillidir. Aslanın ucu içe doğru kıvrılan kuyruğu vardır. Levha oldukça hasarlı olup üst köşeleri kopuktur.

Katalog No. : 30

Buluntu Adı : Arkar (dağ koyunu) heykelciği

Buluntu Yeri : 10. Kurgan, mezar odası

Malzeme : Ağaç

İşlevi : Külâh biçimli başlık tepeliği

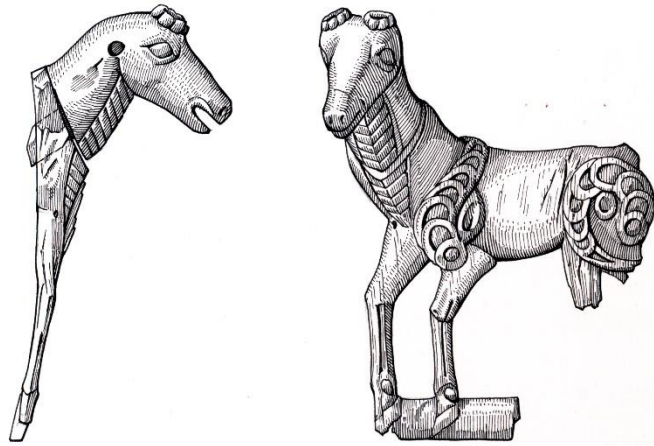
Boyutu : -

Süsleme tekniği : Üç boyutlu heykel, yaprak altın kaplama

Görsel : Samashev ve ark, 2010

Tanımı :

Ön ve arka ayakları bir kaideye oturtulan ve dik duruşta betimlenen arkar heykelciğinin gövdesi cüsseli olarak oyulmuştur. Figür düz bir şekilde öne bakar duruştaadır. Bacaklarının kaval kısmı uzun olan dağ koyununun belli belirsiz toynakları vardır. Boynu kısa olan dağ koyununun yüzü zarif olup derinleştirilmiş burun delikleri, kapalı ağzı ve badem gözleri vardır. Bir bitki yaprağını anımsatan kulağı dikey girintiyle derinleştirilmiş olup dikey olarak konumlanmıştır. Kulağını etrafını saran ve oldukça kıvrılan boynuzların yıllık halkaları girintili yivlerle belirginleştirilmiş olup altı dilimlidir. Keçeden yapılmış olan külâh biçimli başlığın tepeliğine tutturulmak üzere tasarlanmıştır.

Katalog No. : 31

Buluntu Adı : Bir toynaklı heykelciği

Buluntu Yeri : 10. Kurgan, mezar odası

Malzeme : Ağaç

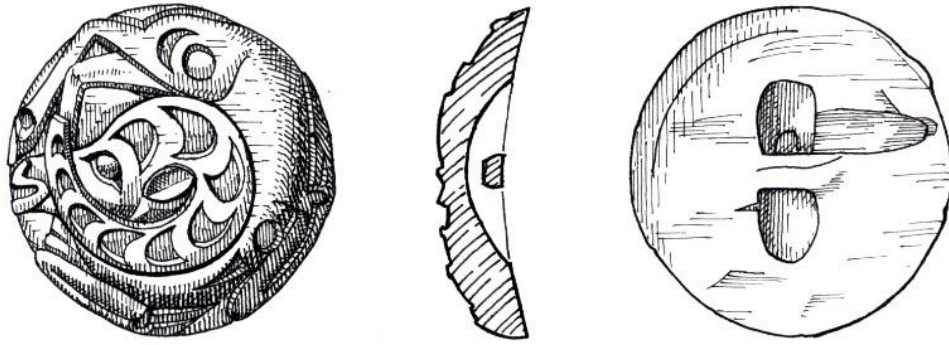
İşlevi : Külâh biçimli başlık tepeliği

Boyutu : -

Süsleme tekniği : Üç boyutlu heykel, alçak kabartma

Görsel : Samashev ve ark, 2010

Tanımı : Gövdesi yarı profilden, ön sağ ayağı sol ayaktan biraz ileride betimlenen toynaklının boynu öne doğru dönmekte olup yüzü neredeyse önden betimlenmiştir. Hasarlı olan figürün arka bacağından sağrıya kadarki kısmında çıkıntılı halka biçimli bir göz ile yüzeyi kabarık kenarlıklı şekillerle “dilimlenen” saat yönüne ters kıvrılan boynuzla aktarılan dağ koyunu başıyla süslenmişken omuz ile sol ayağın uyluğu arasına konumlanan ve profilden betimlenip kabarık bordürlü şekillerle belirginleştirilen eğri boynuzlu, yukarı taşkın gözlü dağ keçesi figürüyle süslenmiştir. Sol ayağın uyluğu, aynı zamanda, dağ tekesinin küçük noktayla burnu ve tek çizgiyle ağzı gösterilen yüzünü oluşturmaktadır. Figürün vurgulanmış toynakları vardır. Toynaklının boynu geniş olup yüzeyinde açılan yuvaya oturtulan başı üç boyutlu ve ayrı parça olarak oyulmuştur. Figürün boyunu çene altından bacaklarına kadar uzayan balıksırtı motifli şeritle süslenmiştir. Yüzü ağza doğru incelen toynaklı sarkık burunlu sığından ziyade maral geyiğini temsil etmektedir. Ağzı açık olan geyiğin burun delikleri ve badem gözleri vardır. Kulak hizasındaki boşluğa göre kulaklar ahşap veya deriden yapılan takma parçalardır. Figürün başında boynuzların takıldığı kabarık boncuklu halkalar vardır.

Katalog No. : 32

Buluntu Adı : Düğme

Buluntu Yeri : 10. Kurgan, mezar odası

Malzeme : Ağaç

İşlevi : Giysi tutturma

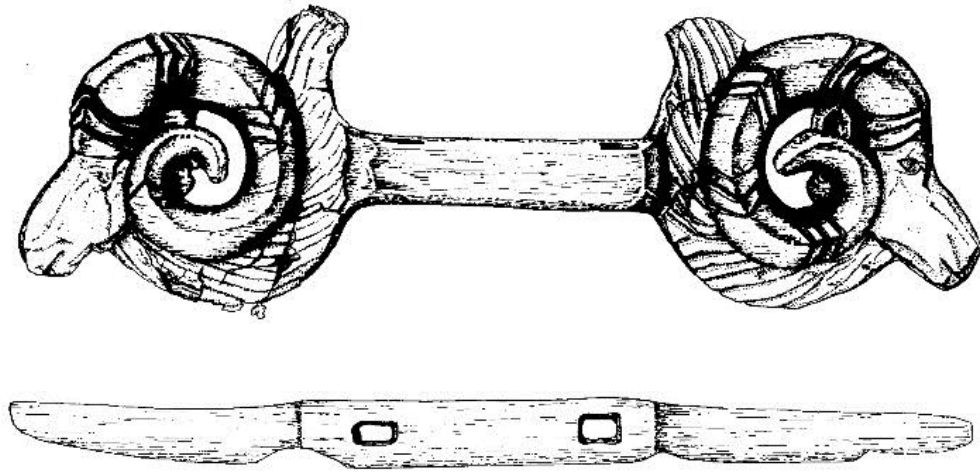
Boyutu : -

Süsleme tekniği : Kabartma, yaprak altın kaplama (?)

Görsel : Samashev ve ark, 2010

Tanımı :

Yumulmuş dağ koyunu betimli düğme dışbükey yarım daire formudur. Düğmeyi süsleyen arkarların bedenleri 180 dereceye dönmüş olarak oyulmuştur. Koyun, ağzı açık, ön ayağı karın altına bükük, arka ayakları daire olarak kıvrılarak başı üzerinden aşağı sarkar duruşta betimlenmiştir. Dışbükey yarım daire şekilli gözbebeği, badem gözü, hafifçe derinleştirilmiş oval kulağı vardır. Arkarın alnından uzayarak uca doğru incelen dokuz yıllık halkalı gösterişli boynuzu vardır. Yıllık halkalar derinleştirilen ve uca doğru küçülen yarım daireler biçimlidir. Ayaklar toynaklıdır. Hayvanın sağrısıyla omuzunun belirginleştirilmesi için çeşitli girintili içbükey kenarlı üçgen, daire ve hilal şekilleri kullanılmıştır.

Katalog No. : 33

Buluntu Adı : Arkar (dağ koyunu) protomları uçlu yanaklık

Buluntu Yeri : 11. Kurgan, atlar birimi

Malzeme : Sedir ağacı

İşlevi : Gem halkalarına sabitlenerek ayırık yular uzantılarına bağlanır

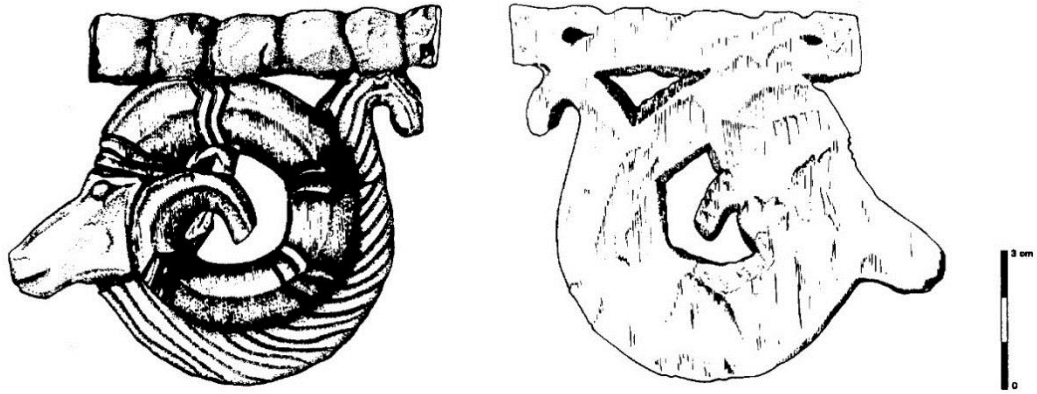
Boyutu : -

Süsleme tekniği : Orta kabartma, yaprak altın kaplama

Görsel : Samashev & Mylnikov, 2004

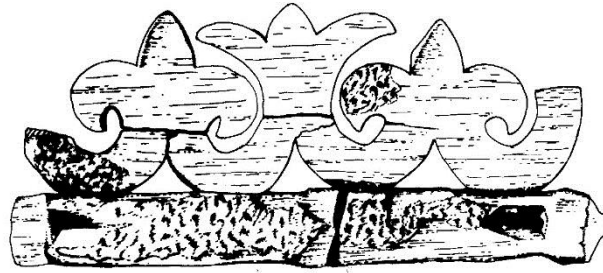
Tanımı :

Zıt yönlerde bakan arkar protomları profilden betimlenmiştir. Dağ koyunlarının kapalı olan ağızları girintili çizgiyle gösterilmiştir. Sağ figürün gözü badem şeklinde olup göz bebeği dışbükeydir. Sol figürün gözü şematiktir. Kulaklar yarım daire şeklindedir. Hayvanların bir buçuk defa dolanarak içe doğru kıvrılan ve uca doğru incelenerek sivrilen gösterişli boynuzları vardır. Boynuzların dokusu beş grup çentikle gösterilmiştir. Her biri üçer adet ok ucu benzeri çizgiden oluşur. Boynuzlar arkarların yüzlerini ve kulaklarını kısmen kapatmaktadır. Dağ koyunlarının çene altından başlayarak boynuzunun dış hattı boyunca uzayan ve yanaklık çubuğuyla birleşen yelesi vardır. Yele kabarıklığı girintili yivlerle vurgulanmıştır. Boyun yelesi uca doğru incelenerek koç başlarının tersi yönünde hafifçe kıvrılır. Yanaklık çubuğunun yan yüzünde ayırık kayışlara bağlama delikleri vardır.

- Katalog No.** : 34
Buluntu Adı : Dağ koyunu (Arkhar) başı biçimli levha
Buluntu Yeri : 11.kurgan, atlar birimi
Malzeme : Ağaç
İşlevi : Koşum süsü
Boyutu : 7, 7,2, 7,4, 7,9 x 80, 82 x 9 olarak değişim gösterir.
Süsleme tekniği : Kabartma, yaprak altın kaplama
Görsel : Samashev & Mylnikov, 2004
Tanımı :

Dikdörtgen biçimli ince kaideden uzayan dağ koyunu (arkhar) başı profilden betimlenmiştir. Kaidenin yüzeyi düşey girintilerle altı dilime ayrılmıştır. Dağ koyununun kapalı olan ağız oyuk çizgiyle vurgulanmıştır. Göz bebeği dışbükey olan koyun badem gözlüdür. Kulağı yarım daire şeklindedir. Uca doğru incelenerek sivrilen görkemli boynuz bir buçuk defa dolanarak içe doğru kıvrılır. Arkharın yıllık halkalı boynuzun yüzeyinde belli aralıklarla oluşturulan beş grup çentik olarak tasvir edilmiştir. Her biri üçer adet eğri çizgiden oluşur. Boynuz arkhar yüzü ile kulağının bir bölümünü kapatmaktadır. Dağ koyununun boyundan başlayan ve boynuzunun dış hattı boyunca uzayarak kıvrım hizasında kaideyle birleşen yelesi vardır. Yele kabarıklığı yivlerle gösterilmiştir. Yele uca doğru incelenerek aşağı doğru kıvrılır.

Katalog No. : 35

Buluntu Adı : Bitkisel motifli levha

Buluntu Yeri : 11. Kurgan, atlar birimi

Malzeme : Ağaç

İşlevi : Koşum süsü

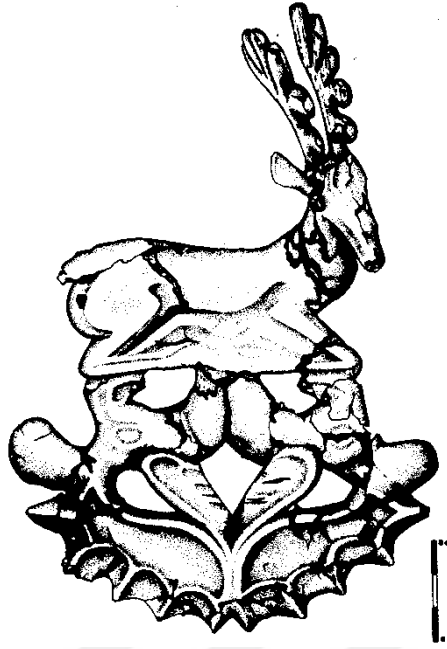
Boyutu : -

Süsleme tekniği : Kabartma, yaprak altın kaplama

Görsel : Samashev & Mylnikov, 2004

Tanımı :

Dışbükey yüzeyli ince ve dikdörtgen biçimli kaideden aşağı doğru sarkan bitkiler motifli levha, merkezde, açılmış bir üç yapraklı bir çiçek ve iki yanında bulunan yapraklı çiçek goncaları biçimine benzemektedir. Bu figürlerin her biri üç yapraklı palmet motifi olarak tanımlanabilmekle birlikte alt dalları gonca yaprağını oluşturan açılmış nilüfer çiçeklerini anımsatmaktadır. Merkezdeki palmet figürü tam ortasından dikey olarak ikiye ayrıldığında zıt yönlerde bakan ve sırt sırta duruşta profilden tasvir edilen ve sorguçlarıyla orta yaprağı oluşturan stilize edilmiş grifon protomlarına da benzemektedir. Merkezdeki açılmış olan çiçek yanlarındakilere göre daha büyük olup figürünün yaprak yüzeyleri daha keskindir. Goncaların yaprakları açılmış çiçek yönünde içe kıvrılır.

Katalog No. : 36

Buluntu Adı : Heraldik kompozisyonda tasarlanan süsleme

Buluntu Yeri : 11.kurgan, atlar birimi

Malzeme : Ağaç

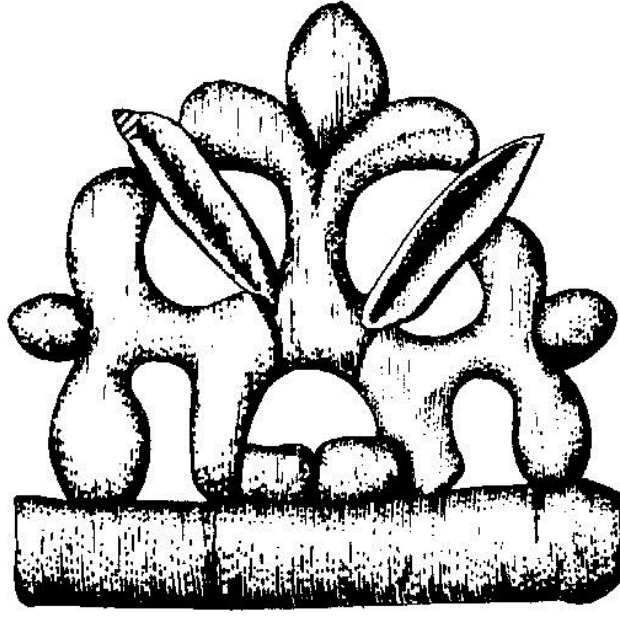
İşlevi : Koşum süsü

Boyutu : -

Süsleme tekniği : Üç boyutlu heykel, yüksek kabartma, yaprak altın kaplama

Görsel : Samashev & Mylnikov, 2004

Tanımı : Kompozisyonun baskın figürü ayaklarını karın altına bükerek sağ yanına yatan ve üç boyutlu başını öne çeviren bir geyikten oluşurken, bağımlı figürler gagaları ve boyunlarıyla sığınla birleşen sırt sırta, zıt yönlü duruşta betimlenen simetrik toynaklı grifon protomlarıyla temsil edilmektedir. Toynaklının gövdesi ile grifonlar profilden betimlenmiştir. Grifonların boynuzlarının ön dalları yumuşak hatlı iken sırt yönündeki el ayasına benzeyen boynuzları keskin hatları olup her bir dal ucu sivrilerek sonlanmaktadır. Grifonların yaprağı anımsatan kulakları büyüktür. Kulak içi eğik hafifçe derinleştirilmiştir. Grifonların gagaları sıkışmışçasına içe doğru kıvrılmaktadır. Alt gagaları daha küçük olup ağızları kıvrık girintiyle gösterilmiştir. Sağ grifonun yüzü hasarlıdır. Üç boyutlu olarak tasarlanan ince yüzlü geyiğin boynuz dalları yuvarlatılmış köşeli olup dik olarak oyulmuştur. Geyiğin büyük kulakları vardır. Çizimden tam anlaşılmamasına rağmen boynuzların yapısından geyik figürünün sığın türünden olduğu görülür.

- Katalog No.** : 37
- Buluntu Adı** : Simetrik geyik başlarıyla palmetten oluşan üçlü kompozisyon
- Buluntu Yeri** : 11. Kurgan, atlar birimi
- Malzeme** : Ağaç
- İşlevi** : Koşum süsü
- Boyutu** : -
- Süsleme tekniği:** Alçak kabartma, yaprak altın kaplama
- Görsel** : Samashev & Mylnikov, 2004
- Tanımı** :

Ön yüzü dışbükey dikdörtgen biçimli uzun kaideye yandan veya burunlarıyla bağlanan sığın başları profilden betimlenmiştir. Şematik gösterilen sığınların sarkık burunlarıyla, köşeleri yuvarlatılan ve bir “palmet” motifini andıran kürek boynuzlarıyla, dikey bir oyukla derinleştirilen ucu sivri, ince ve abartılmış uzunlukta kulakları ön plana çıkmaktadır. Sığın boynuzları arasına, üçlü bir kompozisyon oluşturan ve önden betimlenen bitkisel motif olan üç yapraklı palmet yerleştirilmiştir.

EK

Berel'in yaprak altın ve kalay kaplı koşum süslemeleri. Z. Samashev arşivinden